75–76

múzeumcafé

múzeumcafé
75–76

múzeumcafé

múzeumcafé

múzeumcafé 75–76
2020/1–2. január–február

Jurecskó László
EGY NAGYBÁNYA-KUTATÓ KOLOZSVÁRI ÖRMÉNY TÖRTÉNETEI
Basics Beatrix
NEMZETI EMLÉKHELY, SZOBORPARK, JÁTSZÓTÉR
Ablonczy Balázs
MENEKÜLŐ TÁRGYAK
Kálnoki-Gyöngyössy Márton
FORDULAT A MAGYAR MÚZEUMÜGYBEN:
A MÚZEUMOK ÚJ IRÁNYÍTÁSI RENDSZERE (1918–1922)
Gál Vilmos
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSPOLITIKÁJA
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT
Szűts István Gergely
A SELMECBÁNYAI BÁNYÁSZATI ÉS ERDÉSZETI
FŐISKOLA KÖNYVTÁRÁNAK KÖLTÖZÉSEI 1918 UTÁN
Nagy Zsófia
AZ INTÉZMÉNYNÉLKÜLISÉG KIÁLLÍTÁSI GYAKORLATAI
Feitl Írisz
„ÁM BÁR A JELENT ELVESZTETTÜK IS, A JÖVŐT MÉG BIZTOSÍTHATJUK…”
Karácsony Ágnes
„A FÜGGŐNY UTOLJÁRA CSAPÓDOTT ÖSSZE”
Vaderna Gábor
AZ ARANY-HAGYOMÁNY NAGYSZALONTÁN
Sóti Lajos
MŰTÁRGYMENEKÍTÉS MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN
Basics Beatrix
AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC EREKLYEMÚZEUMAI
Csapláros Andrea–Gert Polster
A BURGENLANDI TARTOMÁNYI MÚZEUM ALAPÍTÁSA
ÉS A WOLF-GYŰJTEMÉNY
Gréczi Emőke
LAUDÁCIÓ
Berényi Marianna
PÁRHUZAMOS KÜLÖNIDŐK A KURÁTORI JELENBEN
– RÓKA ENIKŐ
Gréczi Emőke
„ELÉG SOK TEKINTETBEN PARADIGMAVÁLTÁS”
– MEGYESI ZSOLT ÉS VASÁROS ZSOLT

Ára: 1390 forint

ISSN 1789-3291

múzeumcafé
75–76

múzeumcafé 75–76

térkép 1920

menekülő gyűjtemények

múzeumcafé
75–76

térkép 1920

menekülő gyűjtemények

VAGONLAKÓ MŰKINCSEK

Az 1920. június 4-én megkötteted trianoni békeszerződés következtében Magyarország elveszítette területének kétharmadát, lakosságának több mint felét – ezek az adatok teljesen világosak, nemcsak a kutatók, de bárki számára, hiszen számtalanszor elhangzik, leírják, tanítják, már az általános iskolában is. Nincs azonban máig teljes felmérés arról, milyen kulturális veszteségek érték az országot, miként alakult az első világháború és az 1918–19-es politikai fordulatok során amúgy is veszélyeztetett muzeális intézmények és gyűjtemények sorsa (nem beszélve a kutatókról, muzeológusokról, gyűjtemények őrzőiről), menynyit sikerült átmenteni, helyben megőrizni, további életéről megbízhatóan gondoskodni. Hiszen nemcsak a termőföld és a termelést biztosító üzem, de minden történelmi épület, műemlék, relikvia, ereklye, dokumentum, műalkotás, könyv- és levéltár, képtár, színház és mozi, polgári kaszinó megsemmisülése vagy elveszítése pótolhatatlan érték egy nemzet számára – politikai véleménytől, vallástól és világnézettől függetlenül. Mivel egy múzeum gyűjteménye nem felbecsülhető, ezért sosem fogunk pontos számokat kapni a megmentett és az elveszített anyag arányáról, ám a békeszerződés centenáriuma alkalmat kínál egy múzeumszakmai folyóirat számára, hogy példákat hozzon fel az új határokon belülre átszállított és gondozásba vett műkincsekre, a kívül rekedt és az új körülményekhez alkalmazkodni próbáló intézményekre, bemutasson néhány életutat, olyan politikusokét, múzeumőrökét, akik a maguk területén a legtöbbet tették a műtárgyállomány érdekében. Ez a lapszám – az idei MúzeumCafé díjasok megünneplésén túl – teljes egészében a békeszerződés hatását vizsgálja a magyarországi múzeumi rendszerre átfogó tanulmányokkal, illetve precedensekkel illusztrálva, hogy milyen folyamatok gátolták vagy segítették teljes intézmények menekítését, helyben megtartását. Mivel lapunk terjedelme még dupla számként is szűkösnek bizonyult, így az év folyamán más lapszámainkban is folytatjuk a „térkép” megrajzolását.

Gréczi Emőke

tartalom

7 *hírek (Magyar Katalin)*

19 *kalendárium (Magyar Katalin)*

31 *szemle*

33 Jurecskó László
EGY NAGYBÁNYA-KUTATÓ KOLOZSVÁRI ÖRMÉNY TÖRTÉNETEI

39 Basics Beatrix
NEMZETI EMLÉKHELY, SZOBORPARK, JÁTSZÓTÉR

49 *térkép*

51 Ablonczy Balázs
MENEKÜLŐ TÁRGYAK

81 Kálnoki-Gyöngyössy Márton
FORDULAT A MAGYAR MÚZEUMÜGYBEN: A MÚZEUMOK ÚJ IRÁNYÍTÁSI RENDSZERE (1918–1922)

103 Gál Vilmos
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSPOLITIKÁJA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

123 Szűts István Gergely
A SELMECBÁNYAI BÁNYÁSZATI ÉS ERDÉSZETI FŐISKOLA KÖNYVTÁRÁNAK KÖLTÖZÉSEI 1918 UTÁN

143 Nagy Zsófia
AZ INTÉZMÉNYNÉLKÜLISÉG KIÁLLÍTÁSI GYAKORLATAI

157 Feitl Írisz
„ÁM BÁR A JELENT ELVESZTETTÜK IS,
A JÖVŐT MÉG BIZTOSÍTHATJUK…"
173 Karácsony Ágnes
„A FÜGGÖNY UTOLJÁRA CSAPÓDOTT ÖSSZE"
197 Vaderna Gábor
AZ ARANY-HAGYOMÁNY NAGYSZALONTÁN
215 Sóti Lajos
MŰTÁRGYMENEKÍTÉS MAGYARORSZÁGON
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN
239 Basics Beatrix
AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC
EREKLYEMÚZEUMAI
263 Csapláros Andrea–Gert Polster
A BURGENLANDI TARTOMÁNYI MÚZEUM
ALAPÍTÁSA ÉS A WOLF-GYŰJTEMÉNY

275 *díj*

277 Gréczi Emőke
LAUDÁCIÓ
281 Berényi Marianna
PÁRHUZAMOS KÜLÖNIDŐK A KURÁTORI JELENBEN
– RÓKA ENIKŐ
317 Gréczi Emőke
„ELÉG SOK TEKINTETBEN PARADIGMAVÁLTÁS"
– MEGYESI ZSOLT ÉS VASÁROS ZSOLT

hírek

Penicillinpenész, Alexander Fleming ajándéka Dougles Macleod számára, 1935-ben
The Board of Trustees of the Science Museum, London

Összeállította: *Magyar Katalin*

ÚJ ÉS MEGÚJULT MÚZEUMOK

¶ Megnyílt a Tudományos Múzeum (Science Museum) orvostudományi galériája Londonban, ez a világ legjelentősebb orvostörténeti gyűjteménye. Az öt hatalmas – ingyen látogatható – kiállítóteremben több mint háromezer orvosi műtárgyat, műalkotást, interaktív játékot mutatnak be, többek közt a világ első MRI-szkennerét, Fleming penicillinpenészét, egy zongorista műkarját vagy robot műtéti felszereléseket. A látogatók sok eszközt kipróbálhatnak, megismerhetnek, és elvégezhetnek vizsgálatokat.

¶ A Louvre gyűjteményének mintegy 250 ezer darabját költöztetik át három éven keresztül Párizsból a múzeum új raktárába és megőrzési központjába. A fővárostól 200 kilométerre fekvő Liévinben létesült intézmény nem látogatható, csak a kurátorok és a kutatók számára lesz nyitva. A múzeum raktárainak zöme a Szajna vízszintje alatt van, ami áradás esetén súlyos kockázatot rejt, ezért volt szükség erre a hatvanmillió eurós beruházásra.

¶ Megnyílt a Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie: az egyik legismertebb Leonardo-képnek *(Hölgy hermelinnel)* otthont adó gyűjteményt kilenc év alatt renoválták. Az eredetileg magánkézben lévő kollekciót 2016-ban megvásárolta a lengyel állam, ez tette lehetővé a felújítási munkálatok felgyorsítását. A palota felújítása mellett a műkincseket is restaurálták.

¶ Kínában nyitott fiókintézményt a Pompidou Központ, a múzeumi diplomácia újabb vitatott darabja egy David Chipperfield tervezte múzeum több mint 27 ezer négyzetméternyi kiállítási helyén található Sanghajban. Az ötéves szerződés keretében kínai múzeumi szakemberek oktatását is végzik. (MC)

ELHUNYT MUZEOLÓGUSOKRA EMLÉKEZÜNK

¶ Elhunyt Vinkovics Judit mongolista, tibetológus, 1984 és 2016 között a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum mongol gyűjteményének kurátora és múzeumi könyvtárosa. Több kiállításon s az azokhoz kapcsolódó kiadványokban, valamint számos cikkben és tanulmányban ismertette meg a gyűjtemény darabjait a szakmával és az érdeklődő közönséggel.

¶ Életének 83. évében elhunyt H. Kolba Judit régész, muzeológus, történelem szakos tanár, aki 1959-től dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori osztályán. Szakterülete a középkori, gótikus ötvösművészet volt. 1978-tól komoly szerepet vállalt a magyar koronázási jelvényeket bemutató munkában, azon öt ember egyike volt, aki hazaérkezésekor kézbe vehette a Szent Koronát. Több püspöki kincstár,

egyházmegyei múzeum létrehozásában, kialakításában vett részt, néhány évig az összes magyarországi egyházi gyűjtemény főfelügyelője volt. Szakmai munkájának elismeréséül 1997-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje kitüntetést.

¶ Eltávozott közülünk Winter Erzsébet, aki 1986 és 2006 között volt a Néprajzi Múzeum fényképésze. Nemcsak múzeumi kiadványokhoz, kiállításokhoz készített tárgyfelvételeket, de terepen is dolgozott muzeológusok mellett: Szibériában, Kalotaszegen, Moldvában, Gyimesben. Több tízezer felvétele a Néprajzi Múzeum fénykép- és diatárát gazdagítja, ezek dokumentumértéke felbecsülhetetlen a kutatók nemzedékei számára.

¶ Hatvanöt évesen elhunyt Fülöp Gyula régész, a Szent István Király Múzeum egykori igazgatója. Szakterülete a római kor, az avar kor és a népvándorlás kora. Mintegy húsz kötet és több száz ismeretterjesztő cikk, film és tanulmány szerzője. 16 éven át a székesfehérvári intézmény első számú vezetőjeként kamatoztatta páratlan szakmai tudását. (MC)

MÚZEUMOK DÍJAZTÁK MUNKATÁRSAIKAT

¶ Tömörkény-díjjal ismerték el Fodor Ferenc, a Móra Ferenc Múzeum néprajzkutatója munkáját. Tamás Edit, a Rákóczi Múzeum történész-muzeológusa és T. Biró Katalin régész kapta a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi-emlékérmét. A Kecskeméti Katona József Múzeum Pro Museo díjjal ismerte el Laczkó János nyugalmazott múzeumigazgató, restaurátor munkáját, posztumusz elismerésben részesült Székely György régész-numizmatikus főmuzeológus és Áipli Gyula múzeumi munkatárs. Pro Ethnographia éremmel ismerték el P. Szalay Emőke, a Déri Múzeum nyugalmazott muzeológusa, egyetemi oktató, kerámiakutató, a református egyházművészet kiemelkedő jelentőségű kutatója életművét. (MC)

KITÜNTETETT MÚZEUMOK ÉS MUNKATÁRSAIK

¶ Pálóczy Krisztina néprajzkutató, a Néprajzi Múzeum Népzenei Gyűjteményének munkatársa érdemelte ki a Lajtha-díjat. D. Udvary Ildikó múzeumigazgató Pesterzsébet Kultúrájáért kitüntetésében részesült. A most először átadott ARTtransfer Díjat a kortárs művészet közvetítésének elismerésére alapították, nyertese Orosz Csaba VINYL című projektjével, a Ludwig Múzeum különdíját Fám Erika és Váradi Emese kapta. Elismerésben részesültek: Benyovszky-Szűcs Domonkos, Grászli Bernadett, Horváth Judit, Schneller János, Somogyi Laura és Wolf Eszter, valamint Turcsányi Lilla.

¶ Design Awards 2019 Rose Gold belsőépítészeti díjat nyert a szentendrei Ferenczy Múzeum *Újvidéki Orfeuszok – A vajdasági Új Symposion folyóirat (1965–1992)* című kiállítása.

¶ Ezüstérmet nyert a rangos Tokyo International Photo Awardson a Magyar Fotográfiai Múzeum és a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum kiadványa, Szabó Dezső *Darkroom* című albuma, amely a Book/Fine Art kategóriában indult. (MC)

ELISMERÉSEK A MAGYAR KULTÚRA NAPJÁN

¶ Baracskáné Bodnár Zsuzsanna néprajzkutató, főmuzeológus, a Jósa András Múzeum munkatársa a Nyíregyháza Város Kulturális Életéért Krúdy Gyula-díjban részesült. Vizsi György, a zalaegerszegi Göcseji Falumúzeum munkatársa kapta a város elismerését. A Kiemelkedő Kulturális Munkáért díj II. fokozatát kapta Kiss Gyöngyi, a Savaria Múzeum munkatársa. Szalai Zsolt, a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum múzeumi adattárosa, a fotótár kezelője Győr város elismerését érdemelte ki. A Kaposvári Gyula-díjat Kovácsné Kaposvári Gyöngyinek, a Damjanich János Múzeum igazgatóhelyettesének, a Laki Kálmán-díjat Madaras Lászlónak, a Damjanich János Múzeum régészének adták át Szolnokon (Madaras László ősszel a Vámbéry-díjat is átvehette Dunaszerdahelyen). (MC)

ÚJ IGAZGATÓ FEHÉRVÁRON

¶ Sikeres pályázata alapján Pokrovenszki Krisztián, az eddigi igazgatóhelyettes lett a székesfehérvári Szent István Király Múzeum igazgatója. (SZEKESFEHERVAR.HU)

MEGNYÍLT MÚZEUMI LÉTESÍTMÉNYEK

¶ Megújult a Tokaji Múzeum és tagintézménye, a Világörökségi Bormúzeum. Akadálymentes múzeumpedagógiai foglalkoztató terek valósultak meg, ezeket digitális és manuális tartalommal bővítették a múzeumpedagógiai szolgáltatások fejlesztése érdekében.

¶ Kocsimúzeum nyílt Mórahalmon, a beruházást teljes mértékben az Európai Unió finanszírozta. Az idegenforgalmi látványosság a kovácsműhely használati tárgyait is bemutatja, emléket állítva a mestereknek, köztük a legendás dorozsmai kocsikészítőknek és kovácsoknak.

¶ Felavatták a Gerecse Natúrpark Látogatóközpontot a Komárom-Esztergom megyei Péliszentföldkereszten. A 370 négyzetméteres létesítményben, amely áprilisban nyílik meg a nagyközönség előtt, a Gerecse szépségeit, értékeit bemutató kiállítóteret, előadóteret és interaktív foglalkoztatót alakítottak ki.

¶ Mintegy 13 millió forintos forrásból fejlesztették a gyulai várban azokat az új digitális látványelemeket, amelyek az 1566-os ostromot mutatják be dioráma, virtuális valóság, fényfestés és makett segítségével.

¶ A BTM Vármúzeum középkori palotát bemutató kiállításának a nyugati szárnyra eső, Albrecht-pincei része hosszú idő után újranyílik a látogatók előtt. Az épületbelső mellett a kiállításrész tematikája is megújult. Ugyanakkor megkezdődött a Szent István Terem rekonstrukciója, emiatt ideiglenesen áthelyezték a múzeum bejáratát. (MC)

ÁTADJÁK A HADIFOGLYOK KARTONJAIT

¶ Mérföldkőhöz érkezett az orosz-magyar levéltári vegyesbizottság munkája: Magyarország megkapja 682 131, a második világháborúban szovjet táborokba került magyar fogoly azonosító kartonját. A teljes orosz nyilvántartás

elérhetővé válik így a magyar kutatók, majd feldolgozás után az érdeklődők számára is. Ha az adatok feldolgozásával végeztek, meg tudják majd mondani, a fogoly hol halt meg, de akár azt is, hol lett eltemetve. (MTI)

OTTHONRA LEL AZ ÚJ BUDAPEST GALÉRIA

¶ A Bálna eladása miatt ősz óta kiállítóhely nélkül maradt Új Budapest Galéria a Városháza Gerlóczy utcai épületszárnyában kap helyet, és akár már az év második felében megnyithatja kapuit. (MTI)

FEKETÉBEN TILTAKOZTAK

¶ Országszerte demonstrációkkal és fekete ruha viselésével tiltakoztak a közgyűjteményi és közművelődési dolgozók az ágazat megalázóan alacsony bérei miatt a magyar kultúra napján. Legutóbb 2008-ban kaptak háromszázalékos alapbéremelést, pótlékkal együtt is a legtöbben csak a garantált bérminimumot érik el, ami különösen a sokdiplomás, több nyelvet beszélő kutatók számára megalázó. A petíció aláírói között volt olyan országos hírű intézményvezető, aki ugyanannyit keres, mint a náluk dolgozó portás. (NÉPSZAVA)

GYARAPODÓ GYŰJTEMÉNYEINK

¶ Megvásárolt egy kétezer darabos – a Tolna megyei településeket ábrázoló – képeslapgyűjteményt a Wosinsky Mór Megyei Múzeum. A legkorábbi képeslap még a 19. századból való.

¶ Egy 1835-ös ritkaság jutott újra a Tari László Múzeum tulajdonába, ez a legrégebbi ismert céhlevél Csongrád mezővárosból. Az NKA segítségével visszaszerzett dokumentum egyszer már szerepelt a múzeum leltárában, de a második világháború környékén eltűnt.

¶ Kossuth Lajos országgyűlési tudósításainak bekötött változatát vásárolta meg az MNM Rákóczi Múzeuma egy árverésen. A példány a zempléni kaszinó szétszóródott könyvtárából származik. (MC)

MEGÚJULT A NAGYVÁRADI MÚZEUM

¶ Az Ady Endre Emlékmúzeum felújított épületében a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum rendezte újra az Ady Endre életét és munkásságát bemutató tárlatot. A megújulásra az ortodox egyházzal való megegyezés után – mely szerint tíz évvel meghosszabbítják a bérleti szerződést – kerülhetett sor. (MASZOL.RO)

KÖZZÉTESZIK A MAUDSLAY-GYŰJTEMÉNYT

¶ A British Museum az *artsandculture.google.com* oldalain jeleníti meg Alfred Maudslay ősi maja gyűjteményét, amely a 19. századi utazó fényképeit, gipszmásolatokat és dokumentumokat tartalmaz, emellett bemutatják a régész és felesége életét a felfedezőutak közben, s az egyes helyszínek megjelennek a mai technika segítségével is. A gyűjtemény több mint nyolcszáz üvegnegatívból áll, közülük háromszázötven Mexikóból származik. Láthatók a napló oldalai is, valamint kétszáz

Palenque, Mexikó, 1880-as évek
Alfred Maudslay gyűjteményéből, British Museum

mexikói gipszmásolatot is beolvastak 3D-ben, ezek felbecsülhetetlen értékű forrásul szolgálnak a fontos civilizáció megismeréséhez. (ARTDAILY.COM)

MÚZEUMI ADOMÁNYOK

¶ Nagy értékű barokk csendéletek kerültek a Ráday Múzeumba. Maximilian Pfeiler (Prága, 1656–1746) két festményét mostantól letétként őrzi az intézmény.

¶ A Laczkó Dezső Múzeum Régészeti osztálya egy magángyűjteménnyel gazdagodott, ami a szigligeti várból és környékéről származó, az Árpád-kortól a kora újkorig terjedő időszakból eredő ezüst- és bronzérméket, ékszereket, fegyvereket, számszeríjhegyeket, ólomlövedékeket, ágyúgolyókat, egyéb használati tárgyakat tartalmaz.

¶ Többek között Nemes Nagy Ágnes tanulmánykéziratával, Mándy Iván karosszékével és Kassák Lajos személyes dokumentumaival bővült idén a Petőfi Irodalmi Múzeum tárainak gyűjteménye.

¶ Kárpáti Aurél unokája jóvoltából újabb, a neves íróval kapcsolatos dokumentumokkal gazdagodott a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteménye.

¶ Több mint kétezer darab, negyedik századi bronz pénzérme került elő Baranya megye déli részén, adta hírül a Janus Pannonius Múzeum. Az érméket a múzeummal szerződésben álló önkéntes lelőhely-felderítő találta meg.

¶ Jelentős hagyatéki anyaggal bővült adományozás útján a pécsi Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye: a fényképezőgépek, filmek és levelek, okiratok, bőrgyártó receptúrák, szakkönyvek mellett négyezer fotótekercs sokoldalúan és alaposan örökíti meg és dokumentálja a Pécsi Bőrgyár történetét. (MC)

VATIKÁNI DIGITALIZÁLÁS

¶ Több ezer könyvet, kéziratot, érmét és egyéb értékes információval bíró anyagot digitalizál a Vatikáni Apostoli Könyvtár. A világ egyik legrégibb könyvtárát még 1450 körül alapította V. Miklós pápa, jelenleg 75 ezer kódexet, nyolcezer-ötszáz ősnyomtatványt, összesen pedig több mint egymillió kötetet őriznek ott. Már most sok minden letölthető a *digi.vatlib.it* adatbázisban, ahol az archív szövegek mellett érméket, medálokat és grafikai anyagokat is meg lehet nézni. Az elérhető kéziratok száma rohamosan nő, hiszen folyamatosan töltik fel a könyveket, bár a középkor és a humanista korszak anyagai prioritást élveznek. (OPENCULTURE.COM)

MAGYAR GYŰJTEMÉNYEK DIGITALIZÁLÁSA

¶ Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Kecskeméti Katona József Múzeum közös projektje révén több mint hatezer üvegnegatív vált elérhetővé a nagyközönség számára a gyűjteménykezelő- és publikációs szoftver, a MuzeumDigitár segítségével. A *muzeum.kecskemet.hu/online-bongeszo* címen elérhető fotók betekintést nyújtanak a 20. század első felének kecskeméti mindennapjaiba és ünnepeibe.

¶ A HUNTÉKA-M integrált közgyűjteményi rendszer fejlesztésével a *hajdusagimuzeum.hu/online-tartalmaink* címen lehetőség nyílt a Hajdúsági Múzeum különböző kollekcióinak online megjelenítésére, a nyilvántartásban rögzített adatok és tartalmak közzétételére.

¶ Elkészült a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia keretében a Fehér Könyv, amely a közgyűjtemények digitalizálási munkájához szükséges szabványokat és módszertani segédleteket tartalmazza. A *pulszky.hu/wp-content/uploads/2019/12/feher_konyv.pdf* címen online is elérhető kiadvány a múzeumok, könyvtárak, levéltárak és audiovizuális gyűjtemények számára elősegíti az egységes elvek mentén történő műtárgy-digitalizálást. (MAGYARMUZEUMOK.HU)

OPEN CONTENT PÁRIZSBAN

¶ A legnagyobb párizsi múzeumok (többek között a Petit Palais kiállítócsarnok, a Modern Művészeti Múzeum, a Louvre, a Musée d'Orsay, a Grand Palais vagy a Pompidou Központ) ingyenesen elérhetővé teszik a gyűjteményeikben található több mint 150 ezer műalkotás nagy felbontású, jogdíjmentes reprodukcióját. A jelenleg megtekinthető műalkotásokon túl a közintézmény egyre több felvételt tesz majd fokozatosan ingyenesen hozzáférhetővé a Paris Musées internetes oldalán (parismuseescollections.paris.fr). (MTI)

LETÖLTHETŐ MŰVÉSZETI KÖNYVEK

¶ Több mint kétszáz digitális könyvet kínál a modern művészet szerelmeseinek a New York-i Guggenheim Museum az *archive.org/details/guggenheimmuseum* oldalon. A művészeti könyvek mellett katalógusokat és retrospektív kiállítási anyagokat is magába foglaló gyűjtemény nemcsak online olvasható, de le is tölthető az intézmény internetes archívumából. (PAPAGENO.HU)

ÓKORI LELŐHELY A METRÓBAN

¶ Thesszalonikiben nem lepődött meg senki, amikor a metróvonal építésekor nagy kiterjedésű ókori lelőhelyet fedeztek fel évekkel ezelőtt. Akkoriban sikerült megakadályozni, hogy a leleteket (többek között a Római Birodalom egyik egykori fő útvonalát, házakkal és üzletekkel együtt, egy hétszázötven ékszerből álló kincsleletet, valamint több mint kétezerhétszáz temetkezési tárgyat) elmozdítsák a helyszínről, ám a Központi Régészeti Tanács a metróépítőknek adott igazat, akik nem változtatnának az eredeti nyomvonalon, s a „Bizánci Pompeiinek" elnevezett leletegyüttest vinnék inkább múzeumba. A döntést a szakmabeliek nagy felzúdulása követte, s fellebbezések, perek sora várható. (GLOBALVOICES.ORG)

LÁTOGATÓI REKORDOK DŐLTEK

¶ Nem okozott nagy meglepetést, hogy tavaly is a Louvre fogadta a legtöbb látogatót: 9,3 millióan keresték fel a világhírű kiállítóhelyet. Az eredmény ugyan majdnem egymillióval kevesebb az előző évinél, de ezt a turisták szándékos „elrettentésével", korlátozásával érték el. Kimagasló éve volt például a madridi Museo Nacional del Pradónak, Berlin új múzeumának, a James-Simon-Galerie-nek, az amszterdami

Rijksmuseumnak és az Auschwitz-Birkenauban létesült múzeumnak is. (MC)

BREAKING NEWS(EUM)

¶ Több mint tizenegy év és csaknem tízmillió látogató után bezárt a szólásszabadságnak és a médiatörténetnek szentelt Newseum. A washingtoni hírmúzeum, amely a friss magyar sajtótermékek címlapjait is bemutatta, mindennapi pénzügyi nehézségekkel küzd, ezért kellett eladnia épületét. Az intézmény jövője kétséges, az online felület és az oktatási programok egyelőre megmaradnak. (AFP)

NIGÉRIAI MÚZEUMALAPÍTÁS

¶ A joruba herceg több mint ezer műalkotást adományozott Nigériában egyetemi múzeum létrehozására. Yemisi Shyllon azt reméli, hogy más nigériai gyűjtők követni fogják példáját, és segítenek a múzeumok alapításában, amelyek elősegítik a művészeti oktatást. Az YSMA az afrikai múzeumok megnyitásának hullámát követi magán- és külföldi befektetések eredményeként. (THE ART NEWSPAPER)

RESTITÚCIÓS HÍREK

¶ Egy évvel a Sarr-Savoy jelentés után, ami az afrikai műtárgyak visszaszállítását javasolta a francia múzeumoknak, Franciaország elvesztette lendületét, s – Macron ígéretével ellentétben – egyetlen tételt sem adott még vissza Afrikának. Kiderült, hogy a terv túl ambiciózus ahhoz, hogy működőképes legyen, s végrehajtása elviselhetetlen terhet róna a múzeumokra, ráadásul a javaslatok végrehajtásához mindenekelőtt jogszabályokat kellene módosítani Franciaországban. Más országokban sem történt ugyan tömeges átadás, de azokat alapos előkészítő munka és együttműködés előzte meg, a fokozatos visszakerülés jegyében. Nagy szerepet kap a jövőben az Európába jogellenesen érkező kulturális javak EU-vámterületre történő belépésének tilalma.

¶ Egy tanulmány szerint az egyik gdanski múzeum gyűjteményében hét, egykor Hollandiában lefoglalt műalkotás található, s további tételek lehetnek más lengyel városok művészeti intézményeiben is, ahol a nácik az elhurcolt műtárgyakat tárolták. A kutatók szerint a lengyel múzeumok és hatóságok nem sokat tettek az eredetkutatás érdekében.

¶ A tel-avivi Művészeti Múzeum (TAMA) egyik műtárgyáról kiderült, hogy a nácik által elhurcolt festményről van szó, amit – több tulajdonosváltás után – jóval később a múzeumnak ajándékoztak. Jozef Israëls 1871-ben festett *A sötétségtől a fényig* című képét visszaadják az örökösöknek. Az ügy rávilágít arra, hogy Izraelben is nagyobb gondot kell fordítani a műtárgyak eredetének felkutatására.

¶ A berlini Gemäldegalerie visszaadott egy 16. századi Hans Baldung Grien-festményt Hans Purrmann festőművész (Henri Matisse barátja) örököseinek. Purrmannt a nácik „degenerált" művészként üldözték, ezért kénytelen volt eladni gyűjteményét, miután elvesztette megélhetését. Purrmann örökösei megállapodtak abban, hogy tíz évre kölcsönadják a festményt a berlini múzeumnak. (ARTDAILY.COM, THEARTNEWSPAPER.COM)

ARTMAGAZIN

Martos Gábor
2019 legnagyobb nemzetközi és hazai műtárgypiaci sikerei

P. Szűcs Julianna
Farkas István – Budapest, Párizs, Szigliget, Auschwitz

Ferkai András
Gondolatok egy moszkvai modern házmúzeum kapcsán

Boros Judit
Mattis Teutsch János utolsó korszaka, és ami mögötte van

Horányi Attila
Lábady István: Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát portréja

Hanna Claris
Időtlen Trója

Szilágyi Róza Tekla - Címlapsztori
Visszatekintés John Baldessari munkáira az internet tükrében

Szuda Barna
Dora Maar színre lép

Vadas József
Charles Rennie Mackintosh máig élő öröksége

Drienyovszki Zsófia
Járitz Józsa, Basch Edit és Amrita Sher-Gil barátsága

Kelényi Béla
Egy Baktay Ervin-karikatúra margójára

Fáy Miklós
Klári néni és James Bond
A Rotschild Klára életét és munkásságát bemutató kiállításról

ARTMAGAZIN 120

elofizetes@artmagazin.hu

kalendárium

James McNeill Whistler Páva-szobája, 1876

Összeállította: ***Magyar Katalin***

MOCSKOS NYERÉSZKEDÉS: WHISTLER PÁVA-SZOBÁJA ÚJRAGONDOLVA • VICTORIA AND ALBERT MUSEUM, LONDON • május 3-ig • Az installáció egy fordulatos művészettörténeti sztoriba visz bele még néhány csavart: a híres Páva-szoba disztópikus-kritikus változata, aminek kiterjedt angol–amerikai múltja van. Történt, hogy egy londoni hajómágnás kínaiporcelán-gyűjteményének rendelt méltó környezetet, ám a megbízott belsőépítész megbetegedett, és az étkező díszítésének munkáját James McNeill Whistler amerikai festő (igen, akinek a mamája nagyon híres lett egy festmény szereplőjeként!) fejezte be 1877-ben. Whistlert azonban elkapta az alkotás heve, és az addig elkészült munkát teljesen felülírva (illetve festve) csodálatos kékes-zöldes, arannyal ékes japonizáló pávafestményekkel díszítette a szobát. Mind a korábban megbízott művészt, mind a megrendelőt sokkolta a változtatás; a festő és a mecénás pénzügyi vitáját a csődbe ment Whistler megörökítette két veszekedő pávát ábrázoló falfestményén. Később az egész szobát megvásárolták, és Amerikába került, jelenleg Washingtonban, a Smithsonian Freer Galériájában állítják ki. Az amerikai kortárs festő, Darren Waterston életnagyságú installációja a pénz és a művész drámáját e csodálatos étkező fenyegető, dekadens pusztulásán keresztül mutatja be, roskadozó polcokkal, törött cserepekkel, őrjöngő pávákkal és a padlóra folyó aranyfestékkel. A kiállítás végső fricskája, hogy az eredetileg londoni szoba így, romjaiban, karikatúraként látogat vissza eredeti hazájába.

BÁN-LAZETZKY. EGY ÓBUDAI MŰVÉSZCSALÁD • ÓBUDAI MÚZEUM • szeptember 30-ig • A tárlat egyszerre fedezi fel egy érdekes, a 19. század elején Sziléziából áttelepülő család több nemzedékének művészi munkásságát, és ágyazza be a lakóhely, Óbuda történetébe a személyes históriát. A borászkodó, majd kényszerűségből építőmesterré váló nagyapa, Lazetzky Márton, az Iparművészeti Iskolában tanuló festőművésszé lett fiú, Rezső (1898–1988), a grafikusművész unoka, Stella (1924–2012) és az ő textilművész férje, Bán István (1922–1984) élettörténete, pályaképe bontakozik ki az akvarellek, festmények, illusztrációk, képeslapok, mesekönyvek, falikárpitok nézegetése közben. A három művész különböző korszakokban megélt, szakmai sikerekben is gazdag pályája egy dologban hasonlít: megélhetését mindegyikük az alkalmazott művészetekben találja meg – Rezső gyári textilminta-rajzoló az óbudai Textilfestőgyárban, Stella illusztrátor a Képcsarnok Vállalatnál, István a francia selyemgobelin helyett az olcsóbb juta kárpitok készítésével kereste kenyerét. A kiállítási anyag zöme a dédunokától származik, de a család tagjainak külön-külön nem ez az első bemutatkozása, a tárlat mindössze felfrissíti ismereteinket e figyelemre méltó família munkásságáról.

„LEGALÁBB ÁLMODJ VELEM” • CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY-EMLÉKHELY ÉS -KIÁLLÍTÁS, CSURGÓ • A Történelmi Parkban nyílt meg a Csokonai-emlékhely, amely szó szerint hiánypótló kezdeményezés, hiszen bár a költő a helyi református gimnáziumban tanított 1799–1800-ban, erről a nevezetes eseményről nem nagyon volt mit megmutatni a somogyi településre látogatóknak egy kerti padon és az iskolán kívül. Mutatni amúgy is nehéz lenne bármit, mivel a sokat utazó poétától nem maradt fenn semmilyen tárgyi emlék, így Demeter Júlia kurátor, az ELTE irodalomtörténésze jószerivel csak a művekbe kapaszkodhatott a kiállítás forgatókönyvének kialakításakor. A tárlat egy apró vers, az *Elválás reggelén* utolsó sorából nyerte el címét (Távollételembe / Képedet szívembe / Szent béllyegűl viselem, / Ne légy, szép érzékeny, / Te is feledékeny, / Legalább álmodj velem.) Az állandó kiállítás, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum alakított ki, az EU határon átnyúló projektje révén jöhetett létre. Az interaktív módon kialakított tárlat tíz állomása időrendben idézi fel a költő életútját számos vers-, színmű- és levélrészlettel, s az iskolaszínpad másával, ahol például a *Karnyónét* bemutatták az egykori diákok.

MATTIS TEUTSCH – AVANTGÁRD ÉS KONSTRUKTÍV REALIZMUS • PETŐFI IRODALMI MÚZEUM–KASSÁK MÚZEUM • május 3-ig • Mattis Teutsch János (1884–1960) munkássága a huszadik század első évtizedeinek expresszionizmusával összefüggésben vált nemzetközileg is ismertté. A brassói művészt az első világháború idején Kassák Lajos fedezte fel a magyar avantgárd számára, grafikái meghatározták a budapesti MA folyóirat arculatát, és Kassák önálló kiállításokon is szerepeltette alkotásait. Az 1940-es évektől haláláig – a modernizmusból táplálkozó – realista festményeket alkotott. Ebben az időszakban vászon hiányában több ízben is arra kényszerült, hogy a húszas évek végén készült alkotásaira fesse rá új műveit. Miután erre 2013-ban véletlenül fény derült, a tulajdonosok számos átfestett műalkotásról eltávolíttatták a piacilag kevésbé értékes felső réteget, így a szocialista időszak alatt készült művek csak reprodukciókon maradtak fenn. A kiállítás, amely a Fundația9 bukaresti kiállítóhelyén tavaly ősszel mutatkozott be, Mattis Teutsch kései, eddig még nem látott műveinek bemutatása és értelmezése mellett az átfestett képek történelmi, politikai és művészettörténeti kontextusát is bemutatja, és rávilágít a kései alkotások eltávolításának összetett problémájára.

CLARA. ROTSCHILD KLÁRA – DIVATKIRÁLYNŐ A VASFÜGGÖNY MÖGÖTT • MAGYAR NEMZETI MÚZEUM • május 17-ig • Műanyag a csipke, a ruhára applikált gyöngy, párizsi divatról másolt a dizájn, mégis elragadók és a luxus érzetét keltik még ma is Rotschild Klárának a szocializmus idején készült ruhái. Amikor 1934-ben a Deák Ferenc utcában megnyitotta saját üzletét a szabászatba apja-anyja révén beleszületett későbbi divatkirálynő, s az arisztokrata vevőkör – köztük Horthy menye – számára is készített esküvői ruhát, nyilván különlegesebb anyagokkal és kiegészítőkkel gazdálkodhatott. Ám egy dolog nem

A CLARA – *Rotschild Klára – divatkirálynő a vasfüggöny mögött* című kiállítás központi tere
a Magyar Nemzeti Múzeum Geraldine-házában
Fotó: Kardos Judit/MNM

A CLARA – Rotschild Klára – divatkirálynő a vasfüggöny mögött című kiállításon a babák még az őszi-téli kollekciót viselik. Február végétől átöltöztek a tavasz/nyár jegyében. Fotó: Kardos Judit/MNM

változott a munkás-paraszt kormány alatt sem: az haute couture, a kézzel varrt ruhák igényes és drága kidolgozása. Szalonját államosították, mégis visszakapaszkodott az élére, és kis szünettel 42 évig volt a csúcson (már a Váci utcában) államfők, politikusok családját öltöztetve, színésznők, híresség csillogását fokozva. A tárlat – az ígéretek szerint – cserélődő ruháit tulajdonosaik ma is féltve őrzik, s klasszikusan elegáns fazonjuk örök, többségük hordható lenne ma is. A Simonovics Ildikó által elmesélt élettörténet, a műhely és a szalon bemutatása mellett azt az ellentmondásos helyzetet is megfigyelhetjük, hogy Clara divatbemutatói nagy társasági eseményt jelentettek „a krumplileves legyen krumplileves" puritán rendszerében.

TEMESVÁR '89 – A MAGYAR SEGÍTSÉG • KOSZTA JÓZSEF MÚZEUM, SZENTES • Június 1-jéig • A nagyszabású tárlat a romániai forradalom harmincéves évfordulójának állít emléket. A kiállítás a korabeli események és a forradalom előzményeinek feleleventése mellett hangsúlyt helyez az erdélyi magyarság sorsának bemutatására, valamint arra a páratlan összefogásra, ami 1989 telén kialakult Magyarországon a határ túloldalán élők érdekében. Újságcikkek, dokumentumok, fotók segítségével mutatják be az 1989-es történéseket, a múzeum termeiben korabeli fegyverek, egy, az utcai harcokat idéző kiégett Dacia, az áldozatokért gyújtott gyertyák idézik meg a forradalom napjait. Külön terem szól arról, hogy a szentesi, hódmezővásárhelyi, csongrádi, szegedi és makói emberek miként nyújtottak segítséget 1989-ben a határ túloldalán élőknek. Hogyan gyűjtöttek adományokat a forradalom résztvevőinek, és miként jutottak el a segélyszállítmányok Temesvárra és Aradra. A látogatók egy háromdimenziós film segítségével a forradalmárok, katonák szemszögéből lehetnek részesei a harminc évvel ezelőtti eseményeknek. Megemlékeznek a hódmezővásárhelyi Tóth Sándorról, a forradalom Csongrád megyei áldozatáról is, akit Aradon lőttek le a segélyszállítmányt szállító gépkocsi vezetése közben. A kiállítást májusban Temesváron is bemutatják.

THE DEAD WEB – THE END • LUDWIG MÚZEUM • április 26-ig • Milyen lenne, ha a világháló összeomlana, vagy ahogy van már rá példa: egyszerűen kikapcsolnák? Hogyan befolyásolná ez a hatalmi struktúrák dinamikáját, a gazdasági és a politikai életet? E kérdések mentén gyűjtötték össze a témába vágó – québeci, magyar, svájci – művészi munkákat a hálóról, illetve annak hiányáról.

A KELET VONZÁSÁBAN. JAPONIZMUS AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA METSZETEINEK TÜKRÉBEN • SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM • május 17-ig • A 19. századi kapunyitást követően sok japán műtárgy került Nyugatra a világkiállítások s a kereskedelem révén. E tárgyak jelentős hatást gyakoroltak az ottani művészekre, az európai szemnek merőben új és inspiráló látásmód nyomán megszületett a japonizmus, amely az iparművészetben, a képzőművészetben, a színművészetben, a zenében, az irodalomban

és a divatban is éreztette hatását. A Szépművészeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria, a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum és a Magyar Képzőművészeti Egyetem gyűjteményéből válogatott kamarakiállítás hetven műtárgyat mutat be az Osztrák–Magyar Monarchia és Japán között kötött diplomáciai szerződés 150. évfordulója alkalmából. A tárlaton az európai művészeket inspiráló 18–19. századi japán fametszetek, valamint francia, angol és monarchiabeli művészek japonizáló művei láthatók. Hokuszai, Hirosige és számos japán mester művei mellett többek között Henri Rivière, William Nicholson, Emil Orlik, Carl Thiemann, Carl Moll, Olgyai Viktor, Tichy Gyula és Kozma Lajos színes metszeteivel találkozhatnak a látogatók.

MÚZEUMŐR • TORNYAI JÁNOS MÚZEUM, HÓDMEZŐVÁSÁRHELY • április 26-ig • A kiállítás a Kiss Lajos (1881–1965) író, néprajzkutató, múzeumigazgató emlékére létrejött nyíregyházi tárlat vásárhelyi adaptációja. A vásárhelyi néprajzi gyűjtemény alapítója, gyűjtője és rendszerezője, „őre" 1906 és 1912 között volt a Városi Múzeum igazgatója, majd amikor munkája ellehetetlenült, s veszélybe került a megélhetése, elfogadta a nyíregyházi múzeum állásajánlatát. 1949-ben a budapesti Néprajzi Múzeumból ment nyugdíjba. A tárlat szegényparaszti családját és egész életútját megismerteti a látogatókkal színészi tanulmányaitól a néprajzi gyűjtés-kutatáson a vásárhelyi és nyíregyházi küzdelmes munkán, a második világháborús veszteségeken át a tudományok doktora fokozat és a Kossuth-díj eléréséig.

HÉTEZER ÉVES ÜZENET – AZ ÚJKŐKORI VILÁG EMLÉKEI BUDAPEST VIDÉKÉN. • AQUINCUMI MÚZEUM • október 31-ig • A mai főváros területén élő első állandó lakosokról szól a BTM óbudai kiállítása. A gabonatermesztéssel, állattenyésztéssel foglalkozó letelepedett népesség már nem vándorol, időtállóbb lakóépületeket emel, és részben a főzéshez, tároláshoz készít agyagedényeket, részben ember- és állatformájú agyagszobrokat mintáz, amiknek nem ismerjük a rendeltetését. A vadászat-halászat már csak kiegészítő tevékenység, nem ettől függ a mindennapi táplálékuk: szarvasmarhát, disznót, kecskét, juhot tartanak, gabonát termesztenek. Az újkőkori sajátos vonaldíszes kultúra egész Európát benépesítette, de az emberarcú edények főleg a mi térségünkben koncentrálódnak, a távolabbi területeken nem készítettek ilyeneket. Hiedelemvilágukról, rítusaikról írásos emlékek hiányában nem sokat tudunk, így csak csodálhatjuk e különös szobrokat, emlékezvén az ősi lakosságra, amely még harmóniában élt a világgal.

ISTENI ILLÚZIÓK: SZOBORFESTMÉNYEK A GYARMATI DÉL-AMERIKÁBÓL • SNITE MUSEUM OF ART/UNIVERSITY OF NOTRE DAME, INDIANA, USA • május 16-ig • A katolikus egyetem múzeuma igazi csemegét kínál látogatóinak: Szűz Mária faragott perui szobrairól készült festményeket állít ki. A 18. században divatos szoborfestmények a híres kegyszobrokról adtak hírt, s az ábrázolt – sokszor csodatevő – szoborral

egyforma szentséggel bírtak. A tárlat különösen a Spanyol Birodalom Cuzcóban és a Titicaca-tó közelében fekvő művészeti központjaiban készített alkotásokra összpontosít, és feltárja a jelenség európai és amerikai dimenzióit, a műfaj ikonográfiai variációit, és azt, hogy ezek a műalkotások mit jelentenek Dél-Amerikában. A kegyszobrok – nálunk sem ismeretlen módon – öltöztetett Madonnák, s a festmények ezeket a részleteket is aprólékos módon jelenítik meg.

MINDEN, AMI HAJLÍTOTT – THONET ÉS A MODERN BÚTOROK TERVEZÉSE • MAK, BÉCS • április 13-ig • Kétszáz éves a Thonet cég, az évforduló alkalmából nyílt nagyszabású kiállításban a múzeum felvonultathatja hatalmas – nemzetközi kölcsönökkel is kiegészített – hajlítottfabútor-gyűjteményét. Az ismert Thonet székek a csővázas, acélból és műanyagból készült ülőalkalmatosságok, valamint avantgárd bútorok kísérletei mellett állnak annak bizonyságául, hogyan inspirálták például a Bauhaus tervezőit – köztük Breuer Marcellt – és a kortárs dizájnereket. A tárlat a cég történetének bemutatása mellett a hajlítottfa-technológia fejlesztési lépéseit is megmutatja a kézi gyártástól az ipari sorozatgyártásig.

A KEZDET. MŰVÉSZET AUSZTRIÁBAN 1945–1980 • ALBERTINA MODERN • augusztus 2-ig • Igazi tavaszi szenzációként nyílt meg az Albertina Modern, a patinás múzeum második, 2600 négyzetméteres kiállítóhelye Bécsben, és tárlataival az 1945 után készült osztrák és nemzetközi művészetre összpontosít. Az Albertina új, 50 millió eurós költségen létrehozott helyszíne a felújított Künstlerhausban az Essl család gyűjteményének tetemes részén és más műgyűjtők hosszú távú letétein, ajándékain, valamint támogatásán alapul. A Karlsplatzon megrendezett tárlatok felváltva állítják majd ki az osztrák és a nemzetközi anyagot. A nyitótárlat új perspektívából veszi górcső alá a háború utáni osztrák művészetet, kiemelve a kortárs művészet számára annyira fontos 1979 előtti korszakot, a posztmodernizmus küszöbén álló legfontosabb osztrák művészeti álláspontok bemutatásával.

EMOGLIFÁK. KÉPÍRÁS A HIEROGLIFÁKTÓL A HANGULATJELEKIG • IZRAEL MÚZEUM, JERUZSÁLEM • október 12-ig • A kiállítás kiemeli a látszólag nyilvánvaló, de ugyanakkor bonyolult kapcsolatot az ókor és a kiberkorszak képírása között. A mai gyerekeknek (és felnőtteknek) már nem olyan nehéz elmagyarázni, hogyan kell értelmezni a hieroglifákat, mivel az emberek ismét képekkel kommunikálnak. Néhány hangulatjel és hieroglifa között egyértelmű megfelelés van, ezt a hasonlóságot a tárlaton látható diagram is bemutatja. Ezen analógia esélyt ad arra, hogy a látogatók közelebb kerüljenek az ókori világhoz. A tárlat sugallata szerint az ábécé megjelenése nagy győzelem, ugyanakkor nagy veszteség is, mivel elpusztította a szövegként használható szimbólumokat. A kép iránti vágy hozta létre a hangulatjeleket, az emojik hiányt töltenek be a szavak sivatagában.

ALEXANDER RODCSENKO. A STILL ART ALAPÍTVÁNY GYŰJTEMÉNYÉBŐL • LUMIÈRE TESTVÉREK FÉNYKÉPÉSZETI KÖZPONT, MOSZKVA • április 5-ig • Rodcsenkónak (1891–1956), az orosz avantgárd meglepő perspektívákkal operáló művészének kiállítása az 1920-as évek első fotós kísérleteitől az 1930-as évek végéig készült képeit mutatja be. A fotókon családtagjainak és barátainak – művészek, építészek, költők, írók, filmkészítők, folyóiratok munkatársai – portréi láthatók, köztük Lily Brik ismerős portréjával, Vlagyimir Majakovszkij és Osip Brik híres fényképével. A magánmúzeum kiállításának társkurátora a művész unokája, Alexander Lavrentyev.

ZSIDÓ. JOHN OFFENBACH FÉNYKÉPEI • JEWISH MUSEUM, LONDON • április 19-ig • John Offenbach harmincnégy nagyméretű arcképe a zsidó identitás sokféleségét mutatja be a világ minden tájáról, tizenkét különböző országban, Etiópiától Ukrajnáig és Argentínától Kínáig. A sokszínűség átüt a fekete-fehér, hátterüktől, konkrét történetüktől megfosztott portrékon. „A projekt az arcokról szól. Minden modell normális ember, normális arccal, és ezt a normálisságot akartam ünnepelni" – vallja a fotográfus. A kiállítás anyaga kötetben is megjelent.

TAKIS • MACBA MUSEU D'ART CONTEMPORANI DE BARCELONA • április 19-ig • Takis (Panagiotis Vassilakis 1925–2019) kinetikus kompozícióiban repül, mozog, villog és nyekereg, sőt zenél az ipari hulladék. Az elektromosság és mágnesesség csodájára épülő, a gravitációra időnként fittyet hányó izék – gömbök, pálcák, kúpok és egyebek – olykor húrokhoz csapódnak vagy dörzsölődnek, ami éteri zenét kreál. Döndül, ciripel, nyiszorog, zümmög, vagy éppenséggel a mágneses vonzás hatására kimerevedik, máskor antennaként rezeg a levegőben a fém, s a látogató szemét-száját eltátja e szeretni való kiállítástól, amely a Tate Modernből költözött át, hogy Spanyolországot (pontosabban Katalóniát) is elkápráztassa e filozofikusan játékos varázslat. A tavaly augusztusban elhunyt görög mester szobrai azt mutatják meg nekünk, ami már létezik, kísérleti művei a láthatatlan energiák feltárására törekszenek, amik lehetővé teszik létezésünket.

PICASSO ÉS A PAPÍR • ROYAL ACADEMY OF ARTS, LONDON • április 13-ig • Még annak is izgalmas lehet, akinek a könyökén jönnek ki Pablo Picasso legismertebb művei, ugyanis a kiállítás több mint háromszáz kreatív papírmunkát mutat be, ezek korántsem csak rajzok vagy vázlatok; a kísérletezés során a papírral (el)bánva a mester szakította, égette, háromdimenzióssá tette, vagy kollázst készített belőle. Munkájához újságpapírt, szalvétát, dekoratív tapétát, ritka és antik papírt használt Japánból, s évtizedeket töltött nyomtatási technikák vizsgálatával és használatával. A tárlat anyagának egy részét a Musée National Picasso-Paris és a Cleveland Museum of Art kölcsönözte.

szemle

Murádin Jenőt köszöntik hatvanadik születésnapján a Petőfi Irodalmi Múzeumban, mellette Szücs György és Jurecskó László, 1997

JURECSKÓ LÁSZLÓ

EGY NAGYBÁNYA-KUTATÓ KOLOZSVÁRI ÖRMÉNY TÖRTÉNETEI

¶ „A *MúzeumCafé* tavaszi száma kiemelten foglalkozik majd a Trianon utáni magyar múzeumi helyzettel…" – szól a felhívás tőlem kiemelt részlete. Elgondolkodom, hiszen Jenő sohasem dolgozott múzeumban. Aztán eszembe jut, ha ez nem is áll, de az mindenképpen, hogy ő maga egy intézmény. Mégpedig a 19–20. századi erdélyi művészet élő nagylexikonja, jegyzeteiben gyűjtött ismeretei szinte minden, a korszak művészetét érintő kérdést lefednek.

ő maga egy intézmény. Mégpedig a 19–20. századi erdélyi művészet élő, nagy lexikonja

¶ Néhány éve galériánkba került egy remek festmény, nem tudtuk elolvasni a szignót, de a hátlapján találtunk egy ajánlást. Megy az e-mail Kolozsvárra: „Tudnál-e abban segíteni, ki ajándékozhatta? Köszönettel: Laci". Már másnap jön a válasz: „A festmény szerzője Dezső Miklós (Pécs, 1890–Nagyajta 1955). Az erdélyi művészet remete alkatú festője volt. Egyetemi évei (1914) alatt Pataky László és Müller-Merész Gyula növendékeként tanult rajzolni és festeni. Gyógyszerészeti egyetemi diplomával telepedett le a háromszéki nagyközségben, Nagyajtán. Ott is van eltemetve. Gyógyszerész munkája mellett festett. Csakis egyedül állított ki néhányszor erdélyi városokban (Nagyenyed 1921, Udvarhely 1925, 1936, Brassó 1925, 1937, Kolozsvár 1928). Mindenekelőtt tájképfestő volt, nagy síkokban festett faluképeket. Halála után 1977-ben Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen szerveztek munkáiból emlékkiállítást. Mindenképpen ez a festmény a legjobb, amit valaha reprodukcióban láttam tőle. A hátsó borítón levő aláírás szerintem Buba és Miki (férj, feleség). Hát ennyi. Baráti szeretettel üdvözöl Jenő (a lázas, grippes) és Kati."

¶ Hát ennyi. Milyen egyszerűnek tűnik is, de ehhez kell a „fél életemet könyvtárakban töltöttem – feleségem szerint háromnegyedét –, roppantul élveztem" hozzáállás.

¶ A 83. életévét betöltő Jenő haja nem ritkul és alig őszül, ez betudható örmény felmenőinek, akiknek Erdély gazdaságában és kultúrájában betöltött szerepéről fontos adalékokat tudhatunk meg az interjúkötetből. Nagybányáról Kolozsvárra menet néhányszor megálltunk Szamosújváron, hogy megnézzük a gazdag örmény kereskedők házait és monumentális templomukat, sétáljunk annak gyönyörű parkjában. Persze azért is, hogy a város határában – a szintén említett – örmény fürdőnél bort vásároljunk, amit majd a Kati által készített finom vacsora után fogyaszthatunk el az éjszakába nyúló, mindig szakmai beszélgetéseken,

elsősorban a nagybányai, kolozsvári művészet témakörében. Barátságunk 1991-ig nyúlik vissza, amikor nem volt kétséges, hogy a készülő Nagybánya-tanulmánykötetünkbe a két világháború közötti művészet történetét Jenő fogja bemutatni. A következő monográfiát, Nagy Oszkárét is ő jegyzi Kishonthy Zsolttal együtt, majd 1996-ban Bajkay Évával írja a Dömötör Gizella–Mund Hugó művész házaspár monográfiáját. Ki más szerkeszthette volna *A Nagybányai Művésztelep a magyar sajtóban 1919–1944* című dokumentumkötetünket, mint ő?

¶ Mi magunk is sokat beszélgettünk, de módszeres életútinterjút sohasem készítettünk vele. A jó interjúkötet egyik kritériuma a témát, az alanyt jól ismerő kérdező, a másik a vele együttműködő kérdezett. Jelen esetben két, az erdélyi művészetet, annak történeti hátterét legjobban ismerő magyarországi (Szücs György) és erdélyi (Murádin Jenő) művészettörténész beszélget, hogy aztán az élőbeszéd esetlegességeit kiküszöbölő szerkesztők, Jenő felesége, Murádin Katalin és fia Murádin János Kristóf öntsék végleges formába a szövegeket.

¶ A köteten végigvonul egy történelmi szál, amely sokszor magyarázatot, alapot ad a művészettörténeti problémák kifejtéséhez, megértéséhez. A történelmi szál vagy Jenő személyéhez, az általa megélt eseményekhez kapcsolódik, vagy előzménye egy-egy felvetett kérdésnek. A harasztosi tanító fiaként megtapasztalta a román és magyar etnikum együttélésének helyzeteit. A történeti utalások egy része az örmények erdélyi betelepítéséhez, valamint Kolozsvár politikai, gazdasági, kulturális felemelkedéséhez kapcsolódik. Az előbbi Jenő etnikai identitása miatt lényeges: az örmény népesség arányát meghaladó módon vett részt Erdély gazdasági és kulturális életében, Jenő maga is büszke örmény, talán ezért is volt számára fontos a Máramaros-szigeten született és Técsőn elhunyt, szintén örmény Hollósy Simon, a Nagybányai Művésztelep alapítója életének, emlékeinek a felkutatása.

a harasztosi tanító fiaként megtapasztalta a román és magyar etnikum együttélésének helyzeteit

¶ Szó esik Kolozsvár felemelkedéséről, az Erdélyi Királyi Gubernium (kormányzóság) városba költözéséről, ennek gazdasági, politikai és kulturális következményeiről az 1790-es éveket követően. Kolozsvár belvárosának felekezetek szerinti rétegződése a mai napig fennáll, a hozzájuk kapcsolódó magyar iskolák miatt is tudja megőrizni magyar nyelvét és kultúráját a város, az 1965-től kezdődő erőszakos betelepítések, az etnikai arányok politikailag vezérelt megváltoztatása

Kritikákat írni nem szeret, de a szerkesztőségi munkakör lehetővé tette, hogy aktatáskáját az asztalán hagyva felkeresse kedvenc kutatóhelyeit, a könyvtárakat és levéltárakat.

Murádin Jenő Nagybányán, a háttérben Majoros Valéria, Dobrik István (takarásban) és Sümegi György, 1993

ellenére is. Ezen részek tárgyalásánál a – történész végzettségű – lokálpatrióta Murádin Jenő szólal meg. Másodéves egyetemi hallgatóként éli meg az önálló magyar egyetem megszüntetését, összevonását a románnal, így jön létre a Babeș–Bolyai Egyetem, ahol már a tantárgyak jelentős részét románul kell hallgatni, és ezen a nyelven is vizsgázni. Tanárai közül meghatározóként említi Jákó Zsigmondot, Kelemen Lajost, Pataki Ferencet és Ferenczy Istvánt. Értekezik a magyar és a román történészi felfogás különbözőségeiről: míg az utóbbit a tények, évszámok nem túlzottan zavarják esszészerű, szabadon folyó tanulmányai írásakor, az előbbit ekkor a pozitivista felfogás jellemzi. Szót ejt a művészettörténetet tanító Virgil Vătășianuról, aki a művészettörténet felé terelte.

a két világháború között nyolc évig volt a római román intézet vezetője, így rálátása volt a korszak nyugat-európai művészeti mozgalmaira

A két világháború között nyolc évig volt a római román intézet vezetője, így rálátása volt a korszak nyugat-európai művészeti mozgalmaira. Murádin visszavisszatérő mondata a román tanárok és értelmiségiek, művészek jellemzésekor a „kiválóan beszélt magyarul" vagy a „velem csak magyarul beszélt" megjegyzés. Ezzel kívánja jelezni, hogy a régi Kolozsváron a románok és a magyarok kulturális közösségben éltek, büszkék voltak városuk történelmi, művészeti gazdagságára, sokszínűségére.

¶ Az egyetem elvégzése után az *Igazság* szerkesztőségében dolgozik, az egyetlen kolozsvári magyar napilapnál, ezt követően a *Korunk*, az *Utunk*, a *Hét* és a *Napsugár* foglalkoztatta. „A szerkesztőségek, ahol én dolgoztam, amolyan kis szigetek voltak. Ezeket, mármint a szerkesztőségeket, ahol a magyar értelmiségiek nyelvük használatában nem korlátozottan dolgozhattak, elefánttemetőknek hívták." A kor legjobb irodalmárainak, újságíróinak nyújtottak megélhetést, egyben bizonyos fokú védelmet is. Élményszerű elemzése a Ceaușescu-korszakról, a reménykeltő korai évektől a totális diktatúráig.

a szerkesztőségeket, ahol a magyar értelmiségiek nyelvük használatában nem korlátozottan dolgozhattak, elefánttemetőknek hívták

¶ Ezek a történelmi kitekintések mind a művészettörténész Murádin Jenő tevékenységének jobb megértését szolgálják. Kritikákat írni nem szeret, de a szerkesztőségi munkakör lehetővé tette, hogy aktatáskáját az asztalán hagyva felkeresse kedvenc kutatóhelyeit, a könyvtárakat és levéltárakat. Az ekkor született jegyzetek aztán alapját képezik a később megírt tanulmányoknak, könyveknek. A „holt tudomány" mellett a napi élet a másik terepe Jenő munkásságának. A művészekkel felvett interjúk teszik élővé az archívumok anyagából leszűrt ismereteit. A Mikola Andrással és Nagy Oszkárral történt beszélgetések indítják el Nagybánya-kutatásait, különösen a festőiskola Magyarországon addig szinte ismeretlen, de Erdélyben is feltáratlan, két világháború közötti történetéről. Ezzel párhuzamosan az erdélyi, főleg kolozsvári kortárs művészekkel készült interjúk (több mint nyolcvan) mélyítik el tudását a korszak jobb megismerése vonatkozásában. „Amikor én eldöntöttem, hogy művészettörténettel kezdek

erdélyi, főleg kolozsvári kortárs művészekkel készült interjúk (több mint nyolcvan) mélyítik el tudását

Barátságunk 1991-ig nyúlik vissza, amikor nem volt kétséges, hogy a készülő Nagybánya-tanulmánykötetünkbe a két világháború közötti művészet történetét Jenő fogja bemutatni.

mélyen foglalkozni, elindulásképpen programszerűen végigjártam a műtermeket. Nem emlékszem, hogy létezett olyan jelentős műterem, ahol ne jártam volna. Románoknál, magyaroknál egyaránt. Még egy-két szász művész otthonában is megfordultam. Hallatlanul érdekes beszélgetéseket jegyeztem le…" Többek között felkereste Incze Jánost, Abodi Nagy Bélát, Kós Andrást, Kovács Zoltánt, Mohy Sándort, Gy. Szabó Bélát, Ciupe Aurélt, Romus Ladeát – az utóbbinál az volt a baj, hogy állandóan pálinkát kellett inni, Jenő pedig borivó. Ezek a beszélgetések terelik a figyelmét olyan témákra, amelyekről kevés dokumentum akad: például a Szolnay Sándor és Szervátiusz Jenő által vezetett Magyar Művészeti Intézetre vagy a Bohémia/Boema köréhez kapcsolódó mozgalomra.

¶ Murádin Jenő célja, hogy a mai Magyarország területénél nagyobb Erdély művészetét, művészeit, azok műveit megismertesse mindkét területen. A *Függőhidak* kötete, amely jelentős írásait gyűjtötte egybe, valamint a *Romániai magyar művészeti irodalom 1919–1989* című bibliográfiája is ezt a célt szolgálja.

¶ Az interjú hangvétele végig kiegyensúlyozott, Jenő habitusából következően nincsenek csak fekete-fehér tények, meg tud bocsátani, vagy legalábbis magyarázatot találni azok működésére is, akik behódoltak a rendszernek, ha ezáltal másoknak védelmet nyújthattak. A száraz tényeket időről időre remek adomákkal, színes történetekkel teszi élvezhetőbbé, olvasmányosabbá. Az egyik közülük Kós Károlyról és fiáról, Andrásról szól. A fiú középiskolai tanulmányai végezte előtt az apa többször is felteszi a kérdést, hogy András mi akar lenni. A válasz mindig: asztalos. Az apa a vita lezárásaként mondja: „Elég nagy marha vagy fiam! Egy Kós Károly fia nem lehet asztalos. Na, tessék beiratkozni a kolozsvári képzőművészeti főiskolára!" Kós Andrásból végül szobrász lett, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola tanszékvezetője.

magyarázatot találni azok működésére is, akik behódoltak a rendszernek, ha ezáltal másoknak védelmet nyújthattak

¶ A kötet két, szakmáját jól ismerő történész-művészettörténész párbeszéde révén vázol fel élvezetesen egy korszakot, ugyanakkor a tárgyalt életesemények, fordulatok, döntések és tanulságok teszik különlegessé a még mindig aktív és érdeklődő Murádin Jenő személyét, munkásságát.

Szücs György: *Esteli beszélgetések Murádin Jenővel*
Exit Kiadó, Kolozsvár 2017

Arany János szobra a főbejárat előtt
Fortepan

BASICS BEATRIX
NEMZETI EMLÉKHELY, SZOBORPARK, JÁTSZÓTÉR

¶ A könyv borítója, Hans Götzinger (1867–1941) osztrák művész akvarelljének meseszerű életképével, a piros színű, iskolai füzeteket idéző betűkből megformált címmel azt sugallja, egy olyan könyvet veszünk kezünkbe, amelyet közhelyesen ismeretterjesztőnek szokás nevezni. Tudjuk azonban, hogy az úgynevezett ismeretterjesztés nem ellentéte a szakmaiságnak, netán tudományosságnak, épp ellenkezőleg: minél pontosabb, hitelesebb szakmailag és tudományos szempontból egy írás, annál hitelesebb és eredményesebb az ismeretterjesztésben. Debreczeni-Droppán Béla könyve első néhány oldalának elolvasása után rögtön igazolódik is ez a megállapítás.

¶ Csalóka tehát Götzinger akvarellje, akinek a császári gyűjteményekben számos művét őrizték, és bécsi motívumait, látképeit előszeretettel reprodukálták képeslapokon, s alsó-ausztriai, wachaui akvarelljei ma is az aukciók kedvencei. A bájos múzeumkerti jelenet azonban olvasásra buzdító kiváló vonzerő egy könyvborítón.

¶ A szerző rögtön egy olyan fejezettel indít, amely a mai múzeumkert telkének előtörténetét mutatja be. Nagyon fontos ez, hiszen erről a közönség eddig igen ritkán kaphatott információkat. A kert korai történetének egyik legérdekesebb momentuma az ide tervezett melléképületek ötlete. Már Pollack Mihály is foglalkozott ezzel, és még az építkezés idején többféle megoldás felvetődött bizonyos gyűjtemények főépületen kívüli bemutatására. Pollack el is készítette a múzeum hátfalával párhuzamosan emelendő nyitott árkádsor tervét, ahol a kőemlékeket és gipszmásolatokat helyezhették volna el. Kubinyi Ágoston igazgató 1847 augusztusában, fél évvel a múzeumépület megnyitását követően a múzeum állapotáról szóló jelentésébe bele is vette ezt, s az országgyűlés elé terjesztette, hiába. A bővítés gondolatával a forradalom és szabadságharc után is tovább foglalkozott az igazgató. Pollack tervei ugyan minden bizonnyal megsemmisültek, de ránk maradt és a könyvben is szerepel illusztrációként Marschan József 1850-es tusrajza egy, a múzeumépületet övező nyitott árkádsorral. Marschan neve a 23. oldal szövegében helytelenül szerepel, a képaláírásnál azonban már helyesen, s a szerző egyenesen „korabeli plázának" nevezi a tervét. Ez túlzás, mert a tervezett üzletsor nem a teljes építményt foglalta volna el, s valójában fel sem merült a kivitelezés gondolata.

a kert korai történetének egyik legérdekesebb momentuma az ide tervezett melléképületek ötlete

¶ 1858–1859-ben Reitter Ferenc császári és királyi főépítész ismét egy ilyen funkciójú kerti épület terveit készítette el, ahogy ezt a könyv is említi. Reitter két sorozatot készített: egy dór és egy román stílusút. Bár a szerző „gótikus és klasszicista" tervvariációkat említ, sajátos, hogy a többé-kevésbé a Pollack-féle épülethez illeszkedő klasszicizáló tervek mellett nem gotizáló, hanem a romanika stílusjegyeit mutató épületegyüttest vázolt Reitter. Felirata szerint „Ansicht eines Theiles der zu erbauenden Arcaden im ung: national Museum zur Unterbringung der Antiquen und mittelalterliche Steindenkmaeler im romanischen Baustyle", azaz konkrétan megjelöli a stílust és a funkciót, az antik és középkori kőemlékek őrzését. Az utcafronton szinte tagolatlan a falkiképzés, a belső, kert felőli oldalon annál tagoltabb és gazdagabb.

¶ A másik változat „Griech:dorischen Baustlye" – azaz görög-dór stílusú kolonnád terve volt. Kubinyi az oszlopcsarnokot nemzeti közadakozásból szándékozta felépíttetni. Az előzetes ajánlás a *Vasárnapi Ujság*ban is megjelent, Kubinyi egyenként írt levelet tehetősebb polgároknak adakozásra kérve őket. A kérés nem talált meghallgatásra, s csak a hatvanas években került elő ismét az újabb bécsi kormányzati ellenőrzés kapcsán az oszlopcsarnok ügye. A *Vasárnapi Ujság* tudósítója meglehetősen profán magyarázattal szolgált: szerinte végül azért nem készült el, mert a múzeumépületet körülvevő paloták tulajdonosainak előnyösebb volt a kertre kilátni.

a múzeumépületet körülvevő paloták tulajdonosainak előnyösebb volt a kertre kilátni

¶ A kerttörténet időrendi bemutatása során a szerző említi a Nemzeti Múzeum épületének 1926–1927-es rekonstrukcióját, valamint ennek tervezőjét. Kismarty-Lechner Jenő neve kétszer is helytelenül szerepel, a 45. oldal képaláírásában i betűvel a végén, a 46. oldalon pedig a fentebb leírt módon, ám az építész 1942-ig Dr. Lechner Jenő néven szerepelt, a múzeum épületéről írott kötet szerzőjeként is így tüntette fel magát, csak 1942 után használta a Kismarty-Lechner Jenő névváltozatot.

¶ A képaláírások később is okoztak gondot – az 54. oldalon Bokor Vilmos (1897–1984) 1945. márciusi akvarelljénél MNM Kiscelli Múzeum szerepel őrzési helyként. A kötet csaknem felét kitevő történeti rész képanyaga különleges és gazdag, a képek számozást is kaptak, de hiába keresnénk, nem találunk képjegyzéket, így a számozás felesleges marad.

a kötet csaknem felét kitevő történeti rész képanyaga különleges és gazdag

¶ *Ünnepek és hétköznapok a múzeumkertben* címet kapott a kötet második, terjedelmesebb fele, s ha lehet, ez még információgazdagabb, mint az előző. Nagyon fontos ebben a részben sok olyan dokumentum szövegének idézése, amely eddig nem vagy csak kevéssé volt ismert a szélesebb közönség előtt. Az ünnepek és hétköznapok pedig sorakoznak egymás után, előbbiből több, hiszen a kert nemzeti emlékhely. 1848–1849 a kezdet, ezzel kapcsolatban a szerző a 88. oldalon a következőket írja egy kevéssé ismert momentumról, nevezetesen arról,

1947. március 15-e a Múzeumkertben
Fortepan

1956, T–34/85-ös harckocsi a Múzeumkert kerítése mellett
Fortepan

amikor Petőfi átadja Kubinyi Ágoston igazgatónak a *Nemzeti Dal* egyik nyomtatott példányát: „…fontosnak tartották, hogy a magyar történelem relikviáit gyűjtő múzeum megőrizze az utókornak a forradalmi nyomtatványt." A Nemzeti Múzeum azonban ekkor legalább annyira volt képtár, mint „a magyar történelem relikviáit gyűjtő" intézmény.

¶ A forradalom és szabadságharc 1848–1849-es múzeumkerti eseményeinek viszonylag rövid összefoglalójához képest valamivel hosszabb az akkori történések későbbi megünneplését tárgyaló rész. Fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy „március 15. ünneplőhelye" lehessen a múzeumkert. Ettől kezdve az egyetemi ifjúság lett a szervezője a megemlékezéseknek, a márciusi ifjak hagyományát követve. Egészen 1919-ig, amikor elmaradt az ünneplés, pontosabban máshol tartották meg. A két világháború között ismét az egyetemi ifjúságé, radikális szereplőké lett a megemlékezés megszervezése, 1938 és 1946 között azután újfent szünetelt ez, érthető módon. Ezután az ifjúsági szervezetek rendezték az ünnepséget, a Nemzeti Színház színészei szavalták a Nemzeti dalt, és a rendszer ideológiai eszköze lett az ünneplés. A rendszerváltozás után központi állami ünnepséggé vált a megemlékezés, többnyire a miniszterelnök beszédével.

¶ Itt zajlottak – részben az épületben, részben a kertben – a nemzet nagy halottainak búcsúztatói, voltak itt nagygyűlések, politikai rendezvények, sztrájkok, felvonulások. 1996 óta pedig itt rendezik meg a múzeumok majálisát, ami mára kinőtte a kertet. Épp a tavalyi kertrekonstrukció hívta fel a figyelmet arra, hogy egy folyton változó, élő, növekvő kertet óvni kell a rendezvényektől, megfontoltan dönteni, mire alkalmas, mi lehetséges egyáltalán a múzeumkertben (utóbbiak közé sorolnám a koncerteket, például).

épp a tavalyi kertrekonstrukció hívta fel a figyelmet arra, hogy egy folyton változó, élő, növekvő kertet óvni kell a rendezvényektől

¶ A pihenés, tanulás is biztosan ilyen. Padok 1861-től kerültek a kertbe. Jó ideig fizetni kellett értük, ha csak jelképes összeget is. Nem olyan meglepő ez, az Egyesült Királyság híres és kevésbé híres parkjaiban például ma is fizetősek a nyugágyak, amelyekben a helyiek és a turisták pihenhetnek.

¶ Kedves ötlet volt a kerti kölcsönkönyvtár 1954-es létesítése, akár ma sem lenne elképzelhetetlen a megvalósítása. A találkahely funkció mindmáig megmaradt, és a gyerekek is használhatják ismét a játszóteret.

¶ A kert létrejöttétől fogva szoborpark is. A szerző ezzel kapcsolatban elgondolkodik azon, hogy a Nemzeti Múzeum „…a magyar nemzet történeti-régészeti múzeuma…", de akkor miért „irodalmárok szobrait, emlékműveit" helyezték el a parkban (129. o.). Itt ismét emlékeztetnünk kell arra, amiről még a múzeumi szakemberek is hajlamosak elfeledkezni, hogy a múzeum csak a 20. században, a szakmúzeumok anyagának kiválása és azok megalapítása után vált történeti múzeummá, megnyitásakor a képtára volt a legnagyobb attrakció, Pyrker János

Napozó, pihenő szülők, nagyszülők babkocsikkal a Múzeumkertben, 1963
Fortepan

Kisfaludy Károly szobra a Múzeumkertben, 1894
Fortepan

László velencei pátriárka, 1826-tól egri érsek a múzeumnak adományozott gyűjteménye.

¶ A szoborpark-kert egyik legkorábbi emléke Eötvös József szobra lett volna. Ennek csak a talapzatát tervezte Ybl, a szobor maga Huszár Adolf műve. A szoborbizottságba a főváros delegálta Yblt, ez a bizottság döntött a pályaművekről. És a szobor nem a lépcsőkön állt volna, ahogy azt a szerző említi (131. o.), az Ybl-rajz megtévesztő e tekintetben, de a szobrot a későbbi Arany János-emlékmű helyére tervezte. A szoborpark emlékeinek tárgyalása során is rengeteg új információval gazdagodhat az olvasó. Sok olyan alkotó szerepel itt, akikről eddig nagyon keveset tudhattunk. Ilyen Kuzmik Lívia (1898–1976), a Monti- és Garibaldi-szobrok készítője, Roberto Papini (1883–1957) olasz építész, művészettörténész, egyetemi tanár felesége. Telcs Ede tanítványa volt Budapesten, majd a londoni királyi akadémián, Rómában és Firenzében folytatta tanulmányait. Az utóbbi város egyetemén ismerte meg professzorát és lett a felesége. Férje halálát követően amerikai egyetemeken is tanított, műveivel szerte a világban, Európában és a tengerentúlon egyaránt számos kiállításon mutatkozott be és vált ismertté.

a szoborpark emlékeinek tárgyalása során is rengeteg új információval gazdagodhat az olvasó

sok olyan alkotó szerepel itt, akikről eddig nagyon keveset tudhattunk

¶ Egy másik, mára kevéssé ismert művész a kert és a szoborpark megörökítésével hagyott ránk értékes és érdekes műveket. Jauernik Sándornak a Budapesti Történeti Múzeum Fővárosi Képtárában őrzött akvarelljei közül szerepel egy a kötet borítóján is. Jauernik (1864–?) Bécsben született. Itt végezte el a művészeti akadémiát, majd a királyi udvari kőnyomdában tanulta ki a litografálás mesterségét. 1880-ban Pestre jött, a Székesfővárosi Házinyomda igazgatósága mellett készítette akvarelljeit, amelyek közül többet is láthatunk a múzeumkert-kötetben.

¶ A szoborpark új kortárs alkotásai között a tapintható modellszobor fontos és hasznos. Több olyan emléktábla is került a kertbe, amelyek szükségesek ugyan, ám megvalósításuk, kivitelezésük eredménye nem hasonlítható a korábbi alkotásokhoz.

¶ A kötet változatos, gazdag és értékes képanyaga nagy értéke az alapos és olvasmányos szövege mellett. Egyetlen kép esetében érezheti az olvasó, hogy nem kellett volna ide kerülnie – ez az önmagát felgyújtó Bauer Sándor ruhátlan fényképe. Az online médiában vagy a bulvársajtóban is tragikus lenne, számomra kegyeletsértőnek is hat.

¶ Régóta hiányzó és várt, fontos kötet a Múzeumkerti kalauz. Minden olyan jellemzi – szép külső, érdekfeszítő és tartalmas szöveg –, ami miatt érdemes kézbe venni, elolvasni, nem is egyszer, hanem vissza-visszatérve egyes részletekhez.

Debreczeni-Droppán Béla: *Múzeumkerti kalauz. A Magyar Nemzeti Múzeum kertjének története*. Magyar Nemzeti Múzeum–Martin Opitz Kiadó, Budapest 2019

„Az 1916-os, kiürítésekre vonatkozó protokoll három pontja volt érvényben 1918 telén is, amikor a főfelügyelőség és a Nemzeti Múzeum munkatársai szétrajzottak a határ menti, sőt az annál beljebb fekvő megyékbe is, hogy felmérjék és szállításra előkészítsék 25 veszélyeztetettnek ítélt múzeum anyagait."

térkép 1920

Teleki Téka, Marosvásárhely
Korabeli képeslap

ABLONCZY BALÁZS

MENEKÜLŐ TÁRGYAK
„MŰTÁRGYMENTÉS" MAGYARORSZÁGON 1918 ÉS 1920 KÖZÖTT

¶ Az 1918 és 1924 közötti időszak történetében az egyik feltárásra váró témakör a menekülteké. Azok száma, akik a trianoni békeszerződést megelőzően, illetve azt követően a maradék Magyarországra kerültek, 400 ezer és 500 ezer fő közé tehető – miközben pontos számot nem ismerünk, és vélhetően nem is fogunk ismerni.[1] A magyar történetírás korábban kitért a határon túli területekre került vagy onnan elmenekülő intézmények sorsára is. Elsősorban a felsőoktatási intézmények Magyarországra való áttelepülése jól dokumentált: a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola Budapestre, majd Sopronba települése,[2] a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegedre vagy a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre kerülése.[3] Kevesebb figyelmet kapott, de jól feldolgozottnak mondható az eperjesi evangélikus jogakadémia Miskolcon kezdett új élete[4] és a máramarosszigeti református jogakadémia Hódmezővásárhelyre való áttelepülése, illetve beolvadása a kecskeméti református főiskolába.[5] Az emberek és intézmények mellett azonban van egy olyan aspektusa az összeomlás, a forradalmak és a trianoni békeszerződés időszakának, amellyel a történettudomány és a művészettörténet-írás is vajmi keveset foglalkozott.

az emberek és intézmények mellett azonban van egy olyan aspektusa az összeomlás, a forradalmak és a trianoni békeszerződés időszakának, amellyel a történettudomány és a művészettörténet-írás is vajmi keveset foglalkozott.

¶ 1918 végétől megindult (illetve folytatódott, erről mindjárt) a magán- és állami gyűjtemények, műtárgyak Magyarország belső részei felé való áramlása, a hivatalosan használt terminus a „veszélyeztetett területekről való biztonságba helyezés" vagy a „mentés" volt. A kormányzat által szervezett és a kaotikus körülmények sok nyomát magán viselő, ugyanakkor több száz ládát mozgató akció élesen rávilágított a korszak műtárgyakról való gondolkodására, a nemzeti kulturális örökségről vallott korabeli nézetekre és a magyar kultuszkormányzat akciórádiuszára 1918–1919-ben. Ezt a kérdéskört részben a Műemlékek és Könyvtárak Országos Tanácsának, részben

a kormányzat által szervezett és a kaotikus körülmények sok nyomát magán viselő, ugyanakkor több száz ládát mozgató akció élesen rávilágított a korszak műtárgyakról való gondolkodására, a nemzeti kulturális örökségről vallott korabeli nézetekre és a magyar kultuszkormányzat akciórádiuszára 1918–1919-ben

[1] A számokról lásd Koloh Gábor: A trianoni menekültek száma (kézirat, megjelenés alatt az ÚTON – Menekülés, mobilitás, integráció az első világháború utáni Közép-Európában és Magyarországon c. kötetben). A téma irodalmához: Istvan I. Mocsy: The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921. (War and Society in East Central Europe. Vol. XII.) New York 1983. Valamint: Dékány István: Trianoni árvák. Noran Libro, Bp. 2018.

[2] Erről a legfrissebb irodalom: M. Szilas Katalin–Szűts István Gergely (szerk.): Lichner József: Az alma mater kálváriás útja Selmecbányától Sopronig. Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, Veszprém–Zalaegerszeg 2019.

[3] A kolozsvári egyetemről lásd Vincze Gábor: A száműzött egyetem – A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921). JATEPress, Szeged 2006. A pozsonyiról lásd Lengvári István: A város és az „árva leány". Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. Limes, 2004. 83–91.

[4] Stipta István: A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919–1949). In: Kajtár

a Műemlékek és Könyvtárak Főfelügyelőségének fennmaradt iratai, részben az akciót vezető Czakó Elemér (1876–1945) miniszteri tanácsosnak, művészeti írónak 1920-ban kelt jelentése alapján igyekszem bemutatni.[6]

¶ Azt, hogy az ország hadszíntérré válása esetén a műkincseket vagy akár teljes gyűjteményeket biztonságba kell helyezni – azaz Budapestre vagy a fronttól távolabb eső településekre kell költöztetni –, az Északkelet-Magyarország 1914. őszi hadszíntérré válásakor lett közigazgatási program. 1914. szeptember 14-én, tíz nappal az első orosz betörés előtt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizalmas rendeletben tájékoztatta az érintett törvényhatóságokat a „hatóságok és intézetek kezelésében lévő értékeknek a közveszély esetében való gondozásáról". Ez viszonylag kimerítően szabályozta az elindulás, helyben maradás, mentés adminisztratív körülményeit. (Hogy ez a mentés mégsem volt teljes körű és sikeres, azt jelzi a tény, hogy a Műemlékek és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége még 1918–1919 fordulóján is hajkurászta azt a kardot, amelyet az orosz csapatok vittek el a bártfai múzeumból.) Ugyanakkor a magyar múzeumi hatóságok is belenyúltak a megszállt területek gyűjteményeibe: a belgrádi katonai kormányzóság 101 darab pénzérmét („délszláv, bolgár és oláh ezüst régi pénzt") küldött például 1917. szeptember 27-én a főfelügyelőségnek, amelyből 38 darabot a Nemzeti Múzeum kiválogatott a saját éremtára számára, a maradék 63-ról pedig úgy rendelkeztek, hogy azokat vidéki múzeumok között osztják el.[7]

tíz nappal az első orosz betörés előtt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizalmas rendeletben tájékoztatta az érintett törvényhatóságokat a „hatóságok és intézetek kezelésében lévő értékeknek a közveszély esetében való gondozásáról"

¶ Az intézkedés első próbája azonban az 1916. augusztusi erdélyi román betörés volt, amelynek során a nagyszebeni Brukenthal Múzeum, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a dési, a dévai, a gyulafehérvári helyi múzeumok, az erdélyi püspöki székhelyen lévő Batthyány Könyvtár, a marosvásárhelyi, nagyenyedi, szászvárosi és a székelyudvarhelyi református kollégiumok könyvtárai, a szamosújvári örmény múzeum és az Erdélyi Kárpát Egyesület kolozsvári gyűjteménye kapott értesítést a kultuszminisztériumtól a biztonságba helyezéssel kapcsolatban.[8] Ennek nem mindenki és nem egyformán tett eleget. Voltak múzeumok, amelyek különböző

István–Pohánka Éva (szerk.): A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Publikon, Pécs 2009, 65–86. Lásd még Durovics Alex: Eperjes – Az evangélikus jogakadémia 1918/19-es tanéve és Miskolcra költözése, Gerundium, 2019. 2. sz. (10). 80–89.

[5] Presztóczki Zoltán: Hódmezővásárhely első főiskolája. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2016, 163–195.

[6] Czakó személyes hagyatékát 1998 óta a P2023 fondban őrzi a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, ebben a fondjegyzék alapján találhatók még a mentésre vonatkozó iratok. Csaknem kilencvenoldalas jelentését lásd OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2052. Czakó Elemér jelentése a veszélyeztetett területekről biztonságba helyezett kultúrjavakról, 1920. június. (Ebben a szerző együtt tárgyalja az 1916-as és 1918-as műtárgymentéseket, néha elég zavarba ejtő módon összemosva a kettőt.)

[7] Hivatalos közlemények. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1918. évi 2. füz., 147.

[8] OSZKK, Fol. Hung. 2052. Czakó-jelentés, 4–6. f. Illetve Mihalik József: Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés, Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1916. 4. füz., 180–193.

Brassó, látkép a városról, előtérben a Fekete-torony, balra az evangélikus Fekete-templom
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

ürügyekkel vagy azok nélkül egyáltalán nem küldték műtárgyaikat az ország belsejébe, mások magánúton intézkedtek: így a gyulafehérvári püspöki gyűjtemény értékesebb darabjait például kézipoggyászként Győrbe menekítették, és az ottani székeskáptalannál helyezték biztonságba.

¶ A kiürítési akcióhoz csatlakoztak olyan szervezetek, intézmények is, amelyek viszont nem szerepeltek a kormányhatóságok által megszólított közegek között, így a szászújfalusi evangélikus egyház egy cibóriumot juttatott el Budapestre, özvegy gróf Nemes Jánosné pedig egyetlen, közelebbről nem részletezett nagyságú csomagot. Ezekkel a szórványos küldeményekkel szemben állt például a kolozsvári egyetemi könyvtár 49 ládája vagy a brassói evangélikus egyház által Budapestre juttatott 34 zsáknyi török szőnyeg a Fekete-templomból – utóbbiak molyoktól való megóvása külön gondot jelentett a Nemzeti Múzeum munkatársainak.[9] Az 1916-os műtárgymenekítésekről szóló beszámoló szerzője érezhető büszkeséggel írta le, hogy a szigorú ragaszkodás a jogi keretekhez (elismervény ellenében való átvétel, a tulajdonjog megerősítése stb.) azt eredményezte, hogy nemzetiségi karakterű közgyűjtemények, így a nagyszebeni Brukenthal Múzeum is a központi kultuszkormányzatra merte bízni több tucat ládányi értékét. (És ugyanígy tett a városban székelő Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület is, amelynek bizalmával viszont nem dicsekedett a jelentés.) Az 1916-os menekítés alakította ki a műtárgyak kezelésének helyi kereteit – és ezt a protokollt használta a VKM, illetve a főfelügyelőség 1918-ban.

a szórványos küldeményekkel szemben állt például a kolozsvári egyetemi könyvtár 49 ládája vagy a brassói evangélikus egyház által Budapestre juttatott 34 zsáknyi török szőnyeg a Fekete-templomból – utóbbiak molyoktól való megóvása külön gondot jelentett a Nemzeti Múzeum munkatársainak

[9] OSZKK, Fol. Hung. 2052. Czakó-jelentés, 6–7. f.

¶ A hármas alapelv a következőképpen festett:

1. Tilos volt pánikot kelteni. A kiürítést diszkréten, lehetőség szerint a nyilvánosság kizárásával kellett lefolytatni. Az erdélyi kiürítéskor a frontra katonákat vivő és onnan üresen visszatérő vagonokat használtak erre a célra. „Felsőmagyarországon pedig az elvitel okául gyakran fotografálást, restaurálást és kiállítási czélt adtunk leplezésül" – fogalmazott a műveletről Czakó Elemér.[10]
2. A hatóság súlyt helyezett arra, hogy a kiürítés ne harácsolásnak vagy eltulajdonításnak tűnjön az adott vidék, különösen

a kiürítést diszkréten, lehetőség szerint a nyilvánosság kizárásával kellett lefolytatni

[10] Uo. 12. f.

a nemzetiségi jellegű vidékek lakó számára, és ezt fontos volt megnyugtató nyilatkozatokkal is alátámasztani.

3. A szervezőknek respektálniuk kellett az elvitel politikai vonatkozásait is. Először is a belpolitikait (a helyi közvélemény jogfeladásnak látna egy ilyen műveletet), másfelől külpolitikait, amennyiben várható, hogy a béketárgyalásokon a győztes felek, illetve az utódállamok az elhurcolt műkincsek visszaszállítását fogják követelni. Az 1920-as jelentés írója ebben a kijelentésében bizonyos értelemben a múltba vetített olyan tudást, amely neki már a rendelkezésére állt, de 1918 őszén egyáltalán nem volt nyilvánvaló. Így tudta közbevetni, hogy „ellenségeink kezében pedig, meggyőződhettünk Tzigara-Samurcas erdélyi működéséből – kitűnő lajstromok vannak a kezük közt a mi műkincseinkről".[11] (A román művészettörténész-néprajzos, a Román Paraszt Múzeumának későbbi létrehozója, Alexandru Tzigara-Samurcaş ebben az időben Bukarestben komoly vádakkal nézett szembe a németbarátsága miatt, ugyanakkor kétségtelen, hogy már korábbi működése, így az erdélyi román fatemplomok megvásárlása és elszállítása kapcsán alaposan megismerte témáját és a magyar műemlékvédelem akkori rendszerét.)[12] Olyan esetekben, amikor az elszállítás nem volt kívánatos, a műtárgyakat becsomagolva és elrejtve a helyszínen hagyták. (Ilyen volt például a soproni múzeum esete, amelynek anyagát 1919 elején 22 helyi polgárnál helyezték letétbe, így Budapestre szállításukra nem került sor.)[13]

először is a belpolitikait (a helyi közvélemény jogfeladásnak látna egy ilyen műveletet), másfelől külpolitikait

amikor az elszállítás nem volt kívánatos, a műtárgyakat becsomagolva és elrejtve a helyszínen hagyták

[11] Uo. 13. f.

[12] Korábbi erdélyi működéséről lásd Bardoly István: Amikor Kós Károly templomot vett, Enigma, 92. sz. (2017), 156–164.

[13] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, K 737, 3. dob. Jegyzőkönyv, 1919. márc. 8. 17. n. p. 363. f.

¶ Az 1916 augusztus–szeptemberében elszállított, elsősorban erdélyi műtárgyak visszaszállítása 1918 májusa, a bukaresti béke aláírása után kezdődött meg, és elég vontatottan haladt. Erre utalt a tény, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum a nyár folyamán kissé ingerülten sürgette a vidéki múzeumok illetékeseit és a főfelügyelőséget a náluk őrzött tárgyak mielőbbi visszaszállítására. A központi hatóság azt szerette volna elérni, hogy a „normális viszonyok beálltáig" az elszállított kincsek maradjanak Budapesten. Válaszában Fejérpataky László, a nemzeti közgyűjtemény főigazgatója elsősorban helyhiányra panaszkodott, amely meglátása szerint „az egyes osztályokat

már-már a teljes csőddel fenyegeti".[14] Ugyanakkor volt olyan vidéki gyűjtemény, amely nem várta be a központ intézkedését, és rossz előérzettől vezetve már 1918. október elején arra kérte a főfelügyelőséget, hogy az alig két hónappal korábban visszakapott és kicsomagolatlan ládákat szállítsák vissza az ország belsejébe, „minthogy a mi szerény ítéletünk szerint ezek a múzeumi tárgyak a háború tartama alatt a mi múzeumunkban nincsenek teljes biztonságban, s mivel másrészt a mi geográfiai fekvésünk miatt ezekért a pótolhatatlan értékű közjavakért a felelősséget a békekötésig nem vállalhatjuk".[15] Bár a fővárosi hivatalban némi ingerültséget váltott ki a sepsiszentgyörgyiek kérése, és a fennmaradt választervezet szerint nyugalomra (és a tárgyak helyben tartására) kívánták inteni őket, egy, az iratra rótt „bizalmasnak" minősített megjegyzés arról tájékoztat, hogy Czakó Elemér telefonos utasítására a Nemzeti Múzeum egyik munkatársa már útra is kelt, hogy a visszaszállításról intézkedjen.[16] A dokumentum azért fontos, mert rávilágít arra, hogy a bolgár fegyverszünet bejelentése (szeptember 25.), de még a dualista monarchia föderalista átalakításának uralkodói bejelentése (Völkermanifest, október 16.) előtt a végletekig központosított magyar közigazgatásban működni kezdett valamiféle szándék az összeomlás megelőzésére, illetve következményeinek elhárítására, és ennek szükségképpen felülről, miniszteriális szintről kellett érkeznie. (Hasonló volt a helyzet Marosvásárhelyen is, ahol a kiürítésre való felkészülést már október 11-én megkezdték.)

a végletekig központosított magyar közigazgatásban működni kezdett valamiféle szándék az összeomlás megelőzésére, illetve következményeinek elhárítására

[14] MNL OL, Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, K 736, 69. dob. 372/1918. sz. Fejérpataky László levele az országos főfelügyelőnek, Bp. 1918. jún. 20.

[15] Uo., 70. dob. 539/1918. sz., Csutak Vilmos múzeumi őr levele a főfelügyelőségnek, Sepsiszentgyörgy, 1918. okt. 7.

[16] Uo. Mihalik József feljegyzése, Bp. 1918. okt. 12.

¶ 1918 tavaszán a szegedi múzeumba történt betörés miatt a főfelügyelőség felszólította a vidéki gyűjteményeket, hogy az őrzésükbe jutott tárgyakra fokozottan ügyeljenek, azokat fegyveres őrökkel őriztessék, illetve az értékesebb tárgyakat a zavaros időszak elmúltáig emeljék ki a tárlókból, és helyezzék biztonságba.[17] Ez azt is jelentette egyúttal, hogy egyes kollekciók legértékesebb darabjai 1918 őszén eleve félretéve, sok esetben becsomagolva várakoztak, megkönnyítve későbbi elszállításukat. Az 1918. őszi forradalom kapcsán több vidéki múzeum (így például a szegedi) kérése ráerősített a biztonság igényére, amennyiben vezetőik fegyveres biztosítást vagy

egyes kollekciók legértékesebb darabjai 1918 őszén eleve félretéve, sok esetben becsomagolva várakoztak, megkönnyítve későbbi elszállításukat

[17] Az ügyről lásd Betörés a szegedi városi múzeumba, Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1918. 3–4. füz., 200.

az értékesebb műtárgyak biztonságba helyezését kérték a főfelügyelőségtől.

¶ Az 1916-os, kiürítésekre vonatkozó protokoll három pontja volt érvényben 1918 telén is, amikor a főfelügyelőség és a Nemzeti Múzeum munkatársai szétrajzottak a határ menti, sőt az annál beljebb fekvő megyékbe is, hogy felmérjék és szállításra előkészítsék 25 veszélyeztetettnek ítélt múzeum anyagait. A korábbi szempontok még kiegészültek újabbakkal, amelyekben a tulajdonosok meggyőzésének szükségességét és a teljes állami költségátvállalást hangsúlyozták, valamint azt, hogy az „inkább kevesebb, de érdemes tárgy mentendő". Ugyanakkor az új állásfoglalás nem feltétlenül állt meg a „magyar nemzet számára fontos" daraboknál – és ilyen módon kissé önmagának is ellentmondott. A rendelkezések ugyanis kitértek arra is: „Absolut becsű műtárgyak, nagy anyagi érdeket képviselő műkincsek, s a művészet, tudomány és művelődés ritka s nagy becset rejtő értékei, bármely nemzet alkotásai legyenek is, föltétlen mentendők, ha mentésük még lehetséges."[18] Ez a megfogalmazás többféle értelmezésre adott módot: a kiküldöttek ily módon maguk dönthették el, hogy az egyetemes (francia, angol, olasz stb.) művészettörténet helyben talált tárgyait értik-e ezen, vagy az adott terület román, szlovák, szerb nemzetiségéhez köthető műalkotásokat is. (Persze lehetséges például, hogy a Kolozsváron őrzött és a „mentendő" kategóriába sorolt meteoritdarabot is az „absolut becsű műtárgyak" közé sorolták, és ebben az esetben a nemzeti ambivalencia nem áll meg, és valóban az univerzális értékekre figyeltek a kiürítők.)

„Absolut becsű műtárgyak, nagy anyagi érdeket képviselő műkincsek, s a művészet, tudomány és művelődés ritka s nagy becset rejtő értékei, bármely nemzet alkotásai legyenek is, föltétlen mentendők, ha mentésük még lehetséges."

[18] MNL OL, K 736, 70. dob., 728/1918. sz. Mihalik József feljegyzése a mentés szempontjairól, Bp. 1918. dec. 20.

¶ A kiürítés lebonyolításával, miniszteri biztosi címmel Czakó Elemért, a VKM III. b. osztályának miniszteri tanácsosát bízta meg Zichy János, a Wekerle-kormány kultuszminisztere. Czakó feladatát megtartotta a Károlyi-kormány működése (Lovászy Márton és Juhász Nagy Sándor kultuszminisztersége), sőt a Tanácsköztársaság alatt is. Czakó a magyar művészettörténet-írás egyik kevésbé ismert alakja, jóllehet évtizedeken keresztül szereplője volt a magyar művészeti oktatásnak, termékeny művészeti szakíró, miniszterális tisztviselő, és kilenc éven keresztül az Egyetemi Nyomda igazgatója volt.[19] A mentést a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének

[19] Elsősorban bélyegtervezői munkáját vette alapul Szabó Jenő: Emlékezés Czakó Elemérre. Hírközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 2003–2004, 196–204.

Az egykori tiszti kaszinó épülete, később múzeum Gyulafehérváron

Gyulafehérvár, Batthyány könyvtár (Batthyáneum), 1910
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

munkatársai, valamint a Nemzeti, a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeum munkatársai végezték, köztük olyan neves (vagy később nevessé váló) múzeumi szakemberek, mint Gerevich Tibor, Divald Kornél, Kőszeghy Elemér és Ernyey József. Számos esetben összekeveredett a mentés során, hogy ki melyik intézmény megbízásából cselekszik. A múzeumok munkatársainak útjait sokszor a főfelügyelőség finanszírozta, néha a kultuszminisztérium által rendelkezésre bocsátott keretből, néha saját költségvetéséből. Jelentéstételi kötelezettséggel a főfelügyelőség felé (is) tartoztak, így van módunk a kiküldő szerv iratanyagából megismerni az akció részleteit.

számos esetben összekeveredett a mentés során, hogy ki melyik intézmény megbízásából cselekszik

¶ A VKM korabeli iratanyaga jelentős részben megsemmisült, így a mentési akció hátterére vonatkozóan nagy mennyiségű anyag felbukkanására nem lehet számítani. A kultusztárcával párhuzamosan a belügyminisztérium evakuálási kormánybiztossága is elkezdett valamiféle mentési akciót 1918 októberében–novemberében, elsősorban Székelyföldön, ennek részletei és kiterjedése azonban jelenleg teljes homályban vannak. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, amely a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának ellenőrző és végrehajtó szerve volt, 1897-ben hozták létre, és 1901-ben ruházták fel a teljes körű funkcióival. A hivatal a Főherceg Sándor (a mai Bródy Sándor) utca 13. alatt székelt, vélhetően viszonylag tágas irodákban, mert a Tanácsköztársaság alatt két családot is beköltöztettek a helyiségeibe (az egyik kedvezményezett Zsinka Ferenc könyvtáros, a *Protestáns Szemle* szerkesztője és az OSZK majdani megbízott vezetője volt), és a vidékről beszállított műtárgyak egy részét is itt tárolták egy ideig. A főfelügyelőség feladata a budapesti és vidéki közgyűjtemények, könyvtárak szakmai ellenőrzése, gyarapítása, segélyezése volt. Egyúttal kiadta saját közlönyét, a *Múzeumi és Könyvtári Értesítőt* (1907–1918), a korszak muzeológiájának és könyvtárügyének becses forrását, amely azonban a dolog természeténél fogva 1918. évi utolsó számában sem tért ki a műtárgymentés témájára – jóllehet tudósított például a főfelügyelőség és a tanács csatlakozásáról az őszirózsás forradalom Nemzeti Tanácsához.[20]

a kultusztárcával párhuzamosan a belügyminisztérium evakuálási kormánybiztossága is elkezdett valamiféle mentési akciót 1918 októberében–novemberében, elsősorban Székelyföldön, ennek részletei és kiterjedése azonban jelenleg teljes homályban vannak

[20] A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa és Orsz, Főfelügyelősége csatlakozása a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1918, 3–4. füz., 201.

¶ Míg a tanács elnöke báró Wlassics Gyula (1852–1937) volt kultuszminiszter, a főfelügyelőségé 1918–1919 fordulóján Békefi Remig (1858–1924) zirci apát, egyháztörténész volt, az egészen 1919 márciusában (nem politikai okokból) történt lemondásáig.[21] Békefi maga az időszakban viszonylag keveset vett részt a munkában, a közlekedés esetlegességére hivatkozva főként Zircen tartózkodott. A mentési munkálatok koordinálása jobbára Mihalik József (1860–1925) helyettes országos főfelügyelőre, az Iparművészeti Múzeum igazgató őrére (teljesen mellékesen: a Székely Himnusz zenéjét szerző Mihalik Kálmán nagybátyjára) maradt.

¶ Hogy első hullámban mely gyűjteményeket tartotta a főfelügyelőség veszélyeztetettnek, arra utal a lista, amelyet a kultuszminisztérium számára készítettek azokról az intézményekről, amelyek számára az 1917/1918. évi államsegély kifizetését visszatartani javasolták. A 25 segélyezett intézményből (ennél lényegesen több, 90 feletti múzeum és könyvtár tartozott a felügyelőség ellenőrzési körébe) 12-nél javasolták a segély visszatartását már rendkívül korán, 1918. november 8-án, amikor az utódállami hadseregek egy része (román, csehszlovák) még nem is tartózkodott az ország területén. A hivatalos indoklás az volt, hogy „tekintettel a mostani politikai helyzetre", a „helyzet tisztázásáig" meg kell akadályozni ezen összegek „elveszését" (néhány száz, legfeljebb 1800 koronás kifizetésekről volt szó). Ezek a múzeumok, gyűjtemények jobbára az ország peremvidékein voltak (Bártfa, Versec, Déva, Szászváros), ugyanakkor találunk köztük két olyat is (Selmecbánya, Gyulafehérvár), amelyek a határtól ugyan jelentős távolságra helyezkedtek el – de nemzetiségi többségű területen feküdtek. A listáról beszédes módon hiányoznak a székelyföldi múzeumok, elsősorban a székelyudvarhelyi gyűjtemények és a Székely Nemzeti Múzeum.[22] A javaslattevő egyúttal indítványozta néhány (szám szerint hét) nagyobb összegű, főleg építkezésre utalványozott összeg visszatartását is: itt már találunk a címzettek között székelyföldi intézményeket és olyan nagyvárosokat is, amelyek az ország déli részein feküdtek (Pécs, Temesvár).[23] Erre az intézkedésre csak két intézet reagált, és egyetlenegy helyezte állampénztári letétbe az összeget: Temesvár városa.

12-nél javasolták a segély visszatartását már rendkívül korán, 1918. november 8-án, amikor az utódállami hadseregek egy része (román, csehszlovák) még nem is tartózkodott az ország területén

[21] Lemondását lásd MNL OL K 736, 71. dob. 201/1919. sz. Békefi Remig levele a főfelügyelőségnek, Zirc, 1919. márc. 17. Lemondását két héttel később Lukács György közoktatásügyi népbiztos hagyta jóvá: uo. 257/1919. sz. Lukács György levele a főfelügyelőségnek, Bp. 1919. ápr. 10.

[22] MNL OL, K 736, 70. dob. 616/1918. sz. Mihalik József felirata a kultuszminiszterhez (piszkozat), Bp. 1918. nov. 8.

[23] Uo. 617/1918. sz. Mihalik József felirata a kultuszminiszterhez (piszkozat), Bp. 1918. nov. 8.

¶ A következő napokban azonban, amikor érzékelhetőbbé vált az utódállami nyomás, és az új osztrák államvezetés a november 18-i kormányülésen bejelentette igényét négy nyugat-magyarországi megyére, két nappal később a kultuszminiszter a főfelügyelőségen keresztül felkérte Thurner Mihály soproni polgármestert is, hogy a városi és a vármegyei gyűjtemények legértékesebb darabjait haladéktalanul csomagoltassa be, és szállíttassa Budapestre.[24] A város azonban a kiküldött múzeumi szakemberrel egyetértésben úgy döntött, hogy a múzeum értékeit helyben, városi polgárok házaiban helyezi biztonságba. Ugyanebben az időben jelentős optimizmusról tett tanúbizonyságot Brassó város polgármestere is, amikor a helyettes főfelügyelőtől azt kérte, járjon közbe a kultuszkormányzatnál az ügyben, hogy a román megszállás alatt a városból a román hadsereg által elvitt oklevélgyűjtemények visszakerüljenek eredeti őrzési helyükre.[25]

a város azonban a kiküldött múzeumi szakemberrel egyetértésben úgy döntött, hogy a múzeum értékeit helyben, városi polgárok házaiban helyezi biztonságba

[24] Uo. 649/1918. sz. Mihalik József átirata Thurner Mihály polgármesternek (piszkozat), Bp. 1918. nov. 20.

[25] Uo. 633/1918. sz. Karl Ernst Schnell polgármester Mihalik Józsefnek, Brassó, 1918. nov. 8.

¶ Külön problémát jelentettek a vidéki közgyűjteményekben letétben vagy kölcsönzésen lévő, de a Szépművészeti Múzeumba vagy más országos gyűjteményhez tartozó képek, ezek visszaszállítása Aradról és más kiállítóhelyekről szintén szerepelt a tárgyalások napirendjén. Nem kevesebb, mint 335 kép volt ekkor kihelyezve főleg erdélyi és kelet-magyarországi kiállítóhelyekre, illetve Pécsre, Kassára és Szegedre.[26] Ezekből mindössze néhány tucat került vissza 1918–1919 fordulóján, mert a kultuszminisztérium tartott a feltűnéstől, és a képeknek jelentőséget tulajdonított a „megszállt magyarság szellemi élete" szempontjából.

nem kevesebb, mint 335 kép volt ekkor kihelyezve főleg erdélyi és kelet-magyarországi kiállítóhelyekre, illetve Pécsre, Kassára és Szegedre

[26] OSZKK, Fol. Hung. 2052, Czakó-jelentés, 16. f.

¶ Amikor 1918 decemberében, a turócszentmártoni, újvidéki és gyulafehérvári nagygyűlések és az utódállamok hadseregeinek benyomulása után nyilvánvalóvá vált, hogy a Magyar Királyság/Népköztársaság területéből jelentős kiterjedésű területek kerülnek idegen igazgatás alá, a kultuszminisztérium megpróbálta a maga kezébe venni a kezdeményezést, és meg-, illetve újraszervezni a műtárgyak mentését. Egy sebtében összehívott december 7-i értekezleten Czakó Elemér a VKM III. b. osztályának képviseletében előadta a mentés főbb alapelveit a főfelügyelőségi munkatársaknak. (Olyannyira gyorsan hívták egybe a résztvevőket, hogy azon Békefi

Remig országos főfelügyelő nem is vett részt, mert nem volt idő meghívni.) Míg Mihalik József felkérte Czakót a kormányálláspont előadására, némi éllel jegyezte meg, hogy a „veszélyeztetett vidékeken lévő műkincsek mentéséről és biztonságba helyezéséről" szervezetének ez idáig „hivatalosan nincs tudomása".[27] Ami nem teljesen felelt meg a valóságnak, hiszen a főfelügyelőség saját hatáskörben indított ilyen akciókat, és tudomása volt Czakó miniszteri biztosi kinevezéséről is, ennek a fennmaradt iratanyagban nyoma is van. Válaszában a kultusztárca miniszteri tanácsosa finoman elhárította a neki címzett szemrehányást, és jelezte, hogy az akció elindítása a belügyminisztérium műve volt, és az kezdetben csak Erdély egy kisebb részére korlátozódott, majd kiterjesztették az ország összes veszélyeztetett területére. A teendőket abban a szellemben vázolta, amely az 1916-os kiürítést is jellemezte (tapintat, meggyőzés, szelekció), és a menekítendő műtárgyakat három csoportba sorolta, úgymint a) egyházak, b) magánosok, c) múzeumok kincsei. Az első kategóriával kapcsolatban az előterjesztő éles különbséget tett a használatban lévő kegyszerek (elvitelük „méltán érthető s indokolt izgalmat keltene") és a használaton kívüli műtárgyak között (letétként, az egyházfőkkel való konzultáció után elszállítandók). A magánosokról szólva elsősorban arisztokrata tulajdonosokat (azon belül is felvidéki birtokosokat) említett, akiket minél hamarabb meg kell keresni, közülük is elsősorban a miniszterelnök távoli rokonát, gróf Andrássy Gézát, Krasznahorka urát.[28] A múzeumi anyagról szólva hat olyan gyűjteményt említett, amelyek az értekezlet pillanatában még magyar közigazgatás alatt álltak, ám idegen állam általi megszállásuk várható volt: Aradot, Kassát, Kolozsvárt, Nagyváradot, a szerb megszálló hatóság reménybeli engedélyével Pécset és Pozsonyt. Ezek közül Nagyváradra nagyon részletesen kitért Czakó, a Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet letétjébe került Ipolyi-gyűjtemény sorsára.[29] Már ezen értekezleten felvetődik, hogy a biztonságba helyezés feltétele az, hogy a püspökség és a Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet lemondjon a tulajdon- és az őrzés jogáról, és a gyűjteményt az esztergomi főegyházmegyére ruházza.

a teendőket abban a szellemben vázolta, amely az 1916-os kiürítést is jellemezte (tapintat, meggyőzés, szelekció), és a menekítendő műtárgyakat három csoportba sorolta, úgymint a) egyházak, b) magánosok, c) múzeumok kincsei

[27] MNL OL K 736, 70. dob. 728/1918. sz. Jegyzőkönyv a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének értekezletéről, Bp. 1918. dec. 7.

[28] Uo. 3–4. f.

[29] A témáról lásd Lakatos-Balla Attila (összeáll.): Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon. Nagyváradi Római Katolikus Püspökség–Varadinum Script. Nagyvárad 2012, Elsősorban: 41–43., 257–259.

Nagyenyed, a város látképe. Jobbra a kollégium épülete, mögötte a vártemplom, balra a katolikus templom, 1907
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

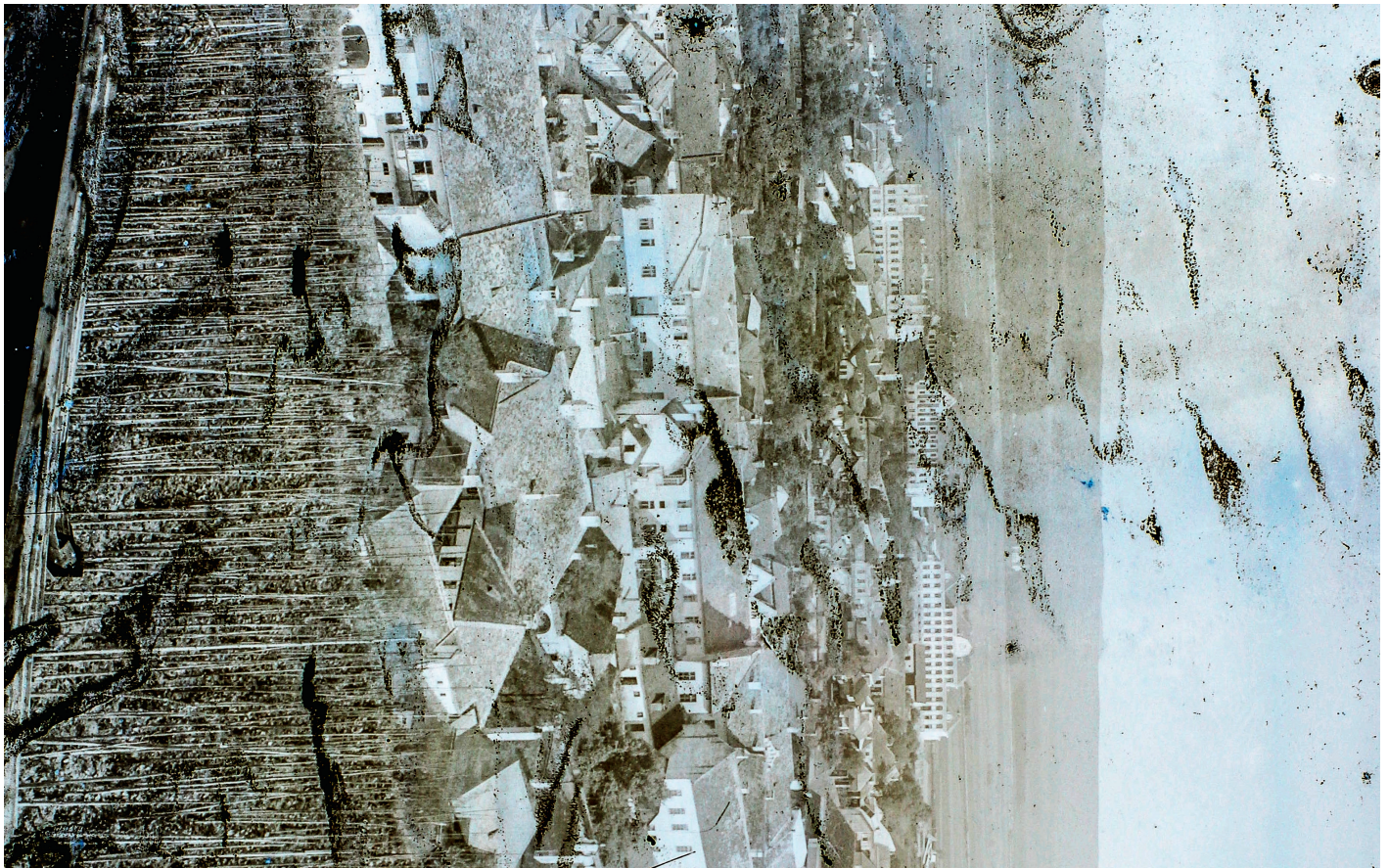

¶ A „kevesebb, de érdemes" szempontjaihoz lényeges adalék lehet, hogy Kassáról például az úgynevezett Henszlmann- és Bubics-gyűjtemény hétezer darabját jelölte ki menekítésre a december 7-i értekezlet, emellett több száz érmet, egy fegyvergyűjtemény több tucat darabját, húsz középkori kovácsművészeti tárgyat, harminc miseruhát és húsz kódexet.[30] Az elszállítandó anyag a múzeum anyagának 80 százalékát tette ki, két „kocsirakomány" (vasúti vagonnyi) terjedelemben. Kőszeghy Elemér múzeumigazgató egyéni döntése volt az ilyen mennyiségű anyag Budapestre küldése, és ezt a főfelügyelőség élénken helytelenítette is, s bár elismerte a művészettörténész „nagy buzgalmát" és „szinte önfeláldozó készségét", tartott attól, hogy az eljövendő békeszerződés részét fogja képezni az anyag csehszlovák oldalról való visszakövetelése.[31] Sőt – az egyébként később Szlovenszkóban maradó és csak a harmincas években áttelepülő – művészettörténész javaslatot tett a minisztériumnak a kassai múzeum működésének szüneteltetésére is, amit a főfelügyelőség szintén nem támogatott, mert abban jogfeladást látott.

az elszállítandó anyag a múzeum anyagának 80 százalékát tette ki, két „kocsirakomány" (vasúti vagonnyi) terjedelemben

[30] MNL OL K 736, 70. dob. 728/1918. sz. Jegyzőkönyv a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének értekezletéről, Bp. 1918. dec. 7. 4. f.

[31] Uo. 71. dob. 10/1919. sz. Mihalik József válaszfogalmazványa miniszteri leiratra, 1919. jan. 3. Kőszeghy Elemér jelentése a múzeum evakuálásáról: uo. 90/1919. sz. Kőszeghy Elemér a főfelügyelőségnek, Bp. 1919. jan. 29.

¶ A kultuszminisztérium eredeti elképzelése az volt, hogy Czakó Elemér irányítása alatt a könyvtárak, múzeumok és az egyházi gyűjtemények mentését közvetlenül végzik, a főfelügyelőség pedig a magánkézben lévő műkincsek mentését végzi. Ennek megfelelően 1918. december elején a főfelügyelőség levélben kereste meg a galgóci (Erdődy-család), a fraknói, eszterházai és kismartoni (Esterházy-család), valamint a betléri, krasznahorkai, parnói (Andrássy-család) és a zólyomradványi (Radvánszky-család) gyűjteményeket, valamint a Pálffy-családot, Zichy Sarolta grófnőt, Back Bernát szegedi műgyűjtőt és másokat, hogy kollekciójuk biztonságba helyezéséről tárgyaljanak velük.[32] A kormányzat a magánosoknak nemcsak a szállítási költségek fedezését ígérte, hanem katonai kíséretet, a tárgyak őrzését és a tulajdonjog fenntartását. A kormányzat általi menekítést vette volna igénybe herceg Windischgraetz Lajosné is, aki sárospataki kastélyának műkincseit szállíttatta volna Budapestre.[33] Back Bernát szegedi üzletember, műgyűjtő pedig a főfelügyelőséggel folytatott terjedelmes levelezéséhez még a kollekciójáról készült prospektust is mellékelte.[34]

a kormányzat a magánosoknak nemcsak a szállítási költségek fedezését ígérte, hanem katonai kíséretet, a tárgyak őrzését és a tulajdonjog fenntartását

[32] Uo. 70. dob. 684/1918. sz. Levélfogalmazvány, 1918. dec. 12. uo. Levél Mihalik József levele Erdődy Imre grófnak. Bp. 1918. dec. 12.

[33] Uo. 71. dob. 6/1919. sz. Windischgraetz Lajosné meghatalmazása Wellner Mór részére, Bécs, 1918. dec. 29.

[34] Uo. 71. dob. 7/1919. sz. Back Bernát levele a főfelügyelőségnek, Szeged, 1918. dec. 30.

¶ A feladatkörök azonban gyorsan és véglegesen összekeveredtek néhány napon belül: a főfelügyelőség foglalkozott a városi múzeumok anyagának mentésével is, megbízásából általában saját szakemberei vagy a budapesti központi gyűjtemények megbízott munkatársai utaztak ki a még meg nem szállt területekre, és intézkedtek az értékesnek ítélt tárgyak és kéziratok elszállításáról. Ennek keretében 1918. december 16-án Ernyey József, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának segédőre a selmecbányai városi múzeum 186 tárgyának és 49 tételnyi kéziratának Budapestre szállításáról intézkedett.[35] Visszafelé tartó útjának leírása szinte kalandregényszerű, szerepel benne bányászsztrájk, krakélerkedő és önző főiskolai hallgatók, menekülés a havas hegyeken át, elvágott vasúti összeköttetés.[36] Rakományát azonban pontosan leadta végül Budapesten, december 19-én. Ugyanekkor Gerevich Tibor művészettörténész, a régészeti osztály őre például Nagyváradra indult, hogy a Biharvármegyei Történelmi és Régészeti Egylet múzeumából az Ipolyi-gyűjtemény darabjait elszállítsa a fővárosba.[37] Az egyre kaotikusabbá váló viszonyokra jellemző, hogy a minisztériumnál megjelentek önkéntes kezdeményezők is: Kacziány Géza történetíró, függetlenségi politikus ötven autóból álló gépkocsiparkkal akarta összeszedetni Felső-Magyarország szárnyasoltárait, de a minisztérium ugyanígy visszautasította Árkay Aladár tervét, aki páncélautókat kért a Felvidék kincseinek megmentésére.[38] Némely szállítmány az utolsó pillanatban érkezett: Selmecbányáról már nem volt vasúti összeköttetés Garamberzence felé, mert azt a csehszlovák csapatok megszállták, így a múzeum tíz ládáját a hegyeken át, kocsikon kellett Hontnémetibe szállítani, ahonnan Ipolyságon keresztül juthattak Budapestre, Kassáról pedig az első csehszlovák bevonulás előtt két nappal indították útjára a múzeum anyagának második részletét.

az egyre kaotikusabbá váló viszonyokra jellemző, hogy a minisztériumnál megjelentek önkéntes kezdeményezők is

¶ Voltak olyan gyűjtemények is, így például a kolozsvári Országos Történelmi Ereklyemúzeum, amelynek mentését a főfelügyelőség nem is tartotta kívánatosnak, sem szükségesnek – alapítója, igazgatója, a szívósan lobbizó és láthatóan jó függetlenségi párti kapcsolatokkal rendelkező Kuszkó István ismételt sürgetései ellenére sem. Az alsókubini

[35] Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Kalligram, Pozsony 2011, 58.

[36] OSZKK, Fol. Hung. 2052, Czakó-jelentés, 74–77. f.

[37] MNL OL, K 736, 70. dob. 725/1918. sz. Mihalik József megbízólevele Gerevich Tibor részére, Bp. 1918. dec. 20. Az Ipolyi-gyűjteményről lásd Sóti Lajos tanulmányát ebben a számban (215–237.)

[38] OSZKK, Fol. Hung. 2052., Czakó-jelentés, 13. f.

A szászvárosi református Kún-kollégium

Csaplovics-könyvtárat, a helyi igazgató kérése ellenére Juhász Nagy Sándor államtitkár nem engedte elvitetni Pozsonyba, mert attól tartott, hogy a békeszerződés nyomán úgyis vissza kellene szolgáltatni. Listákat nem ismerünk minden helyről, de például a kassai menekítés kapcsán Kőszeghy Elemér viszonylag részletesen beszámolt az elszállított kétvagonnyi értékről, Selmecbányán pedig például a városi múzeum őrének, Baker Bélának a hagyatéka megőrizte az elszállított tárgyak jegyzékét.[39]

¶ Ezalatt, 1918. december 30-án a főfelügyelőség a kultusztárca kérésére, a béketárgyalásokra való előkészületek szándékával összesítést készített az elveszített (vagy elveszítettnek tudott) területek, városok közgyűjteményeinek állományáról és azok pénzbeli értékéről.[40] Az összeállításnak nem annyira az összegszerűsége az érdekes, hanem a tény, hogy a főfelügyelőség munkatársai nemcsak az év végén még bőven magyar fennhatóság alatt álló Nagyváradot és Szatmárt tekintették elveszített területnek – amelyek a békeszerződés értelmében valóban elvesztek, valamint az ekkor már szerb megszállás alatt álló Pécs gyűjteményeivel sem számoltak –, hanem Miskolcot, Balassagyarmatot, Gyulát, Sopront, Szombathelyt és Magyaróvárt is az elveszített területek közé sorolták. A népkönyvtárakról készült összesítés szerint összesen 805 könyvtár, mintegy 3 millió 194 ezer korona értékű állományának és épületének elvesztésével számolt a kultuszkormányzat.

Miskolcot, Balassagyarmatot, Gyulát, Sopront, Szombathelyt és Magyaróvárt is az elveszített területek közé sorolták

¶ A mentés költségeire a VKM 1919. január elején 11 ezer koronát utalt át a főfelügyelőségnek.[41] Ezt az pénzt azonban a főfelügyelőség nem teljes egészben használta fel. Már a Tanácsköztársaság alatt számolt el Mihalik József a kiutalt összeggel.[42] Az adatokból kiderült, hogy az elköltött 7786 korona legnagyobb részét a sepsiszentgyörgyi és a gyulafehérvári múzeum mintegy hatvan ládájának a szállítása, valamint Ernyey József selmecbányai kiküldetése tette ki. A főfelügyelőség más munkatársai is kaptak kisebb összegeket vidéki kiszállásaik költségeinek fedezésére, de ezek esetenként mindössze néhány száz koronás összegek voltak. Hogy ez bizonyosan nem fedezte az elszállítás teljes költségét, arról Nagyvárad és Kassa elszállított műtárgyainak mennyisége

[39] Uo. 37–48. f. És Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banska Štiavnica, osobné fondy, Vojtech Baker, 1. dob. A Czakó-féle jelentés egyértelműen átvette a kassai szakember jelentését, erre utalnak az egyes szám első személyben tett megfogalmazások.

[40] MNL OL K 736, 70. dob. 748/1918. sz., Összesítés a VKM részére, Bp. 1918. dec. 30.

[41] Uo. 71. dob., 34/1919. sz. Mihalik József elismervénye, Bp. 1919. jan. 10.

[42] Uo. 71. dob., 277/1919. sz. Mihalik József a közoktatásügyi népbiztosnak, Bp. 1919. máj. 9.

tanúskodik. Lehetséges, hogy azok elhozatala más költségkeret terhére történt, így például a nagyváradi, az Ipolyi-gyűjtemény elszállításával kapcsolatos összegek több ezer koronára rúgtak, ezek ebben az összesítésben mégsem szerepelnek. Az elszámoláshoz mellékelt piszkozatokból látszik, hogy Back Bernát 23 ládája, a marosvásárhelyi Teleki-téka 19 ládája és Nyitra vármegye 19 ládája különösebb költség nélkül jutott el Budapestre. A tanácskormány a Műemlékek és Könyvtárak Országos Tanácsát és vele a főfelügyelőséget megszüntette, és a mentés ügykörét áttette a Magyar Nemzeti Múzeumhoz, ugyanakkor Czakó Elemér kinevezését 1919. április elején megerősítették.[43]

¶ Érdemes végigtekinteni azokon a helyeken, amelyek nem tettek eleget a központi utasításnak: nem küldte Budapestre, inkább a múzeum anyagát helyben rejtette el Zsebráczky Géza bártfai múzeumigazgató, az eperjesi evangélikus kollégium, a brassói evangélikus gyülekezet, amely a felállítani tervezett Barcasági Múzeum anyagát gondozta. Egyáltalán nem válaszolt a főfelügyelőség megkeresésére például Komárom, Rimaszombat és Szombathely elöljárósága. Voltak olyan települések, amelyek egy-egy ládát küldtek (például Szilágysomlyó, Körmöcbánya), és voltak olyanok, ahonnan a budapesti kiküldött szerint egyszerűen nem volt érdemes elhozni semmit (Zombor).

nem tettek eleget a központi utasításnak: nem küldte Budapestre, inkább a múzeum anyagát helyben rejtette el

[43] Uo. 71. dob., 280/1919. sz. Czakó Elemér levele a főfelügyelőségnek, Bp. 1919. máj. 11. A főfelügyelőség addigi munkatársai közül négyet hivatalában hagyott, és rájuk a könyvtárügy kezelését bízta.

¶ Más taktikát választott a temesvári múzeum felelőse, egyben helyi iskolaigazgató: mivel a múzeumi anyag már nem volt szállítható (csakúgy, mint például Versecen) az antantcsapatok előrenyomulása és a zavargások miatt az arany- és ezüstneműt a városi reáliskola tornatermének padlója alá ásták el. A Borsod-Miskolci Múzeum képviselői, elsősorban Gálffy Ignác elnök, iskolaigazgató, addig húzták az időt és támasztottak kifogásokat, hogy a múzeum anyaga végül helyben maradt.[44]

az antantcsapatok előrenyomulása és a zavargások miatt az arany- és ezüstneműt a városi reáliskola tornatermének padlója alá ásták el

[44] Uo. 71. dob. 95/1919. sz., Gálffy Ignác levele, Miskolc, 1919. jan. 10. uő. 1919. jan. 24. (restaurált, szám nélkül), 358. f. valamint uő. 1919. febr. 1. 359. f.) Lásd még a múzeum jelentését az 1919. évről, uo. 73. dob. 168/1920. sz., a Borsod-Miskolci Múzeum 1919. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés.

¶ A Tanácsköztársaság bukása után a főfelügyelőségnek még egy nagy feladata maradt hátra – amely azonban nem volt mérhető 1918–1919 fordulójának megpróbáltatásaihoz. Az egyetlen, még magyar igazgatás alatt lévő, de a békeszerződésben Ausztriának szánt terület megtartásában kellett szerepet vállalnia. A Bleyer Jakab vezette nemzeti kisebbségek

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1933
Fortepan

minisztériumában 1920. február 24-én értekezletet tartottak, amelynek résztvevői előtt ismertették a nyugat-magyarországi nemzetgyűlési képviselők memorandumát a térségben kívánatos politikával kapcsolatban. Ebben elsősorban a hatóságok barátságosabb viselkedésére és a nemzetiségi toleranciára hívtak fel annak érdekében, hogy a térséget vizsgáló antantmisszió kedvező véleményre jusson egy majdani, esetleges népszavazás kérdésében. Mihalik József helyettes országos főfelügyelő (illetve egyik munkatársa) látható kínnal fogalmazta meg mértéken felül ezoterikus javaslatát a sopronvármegyei, illetve a Sopron városi múzeum elnöksége számára. Ebben a „német geniusról", a „német akaraterőről" és a „német tudásról" való kissé zavaros mélázás mellett arra kívánta rábírni a megyei és városi közművelődés vezetőit, hogy tegyenek gesztusokat a német kisebbség felé, és munkálkodásukban vegyék figyelembe az ő szempontjaikat is. Majd gondolatmenetét ezzel zárta: „a múzeum és irányító munkásai és gondosan megfontolt tevékenysége olyan üdvös eredményeket teremhet, amelyek a német és a magyar szellem kiegyenlítő és megértő kölcsönhatásában a kultúra összeforrasztó erejével általában az emberi közművelődés nagy céljaihoz általában közelebb vezetne és a soproni múzeumot oly középpont magaslatára emelhetné, amely, míg egyrészt a múltak iránt való történelmi érzéket és kegyeletet híven ápolná, s erre buzdítólag is hatna, másrészt a jövő fejlődés és alakulás igazságos alapjainak szép példáját mutathatná."[45] Az akció folytatásáról nincs tudomásunk, a város és környéke ettől függetlenül, az 1921. decemberi népszavazás révén maradt Magyarország része.

látható kínnal fogalmazta meg mértéken felül ezoterikus javaslatát a sopronvármegyei, illetve a Sopron városi múzeum elnöksége számára

¶ A visszaszolgáltatásról egyelőre kevés információnk van: a nagyszebeni Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület 1916 óta őrzött tíz ládáját a Nemzeti Múzeum 1919. szeptember 25-én kiadta az egyesület felhatalmazásával rendelkező Constantin Teodoru hadnagynak, a Budapestet megszálló román hadsereg képviselőjének.[46] Az eset nyilván részletesebb feltárást igényel, de belesimul a román hadsereg azon kísérleteibe, amelyek során a Nemzeti Múzeumból 1919. szeptember–októberben, részben magyar iskolákat végzett román

[45] Uo. 73. dob. 1 biz/1920. sz., Mihalik József levélfogalmazványa (piszkozat), Bp. 1920. márc. 22. Ugyanott található a képviselők 1920. febr. 18-án megszövegezett memoranduma és a VKM-átirat a miniszteri értekezlet határozványairól, 1920. márc. 11-ről, Bibó István miniszteri titkár szövegezésében.

[46] OSZKK, Fol. Hung. 2052, Czakó-jelentés, 70. f.

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1933
Fortepan

A marosvásárhelyi református kollégium épülete
Fortepan

múzeumi szakemberek, néprajzosok, művészettörténészek segítségével megpróbálták megszerezni az Erdélyből származó kincseket – és vélhetően még ennél is többet.[47] Czakó Elemér 1920-as jelentése az elhozott javak visszaadásával számolt, ideértve természetesen a körmöcbányai főreáliskola természettani szertárának preparált albínó szalamandráját is, amelyre minden dokumentum kitért.

[47] A kontextusról lásd Gál Vilmos: A Nemzeti Múzeum a két világháború között. Folia Historica 22. (2002–2004), 47–78., főleg: 51–54.

¶ Mi az egész mentési akció tanulsága? Először is az, hogy a század elején állami szinten is formálódóban volt valamiféle gondolkodás a nemzet kulturális kincseinek korpuszáról, és ennek ápolására, megőrzésére a kormányzat életre hívott egy – meglehet szűk és nem is mindig kellően figyelembe vett – szakemberi gárdát, amely megpróbálta lebonyolítani ezt az akciót. Miközben a buktatókkal az akció kivitelezői is tisztában voltak (jelesül azzal, hogy lehetséges: a békeszerződés után mindent vissza kell vinni oda, ahonnan elhozták), működésük során állandóan mérlegelniük kellett az univerzális, a nemzeti és a nemzetiségi értékek viszonyrendszerét. Az eredmény nem feltétlenül volt meggyőző: a helyi érdekek, a magyarországi nemzetiségi közösségek szempontjai, a szállítási nehézségek mind a végrehajtás ellen hatottak, amelyet így csak részben lehetett teljesíteni.

állami szinten is formálódóban volt valamiféle gondolkodás a nemzet kulturális kincseinek korpuszáról

¶ A kaotikus körülmények ellenére azonban sok száz láda műkincs változtatott helyet és érkezett az ország központjába: nemcsak azok, amelyek letétként voltak vidéki közgyűjteményekben, hanem olyanok is, amelyek egy vidéki múzeum gyűjteményének szerves részét képezték. Voltak közöttük, amelyek a békeszerződés után is a trianoni Magyarországon maradtak, mások visszatértek: ennek a procedúrának a feltárása azonban egy másik tanulmány tárgya lehet. A mentés zömét végző főfelügyelőséget a tanáccsal együtt 1922-ben, a klebelsbergi reformok keretében megszüntették, feladataikat részben a VKM, részben a Nemzeti Múzeum vette át. Ezzel – bár ezt nem verték nagy dobra – a Tanácsköztársaság alatt követett igazgatási sémát követték.

(Készült a *„Lendület" Trianon 100 Kutatócsoport* működése keretében.)

A Magyar Nemzeti Múzeum, 1875
Fortepan

KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY MÁRTON

FORDULAT A MAGYAR MÚZEUMÜGYBEN: A MÚZEUMOK ÚJ IRÁNYÍTÁSI RENDSZERE (1918–1922)

¶ A 19. század első felében a Habsburg Birodalomban új fajta múzeumeszmény jelent meg: a nemzeti/tartományi múzeum a nemzet szükségleteit és képzését szolgálja, dicsőségét hirdeti, gyűjteményei a nemzet tulajdonában állnak, együttműködik az oktatási intézményekkel, és általában a szülőföld, a nyelv, az irodalom és a történelem megismertetését, valamint az irodalmi örökség terjesztését szolgálja. A birodalomban először Magyarországon jött létre ilyen múzeum. A Magyar Nemzeti Múzeumot létrehozó-elismerő törvénycikkek még rendszertelenek voltak és hiányosak: elmulasztották az intézmény jogállását rendezni, mert expressis verbis nem mondták ki, hogy nem királyi, hanem rendi oltalom és irányítás alatt álló kulturális intézetről van szó. A korszakban hozott további múzeumi törvények jelentős részben a Nemzeti Múzeum számára adományt tevők nevének megörökítéséről szólnak, az udvar ugyanis kizárólag az összbirodalmi érdekeket szolgáló intézményeket volt hajlandó a királyi kincstárból finanszírozni, így a Nemzeti Múzeum esetében hiányzott az állam által garantált éves intézményi költségvetés. 1867 után a Nemzeti Múzeum költségvetési intézménnyé vált. A szaktudományok kialakulása életre hívta az országos szakági múzeumokat, amelyek valódi háttérbázist jelentettek a régészet, a művészettörténet és a néprajz területén. A korábbi egységes gyűjtőmúzeum eszméje helyébe így a szakági múzeum koncepciója lépett.

a birodalomban először Magyarországon jött létre ilyen múzeum

az udvar ugyanis kizárólag az összbirodalmi érdekeket szolgáló intézményeket volt hajlandó a királyi kincstárból finanszírozni, így a Nemzeti Múzeum esetében hiányzott az állam által garantált éves intézményi költségvetés

¶ Az alapítás egyes esetekben magánkezdeményezéssel történt, az intézményesítés viszont a költségvetési törvényben történt, más esetekben az állam vásárolt meg magángyűjteményeket, és ezekből külön törvénnyel hozott létre új intézményt, de az is előfordult, hogy egy hagyaték megvásárlásakor megvolt ugyan a szándék önálló múzeum alapítására, de az mégsem valósult meg. A dualizmus idején létrehozott különböző múzeumi bizottságok és tanácsok működésére elsősorban

a reprezentáció volt jellemző, munkájuk során éles határvonalat húztak a Nemzeti Múzeum és a vidéki múzeumok között, a többi országos múzeum működését pedig egyáltalán nem vették figyelembe. Nem volt ágazati törvény, hiányzott az egységes kultúrpolitikai irányítás.[1]

[1] Minderről részletesen: Gyöngyössy Márton: A magyar múzeumügy korai fejezetei. Törvényalkotás és intézményfejlesztés (1777–1918), *Történeti Muzeológiai Szemle*, 2019. 17. sz. 7–50.

„ne parádés palota másolata és pompázó teremgyűjtemény legyen a múzeum, hanem mutassa be a fejlődés történetét"

MÚZEUMPOLITIKA 1918/19-BEN

¶ 1918/1919 múzeumügye sokszor – negatív és pozitív értelemben – túlmisztifikált, de valójában mélységében mindmáig nem teljesen feltárt kutatási téma. Ez az állítás akkor is igaz, ha hozzávesszük, hogy ugyanakkor két olyan szöveggyűjtemény is megjelent évtizedekkel ezelőtt, amelyekben a szerkesztők nem teljeskörűen, de a tárgykör forrásait közzétették.

¶ Az 1959-ben megjelent, a Tanácsköztársaság művelődéspolitikai forrásait közreadó kötet alapos szerkesztői munka eredménye, számunkra azonban most kevésbé hasznosítható, hiszen mindösszesen három, szűkebb értelemben vett múzeumi forrást közöl.[2] Ezek közül viszont kiemelkedő jelentőségű a Forradalmi Kormányzótanács azon rendelete, amelyben a Proletármúzeum (Munkásmozgalom-történeti Múzeum) létrejöttéről rendelkezett. Amint látni fogjuk, a forrás a Tanácsköztársaság egyetlen törvényi szintű rendelkezése a múzeumügy vonatkozásában.[3]

kiemelkedő jelentőségű a Forradalmi Kormányzótanács azon rendelete, amelyben a Proletármúzeum (Munkásmozgalom-történeti Múzeum) létrejöttéről rendelkezett

[2] *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Sajtó alá rendezte Petrák Katalin és Milei György (Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet 4.) Gondolat Kiadó [Bp.] 1959.

[3] A Forradalmi Kormányzótanács CXIX. rendelete (1919. jún. 21.).

¶ 1918/1919 forrongó időszaka korántsem szűkíthető le pusztán a kommün 133 napjára, hiszen a múzeumüggyel kapcsolatos kezdeményezések (ötletek és javaslatok) első változatai már az előző év októberét követően megjelentek. Nem véletlen, hogy a másik, 1967-ben megjelent, kifejezetten múzeumüggyel kapcsolatos, de főként a fővárosi, országos múzeumokra vonatkozó forrásokat közreadó, terjedelmes szöveggyűjtemény ezt az időszakot is vizsgálta.[4] Gerelyes Ede ráadásul nemcsak a források összegyűjtésére vállalkozott, hanem rövid tanulmányban értékelte is az időszak múzeumügyét. Évtizedekig

[4] Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában* (1918–1919). Tanulmány és dokumentumkötet. Bp. 1967.

ez a szöveggyűjtemény és összefoglalás volt minden további kiadvány (például a Korek József muzeológiai tankönyvében olvasható fejezet[5]) alapja – tulajdonképpen ma sincs másképp.

¶ 2010-ben egy nagyobb időszakot összefoglaló írásban Feitl Írisz vállalkozott arra, hogy röviden bemutassa a Tanácsköztársaság múzeumügyét – az ezt megelőző népköztársasági időszak viszont említést sem kap.[6] Értékelése érdemben nem tér el a korábbi, már említett két szöveggyűjteményt szerkesztői, illetve az azokat használó szerzők konklúziójától: *„A Tanácsköztársaságban a műkincseket, a múzeumot, a kultúrpolitikát állami ügynek tekintették. Ekkor jelent meg Magyarországon az állami múzeumpolitika, centrális formában, de ugyanakkor szakmai alapokon nyugvó decentralizált múzeumirányítással (szakmák szerinti szétválasztással) karöltve. A mintát az MSZDP által kidolgozott kultúrpolitikai elvek szolgáltatták."*[7]

¶ Nehéz egy immár kánonná vált vélekedéssel vitatkozni, bár a források alapján korántsem a fenti kép rajzolódik ki. Az alábbiakban ezért arra teszek kísérletet, hogy néhány forrás segítségével alternatív értelmezést fogalmazzak meg. Végezetül arra a kérdésre szeretnék válaszolni, hogy kimutatható-e az elképzelések és az intézkedések között koherens múzeumpolitika vagy sem.

[5] Korek József: *A muzeológia alapjai*. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp. 1988, 103–106.

[6] Feitl Írisz: A magyar múzeumi rendszer törvényi szabályozása 1881 és 1949 között, *Jogtörténeti Szemle*, 2010. 1. sz., 39–47.

[7] Feitl: i. m. 42.

Átszervezés

a legnagyobb hatásúak, ténylegesen a fennálló múzeumi rendszert érintőek átszervezésre, egyes múzeumok megszüntetésére, illetve újabbak megalapítására irányulta

¶ Az időszak múzeumpolitikai intézkedéseit négy csomópont köré rendezhetjük. Közülük a legnagyobb hatásúak, ténylegesen a fennálló múzeumi rendszert érintőek átszervezésre, egyes múzeumok megszüntetésére, illetve újabbak megalapítására irányultak. A népköztársasági időszakban azonban ilyenre nem került sor, bár 1919 februárjában megjelent a Természettudományi Szövetség múzeumi ankétjának kiadványa, a *Modern muzeumpolitika,* amely a természettudományos profilú múzeumok vonatkozásában fogalmazott meg átfogó és részletes javaslatokat.[8]

¶ A kommunista hatalomátvétel után napokon belül a múzeumok felé fordult a hatalom figyelme. Március 27-én a *Pesti Hírlap* például arról számolt be, a múzeumokat megnyitják, hogy

[8] *Modern muzeumpolitika*. Szerk.: Lambrecht Kálmán (A Természettudományi Szövetség kiadványai 1.) Bethlen nyomda, Bp. 1919, lásd még: Gerelyes: i. m. 67–87.

a *„napközben elfoglalt dolgozók is megtekinthessék a gyűjteményeket”*, ezért a Magyar Nemzeti Múzeumban délelőtti és délutáni nyitvatartás lesz. A *Hétfői Ujság* néhány nappal később hozzátette, hogy az új nyitvatartási renddel a Nemzeti Múzeum a proletárság múzeuma lesz, hiszen a közoktatásügyi népbiztos rendelete alapján a múzeum nyitva lesz mindenki számára. Igazán vészjóslóan és kifejezetten támadólag fogalmazott viszont a *Vörös Ujság*, mondván: *„nem furcsaságokat, nem ereklyéket, nem értéktelen lim-lomokat kell gyűjteni”*, illetve *„ne parádés palota másolata és pompázó teremgyűjtemény legyen a múzeum, hanem mutassa be a fejlődés történetét”*.[9]

új nyitvatartási renddel a Nemzeti Múzeum a proletárság múzeuma lesz

[9] *Pesti Hírlap* (márc. 28.), *Hétfői Ujság* (márc. 31.), *Vörös Ujság* (márc. 28.), lásd Gerelyes: i. m. 97–100.

¶ A későbbiek szempontjából nagyobb jelentőségű volt a *művészeti és múzeumi direktórium* megalakulása, amelynek elnöke: Pogány Kálmán művészettörténész, tagjai: Leszner Manó építész, Berény Róbert festő, Kozma Lajos iparművész, Ferenczy Béni szobrász, Antal Frigyes és Wilde János művészettörténészek lettek.[10] Első feladataik egyike az újonnan létrejövő *Keletázsiai Művészeti Múzeum* épületének megszerzése volt: Pogány Kálmán a Fővárosi Tanácstól a Hopp Ferenc-villa kijelölését, majd a Központi Lakáshivataltól rekvirálását kérte. A múzeum tényleges megszervezésére Felvinczi Takács Zoltán kapott megbízást, gyakorlatilag neki köszönhetően jött létre Hopp Ferenc végrendelete alapján a Hopp Ferenc Múzeum.[11] Ugyanakkor rendelkezni kellett a Keleti Kereskedelmi Akadémia Keleti Múzeuma anyagának átvételéről és szakszerű gondozásáról is. Ezzel a feladattal a Közoktatásügyi Népbiztosság a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályát bízta meg, amely az anyagot szabályszerűen át is vette. [12]

első feladataik egyike az újonnan létrejövő Keletázsiai Művészeti Múzeum épületének megszerzése volt

[10] Uo. 130.

[11] Uo. 131–132., 137., 143.

[12] Uo. 154., 175–176.

¶ A *Vörös Ujság* a múzeumok kulturális szerepe kapcsán („Múzeumok a kultúra szolgálatában”) nem mulasztotta el megemlíteni, hogy *„a Nemzeti Múzeum eddig Európa legprimitívebb múzeumai közé tartozott. Az ócska épület kaszárnya stílusával semmire sem volt alkalmatlanabb, mint múzeumi célra”*, ezért át fogják költöztetni a múzeumot a Mezőgazdasági Múzeum épületébe, mert *„a Mezőgazdasági Múzeum felesleges és valami praktikus haszna sem volt.”* Továbbá a cikkíró szerint be kell zárni az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumot is, a Fővárosi Múzeumot pedig át kell szervezni.[13]

„a Nemzeti Múzeum eddig Európa legprimitívebb múzeumai közé tartozott. Az ócska épület kaszárnya stílusával semmire sem volt alkalmatlanabb, mint múzeumi célra”, ezért át fogják költöztetni a múzeumot

[13] *Vörös Ujság* (máj. 3.), lásd uo. 148–150.

A Mezőgazdasági Múzeum épülete a két világháború között
Fortepan

Lukács György
Fortepan

¶ Május 9-én Lukács György közoktatásügyi helyettes népbiztos Fejérpataky László főigazgatót a Nemzeti Múzeum átszervezéséről értesítette. A Művészeti és Múzeumi Direktóriumnak és a Nemzeti Múzeum átszervezése vezetőjének előterjesztésére készült javaslat főbb elemei: a természetrajzi gyűjteményeket megkapják a tudományos szövetségek, a Széchényi Könyvtár kiszakad a Nemzeti Múzeumból, és felette a közoktatásügyi politikai megbízott rendelkezik; az érem- és régiségtár két részre oszlik stb. A direktórium átszervezésre vonatkozó irányelvei csak tíz nappal később készültek el. Ezekből viszont már egyértelműen látszik a cél. A Nemzeti Múzeumot a profiltisztítás után néprajzi-kultúrtörténeti múzeummá akarták alakítani, amelynek négy részlege, gyűjteményi egysége jött volna létre az irányelvekben szereplő megnevezésekkel: az *Antiquarium*, a *Néprajzi Múzeum*, a *Kultúrhistóriai Múzeum* és a *Történelmi Képtár*. A tervek szerint a teljes múzeumi anyagot átvizsgálták volna az erre a célra kijelölt albizottságok, ezt követően került volna sor a tényleges átadásokra.[14]

a Nemzeti Múzeumot a profiltisztítás után néprajzi-kultúrtörténeti múzeummá akarták alakítani, amelynek négy részlege, gyűjteményi egysége jött volna létre az irányelvekben szereplő megnevezésekkel: az Antiquarium, a Néprajzi Múzeum, a Kultúrhistóriai Múzeum és a Történelmi Képtár

[14] Uo. 155., 165–168.

¶ A profiltisztítás más múzeumokat sem hagyott érintetlenül. Többek között ezért is tartotta szükségesnek például Csányi Károly, hogy javaslatában az intézkedés kapcsán pontosan megfogalmazza, mi tartozik, illetve tartozhat az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe. A Szépművészeti Múzeum is részletes észrevételeket tett a tervezett átadások kapcsán, ezek szerint az anyag nagy része maradjon a helyén, a profiltisztítás miatt csak néhány tárgy átadása indokolt.[15] A Nemzeti Múzeum egyes osztályain azonban érthetően riadalmat keltett a bejelentett intézkedés. Így például az Érem- és Régiségtár részletes, javaslatokkal kiegészített választ küldött a direktóriumnak, amelyben azt fejtegették finoman, hogy a direktórium átszervezési döntése szakmailag nem jó. Erre viszont Kenczler Hugó, a Nemzeti Múzeum átszervezésével megbízott bizottság vezetője részletesen válaszolt, tulajdonképpen semmiben sem engedett, kifejezetten együttműködést akart az Érem- és Régiségtár dolgozóitól. Persze ezt a választ hiába olvasták fel az osztály tisztviselőinek, nem győzte meg őket. Gohl Ödön az osztályálláspontnál is tovább ment, memorandumot készített az éremtár ügyében, mivel nem értett

a Nemzeti Múzeum egyes osztályain azonban érthetően riadalmat keltett a bejelentett intézkedés

[15] Uo. 169–170., 183–186.

egyet azzal az elképzeléssel, hogy három részre darabolták volna az éremgyűjteményt: az ókori pénzek az *Antiquarium*ba, a többi érem részint a *Kultúrtörténeti*, részint pedig a Szépművészeti Múzeumba került volna. Gohl ez ellen szakmailag megalapozottan érvelt, és egyenesen önálló éremtár kifejlesztését javasolta, de a Nemzeti Múzeumon belül.[16]

[16] Uo. 171–174., 176–179., 186–188., 196.

¶ A direktórium viszont nem kívánta elengedni az átszervezés ügyét, bár láthatóan semmi sem történt. Május 24-én az *Antiquarium* megbízott igazgatója, Bella Lajos még részletes utasítást kapott az átszervezésre vonatkozóan, végül június 18-án Lukács György népbiztos felmentette a múzeum főigazgatóját, Fejérpataky Lászlót, akitől az ügyeket Czakó Elemér igazgató vette át.[17] Az átalakítás azonban érdemben továbbra sem haladt, sőt a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatósága július 1-jén tartott rendkívüli ülésén egyenesen az átszervezésnek a békekötés ratifikálásáig történő elhalasztását kérte.[18]

[17] Uo. 188–189., 208–209.

[18] Uo. 240–244.

¶ A Nemzeti Múzeum átszervezésével párhuzamosan és attól nem egészen függetlenül újabb múzeumok megalapítása is napirenden volt. A Természettudományi Szövetség megbízásából Soós Lajos és Jablonszky Jenő közreműködésével Lendl Adolf az új *Természetrajzi Múzeum*ról és a *Néprajzi Múzeum*ról tervezetet készített. Az mindenképpen említésre érdemes, hogy az új Természetrajzi Múzeumot a Vérmezőn szerették volna elhelyezni, ahogyan a Néprajzi Múzeumot is.[19] A Közoktatásügyi Népbiztosság a természetrajzi tárak ügyeinek intézését április 28-án a *Tudományos Társulatok Direktóriumá*ra bízta, Lukács György helyettes népbiztos pedig kinevezte a Magyar Természettudományi Társulat, a Magyar Földrajzi és Földtani Társulat direktóriumának tagjait. Ezt követően nagy cikk jelent meg a *Magyarország*ban arról, hogyan kell létrehozni, kialakítani az új természetrajzi múzeumot.[20] Később a Természettudományi Múzeumok és Társulatok Direktóriuma beadvánnyal fordult a Közoktatásügyi Népbiztossághoz a Nemzeti Múzeum természettudományi tárainak mielőbbi átszervezése tárgyában, illetve kezdeményezte az egyetemi intézetek muzeális anyagának átadását is. A folyamatos felterjesztések hatására a Közoktatásügyi Népbiztosság elrendelte az önálló *Természettudományi Múzeum* felállítását.[21]

az új Természetrajzi Múzeumot a Vérmezőn szerették volna elhelyezni, ahogyan a Néprajzi Múzeumot is

[19] *Az új természetrajzi és néprajzi múzeum tervezete. Soós Lajos és Jablonszky Jenő közrem.*, írta Lendl Adolf (A Természettudományi Szövetség kiadványai 2.) Bethlen nyomda, Bp. 1919, lásd még Gerelyes: i. m. 103–115.

[20] *Magyarország* (máj. 4.) uo. 151–152.

[21] Uo. 170–171, 174–175., 181–182.

¶ Térey Gábornak a Magyar Történelmi Képcsarnok kapcsán május végén felterjesztett javaslatai is elérték céljukat, mert Lukács György népbiztos június első felében már rendelkezett a Szépművészeti Múzeumból kiváló Történelmi Képcsarnok metszet- és rajzgyűjteményének elkülönítése és átadása tárgyában: eszerint a nagyobb művészeti értékű tárgyak viszont a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében maradtak.[22]

[22] Uo. 190., 198.

¶ Erőtlen kísérlet volt csupán a „*színészeti múzeum*" megalapítására vonatkozó javaslat, amelyet kitalálója a *Színházi Élet*ben tett közzé: a feloszlott színészegyesület után maradt relikviákat ne a Nemzeti Múzeum vegye kezelésbe, hanem jöjjön létre erre a célra egy külön múzeum.[23] Inkább csak érdekességként említhető a *Gyermektanulmányi Múzeum* játékok gyűjtésére vonatkozó kérése is.[24]

[23] *Színházi Élet* (ápr. 27.) uo. 142.

[24] *Néptanítók Lapja* (júl. 24.) uo. 263–264.

¶ A Tanácsköztársaság egyetlen önálló és a politikai rendszer sajátosságainak megfelelő múzeumi „alkotása" a *Proletármúzeum* megalapítása volt. Ennek előzménye az volt, hogy Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója felterjesztéssel fordult a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Azt kérte, hogy a magyar forradalmárok emlékeiből rendezendő kiállítás céljaira a Történelmi Képcsarnokból egyes festményeket adjanak ki, mondván, a Képcsarnok amúgy is zárva van, tehát a művek ott nélkülözhetők.[25] A *Népszava* egy május végi cikke szerint a Forradalmi Kormányzótanács már április 18-án elhatározta egy kommunista proletármúzeum létesítését. Néhány nappal később Révész Mihály, az előkészítés egyik vezetője részletes cikket is publikált a lapban, amelyben beszámolt arról, hogy a múzeum a Wenckheim-palotában jön majd létre a Józsefvárosban.[26] Bár a *Népszava*ban júniusban már arról lehetett olvasni, hogy Böhm Vilmos hadseregparancsnok rendeletet adott ki, amelynek értelmében a hadműveleti területen elsősorban a hadsereg politikai megbízottai gyűjtötték a forradalmi emlékeket (emléknyomtatvány, falragasz, újság, okirat, jelvény, fontosabb napiparancsok stb.) a létesítendő Proletármúzeum számára, az alapításra vonatkozó döntésre még várni kellett. Érdemes azonban megjegyezni, hogy az első ilyen tartalmú rendelkezést valójában nem a hadseregparancsnok, hanem a hadügyi népbiztos adta ki május 13-án.[27] A Forradalmi

egyetlen önálló és a politikai rendszer sajátosságainak megfelelő múzeumi „alkotása" a Proletármúzeum megalapítása volt

a múzeum a Wenckheim-palotában jön majd létre a Józsefvárosban

[25] Uo. 136.

[26] *Népszava* (máj. 29., máj. 31.) uo. 192–195.

[27] *Népszava* (jún. 14.) uo. 205–206., *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*, i. m. 158.

Kormányzótanács CXIX. számú rendeletét a Proletármúzeum létrehozataláról viszont csak június 21-én fogadták el.

Műkincsek államosítása

a gyűjtemények vonatkozásában nagy hatásúnak ígérkező intézkedéssorozatot, a magántulajdonú műkincsek államosítását sorolhatjuk

¶ A múzeumpolitikai intézkedések másik csomópontjába a múzeumi szervezetet nem közvetlenül érintő, de a gyűjtemények vonatkozásában nagy hatásúnak ígérkező intézkedéssorozatot, a magántulajdonú műkincsek államosítását sorolhatjuk. A műkincsek köztulajdonba vételének gondolata elképzelések szintjén már a népköztársasági időszakban felmerült, de a tényleges megvalósításra a kommün idején kerül sor.[28] A Forradalmi Kormányzótanács Lukács György helyettes közoktatásügyi népbiztos előterjesztésére már március 22-én határozatot hozott a magánkézben lévő, muzeális értékű műkincsek bizottság által történő összeírásáról és közvagyonnak minősítéséről, majd még szintén aznap a Közoktatásügyi Népbiztosság megbízta Pogány Kálmánt *„a budapesti és vidéki magánosok és különböző jogi személyek tulajdonában levő muzeális becsű műtárgyak"* zár alá vételével, illetve közgyűjteménybe szállításával.[29] A *Vörös Ujság* április elején számolt be a magántulajdonú műkincsek köztulajdonba vételéről: *„csak Budapesten negyvenöt műgyűjteményt szocializáltak"*, de ennél részletesebb tudósítás olvasható az *Az Est*ben. A vidéki magángyűjtemények szocializálásáról viszont csak április vége felé olvasható részletesebb beszámoló: *„a vidéki magángyűjteményeknek országos rekvirálása ilyenformán – látnivaló – fontos kulturális célt szolgál. Ami eddig rejtett kincs volt, az ezután nyilvános látni- és okulnivaló lesz. Múzeum-ügyünket egészen új szellem fogja majd átjárni tőle."*[30]

„csak Budapesten negyvenöt műgyűjteményt szocializáltak"

[28] Bob Dent: A vörös város. Politika és művészet az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság idején. *Helikon*, Bp. 2019, 125.

[29] Gerelyes: i. m. 91.

[30] *Az Ujság* (ápr. 22.) uo. 138–139.

¶ Az államosított műkincsekből június 14-én kiállítás nyílt *(A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása)*, amelyet személyesen Lukács György népbiztos nyitott meg, de az eseményen Kun Béla is megjelent. Nemcsak festményeket, hanem falikárpitokat, kisplasztikákat és miniatúrákat is bemutattak. Ténykérdés, hogy bár senki sem örült igazán magángyűjteménye „szocializálásának", a gyűjtők közül többen nagyobb biztonságban látták ekkor műalkotásaikat a Szépművészeti Múzeumban.[31] A Tanácsköztársaság idején számos

ténykérdés, hogy bár senki sem örült igazán magángyűjteménye „szocializálásának", a gyűjtők közül többen nagyobb biztonságban látták ekkor műalkotásaikat a Szépművészeti Múzeumban

[31] Bob Dent i. m. 122–129.

A Szépművészeti Múzeum Reneszánsz Csarnoka
Fortepan

Fraknói Vilmos dombormű portréja

magántulajdonú műtárgyat szállítottak be az Iparművészeti Múzeumba is, Végh Gyula igazgató érdeme, hogy ezeket a tárgyakat a múzeum hiánytalanul megőrizte, és a kommün bukása után tulajdonosaiknak visszaszolgáltatta.[32]

[32] Horváth Hilda: Az Iparművészeti Múzeum műgyűjteményének története – vázlat. In: *Az idő sodrában. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek története. Az Iparművészeti Múzeum Gyűjtők és kincsek című kiállításához.* Szerk.: Pataki Judit. Iparművészeti Múzeum, Bp. 2006, 66–67.

Budavári Palota

¶ A múzeumpolitikai intézkedések harmadik csomópontjának a királyi palotával kapcsolatos döntéseket tekinthetjük. Különös módon a Budavári Palotában őrzött műkincsek sorsa már a népköztársasági időszak döntéshozóinak figyelmét is felkeltette. November 22-én a *Pesti Hírlap* arról számolt be, hogy a budai királyi vár dísztermeit múzeumi célokra fogják hasznosítani, és az épület „Nemzeti Palota" elnevezést kap.[33] Az érdemi intézkedésre azonban két hónapot kellett várni, mert az illetékes államtitkár csak februárban rendelkezett a Nemzeti Palota berendezési és felszerelési tárgyainak leltározásáról. A feladattal Csányi Károly iparművészeti múzeumi osztályigazgatót bízták meg.

a budai királyi vár dísztermeit múzeumi célokra fogják hasznosítani, és az épület „Nemzeti Palota" elnevezést kap

[33] *Pesti Hírlap* (nov. 22.) lásd Gerelyes: i. m. 58.

Bécsi magyar műkincsek

¶ A negyedik csomópont, kiemelt jelentőségű téma a Bécsben őrzött magyar vonatkozású műkincsek további sorsa volt. A Nemzeti Múzeum november 7-én tartott rendes igazgatósági ülésén már felvetődött a bécsi közgyűjtemények sorsa, a magyar igények bejelentése, illetve a magyar vonatkozású anyag Magyarországra hozatalának és a Nemzeti Múzeumban történő elhelyezésének kérdése, ezért felkérték Fejérpataky László megbízott főigazgatót, hogy tegyen lépéseket a miniszterelnöknél és a vallás- és közoktásügyi miniszternél.[34] Egy hét múlva a *Pesti Hírlap* már arról adott hírt, hogy a budapesti múzeumok igazgatói megjelentek Juhász Nagy Sándor kultuszminisztériumi államtitkárnál, és előterjesztést tettek a Bécsben őrzött műkincsek vonatkozásában. A munka előkészítésére bizottság alakult Fraknói Vilmos püspök elnökletével.[35] A Nemzeti Múzeum Igazgatósága aznap tartott rendkívüli ülésének napirendjén elsősorban szintén ez a téma szerepelt.

a Nemzeti Múzeum november 7-én tartott rendes igazgatósági ülésén már felvetődött a bécsi közgyűjtemények sorsa, a magyar igények bejelentése, illetve a magyar vonatkozású anyag Magyarországra hozatalának és a Nemzeti Múzeumban történő elhelyezésének kérdése

[34] Uo. 51–53.

[35] *Pesti Hírlap* (nov. 14.) uo. i. m. 53.

Az igazgatóság elfogadta Varju Elemér, Sebestyén Gyula és Melich János osztályigazgatók javaslatait, amelyek egyrészt a múzeum szakembereiből állandó delegáltak kiküldését javasolta Bécsbe, másrészt döntöttek Gerevich Tibor és Ernyey József Bécsbe történő kiküldetéséről, hogy a *„bécsi gyűjtemények jelenlegi állapotára nézve bizalmas tájékozást szerezzenek"*.

kezdjenek előmunkálatokat a bécsi gyűjtemények vonatkozásában

a döntés szerint a gyűjtemények anyagára 50 százalékos részesedési igényt kell bejelenteni

¶ A második indítvány arra vonatkozott, hogy az MNM egyes osztályai kezdjenek előmunkálatokat a bécsi gyűjtemények vonatkozásában. A döntés szerint a gyűjtemények anyagára 50 százalékos részesedési igényt kell bejelenteni. A harmadik indítvány arra vonatkozott, hogy a minisztérium ne csak a múzeum, hanem az egyes múzeumi osztályok vezetőit is vonja be, mondván, a Nemzeti Múzeum valójában hat külön múzeum. Fraknói Vilmos bizottsági elnök december végén már részletes tájékoztatást adott a minisztérium államtitkárának a bécsi gyűjtemények helyzetéről, egyúttal jelezte azt is, a bizottság rövidesen ülést tart. A hatalomváltás után a bizottság előterjesztést készített a Külügyi Népbiztosság számára a volt uralkodóház gyűjteményeinek ügyében, amelyben rögzítették: *„a magyar tanácsköztársaságnak, amint szüksége van a megélhetése végett a megszállott szénvidékek… produktumaira, úgy nem nélkülözheti a szellemi javakat sem, hogy ezek élvezete által a proletárság életét szebbé tegye…"* Ezt követően a Forradalmi Kormányzótanács jóváhagyta a bécsi volt közös gyűjtemények felosztását előkészítő bizottság megbízatását.[36]

[36] Uo. 100–103., 118.

A közgyűjteményi tudományos autonómia létrejötte

¶ A kommün bukása után néhány nappal, augusztus 8-án a közoktatásügyi miniszter elrendelte a Magyar Nemzeti Múzeumban a március 21-ét megelőző állapotok visszaállítását, illetve visszahelyezte a főigazgatót, Fejérpataky Lászlót az állásába. Egyúttal utasítást adott arra, hogy a főigazgató Czakó Elemér igazgatóval együtt a múzeum korszerű megreformálása érdekében részletes javaslatot készítsen.[37] Augusztus 29-én a miniszter intézkedett a „Magyar Történelmi Képtár Rajz- és Metszetgyűjteményének" a Szépművészeti Múzeumba történő

[37] Uo. 303–304.

visszatagolásáról, illetve az intézmény igazgatójának, Térey Gábornak visszahelyezéséről a régi képtár élére. A „társadalmasított" (eredetileg magántulajdonú) műtárgyak visszaszolgáltatása is megtörtént.] Ezzel tehát elvben visszaállt az 1919. március 21-ét megelőző állapot.

„Tudósüldözés"

¶ A régebbi (és olykor az újabb) szakirodalomban közhelyként szerepel, hogy a Tanácsköztársaság bukása után *„a múzeumi élet szereplői ellen is megindultak a fegyelmi eljárások, és kezdetét vette a »tudósüldözés«"*.[38] Ezt az állítást a Budai Napló egyik, egyébként a cenzúra által törölt cikkére alapítják, amely mindösszesen öt esetet sorol fel, de ahogy a cikkből is kiderült, az érintett, illetve eljárás alá vont személyek többsége valójában kisebb kellemetlenségekkel megúszta a felelősségre vonást.[39] Gerelyes Ede már többször említett és hivatkozott szöveggyűjteményében külön függeléket szentelt a két forradalom múzeumügyére vonatkozó, 1919. augusztus 2. után keletkezett iratoknak, amelyeknek jelentős része a kommün alatt történtekkel, illetve a kommün alatt tevékenykedők tevékenységének kivizsgálásával foglalkozik.[40] Kár lenne eltagadni, hogy valóban indultak egyes személyek ellen vizsgálatok, de érdemi elmarasztalást csak a kiemelten politikai feladatot ellátó személyek kaptak (például Pogány Kálmán, Wilde János, Kenczler Hugó).[41]

öt esetet sorol fel, de ahogy a cikkből is kiderült, az érintett, illetve eljárás alá vont személyek többsége valójában kisebb kellemetlenségekkel megúszta a felelősségre vonást

érdemi elmarasztalást csak a kiemelten politikai feladatot ellátó személyek kaptak

[38] Legutóbb Feitl: i. m. 42.

[39] A *Budai Napló* (1920. jún. 26.) törölt cikke, Gerelyes: i. m. 364–365.

[40] Uo. 294–371.

[41] Uo. 311–312., 315–321., 324–328., 336–339., 360., 365–371.

Az MKOF megszüntetése

¶ A dualizmus idején a múzeumok felügyeletére és támogatására létrejött központi szakigazgatási szerv, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (MKOF) önálló, a költségvetési törvényben biztosított költségvetéssel rendelkezett. A rendszeren belüli önkormányzati jelleget a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa biztosította. A felügyeleti rendszerhez való csatlakozás azonban nem volt kötelező, így sok múzeum ki is maradt, mivel fenntartóik túlzott beavatkozásnak tartották az MKOF működését. Az évenként célhoz kötötten kiutalt

államsegély (amely be- és elszámolási kötelezettséggel járt) és a folyamatos szakmai felügyelet összességében kedvező hatást gyakorolt a magyar múzeumügyre, bizonyítva, hogy ilyen központi irányító szervre szükség van. Az MKOF megjelenésével a magyar múzeumok három csoportra oszlottak: az állami költségvetés által fenntartott múzeumok 1., az MKOF által felügyelt („regisztrált") múzeumok 2., valamint a nem állami fenntartású, illetve nem az MKOF égisze alatt működő muzeális intézmények 3. csoportjaira. A Tanácsköztársaság idején az MKOF formálisan megszűnt, és bár augusztusban elrendelték a visszaállítás utáni reorganizációját, ennek érdemi hatása már nem volt. A korszak meghatározó muzeológiai szakemberei joggal rótták fel teljes elbürokratizálódását, működésének nem megfelelő voltát, amellyel nagyban hozzájárult a vidéki intézmények egyszerű közművelődési intézménnyé alakulásához, mivel azokat nem tudta bekapcsolni a magyar tudomány szervezetébe. Mindezeknek „köszönhetően" 1922-ben a szervezet végül áldozatul esett az intézmény költségvetési okokból véghezvitt megszüntetésének.[42]

a folyamatos szakmai felügyelet összességében kedvező hatást gyakorolt a magyar múzeumügyre, bizonyítva, hogy ilyen központi irányító szervre szükség van

¶ A magyar múzeumi rendszer így irányítás nélkül maradt volna, ha időközben a kultuszminisztériumban gróf Klebelsberg Kuno miniszter és Magyary Zoltán osztályvezető vezetésével nem készült volna új koncepció a helyzet – részleges – törvényi rendezésére. Az új, tudománypolitikai megalapozottságú kultúrpolitika első jelentős alkotása a *nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről* szóló 1922. évi XIX. törvénycikk parlamenti elfogadtatása volt.[43]

az új, tudománypolitikai megalapozottságú kultúrpolitika első jelentős alkotása a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről szóló 1922. évi XIX. törvénycikk parlamenti elfogadtatása vol

A gyűjteményegyetemi törvény

¶ A Klebelsberg által benyújtott törvényjavaslat célja a nagy nemzeti közgyűjtemények helyzetének rendezése, működésüknek önkormányzati elv szerinti megszervezése, egy nagy országos tudományos autonómia megalapítása volt. A miniszteri indokolás szerint az érintett közgyűjtemények egy önkormányzati egységbe történő összevonása azért szükséges, mert Magyarországon nincs magán tudománypártolás, a tudományos magánegyesületek panganak, és az egyetemeken

egy nagy országos tudományos autonómia megalapítása volt

[42] Kmety Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve*. I. köt. Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Bp. 1911. (hatodik, jav. kiadás) 532., Hóman Bálint: Múzeumok és könyvtárak. In: Hóman Bálint: *Művelődéspolitika* (Hóman Bálint Munkái) Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1938, 378–379., 388., Gerelyes: i. m. 348–350., Bodó Sándor: *A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában*. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2016 (http://real-d.mtak.hu/1012/7/dc_1362_16_doktori_mu.pdf) 266–274., Lásd még „a múzeum-, levéltár- és könyvtárügy némely kérdéseinek rendezéséről" szóló, 1928-ban benyújtott törvényjavaslat indokolásában (474. számú iromány) írottakat: Az 1927. évi január hó 25-ére összehivott Országgyűlés Képviselőházának irományai. VII. köt. Hiteles kiadás. (*Az 1927. évi január hó 25-ére összehivott Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Irományok*. VII.) Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Bp. 1928, 416.

[43] Nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről szóló 1922. évi XIX. törvénycikk: Magyar törvénytár. 1922. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta Térfy Gyula (*Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár.* Millenniumi emlékkiadás. 44.) Franklin Társulat, Bp. 1923, 139–144. A vallás- és közoktatásügyi miniszter által

Klebelsberg Kuno érkezik a debreceni Déri Múzeum megnyitására
Fortepan

kívül éppen a nagy közgyűjteményeknél szervezett tudományos állások az egyedüliek. Mindezek ezen intézményeknek, valamint alkalmazottaik személyi ügyeinek szakszerű igazgatását indokolják, ezért az erről történő gondoskodás kiemelt tudománypolitikai feladat.

¶ A törvényjavaslatot a Ház egyetértéssel fogadta, az általános vitában a legtöbb hozzászóló kifejezetten üdvözölte. Többen kiemelték, hogy a tervezett önkormányzati struktúra nemcsak a magyar hagyományoknak felel meg, hanem a francia és az angol múzeumi rendszer több elemét is átemeli. Klebelsberg alapeszméje az önkormányzatiság volt, amelynek ősforrását – az egyetemi autonómia mellett – a vármegyei önkormányzati rendszerben vélte felfedezni. Gyűjteményelnöki megnyitó beszédében (1922. november 18.) egyenesen arról beszélt, hogy *„a vármegyei önkormányzatban a magyar köznemességnek, Werbőczy populusának hazafisága, vagyoni és társadalmi ereje lüktetett”*, továbbá *„a vármegye mindmáig fennáll, és a háborúban éppen gyakorlati irányánál fogva jobban bevált, mint az anynyit dicsőített osztrák bürokrácia, mely több koronatartományban szinte csődöt mondott”*.[44]

Klebelsberg alapeszméje az önkormányzatiság volt, amelynek ősforrását – az egyetemi autonómia mellett – a vármegyei önkormányzati rendszerben vélte felfedezni

¶ A törvény szövege taxative sorolta fel, mely intézmények tartoznak az új szabályozás körébe – az Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum (amely az Országos Széchényi Könyvtárból, az érem- és régiségtárból, az állattárból, az ásvány- és őslénytárból és a néprajziak tárából áll), az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára (az Egyetemi Könyvtár végül nem lett a gyűjteményegyetem tagja, mert a fenntartó egyetem nem adta meg a szükséges hozzájárulást). Az így létrejött intézményösszesség együttesen nyert el jogi személyiséget és önkormányzatiságot, amelyet a szervezet élén álló Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa (a javaslat szerint eredetileg Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Tanács; a továbbiakban tanács) testesített meg. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem elnevezésre – már a törvényjavaslat benyújtása után – egyébként Concha Győző jogászprofesszor tett javaslatot Klebelsbergnek, aki azt el is fogadta.[45]

benyújtott törvényjavaslat indokolással (39. számú iromány): Az 1922. évi junius hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés irományai. II. kötet. Hiteles kiadás. (*Az 1922. évi junius hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Nemzetgyűlés. Irományok.* II.) Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Bp. 1923, 4–25.

[44] *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932).* Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp. 1990, 131–132.

[45] Az 1922. évi junius hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. I. m. 327., 345., Kmety Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve*. Első kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Bp. 1926 (hetedik, teljesen átdolgozott kiadás) 444–446., Fabó Edit–Kakasy Judit: Az Egyetemi Könyvtár a századfordulótól a második világháborúig (1899–1945). In: *Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei.* Szerk.: Szögi László. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2008, 107–109.

¶ A miniszteri indokolás külön is kiemeli az említett közgyűjtemények jelentőségét: *„gyűjteményeik és táraik nagy művelődési értéket őriznek […] tisztviselőik sorában a magyar tudományosság számos kimagasló tagja foglal helyet."* Klebelsberg az öt nagy közgyűjtemény egyetlen jogi személyiségbe történő egyesítését azzal indokolta, így nem fognak szétforgácsolódni az erők, másrészt kellő tere lesz az önkormányzatiság kifejlődésének. Ezzel – a miniszter véleménye szerint – elérhető az is, hogy a gyűjteményegyetem véleményének kifejtése esetén, általa gyakorlatilag a teljes magyar tudományosság szólalhat meg, tervezett felsőházi képviseletével pedig elfoglalhatja a neki kijáró helyet az egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia mellett. Ugyanakkor a szervezet élén álló tanács csak a létesülő önkormányzati test egyik szerve lesz, és a jogi személyiség a nagy gyűjtemények összességét illeti meg. Az egyes intézmények sem veszítik el teljes egészében autonómiájukat, hiszen mindegyiküknek külön pénzügyi alapja lesz, ahol fogadhatják az adományokat és a hagyományokat.

Klebelsberg az öt nagy közgyűjtemény egyetlen jogi személyiségbe történő egyesítését azzal indokolta, így nem fognak szétforgácsolódni az erők, másrészt kellő tere lesz az önkormányzatiság kifejlődésének

az egyes intézmények sem veszítik el teljes egészében autonómiájukat, hiszen mindegyiküknek külön pénzügyi alapja lesz, ahol fogadhatják az adományokat és a hagyományokat

¶ A miniszteri indokolás részletesen kibontotta a tanáccsal kapcsolatos szervezeti kérdéseket. Az előterjesztő szándékai szerint a csúcsszerv a tanács plenáris ülése lett, amelynek az elnökkel együtt 27 tagja lett (ez a miniszteri indokolás szerint „kisebb tanács"-nak számít). A testületben 11 közgyűjteményi főtisztviselő képviselné a különleges, közgyűjteményi gyakorlaton alapuló könyvtári, levéltári és muzeális szaktudást, tíz egyetemi tanár az elméleti tudást, öt műértő pedig a „szabad társadalmi elem"-et (mai szóval élve: civil kontrollt): *„a társadalmi elem szükséges kiegészítője lesz úgy az intézeti tudományos tisztviselő, mint az elméleti tudós által képviselt szigorú szakszerűségnek."* A tanács elnöke a megalakulás idejére a szakminiszter lesz, mivel ő rendelkezik a kellő hatalommal az új szervezetnek a kulturális igazgatás rendszerébe történő beillesztéséhez, de ezen tisztséget – mivel az folyamatos közreműködést igényel – a későbbiekben már egy általa öt évre kinevezett elnök látja majd el. A miniszter azt is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy az elnöki tisztséggel fizetés nem jár.

¶ A gyűjtőkör meghatározása fontos feladat *(„nagyjelentőségű jog")*, mert az alkotó közgyűjtemények gyűjteményezésének nagyon

sok találkozási pontja van: például a Nemzeti Múzeum régiségtára és az Iparművészeti Múzeum, a régiségtár és a Szépművészeti Múzeum, a Nemzeti Múzeum kézirattára és az Országos Levéltár, valamint a Nemzeti Múzeum könyvtára és az Egyetemi Könyvtár között. A profiltisztítás jegyében ez a hatáskör magában foglalta egyes tárgyak áthelyezésének jogát is, de egy ilyen határozat meghozatala után tíz éven belül az ügyet ismételten tárgyalni csak a két érintett intézmény/osztály vezetőjének egyetértése esetén lehetett. Új elemként került be, hogy a gyűjteményi anyag elidegenítéséről (eladás, aukció, csere) az első számú vezető csak szaktanács jóváhagyásával dönthetett; amennyiben a testület nem értett egyet, tiltakozásával az ügyet felterjeszthette a miniszterhez döntéshozatal céljából. Az indokolás keserűen állapítja meg, hogy az ásatási ügyeknek felelős gazdája, tervszerű irányítója a korábbiakban nem volt. Az új szervezettől azt várta a miniszter, hogy ezt a feladatot is hatékonyan át tudja venni, és együttműködik a Műemlékek Országos Bizottságával. A pénzhiány miatt a gyűjteménygyarapítás legfőbb formájává vált ásatások mellett a néprajzi és a természettudományi gyűjtésekben is nagyobb tervszerűségre volt szükség.

a profiltisztítás jegyében ez a hatáskör magában foglalta egyes tárgyak áthelyezésének jogát is, de egy ilyen határozat meghozatala után tíz éven belül az ügyet ismételten tárgyalni csak a két érintett intézmény/ osztály vezetőjének egyetértése esetén lehetett

¶ A gyűjteményegyetem égisze alá összevont intézmények személyi állományát a törvény három csoportra osztotta: a tudományos tisztviselői karra, a tudományos és műszaki segédszemélyzetre (e két csoport a mai *szakalkalmazotti* körnek feleltethető meg), valamint a közigazgatási személyzetre (ezen belül tisztviselőkre, kezelőkre és altisztekre; őket összefoglalóan a mai *funkcionális* feladatkörökkel azonosíthatjuk). A tudományos tisztviselői kar esetében a törvény előírta a minősítést, amely doktori oklevéllel vagy műegyetemi mérnöki oklevéllel történhetett. A minősítésen túl a szakalkalmazottak számára a törvény gyakorlati tanfolyamon történő részvételt és szakvizsga letételét írta elő. A törvényjavaslat indokolása szerint az elméleti minősítés mellett legalább ennyire hangsúlyosan kell figyelembe venni a gyakorlati képesítést, amelyet a szakminiszter által szervezett tanfolyam elvégzésével és záróvizsga letételével lehet megszerezni. Klebelsberg számára ezeknek a képzéseknek a mintája franciaországi: a levéltárosok és könyvtárosok számára szervezett École des Chartes

a törvényjavaslat indokolása szerint az elméleti minősítés mellett legalább ennyire hangsúlyosan kell figyelembe venni a gyakorlati képesítést

és a muzeológusok számára biztosított École du Louvre. Ilyen képzések a miniszter szerint Magyarországon is elindíthatók az intézmények bázisán, külső erők bevonásával, csekély anyagi ráfordítással.

¶ A törvény két fontos, a szakmai munka értékelésével kapcsolatos fogalmat vezetett be: a meddőséget és a megférhetetlenséget. *Meddő*nek kellett tekinteni azt a tudományos munkatársat, aki a gondjaira bízott gyűjtemény anyagának tudományos feldolgozása terén huzamosabb időn keresztül nem fejtett ki eredményes tevékenységet. *Megférhetetlen*nek minősült az a munkatárs, aki az intézmény belső békéjét olyan mértékben bontotta meg, hogy az a munkatársaival történő eredményes együttműködést ellehetetlenítette. Klebelsberg nemcsak a kutatást, cikkek és könyvek írását értette „tudományos munka" alatt, hanem minden, a közgyűjteményekben folyó belső szakmunkát, a tulajdonképpeni elsődleges feldolgozást (azonosítás – meghatározás – nyilvántartásba vétel – raktárban elhelyezés stb.) is.[46]

meddőnek kellett tekinteni azt a tudományos munkatársat, aki a gondjaira bízott gyűjtemény anyagának tudományos feldolgozása terén huzamosabb időn keresztül nem fejtett ki eredményes tevékenységet

¶ A gyűjteményegyetemi törvény csak a budapesti nagy közgyűjtemények helyzetét kívánta rendezni, ezért *nem tekinthető átfogó múzeumi, azaz ágazati törvénynek*. Ennek a benyújtására hat évet kellett még várni. A gyűjteményegyetemi törvény jelentőségét azonban ennek ellenére nem szabad lebecsülni. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejöttével egyrészt sikerült megmenteni a nagy magyar közgyűjteményeket, átmenteni a dualizmus idejéből megörökölt intézményhálózatot, másrészt az intézményösszesség működését az országgyűlés a szakszerűség és az önkormányzatiság alapjára helyezte, összefogta őket egy nagy országos tudományos autonómiába: létrehozva ezzel a közgyűjteményi ágazat – mai szóval – középirányító szervét. Az önműködő funkcionális egység hatáskör-átruházás eredménye volt: a kultusztárca átengedte a közvetlen igazgatási feladatokat a kompetensebb gyűjteményegyetemi tanácsnak. A gyűjteményegyetem későbbi értékelései nagyon eltérőek, szerepe vitatott, a rendszerváltozás előtt kifejezetten negatív volt;[47] mindezekből következően új tudományos szempontok alapján történő vizsgálata történeti muzeológiánk mielőbb elvégzendő feladata.

a gyűjteményegyetem későbbi értékelései nagyon eltérőek, szerepe vitatott

[46] Tudomány, kultúra, politika, i. m. 142–143.

[47] Meznerics Iván–Torday Lajos: *A magyar közigazgatás szervei. 1867–1937.* Magyar Közigazgatástudományi Intézet, Bp. 1937, 382., Glatz Ferenc: Klebelsberg és a magyar történettudomány, 1917–1931. A Történelmi Társulat, a közéleti fórum (1969.) In: Glatz Ferenc: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal.* Kossuth Kiadó, Bp. 2016, 58–59., 68., Korek: i. m. 107–108., 111., Tőkéczki László: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejötte és működési céljai. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994.* Szerk.: Klebelsberg Éva (A Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány Füzetei 1. száma) Tellér Kft., H. n., 1994. 38., *Magyary Zoltán.* Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Saád József (Magyar Panteon 8.) Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2000, 28.

Az 1937-es új állandó kiállítás Erdélyt bemutató terme
Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár és Digitális Képarchívum

GÁL VILMOS

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSPOLITIKÁJA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

¶ A Magyar Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetének vizsgálata a kevés, illetve egyes területeket alig lefedő forrásanyag miatt komoly nehézségek elé állítja a kutatni vágyókat. Az intézmény iratanyagának jelentős része elpusztult, ezért elsősorban a múzeum éves jelentéseire, a fennmaradt iratanyagra, illetve a kiállításvezetőkre, katalógusokra és nem utolsósorban a sajtóban megjelent híradásokra alapozva lehet megrajzolni a Magyar Nemzeti Múzeum e korszakát. Szerencsére a jelentések és a kiállításokhoz kapcsolódó szakmai munkák elegendő alapot adnak annak megállapítására, hogy a Nemzeti Múzeum mekkora szerepet játszott, milyen hatást gyakorolt a két világháború közötti magyar kulturális életre, a közművelődésre, illetve a társadalom egészére.

¶ A 20. század első negyedéig a Nemzeti Múzeum úgynevezett zárt múzeumként működött, ami nem anyagelzárást jelentett, hanem azt, hogy a 21. század emberének már megszokott, a nagyközönség számára létrehozott állandó, a magyar történelem egészét bemutató kiállítás nem működött. Az egyes osztályok a hozzájuk tartozó, feldolgozott tárgyi anyag jelentős részét termeikben, fali tárlókban őrizték, megtekintésük lehetséges, sőt ingyenes volt ugyan, de az anyag a zsúfoltság és a magyarázó feliratok hiánya miatt nem segítette a laikus érdeklődők tájékoztatását. (Mit lehet kezdeni egyetlen álló vitrinbe zsúfolt ötven szablya látványával?) Ráadásul az egyes osztályok gyűjteményeinek kiállítása külön egységekben meggátolta a szerves egészben való bemutatás lehetőségét.

a 21. század emberének már megszokott, a nagyközönség számára létrehozott állandó, a magyar történelem egészét bemutató kiállítás nem működött

az anyag a zsúfoltság és a magyarázó feliratok hiánya miatt nem segítette a laikus érdeklődők tájékoztatását

¶ A valóságos, a nagyközönségnek szánt kiállítások ebben az időben tehát az időszaki kiállítások voltak. A múzeumi szakemberek az ezek rendezéséből leszűrt tapasztalatok, illetve a megismert külföldi példák alapján szerezték meg azt a tudást, amely azután éppen a két világháború közötti, immár

modernebbnek számító állandó kiállítások rendezésében kamatozott.

¶ Az első világháború utáni korszak legjelentősebb, a múzeum sorsát leginkább befolyásoló főigazgató, Hóman Bálint székfoglaló beszédében a tiszta, öncélú tudományosság elsődlegességét emelte ki, de a népművelési feladatok felvállalását is hangsúlyozta. Mintegy tízéves direktori tevékenysége alatt (1923–1932) a Nemzeti Múzeum jelentős lépést tett azért, hogy valóban modern múzeummá váljon. A korszak ideológiai, politikai irányvonala, a keresztény-nemzeti eszmerendszer és az ehhez kapcsolódó revizionizmus ugyan némileg hatással volt a múzeum kiállítási politikájára és a tárlatok tartalmára, ám a korszak magyar múzeumi szakemberei kényesen ügyeltek az arányokra, sőt megjelenhettek olyan részterületeket érintő tárlatok is, amelyek igen-igen kevéssé domborították ki a kor ideológiai arculatát (például sporttörténeti, nyomdatörténeti, kuruzslás elleni, nyomtatvány-, Dante-kiállítás stb.).

a korszak ideológiai, politikai irányvonala, a keresztény-nemzeti eszmerendszer és az ehhez kapcsolódó revizionizmus ugyan némileg hatással volt a múzeum kiállítási politikájára és a tárlatok tartalmára, ám a korszak magyar múzeumi szakemberei kényesen ügyeltek az arányokra

¶ Az állandó kiállításokon pedig nem csupán a magyar nemzet művelődés- és kultúrtörténetét, mindennapjait, hanem a honfoglalást megelőzően itt élt Kárpát-medencei népek életének leleteit is bemutatták. Ugyanakkor a nyugati, modern kiállításrendezési elveket elsajátító magyar szakemberek fontos kritikai észrevétele ellenére a kegytárgyak és ereklyék jelenléte alig csökkent a kiállításokon, ezt érzékelve azután Hóman Bálint 1923-ban javasolta az ereklyegyűjtemények külön kezelését – kifejtve, hogy azok nem egyenrangúak a tudományos leletekkel, muzeális tárgyakkal.

a nyugati, modern kiállításrendezési elveket elsajátító magyar szakemberek fontos kritikai észrevétele ellenére a kegytárgyak és ereklyék jelenléte alig csökkent a kiállításokon

AZ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK (1918–1938)

¶ Az Érem- és Régiségtár első állandó magyar művelődéstörténeti kiállításának végleges átadására 1925-ben került sor. Rendezésének terve már 1913-ban megszületett ugyan, ám a háborús évek miatt a megvalósításához csupán 1919 végén kezdtek hozzá. A rendezés folyamatosan, évente néhány terem kiürítésével és berendezésével zajlott, míg végül a kiállítás vezető kurátora, Varjú Elemér 1923-ban átadta a tárlat első hat termét.

¶ A kiállítást méltató riport egyik legbecsesebb forrásunk arra nézve, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak akkor a kritikusok a Varjú által szorgalmazott új stílusnak, és hogy mennyire kedvező fogadtatásban részesítette azt a korabeli sajtó. A méltató és egyértelműen dicsérő hangú kritika fordulópontnak nevezte az „interiőrök" használatát, amelyek a kor hangulatát idézik fel a látogatók számára az eddig megszokott sablonmegoldások (fali tárló, asztaltárló, szekrény) helyett. Megemlítették, hogy a kiállításrendezés e formája nálunk még vita tárgya, pedig Nyugat-Európában már eldöntötték e kérdést, mégpedig az enteriőrök javára.

a méltató és egyértelműen dicsérő hangú kritika fordulópontnak nevezte az „interiőrök" használatát, amelyek a kor hangulatát idézik fel a látogatók számára az eddig megszokott sablonmegoldások (fali tárló, asztaltárló, szekrény) helyett

¶ A termek népvándorlás, Árpád- és Anjou-kori tárgyakkal voltak berendezve, emellett a reneszánsz, az egyházi és az úgynevezett Reuber-szobát adták át. Néhány hónappal később arról értesülhetett a nagyközönség, hogy további négy teremmel bővült az Érem- és Régiségtár kiállítása, amelyet továbbra is az új stílusú enteriőrök uraltak, a Díszteremben pedig megnyílt a Fegyvertár új tárlata. (A Dísztermet akkoriban adta vissza az intézmény kezelésébe a kormányzat, korábban nem múzeumi célokra hasznosították a termet, noha a Főrendiház már réges-rég kiköltözött onnan.) A korabeli tudósítás kiemelte, hogy ez a bemutató már nem a régimódi tudományos anyagtár, hanem a magyarság kultúrájának, történelmének fontosabb periódusait bemutató látványos, hangulatos, élő kiállítás.

¶ A sajtó ugyanakkor kifogásolta, hogy a rendezési munkálatok nagyon elhúzódtak: a teljes átrendezés még két évig tartott. A végleges kiállítás helyhiány miatt nélkülözte a római és a népvándorlás kori anyag jelentős részét, a 18. századot csupán „szemelvények" szintjén mutatták be, míg a későbbi korokból semmi nem került ki. A tárlat mégis nagy sikert aratott, nagyrészt a már említett újszerű installációnak köszönhetően. Szakmai szempontból a tárgyi csoportosítást felváltó időrendi koncepció is előremutatónak tekinthető. Ennek következtében áttekinthetőbbé vált a kiállítás, az eddig osztályonként szervezett gyűjtemények most már, a kiállításon összevegyítve egy-egy korszak tárgyi anyagának szerves egészét láttatták. A tárlat ugyanakkor nélkülözött minden pompát,

a tárlat mégis nagy sikert aratott, nagyrészt a már említett újszerű installációnak köszönhetően

a rendezőknek a régi tárlókat kellett használniuk, noha ezek már maguk is muzeális értékkel bírtak.

¶ Ez a kiállítás amilyen hosszú ideig készült, olyan gyorsan adta át helyét egy újabb, megint csak nagyobb alapterületű állandó kiállításnak 1929-ben. Az átrendezést az indokolta, hogy 1926-ban (átadása óta első ízben) megkezdődött a múzeumépület teljes rekonstrukciója, és egyes tárak kiköltözése jobb elhelyezkedést és nagyobb helyet teremtett a kiállítás számára, ráadásul a munkálatok miatt egyes termeket amúgy is le kellett bontani a felújítás idejére.

¶ Mivel 1926-ban átszervezték a múzeum osztályait, 1929-ben már nem került a kiállításba a honfoglalás kora előtti anyag, hiszen az a Régészeti Tárhoz tartozott, így a Történeti Osztály tisztán magyar művelődéstörténeti anyagot mutathatott be. Mivel ezt az új állandó kiállítást is Varjú Elemér osztályigazgató rendezte, tematikájában, felépítésében hasonló volt az előzőhöz. A koncepció nem változott: „minden egyes helyiség vagy szakasz egy-egy korszaknak stiláris és kultúrtörténeti egységbe foglalt, lehetőleg beszédes képét adja."

¶ A kiállítás vezetője felsorolta a megjelenő korszakokat, rövid magyarázatot is adott hozzájuk. Az első rész az Árpád-kort taglalta, hangsúlyozva a nyugati kultúra beolvasztó hatását, illetve az annak ellenére fennmaradó keleti, nomád jegyeket, elemeket. A következő egység a vegyes házi királyok korát elevenítette fel (14–15. század első fele). A külföldi kapcsolatok, a kézművesség és a gótika emlékeinek bemutatásával az előző résznél több, változatosabb anyag felsorakoztatása volt a fő cél. Következett a késő gót ízlésű egyházi emlékek (1450–1526) csoportja. Főként a történelem viharaitól jobban megkímélt Felvidék templomainak berendezéseit, mint például a bártfai ajtót, stallumokat és szárnyasoltárokat, miseruhákat állítottak ki a használati és dísztárgyakon kívül.

a külföldi kapcsolatok, a kézművesség és a gótika emlékeinek bemutatásával az előző résznél több, változatosabb anyag felsorakoztatása volt a fő cél

¶ A reneszánsz terem a magyar változatokat, azoknak a gótikával való együttélését, valamint Mátyás udvarának műveltségét igyekezett érzékeltetni. Épületrészletek, Mátyás és Beatrix címerei, fegyverek, egyházi emlékek alkották az együttest, ám a kiállítás hibájául már ekkor felróható volt a korabeli metszetek és könyvemlékek, írott források teljes hiánya.

a kiállítás hibájául már ekkor felróható volt a korabeli metszetek és könyvemlékek, írott források teljes hiánya

Enteriőr az 1924. évi Kossuth-kiállításról
Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár és Digitális Képarchívum

¶ Az ötödik teremben késő gótikus, többnyire világi emlékek voltak kiállítva, mint például a híres bártfai könyvszekrény és más bútorok, használati tárgyak. A további kiállítási anyag az úgynevezett déli folyosón, hét fülkében kapott helyet. Az eddigieket kiegészítő darabok, továbbá a későbbi korok, a késő reneszánsz és a barokk emlékei, illetve a török hódoltság korából maradt török emlékek jelentek meg itt, majd 17–18. századi részekkel fejeződött be a kiállítás ezen szakasza, a nyugati folyosón további 18. századi anyag került bemutatásra. Ugyanakkor a 19. század magyar történelmének egyetlen eleme (politikatörténet, társadalom, gazdaság) sem kaphatott helyet a szűkös tér miatt, az erre vonatkozó anyag az Iparművészeti Múzeum épületében volt látható.

a 19. század magyar történelmének egyetlen eleme (politikatörténet, társadalom, gazdaság) sem kaphatott helyet a szűkös tér miatt

¶ Az Éremtár 1933-ban rendezte első önálló, állandó kiállítását. Ekkor már teret nyert az a múzeumi koncepció, mely szerint a magyar művelődéstörténetet kronologikusan, az egyes osztályok tárgycsoportjait nem külön, hanem a közönség igényeit jobban szem előtt tartva, vegyesen kell bemutatni. Ebbe a vonulatba egyáltalán nem illeszkedett ez a régi, „osztálykiállítás" jelleget mutató tárlat. Az éremkiállítás létjogosultságát azonban hiba lenne megkérdőjelezni, hiszen a hatalmas anyagon keresztül a látogató nemcsak az érméket láthatta, hanem az azokat körülvevő kor pénzgazdálkodásának alakulását és a pénzverés fejlődését is nyomon követhette. Az osztály egy teremben, 22 szekrényben és 3 fali szekrényben mutatta be a görög antik pénzektől a 20. századi papírpénzekig Európa és hazánk ritkaságait. Összesen 4645 fém- és papírpénzt állítottak ki. Az értékpénzeken kívül nagy teret szenteltek az emlékérmeknek, a középkoriaktól egészen a kortársakig, illetve külön foglalkoztak a kortárs érme- és plakettművészettel is.

összesen 4645 fém- és papírpénzt állítottak ki

¶ A tárgyalt korszak legutolsó állandó kiállítása 1937 nyarán, Zichy István főigazgatósága idején nyílt meg a nagyközönség előtt, bár ezt megelőzően már májusban bemutatták a hazánkba látogató, neves numizmata hírében álló III. Viktor Emánuel olasz királynak. Az általános megnyitóra a június 15-i sajtóbemutató után került sor. A régi állandó tárlat lebontására azért volt szükség, mert az 1934. VIII. tc. értelmében

létrejött szervezeti átalakítás új viszonyokat teremtett az intézmény életében, és az új helyzet lehetőséget adott egy új állandó tárlat megalkotására. Az Ernst-gyűjtemény két évig működő kiállításának párhuzamos lebontásával ráadásul jelentős térrel is bővült a kiállítótér. Az új kiállítás az előzőekhez képest sokkal modernebb berendezési és installációs eszközöket használt, a régi tárlókat és vitrineket lecserélték. Az újak egyszerűbb kivitelűek, ám praktikusabbak voltak, a tárgyak látványának kiemelése és védelme szempontjából jobban megfeleltek a kor követelményeinek. A hátsó és belső borítást semleges színű selyem- és vászon anyaggal oldották meg, mely keretet adott a tárgyaknak, de nem vonta el róluk a figyelmet. A kiállított anyag a legértékesebb, legfontosabb tárgyak válogatása volt, kerülve a zsúfoltságot.

az új kiállítás az előzőekhez képest sokkal modernebb berendezési és installációs eszközöket használt, a régi tárlókat és vitrineket lecserélték

a kiállított anyag a legértékesebb, legfontosabb tárgyak válogatása volt, kerülve a zsúfoltságot

¶ A kritikusok kiemelték a magyarázó feliratok szerepét is, ezeket magyar és francia nyelven írták ki, feltüntetve a tárgy korát, lelőhelyét és funkcióját. Különleges újítás volt, hogy a szövegeket a tárlók üvegére festették fel (piros színnel). (E rendhagyó, eddig idehaza nem alkalmazott megoldásra a múzeum éves beszámolója külön kitért.)

különleges újítás volt, hogy a szövegeket a tárlók üvegére festették fel (piros színnel)

¶ A 19. századi anyag még itt sem kapott helyet, azt továbbra is a régi helyén, az Iparművészeti Múzeum épületében a többi, főleg iparművészeti tárggyal együtt mutatták be.

¶ A rendelkezésre álló források szerint rekonstruálható, hogy nem csupán a magyar művelődéstörténet emlékeit, hanem a római, népvándorlás kori pannon emlékanyagot is újra bemutatták a tárlaton, ebben a bővebb hely és a Régészeti Osztály jogos kiállítási igénye is szerepet játszhatott.

a római, népvándorlás kori pannon emlékanyagot is újra bemutatták a tárlaton

¶ A két világháború közötti állandó kiállítások fejlődéséről sajnos nem áll több adat rendelkezésünkre, ám e csekély forrásanyagból is rekonstruálható bizonyos elvi, elméleti irányú fejlődés, melyet leginkább a Varjú Elemér által rendezett tárlatokon fedezhetünk fel. E tendencia az újabb kor- és anyagcsoport szerinti kiállításmódon túl az enteriőrök bátor használata felé mutatott, a muzeológiai gondolkodás friss szemléletét próbálva elültetni a köztudatban.

az újabb kor- és anyagcsoport szerinti kiállításmódon túl az enteriőrök bátor használata felé mutatott, a muzeológiai gondolkodás friss szemléletét próbálva elültetni a köztudatban

¶ Módszertani probléma azonban, hogy a legfontosabb írott források hiányoztak mind az 1929-es, mind az 1937-es kiállításból.

Az 1928-as újszerzeményi kiállítás a Díszteremben
Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár és Digitális Képarchívum

Korlátozhatta a szervezőket, hogy a Régészeti és a Történeti Osztály ekkor szigorúan a tárgygyűjtésre koncentrált, a papíranyag őrzését és gyűjtését a könyvtár végezte. Ez a kettéosztottság éreztette hatását a kiállításrendezésben is; jóllehet az egyes gyűjteményi osztályok tárgyait már egységes egészként mutatták be, de az okleveleket, kódexeket, egyházi könyveket nem sorolták ezek közé, mert azok a mindinkább elkülönülő könyvtárhoz tartoztak. *A könyvtár eközben 1926 óta saját állandó kiállítással rendelkezett*, amelyen legérdekesebb kódexeit, okleveleit, hungaricumait külön mutatta be.

A KORSZAK IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSAINAK VIZSGÁLATA

1. Dante-kiállítás, 1921 novemberétől (Dantéra és főművére, az *Isteni színjáték*ra reflektáló magyar képzőművészeti alkotásokból).
2. Petőfi-emlékkiállítás, 1922. december 30-tól (évfordulós kiállítás, a Széchényi Könyvtár anyagából, a költő születésének 100. évfordulójára).
3. Kossuth-emlékkiállítás, 1924 (évfordulós kiállítás, az akkor életben lévő törvény szerint a személy halála után 30 évvel lehetett iratanyagát nyilvánosságra hozni, ennek leteltével állították ki azonnal a jelentős Kossuth-hagyatékot és a vonatkozó iratanyagot).
4. Budapesti gyűjtők és művészek Érem- és Plakettkiállítása, 1924 (az Iparművészeti Múzeumban, eredeti emlékeken kívül kortárs érmek és plakettek jelentek meg ezen a kiállításon).
5. Jókai-emlékkiállítás, 1925. április 5-től (az író születésének 100. évfordulójára).
6. Magyar Sporttörténeti Kiállítás, 1926.
7. Ferenc József gyászünnepségének kiállítása, 1926. november 23. (A rekonstrukciós munkálatok ünnepélyes megkezdésével egybekötve rendezték, a múzeum részére ekkor adták át Ferenc József halotti maszkját. A tíz évvel azelőtti temetés kellékeit állították ki.)
8. Nyomdatörténeti kiállítás, 1927.
9. Tíz év szerzeményei kiállítás (1919–1928), 1928.

10. Kuruzslás elleni kiállítás, 1928. (a Széchényi Könyvtár anyagának felhasználásával készítette a Népegészségügyi Múzeum).
11. Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása, 1931 (az Iparművészeti Múzeumban rendezte a Művészeti Múzeumok Barátainak Egyesülete az MNM anyagának felhasználásával).
12. Garibaldi-emlékkiállítás, 1932.
13. Ernst Lajos magyar történeti gyűjteményének kiállítása, 1932–1935 (magángyűjtemény).
14. A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása, 1933.
15. Báthory–Sobieski-emlékkiállítás, 1933 (a páros kiállítások hagyományát szerették volna bevezetni, magyar–lengyel közös rendezés volt).
16. Országos Református Kiállítás, 1934.
17. Rákóczi-emlékkiállítás, 1935 (a fejedelem halálának 200. évfordulójára).
18. *Steppe* kiállítás, 1935 (a népvándorlás kori gyűjtemény kiállítása).
19. Liszt Ferenc-kiállítás, 1936 (a zeneszerző születésének 125., halálának 50. évfordulójára).
20. Buda visszafoglalása 250-ik évfordulójának emlékkiállítása, 1936 (a Magyar Történeti Múzeum [miután az Országos Gyűjteményegyetem név megszűnt, helyét az MNM tanácsa vette fel, így az MNM nevet a múzeumi gyűjtemények „elvesztették", és Magyar Történeti Múzeum lett az intézmény elnevezése 1945-ig] Iparművészeti Osztálya rendezte a főváros felkérésére).
21. Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás, 1937 (a Műcsarnokban a Széchényi Könyvtár részvételével zajlott).
22. Szent István-emlékkiállítás, 1938.

¶ A két világháború között jelentős számú időszaki kiállítást rendezett a Nemzeti Múzeum, ezek közül néhány kiállítástechnikai szempontból is nagyon fontos, előremutató volt. Ám az emlékkiállítások – a legnagyobb csoport – a legtöbb esetben még mindig túl iratközpontúak voltak (az állandó kiállításokkal ellentétben). Ez egyrészt a témaválasztásnak, másrészt a korszak kiállítási gyakorlatának köszönhető, amely a *személyekhez köthető iratanyag kiállításának teljességét kívánta*.

Az emlékkiállításokon jellemző volt a tárgyalt személyről/eseményről a későbbi korokban keletkezett műalkotások, ábrázolások megjelenítése, amelyek ugyanakkor nem illettek az alapkoncepcióba. (Más eset, amennyiben egy-egy emlékkiállítás utolsó részében az esemény vagy személyiség kultuszát, esetleg változó megítélését érzékelteti a kurátor, amint azt napjainkban is előszeretettel alkalmazzák a kollégák.)

JELENTŐSEBB IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK

¶ Az Ernst Lajos-féle magyar történeti gyűjtemény (1932 és 1935 között volt látható) érdekessége, hogy benne a jelentős egykorú tárgyi anyag mellett a magyar történelmi ábrázolások, kegytárgyak csoportja dominált. A koncepció szerint Ernst kiállítása kronologikus rendben haladt végig a magyar történelmen, minél teljesebb képre törekedve, ám sok esetben nem egykorú illusztrációkat használt fel, ráadásul a képzőművészeti anyag túlsúlya érvényesült, amely nem a történeti kiállítás jellegét erősítette. A gyűjtemény nagy pozitívuma azonban, hogy jelentős iratanyagot és hungaricumot tartalmazott. Komoly iparművészeti résszel is szolgált a kiállítás, ez megint csak a művelődéstörténeti túlsúlyt erősítette. A tárlatról elmondható, hogy egyes részleteiben teljesebb képet mutatott, mint az állandó kiállítás, ám a magángyűjtemény sajátosságait (és ezzel együtt gyengéit) megtartotta.

a gyűjtemény nagy pozitívuma azonban, hogy jelentős iratanyagot és hungaricumot tartalmazott

komoly iparművészeti résszel is szolgált a kiállítás, ez megint csak a művelődéstörténeti túlsúlyt erősítette

¶ Az emlékkiállítások közül a tárgyi anyag komolyabb szerepet kapott a Báthory–Sobieski- és a Rákóczi-kiállításokon. Ennek magyarázata, hogy az iratokon kívül számos (használati és dísz-) tárgyuk is fennmaradt. A Báthory–Sobieski-tárlatnak külön érdekessége, hogy két ország anyagából, két eltérő korban élt, ám lengyel–magyar kapcsolataik miatt mégis egymással párhuzamosan bemutatható történelmi személyiséggel ismertetett meg, így kuriózumnak számított a korszak múzeumi életében. A magyar és lengyel anyagon kívül főnemesi családok gyűjteményei és levéltárai is szerepet kaptak (Teleki-levéltár, az Esterházy-család fraknói kincsei), sőt bécsi gyűjtemények is adtak kölcsön anyagot. A rendezők

a Báthory–Sobieski-tárlatnak külön érdekessége, hogy két ország anyagából, két eltérő korban élt, ám lengyel–magyar kapcsolataik miatt mégis egymással párhuzamosan bemutatható történelmi személyiséggel ismertetett meg, így kuriózumnak számított a korszak múzeumi életében

Az 1929-ben elkészült állandó kiállítás „Anjou-kori” terme
Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár és Digitális Képarchívum

Az Ernst Lajos-gyűjtemény Mátyás királyra vonatkozó emlékei (1933–1935)
Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár és Digitális Képarchívum

megpróbálták Sobieski magyar vonatkozású tevékenységét kidomborítani, Báthorynak pedig fejedelmi és lengyel királyi korszaka képét egészítették ki jelentős iratmennyiséggel, de feltűntek korabeli bútorok, viseletek, és mindkettőjük díszfegyverzete is. Fontos megemlíteni, hogy sor került a nevezetes nyírbátori stallumok kiállítására is. A tárlat anyagának összetétele, a személyiségek párhuzamos bemutatása, a két ország kapcsolatainak ábrázolása erős ötvözetet alkotott, és megteremtette a tartalmi és a formai elemek összhangját.

¶ A Rákóczi-emlékkiállítás méretét és mondanivalóját tekintve hasonló volt az előzőhöz, ám ismét az írott források túlsúlya volt érzékelhető. A rendezésben ugyanakkor érezhetően törekedtek nemcsak Rákóczi életének, hanem a szabadságharc eseménytörténetének, valamint a kor művelődésének bemutatására is. Ezt bizonyítja az ipar, a gazdaság és a zene tárgyi anyagának nagyarányú jelenléte, valamint egy komoly fegyvergyűjtemény felvonultatása. Abból adódóan, hogy Rákóczi személyes tárgyai közül viszonylag kevés maradt fenn, arányaiban sok iratot, nyomtatványt voltak kénytelenek bemutatni. A viseletek pedig szinte teljesen hiányoztak a tárlatból. A kiállítás mégis pozitív kritikát kapott, bár az írott emlékek túlzott bőségét felemlítették, de azt dicsérőleg tették: *ha nincs elég tárgy, „tölteléknek" kell az irat, csak jól kell elhelyezni*. A viseletek hiányát súlyosabban elmarasztalták; elítélően nyilatkoztak az „úritársadalomról", kiknek bizonyíthatóan (?) még voltak korabeli viseletei, a cikk írója saját szemével látta a fejedelem hamvainak hazahozatalakor „régi embereinek ivadékain", de ilyen célra persze nem ajánlották fel.

abból adódóan, hogy Rákóczi személyes tárgyai közül viszonylag kevés maradt fenn, arányaiban sok iratot, nyomtatványt voltak kénytelenek bemutatni.

a viseletek pedig szinte teljesen hiányoztak a tárlatból

¶ A Szent István-emlékkiállítás, amely első királyunk halálának ezredik évfordulójára készült, anyagát tekintve csak részben volt történetinek tekinthető; a már Hóman által is elavultnak, túldimenzionáltnak tartott, a történeti anyagtól elkülönítendő ereklyék kiállítása, amelyek jellemzően a későbbi korok hozzá való viszonyulását, kultuszát, emlékét őrizték meg (eredetit akkor mondhatott volna e kiállítás, ha ezt a problémát állítja a vizsgálat középpontjába), nem volt a legsikerültebb, nem a történelmi ismeretközlést szolgálta, legfontosabb eleme az érzelmi befolyásolás volt.

elavultnak, túldimenzionáltnak tartott, a történeti anyagtól elkülönítendő ereklyék kiállítása

¶ Egyediségük okán mindenképpen érdekes a bécsi gyűjteményekből visszaszerzett kincsek és a tíz év szerzeményeit bemutató kiállítás. Mindkettő jellemzője, hogy jelentős tárgyi és iratanyagot is bemutatott, az előbbi anyaga az egész magyar történelmet felölelte, tehát jól csoportosítható, kronologikus tárlatot lehetett rendezni belőle, bár természetesen nagy hézagokkal, hiszen egyes korszakokról több, másról akár semmi sem került a múzeumba.

¶ A ma már hagyománynak számító újszerzeményi kiállítás gondolata viszont teljesen újszerű ebben a korszakban. Tíz év anyagából állították össze, ezek jelentős része régészeti lelet volt, így jól propagálta ásatási és leletfeldolgozó tevékenységét a múzeum.

¶ A későbbi korokból származó tárgygyarapodás is nagy méreteket öltött, demonstrálva az állam (Ehrenfeld–Jókai-kódex) és a mecénások (Apponyi-, Todoreszku-könyvtárak) segítőkészségét, aminek olykor akár politikai üzenetei is lehettek, mint például a Mussolini által visszajuttatott Corvináknak. Egy kis adalék az akkori látogatói mentalitásról, ízlésről: a kiállítás vezetője felhívta a figyelmet arra, hogy az értékesebb műkincsek mellett megjelenő, úgynevezett „szegényesebb" anyag láttán ne ütközzenek meg, ezek az egyszerű „eszközök" ugyanúgy a magyar történelem részei, amelyek ismerete nélkülözhetetlen, „bizonysággyűjtemény", a magyar kultúra túlsúlyának demonstrálására. A kiállításon megjelentek a Horthy-család ajándékozta vadásztrófeák, a híres balácai római mozaikpadló és mint Trianon szimbóluma, a szlovákok és csehek által tönkretett pozsonyi Mária Terézia-szobor maradéka, amelyet kellő szomorúsággal mutattak meg az éppen ekkor hazánkban tartózkodó európai múzeumigazgatóknak, akik állítólag ugyancsak elszörnyedtek a vandál pusztítás mementója láttán.

olykor akár politikai üzenetei is lehettek, mint például a Mussolini által visszajuttatott Corvináknak

¶ A bécsi gyűjteményekből visszaszerzett tárgyak kiállítása hasonlóan demonstratív, a nemzeti büszkeségre, öntudatra ható szerepe miatt túlnőtt művelődési, kulturális rendeltetésén, nemzeti ügynek tekintették. (A trianoni béke 175. paragrafusa kitért a Monarchia volt tagállamainak részesedésére azon kulturális javakra nézve, amelyek az egyes területekről más

Az 1937-es új állandó kiállítás 18. századi termének enteriőrképe
Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár és Digitális Képarchívum

országrészbe – a legtöbb természetesen a bécsi kincstáron keresztül a később kialakuló osztrák gyűjteményekbe – kerültek, ám a tényleges szabályozást, elosztást az érdekeltekre bízta. Mindez azt eredményezte, hogy az osztrák és a magyar fél több mint egy évtizeden keresztül vitázott az érintett kincsek hovatartozásán, és csupán semleges döntőbíróság segítségével sikerült rendezni az ügyet az 1932-es, úgynevezett velencei egyezményben.)

az osztrák és a magyar fél több mint egy évtizeden keresztül vitázott az érintett kincsek hovatartozásán, és csupán semleges döntőbíróság segítségével sikerült rendezni az ügyet az 1932-es, úgynevezett velencei egyezményben

¶ E tárlaton a tárgyi és a levéltári anyagot együtt állították ki, mindez jól érzékeltette a magyar szellemi örökség szerepét, jelenlétét, kiterjedtségét a Kárpát-medencében. Olyan, ma is a múzeum büszkeségeiként nyilvántartott tárgyakat mutattak be ekkor először kiállításon, mint Mátyás és Beatrix márvány reliefjei, Rákóczi hadizászlói, Anonymus Gestája, Mátyás Corvinái stb.

ma is a múzeum büszkeségeiként nyilvántartott tárgyakat mutattak be ekkor először kiállításon

¶ A két világháború közötti időszaki kiállítások vizsgálatából kitűnik, hogy a korszak tartalmi szempontból nagyrészt kitűnő, hasznos tárlatokat hozott létre, amelyek fő célja a magyar művelődéstörténet, a magyar történelem esemény- és politikatörténetének, valamint neves alakjainak a nagyközönséggel való megismertetése volt. Mindezt az anyag bősége és a kiállítások szakmai színvonala biztosította, nem beszélve arról, hogy a sokszor szűkös anyagi keretek között születő kiállítási vezetőket, magyarázó szövegeket valóban a legjobb múzeumi szakemberek jegyezték. A katalógusok és még inkább az erre alkalmasabb vezetők nemcsak a tárgyak adatait, hanem a kiállítások koncepcióját és azokat a történelmi ismereteket is tartalmazták, amelyeket a nemzetnevelés és az ízlésformálás miatt szükségesnek tartottak, és mindezt szakszerűen, ideológiai, politikai felhangoktól – jórészt – mentesen tudták megvalósítani. (A korabeli szóhasználat persze jelentősen eltért a maitól, éppen ezért a korabeli szövegek kritikáját az akkori nyelvi környezet szerint érdemes értelmezni és befogadni.) Az intézmény vezetése törekedett arra, hogy minden állandó és időszaki kiállításnak szülessen katalógusa vagy vezetője, ennek köszönhetően a történeti időszaki kiállítások katalógusai sorszámozva indultak, a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai címmel, a Petőfi-kiállítással kezdődően.

az intézmény vezetése törekedett arra, hogy minden állandó és időszaki kiállításnak szülessen katalógusa vagy vezetője

¶ Ugyanakkor a kiállítástechnika és a válogatás egyensúlya csak néhány esetben érte el a modernnek és példamutatónak számító nyugati színvonalat, az enteriőröket még óvatosan használták a szakemberek, a modern felfogás csak egyes muzeológusokat és nem az egész muzeológustársadalmat jellemezte. Sajnos az installációs eszközökről alig találni adatokat, csupán néhány, nemcsak tárgyakat, hanem termeket is bemutató fotó áll rendelkezésre ezek vizsgálatához.

sajnos az installációs eszközökről alig találni adatokat, csupán néhány, nemcsak tárgyakat, hanem termeket is bemutató fotó áll rendelkezésre ezek vizsgálatához

¶ Látványos előrelépést jelentett viszont az 1937-es állandó kiállítás (fennmaradt fotódokumentációja ma is tanulságos), de az ezt követő évek a háborúig már nem voltak termékenyek, a háborús évek pusztítását követő politikai változások pedig teljesen új múzeumpolitikai koncepciót hoztak.

a háborús évek pusztítását követő politikai változások pedig teljesen új múzeumpolitikai koncepciót hoztak

¶ A Nemzeti Múzeum 1918 és 1938 közötti intézménytörténetét vizsgálva azt kell látnunk, hogy a Magyarországot ért háborús, belpolitikai és gazdasági hatások több ízben hosszabb ideig megrendítették, aláásták az intézmény alapvető működési feltételeit, és e negatív hatások miatt még a jelentős erőforrásokat mozgósító Klebelsberg Kuno kultuszminiszter sem tudott végleges megoldást találni a múzeum problémáira. A két világháború közötti időszak mégis előrelépést hozott a kiállítóterek bővítésében, a korszerűbb felfogású gyűjteménykezelésben, az intézményszervezésben, valamint a kiállításrendezés technikája terén is, ezekért a célokért Hóman Bálint, Zichy István és Varjú Elemér tettek a legtöbbet. A legfontosabb változás a múzeum szervezetében következett be, 1922 és 1936 között törvények, rendeletek, belső utasítások sora érintette az intézmény(rendszer) egészét. Hóman Bálint miniszterként elvégezte mindazt, amit főigazgatóként megálmodott: az intézmény kereteit átszabta, a tudományos munka alapfeltételeit biztosította, a szükséges átköltöztetéseket és átépítést, infrastrukturális modernizációt a gazdasági válság ellenére befejezte. Egyetlen nagy, régen óhajtott célt nem tudtak csupán elérni: új, modern múzeum- és könyvtárépületet emeltetni, amelyekre nagy szükség lett volna a természettudományi és a néprajzi tárak, valamint a könyvtár számára, de az állam pénzügyi keretei határt szabtak e törekvéseknek.

Irodalomjegyzék

Hóman Bálint beszéde. Elmondta az MNM főigazgatójává történt beiktatásakor, Bp. 1924

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről. Az MNM főigazgatóságának kiadványa, Bp. 1926

Jelentés az Országos Magyar Történeti Múzeum 1936. évi állapotáról és működéséről. Közzéteszi: Gr. Zichy főig., Bp. 1937

Jelentés az Országos Magyar Történeti Múzeum 1937. évi állapotáról és működéséről. Közzéteszi: Gr. Zichy főig., Bp. 1938

A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézmény 1924–1928. évi állapotáról és működéséről. Kiadja: Hóman Bálint főig., Bp. 1929

A Báthory–Sobieski-emlékkiállítás katalógusa. Az MNM kiállításai VIII. Bp. 1933

A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása az MNM-ben. Bp. 1933

Ernst Lajos magyar történeti gyűjteménye. Az MNM kiállításai VII. Bp. 1932

Kossuth emlékkiállítás. Az MNM kiállításai II. Bp. 1925

Liszt Ferenc-emlékkiállítás. Leíró lajstrom. Szerk.: Dr. Bartha Dénes, Bp. 1936

Magyar Nemzeti Múzeum – Szent István-emlékkiállítás. Leíró lajstrom. Bp. 1938

Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás. Katalógus. Bp. 1937

Rákóczi-emlékkiállítás. Leíró lajstrom. Bp. 1935

Tíz év szerzeményei 1919–1928. Az MNM kiállításai V. Bp. 1928

Varjú Elemér: *Vezető az MNM Történeti Osztálya által kiállított gyűjteményeiben*. Bp. 1929

Vezető a Magyar Történeti Múzeum népvándorlási gyűjteményében. Szerk.: Fettich Nándor, Bp. 1935

Sajtó

Magyarország, 1921. nov. 6.; 1922. dec. 30.; 1929. ápr. 3.; 1925. febr. 15.

Pesti Napló, 1923. febr. 18.; 1925. ápr. 5.; 1925. dec. 24.; 1933. máj. 3.; 1933. júl. 5.; 1937. máj. 21.

Az Est, 1922. dec. 30.; 1926. szept. 5.; 1929. dec. 19.; 1930. ápr. 12.

A Tükör, 1937. (Zádor Anna: *A magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás*, sajtókritika.)

A selmeci akadémia könyvtári bélyegzői

SZŰTS ISTVÁN GERGELY

A SELMECBÁNYAI BÁNYÁSZATI ÉS ERDÉSZETI FŐISKOLA KÖNYVTÁRÁNAK KÖLTÖZÉSEI 1918 UTÁN

¶ A Miskolci Egyetem és a Soproni Egyetem kétségkívül legértékesebb gyűjteményei az 1735-ben Selmecbányán alapított, majd onnan az első világháborút követően kényszerűen elköltöző Bányászati és Erdészeti Akadémia/Főiskola műemlékkönyvtárának kötetei.[1] A Sopronba költöző főiskolából 1949-ben újonnan alapított Miskolci Nehézipari Egyetemre előbb a gépészek, majd 1949 és 1959 között a bányász és kohász szakok fokozatosan költöztek át Sopronból Miskolcra. A karok átköltözése után a selmeci könyvtár hatalmas, mintegy 45 ezer kötetes gyűjteményének háromnegyede szintén Miskolcra került. A többi, elsősorban erdészeti tematikájú könyv a Soproni Egyetem könyvtárában maradt. A műemlékkönyvtár állományával és költözéseivel kapcsolatban több összefoglaló munka is megjelent, ám míg előző esetében egy jól katalogizált anyagról beszélhetünk, addig a selmeci költözés, aztán a Sopronba való megérkezés állomásai és részletei máig meglehetősen bizonytalanok.

a karok átköltözése után a selmeci könyvtár hatalmas, mintegy 45 ezer kötetes gyűjteményének háromnegyede szintén Miskolcra került, a többi, elsősorban erdészeti tematikájú könyv a Soproni Egyetem könyvtárában maradt

[1] A tanulmány a *„Lendület" Trianon 100 Kutatócsoport* támogatásával készült. Külön köszönet illeti Sági Évát, Homor Pétert (Soproni Egyetem Levéltára) és Suslik Ádámot (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – MNL OL) a források felkutatásában nyújtott segítségért.

A KÖNYVTÁR ÉS ÁLLOMÁNYA 1918 ELŐTT

¶ Az 1735-ben alapított tanintézet könyvtára a 18–19. században folyamatosan gyarapodott, gyűjteményében minden nemzetközileg jegyzett jelentősebb műszaki tematikájú kötet megvolt. Az 1840-es évek első harmadában a gyűjteményben található és újonnan bevételezett kötetek egységes kötést kaptak,[2] amely máig meghatározza a műemlékkönyvtár fizikai jellegét. 1885-ig a könyvtári állomány a város több pontján volt elhelyezve, s majd csak ebben az évben költözött át a városközpontban álló Fritz-házba.[3] A századfordulóra hat teremben és mintegy 200 négyzetméternyi raktárterületen álltak a kötetek az olvasók rendelkezésére. A Fritz-ház

az 1840-es évek első harmadában a gyűjteményben található és újonnan bevételezett kötetek egységes kötést kaptak, amely máig meghatározza a műemlékkönyvtár fizikai jellegét

[2] Zsámboki László: *A selmeci műemlékkönyvtárról*. In: Zsámboki László: *Selmeci ezüst, körmöci arany – Válogatott tanulmányok a szerző születésének 70. évfordulójára tisztelettel*. Rudabánya–Miskolc 2005, 286.

[3] Az oktatási intézmény legnevezetesebb épülete. Az iskola 1829-től bérelte, majd 1855-ben megvásárolta a többszintes házat. Az akadémia Schulek Frigyes tervei alapján átépíttette, majd itt kapott helyet a rektori hivatal, a tanácsterem, a levéltár és a könyvtár is.

az állomány az 1904-es 27 ezerről, 1918-ra 40 ezer kötetre gyarapodott

a főiskolai adminisztrációs hivatalok mellett hamar a könyvtár számára is szűk lett, hiszen az állomány az 1904-es 27 ezerről, 1918-ra 40 ezer kötetre gyarapodott.[4] Mire azonban a könyvtár alapterületének és felszerelésének bővítésére reális lehetőség nyílt volna, véget ért az első világháború, s néhány hét alatt már nem a fejlesztés, hanem az állomány értékeinek megvédése lett az első számú cél.

véget ért az első világháború, s néhány hét alatt már nem a fejlesztés, hanem az állomány értékeinek megvédése lett az első számú cél

[4] Zsámboki 2005, 297.

SELMECBÁNYA 1918-BAN

¶ Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Zombor mellett Selmecbánya volt a másik olyan törvényhatósági joggal felruházott város, ahol a magyarság nem alkotott többséget.[5] A háború előtti utolsó országos összeírás adatai alapján a 15 185 lakosból 8337 (55%) szlovák, 6329 (41,7%) magyar és 453 (3%) német anyanyelvűnek vallotta magát.[6] Az összlakosságon belül 8498 fő, azaz a lakosság 56%-a mondta azt, hogy tud magyarul, ám ez nem jelentette azt, hogy ez lett volna az anyanyelve. Bár a szlovákság még mindig többségben volt a város közigazgatási területén belül, ha összehasonlítjuk a tíz évvel korábban, 1900-ban felvett adatokkal, erőteljes magyarosodást figyelhetünk meg. Egy évtized alatt ugyanis megduplázódott a magukat magyarnak vallók aránya, míg a szlovákság több mint negyedével, a németeké pedig majdnem a felére csökkent.[7]

egy évtized alatt ugyanis megduplázódott a magukat magyarnak vallók aránya, míg a szlovákság több mint negyedével, a németeké pedig majdnem a felére csökkent

[5] Szűts István Gergely: Selmecbánya gazdasága és társadalma az 1910-es években, in: *Soproni Szemle*, 2019/3. 259–271.

[6] *Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálási adatai. Magyar Statisztikai Közlemények*, Budapest 1912, 116.

[7] Az 1900-as népszámlálási adatok szerint a város 16 375 lakójából, 12 117 (74%) szlováknak, 3252 (19,9%) magyarnak, míg 918 (5,6%) németnek vallotta magát.

¶ A magyarosodás, magyarosítás legfőbb helyszínei Selmecen is az oktatási és kulturális intézmények voltak. A lakosság több mint egyharmadát kitevő, 14 év alatti gyermekek az elemi, majd a polgári és gimnáziumi tanulmányaikat az állam nyelvén, magyarul folytatták. Már 1898-ban, amikor a magyarok aránya még csak 20% alatt volt, Kőrösy József is az oktatás kiemelt szerepéről írt: „Selmec magyarosodásában fontos tényező az ottani híres, nemrég még német bányászati és erdészeti akadémia, valamint a két magyar gimnázium. Selmec társadalmi élete így napról-napra szemlátomást magyarosodik. Így például számos egyleteinek bel élete egytől-egyig magyar… A városi jegyzőkönyvek már 1872-től magyarul

Selmec magyarosodásában fontos tényező az ottani híres, nemrég még német bányászati és erdészeti akadémia, valamint a két magyar gimnázium

vezetnek és az elemi iskola két alsó osztályában az előadás nyelve tót–magyar, III. osztálytól fogva tisztán magyar." [8] Az elemi és középfokú iskolák mellett a hangsúly természetesen a híres főiskola jelenlétén, gyűjteményein és a magyarosításban betöltött szerepén volt: „A selmeci Főiskola puszta jelenlétével is hódító munkát végzett a magyarság számára. Messze a Kárpátok a Felvidék egyetlen főiskolája volt, mely rajokban vonzotta magához a jövő boldogulását kereső tót ifjúságát, a szepesi szászokat s a tudat, hogy oda fognak elkerülni, már a középiskolában elkezdte bennük a magyarrá hasonulás belső és önkéntes folyamatát."[9]

[8] Kőrösy József: *A felvidék eltótosodása*. Budapest 1898.

[9] Tirts Rezső: Ifjúsági élet. In: Gál Péter József (szerk.): *Selmeci–soproni diákélet*. Sopron 2019, 28.

¶ A selmecbányai akadémia, majd 1904-től főiskola tanári kara, szellemisége, nemzetközileg jegyzett felszereltsége, könyvtára és nem utolsósorban hagyományai az északi vármegyék legfontosabb oktatási intézményévé tették. A főiskolának 1914-ben már húsz, kiválóan felszerelt tanszéke és mintegy 580 hallgatója volt, jelentős hányaduk a következő években frontszolgálatra vonult be.

¶ 1918. október 31-én a főiskola rektora, Réz Géza[10] postai úton értesítést kapott arról, hogy a Nemzeti Tanács átvette a kormányhatalmat. Amint a főiskola tanácsa megbizonyosodott a hír valódiságáról, a közgyűlés és a diákság egyhangúlag támogatta a Nemzeti Tanácsot.[11] A következő napon a főiskola tanácsa az intézmény értékeinek biztosítására karhatalom kirendelését kérte a Földművelésügyi Minisztériumtól. Miután a minisztérium a kérést nem teljesítette, a főiskola tanácsa a város vezetőségével polgárőrség felállítását határozta el – amelyben komoly szerep jutott a főiskola hallgatóságának – és felesküdött a Nemzeti Tanácsra. Ezt egyrészt a város közbiztonságának és a főiskola értékeinek biztosítása, másrészt az északi határmentéről, a cseh csapatok mozgósításáról érkező bizonytalan hírek is indokolták. Sőt, a döntően szlovákok által lakott térségben már október közepén nyíltan beszéltek a cseh területi követelési igényekről, amely a várost is érintette volna. Erre válaszul 1918. november 6-án Selmecbányán és a hozzá tartozó Hegybányán a bányamunkások Zachár Ádám plébános vezetésével a cseh területi követelések ellen vonultak fel.

a főiskola tanácsa az intézmény értékeinek biztosítására karhatalom kirendelését kérte a Földművelésügyi Minisztériumtól

[10] Dr. Réz (Richter) Géza főiskolai tanárt 1918. július 8-án nevezték ki a főiskola rektorának. Réz (Richter) Géza (1865, Selmecbánya–1936, Budapest) 1888-ban végzett a selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémián. A tanintézményben maradva 1890 és 1904 között az Ásvány-földtani Tanszék tanársegédje, majd tanára lett. Emellett 1890 és 1902 között a selmecbányai Ferenc József Szélakna üzemvezetője is volt.

[11] M. Szilas Katalin–Szűts István Gergely (szerk.): *Lichner József: Az Alma Mater kálváriás útja Selmecbányától Sopronig*. Veszprém–Zalaegerszeg 2019.

Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia (később Főiskola), balra a Bányászati Palota, jobbra az Erdészeti Palota
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

¶ November 10-én a cseh csapatok átlépték a magyar határt, ennek hírére a hallgatóság tíztagú katonatanácsot alakított, a rektori hivatal pedig felhívást intézett a tanszékekhez a főiskola értékes tárgyainak számbavételére.[12] Négy nappal később a Pénzügyminisztérium hivatalosan is felhatalmazást adott a legértékesebb tárgyak és iratok megmentéséhez szükséges eljárás megindításához.[13] Bár a Földművelésügyi Minisztérium egyelőre a helyben maradásra és a cseh–szlovák tanácsokkal való együttműködésre szólított fel, a főiskola hallgatóiból alakult katonatanács november 20-a körül megkezdte a tárgyi értéktárgyak csomagolását.[14] A költöztetés megkezdése, valamint az időközben egyre súlyosabbá váló spanyolnáthajárvány miatt november 26-án beszüntették az oktatást a főiskolán, amely az ősi alma materben már nem is indult újra.

a költöztetés megkezdése, valamint az időközben egyre súlyosabbá váló spanyolnáthajárvány miatt november 26-án beszüntették az oktatást a főiskolán, amely az ősi alma materben már nem is indult újra

[12] Sági Éva: A M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola átköltözése Selmecbányáról Sopronba, in: *Soproni Szemle*, 2019/3. 282–295.

[13] Soproni Egyetem Levéltára (SoE KL) 1.c. 24. dob. 1687/1919.

[14] Sági 2019, 287.

¶ A bizonytalan közállapotok, az egymásnak ellentmondó hírek és a cseh csapatok közeledése miatt a főiskola tanácsa december 3-án bizottságot küldött Budapestre. Miután a küldöttség visszaérkezett, december 6-ára a rektor rendkívüli tanácsülést hívott össze. Itt Réz rektor bejelentette, hogy a Pénzügyminisztérium immár hivatalosan is a főiskola értékeinek összegyűjtését és elszállítását rendelte el.[15] A tanács elhatározta, hogy az értékek, felszerelések elszállításának és esetleg az iskola áthelyezésének ügyében újabb bizottságot küld Budapestre.[16] A következő hetekben több főiskolai megbízott is parlamenterként utazott és közvetített Selmecbánya és Budapest között.

[15] SoE KL 1.c. 1820/1918. PM távirati rendelet, 1918. dec. 5. – értéktárgyak elszállításának elrendelése

[16] Lichner 2019, 16.

¶ A főiskola tárgyi értékeinek jelentős része – elsősorban az oktatáshoz és a kísérletekhez szükséges műszerek, laboratóriumi tárgyak – valamikor december 11. és 20. között lettek ládákba rendezve.[17] Réz rektor december 16-án kelt távirata alapján a főiskola műszereinek és egyéb tárgyainak költöztetése/menekítése december 14-én és 15-én történhetett. A két napig tartó csomagolás és dobozolás kapcsán a források nem tesznek direkt említést a több mint negyvenezer értékes könyvtári kötet számbavételéről. Sajnos nem tudunk biztosat arról sem, hogy a könyvtári állományból, különösen az egyes tanszékeken lévő példányokból hány darabot vittek magukkal az elvonuló tanárok és diákok.

a két napig tartó csomagolás és dobozolás kapcsán a források nem tesznek direkt említést a több mint negyvenezer értékes könyvtári kötet számbavételéről

[17] Az összeállított műszerek, oktatási segédeszközök ládába rendezésével és Budapest felé való elindításával kapcsolatban a visszaemlékezők nem egységes dátumot jelölnek meg. Lichner József irodatiszt december 11-ét, Popper József hallgató december 13-át, Palla Zoltán december 20-át jelöli meg visszaemlékezésében.

¶ Néhány nappal később a cseh csapatok folyamatos előrenyomulása miatt már megoszlott a vélemény arról, hogy a főiskolát teljes egészében az ország belsejébe költöztessék. A magyar kormány december 27-én új főispánt, egyben kormánybiztost nevezett ki Hont vármegye, Selmecbánya és Bélabánya város élére. Pethes László kormánybiztos feladata volt a rend biztosítása, majd a cseh megszálló csapatokkal való tárgyalás megkezdése.

¶ A főiskola értékeinek, műszereinek számbavétele és csomagolása folytatódott, ezért december 28-án a városi tanács véghatározatával[18] felszólította az intézmény rektorát az ingóságok elszállításának leállítására. A főiskola tanácsa nehéz helyzetbe került, hiszen a hamarosan bekövetkező cseh megszállás miatt a magyar állam vagyonának számító főiskola ingóságaiért ő felelt, másrészt viszont nem akart szembehelyezkedni a városi tanács határozatával. Ennek következtében december 29-én leállították a csomagolást, azzal a kikötéssel, hogy az esetlegesen felmerülő hiányokért Selmecbánya városa felel.

[18] Lichner József visszaemlékezése szerint a városi tanács 9879. sz. határozata rendelkezett a főiskola ingóságainak azonnali beszüntetéséről. Lichner 2019, 18.

¶ A költöztetésről szóló korabeli források és visszaemlékezések érdekes módon még 1918 utolsó napjai körül sem tesznek említést az oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges, nagy értékű könyvtári állomány helyzetéről.

még 1918 utolsó napjai körül sem tesznek említést az oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges, nagy értékű könyvtári állomány helyzetéről

A MEGSZÁLLÁS ÉS A TÁRGYI ÉRTÉKEK HELYZETE

¶ A cseh csapatok 1919. január 7-én vonultak be a városba, ekkor a főiskola hallgatóinak és tanárainak többsége már elhagyta Selmecbányát. Másnap a megszálló cseh csapatok és a prágai cseh kormány képviselői látogatást tettek a főiskolán, ahol Réz rektor fogadta őket.[19] A küldöttség a jól felszerelt épületek helyett gyakran üres helyiségeket talált, az értéktárgyak elszállítását pedig jogtalannak tekintette, és mindezt Prága felé is jelentette. A látogatás során a könyvtári állomány kérdése külön nem került szóba, hiszen annak későbbi története szerint ekkor az még érintetlenül sorakozott a polcokon.

a megszálló cseh csapatok és a prágai cseh kormány képviselői látogatást tettek a főiskolán

gyakran üres helyiségeket talált, az értéktárgyak elszállítását pedig jogtalannak tekintette

[19] Sági 2019, 291.

Neues
und vollkommenes

6565

Berg-Buch/

bestehend in sehr vielen und raren

Berg-Händeln

und

Bergwercks-Gebräuchen/

Absonderlich aber über 200. vorhin noch nicht edirten
und ans Licht gegebenen

Berg-Urtheln

und

Abschieden/

Mit grossem Fleiß und Mühe/ dergestalt colligiret und abgefasset/
daß bey nahe keine einzige Materia in

Berg- Schmeltz- und Hammerwercks-Sachen/

vorfallen mag/
So nicht unter einer gewissen Rubric, der Nothdurfft nach/ abgehandelt/
und mit allegirung gelehrter und bewährter Männer Schrifften/
wie nicht weniger darzu gehörigen

Käyserlichen/ Königlichen/ Chur- und Fürstlichen

Berg-Ordnungen/

So wohl was deren Concordanz als auch Discrepanz betrifft/
entschieden/ und auf die leichteste manier zu finden wäre.

von

Christoph Herttwig/ J. U. Doctore
Stadt-Syndico, auch des Raths und Berg-Schöppen-Stuhls zu Freyberg Assessore.

Dreßden und Leipzig/
in Verlegung Johann Christoph Zimmermanns/ 1710.

Christoph Herttwig: Neues und Vollkommenes Berg-Buch, 1710

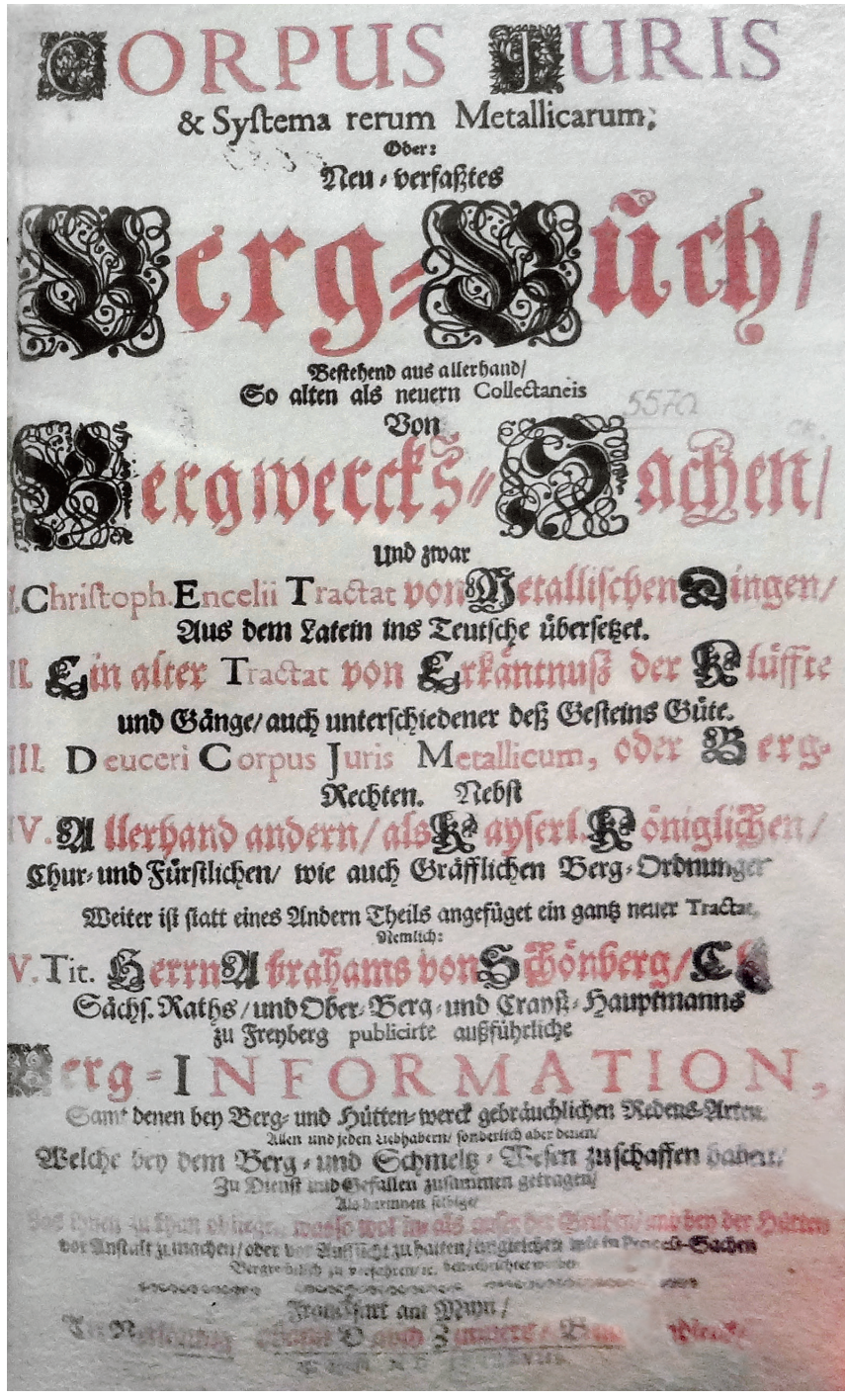

CORPUS JURIS
& Systema rerum Metallicarum;
Oder:
Neu-verfaßtes
Berg-Büch/
Bestehend aus allerhand/
So alten als neuern Collectaneis
Von
Bergwercks-Sachen/
Und zwar
I. Christoph. Encelii Tractat von Metallischen Dingen/
Aus dem Latein ins Teutsche übersetzet.
II. Ein alter Tractat von Erkäntnuß der Klüffte
und Gänge/ auch unterschiedener deß Gesteins Güte.
III. Deuceri Corpus Juris Metallicum, oder Berg-
Rechten. Nebst
IV. Allerhand andern/ als Kayserl. Königlichen/
Chur- und Fürstlichen/ wie auch Gräfflichen Berg-Ordnungen
Weiter ist statt eines Andern Theils angefüget ein gantz neuer Tractat,
Nemlich:
V. Tit. Herrn Abrahams von Schönberg/ C.
Sächs. Raths/ und Ober-Berg- und Crayß-Hauptmanns
zu Freyberg publicirte außführliche
Berg-INFORMATION,
Samt denen bey Berg- und Hütten-werck gebräuchlichen Redens-Arten.
Allen und jeden Liebhabern/ sonderlich aber denen/
Welche bey dem Berg- und Schmeltz-Wesen zu schaffen haben/
Zu Dienst und Gefallen zusammen getragen/
Als darinnen selbige/
Was ihnen zu thun obliegen, was so wol in- als außer der Gruben/ und bey der Hütten
vor Anstalt zu machen/ oder vor Aufsicht zu halten/ ingleichen wie in Process-Sachen
Bergrechtlich zu verfahren/ rc. beobachtet worden.
Franckfurt am Mayn/
Tit. Verlegung Johann David Zunners Berg-Wercks-Bücher.

Johann David Zunner: *Corpus Juris et Systema Rerum Metallicarum*, 1698

¶ 1919 januárjában tovább folytatódtak a tárgyalások a főiskola tanácsa és a megszálló csapatok képviselői között a tanítás folytatásáról, valamint a magyar államhoz lojális hallgatók és tanárok helyzetéről. Februárban kisebb összeütközések történtek a cseh csapatok és a főiskolai hallgatók között, erre válaszul február 7-én a központi épületben, a Fritz-házban lévő géptani tanszék termeit és berendezését lefoglalták.[20] Sőt ami még érdekesebb, a rektor beszámolója szerint ezen a napon az ugyanebben az épületben lévő könyvtár helyiségeit berendezéseivel együtt szintén lefoglalták a cseh katonák.[21] Azt nem tudni, hogy ez a polcokra, katalógusszekrényekre vagy magukra a kötetekre vonatkozott-e.

[20] Lichner 2019, 30.

[21] Uo. 31.

¶ A megszállást követően a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány minisztériumai a főiskola (ideiglenes) áthelyezését immár elkerülhetetlennek tartották. A lehetséges helyszínek, Gödöllő és Sopron közül az utóbbi javára dőlt el a kérdés.[22] A költözést az is indokolta, hogy a Selmecbányán maradt hallgatók és a cseh megszálló csapatok között az összeütközések nem szűntek meg. A feszültséget csak fokozta, hogy a cseh katonai parancsnok a főiskolát ideiglenesen bezáratta, és a nem helyi illetőségűeket azonnali távozásra szólította fel.[23]

a költözést az is indokolta, hogy a Selmecbányán maradt hallgatók és a cseh megszálló csapatok között az összeütközések nem szűntek meg

[22] A Földművelésügyi Minisztériumot 1919. február 13-án értesítette a Hadügyminisztérium, hogy a soproni Károly-kaszárnyát a főiskola rendelkezésére bocsátja. MNL OL K 184. 2251. cs. 52123/1919.

[23] Sági 2019, 294.; *Népszava*, 1919. febr. 28.

¶ Buza Barna földművelésügyi miniszter március 1-jén kelt rendelete hivatalossá tette, hogy a főiskolának ideiglenesen Sopronba kell költöznie.[24] A főiskola tanácsa megkezdte a költözés előkészítését, amely az alkalmazottak esetében 38 családot, összesen 177 személyt érintett. Az ő költöztetésükhöz 63 teherkocsira lett volna szükség.[25] A csehszlovák kormányzat pozsonyi képviselője minden költöztetendő tárgyról listát, kimutatást kért, majd azok egyedi elbírálás alapján kaphattak csak elszállítási engedélyt. „…a csehszlovákok az elszállítandó irodai felszerelésekről, főkönyvekről, irattárról, nyilván-tartásokról, nyomtatványokról, autografiákról és könyvekről, melyek az előadások megkezdéséhez feltétlenül szükségesek, kimutatást kívánnak, melynek alapján az engedélyt előreláthatólag megadják."[26]

[24] SOE KL 2c. 146s/1919.

[25] Lichner 2019, 33.

[26] Uo. 35.

¶ A tanárok első csoportja Réz Géza rektor vezetésével március 4-én érkezett Sopronba, a Selmecen maradottak pedig folytatták a csomagolást és a lajstromkészítést. Lichner József[27]

[27] Lichner József (1890, Róna–1955, Sopron) Elemi iskoláit a szülőfalujához közeli Selmecbányán végezte, majd középfokú végzettséggel bányatechnikusként, később bányatisztviselőként dolgozott. Néhány év után irodatiszti státusba a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolához került. 1919 tavaszán ő és családja szintén áttelepült Sopronba, ahol 1955-ben hunyt el.

irodatiszt visszaemlékezése szerint az elszállítandó tárgyak körének meghatározása számos konfliktust okozott. A cseh megbízott ugyanis a főiskola irattári tételeinek jelentős részét helyben kívánta tartani. Így hosszas egyeztetések után mindössze kétládányi nyomtatvány elszállításához járultak csak hozzá. A magyar hivatalnokok végül az üres nyomtatványok közé elrejtve hozták át az oktatás további biztosításához szükséges osztályzati táblákat. A főkönyveket, amelyeket még a megszállás előtt egy laboráns lakásának éléskamrájában helyeztek el, végül átcsempészték a határon.[28]

[28] Lichner 2019, 66–67.

¶ A könyvtár történetével foglalkozó Hiller István 1919-es költözésről ír,[29] s számtalan további hivatkozásban szintén ez az évszám szerepel. Lichner József egy félmondata azonban bizonytalanná teszi mindezt. A költöztetésben aktívan részt vevő Lichner a főkönyvek 1919. tavaszi költöztetése kapcsán a könyvtári könyvek helyzetére is kitér. „De mintha ezt éreztük volna, mert a főkönyveket már jóval a csehek érkezése előtt, éjnek idején, Czobor Miklós laboráns lakásán, az éléskamrában helyeztük el. Miért nem továbbítottuk azokat a könyvtári könyvekkel, erre most már nem tudok felelni. A dolog úgy lehet, hogy a kapkodásban megfeledkeztünk róluk, vagy személyesen akartuk, mint podgyászt vinni."[30]

[29] Hiller István: *Az Erdészeti és Faipari Egyetem könyvtárának története*. Sopron 1978.

[30] Lichner 2019, 67.

¶ Ez alapján úgy tűnik, a könyvtár köteteit az első nagy költöztetési hullámmal, 1918 novemberében–decemberében az ország középső részére szállíthatták el. Amennyiben a két költözés mértékét nézzük, szintén az első tűnik reálisabbnak, hiszen például Popper József hallgató visszaemlékezése szerint a több napig tartó csomagolás eredményeképpen több száz ládányi műszert, értéktárgyat és gyűjteményi anyagot dobozoltak be.[31] Lichner pedig a második nagyobb, 1919 márciusi költözés kapcsán arról ír, hogy a személyzet magáningóságai mellett mindössze két nagy láda hivatalos iratot vitt át a határon. Ezekben voltak a már említett osztályzati táblák is.

a több napig tartó csomagolás eredményeképpen több száz ládányi műszert, értéktárgyat és gyűjteményi anyagot dobozoltak be

[31] SoE KL 2.c. 17. dob., 691/1922 (Popper József visszaemlékezése, lejegyezte Krug Lajos).

¶ A könyvtári kötetek előkészítésének, elszállításának időpontjai, majd későbbi elhelyezésének fázisai alig voltak dokumentáltak. Hiller 1978-ban nem túl biztatóan jegyezte meg, hogy a költözés részletei teljességében talán sohasem lesznek

ismertek. Nemcsak ő, hanem hatvan évvel korábban Réz Géza rektor sem volt sokkal bizakodóbb, amikor 1921-ben a pénzügyminisztérium kimutatást kért az átköltöztetett ingóságokról.[32]

¶ „Tisztelettel jelentem továbbá, hogy azoknak a felszerelési tárgyaknak és értékeknek a kimutatását, amelyek Selmecbányán ragadtak, valamint amelyek elküldettek és amelyek szállítás közben legnagyobb számban ki lettek fosztva, a főiskolának mostani költözködő állapota folytán összeállítani és felküldeni nem áll módunkban, mert a kérdéses tárgyakra vonatkozó adatok részben már annak idején elkallódtak illetve Selmecbányán visszamaradtak, részben pedig összecsomagoltan elküldettek."[33]

¶ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy nem tudni, vajon a főiskola ingóságai között – a műszerek, laboratóriumi felszerelések mellett – a könyvek, könyvgyűjtemények közül pontosan mennyi maradt Selmecbányán. Sőt a főiskola rektorának 1921. szeptember 22-én kelt jelentése szerint a hátrahagyott felszerelési tárgyak egy részét (laboratóriumi felszerelések, bútorok, taneszközök, könyvek) a cseh hatóságok elszállították a városból.[34] A főiskola ingóságai – így a könyvtári állomány is – nagyrészt Magyarországra kerültek át, s csak kisebb részük maradt helyben vagy kallódott el a hatalomváltás során. Ezek alapján tehát nem jelenthetjük ki azt, hogy a selmecbányai főiskola teljes ingóságaival együtt 1919-ben átköltözött volna Magyarországra.

a főiskola ingóságai – így a könyvtári állomány is – nagyrészt Magyarországra kerültek át, s csak kisebb részük maradt helyben vagy kallódott el a hatalomváltás során. Ezek alapján tehát nem jelenthetjük ki azt, hogy a selmecbányai főiskola teljes ingóságaival együtt 1919-ben átköltözött volna Magyarországra

¶ A költözés mellett legalább ennyire bizonytalan a Magyarországra kerülő felszerelési tárgyak elhelyezésének sorsa. Az oktatáshoz és tudományos élethez feltétlenül szükséges műszaki tárgyak, laboratóriumi eszközök jelentős részét bizonyosan még 1918 decemberében Budapestre szállították,[35] ám a források itt sem térnek ki a könyvek helyzetére.

¶ Hiller István szerint a könyvtári anyagot 1919. tavaszi átköltöztetése után néhány évig Gödöllőn tárolták, ám arról ő sem ír, pontosan mennyi ideig és mennyi kötetet helyeztek el ott.[36] A gödöllői helyszínnek azonban ellentmond Fehér Dániel adjunktusnak[37] 1922. április 1-jén kelt levele, amelyben ő egy budapesti helyszínről ír.[38] A soproni könyvtár ügyével

[32] SoE KL 2.c. 15. dob., 1260/1921.

[33] Uo.

[34] Uo.

[35] MNL OL K36. 150530/1919.

[36] Hiller 1978.

[37] Fehér Dániel (1890, Mórichida–1955, Sopron) a gimnáziumot Budapesten végezte, majd a selmecbányai bányászati és erdészeti főiskolán tanult, s 1921-ben Sopronban fejezte be tanulmányait, s ettől az évtől a főiskolán oktatott. 1922-ben rábízták a főiskola könyvtárának irányítását.

[38] SoE KL 408. Fehér Dániel iratai, 1922. évi egyetlen irata (iktatószám nélkül).

RVDIMENTA
Mathematica.

Hæc in duos digeruntur libros, quorum prior GEOMETRIAE TRADIT PRINcipia ſeu prima elementa, unà cum rerum & uariarum figurarũ dimenſionibus. Poſterior uerò omnigenum Horologiorum docet delineationes, autore Sebaſtiano Munſtero.

BASILEAE.

Sebastian Münster: *Rudimenta Mathematica*, 1551

GEORGII AGRI COLAE

De ortu & cauſis ſubterraneorum — Lib. v
De natura eorum quæ effluunt ex terra — Lib. IIII
De natura foſsilium — Lib. x
De ueteribus & nouis metallis — Lib. II
Bermannus, ſiue De re metallica Dialogus.
Interpretatio Germanica uocum rei metallicæ, addito Indice fœcundiſsimo.

Ex Libris
Georgij Torrey M.D.

BASILEAE M D XLVI

Cum priuilegio Imp. Maieſtatis ad quinquennium.

Georgius Agricola: *De Re Metallica*, 1546

megbízott Fehér levele szerint a csaknem 50 ezer darabot számláló állományt immár két esztendeje a budapesti VI. kerületi Bulyovszky utcai főreáliskola pincéjében tárolják.

¶ Fehér a főkönyvtár esetében mintegy 200, a tanszékek esetében további 50 nagy ládáról beszél. A jelentés külön érdekessége, hogy Fehér szerint az eddig „rejtekhelyül" szolgáló iskola pincéjéről alig tudott valaki, az utóbbi időben azonban olyanok is tudomást szereztek róla, akiknek maradtak kapcsolataik Selmecbányán. Fehér ez esetben természetesen nem az otthon maradt magyarokra, hanem az új cseh közigazgatásra gondolt. Hiszen ha az új városvezetés, majd a főiskola ügyével megbízott bizottság és végül a csehszlovák kormányzat tudomást szerezne a könyvek hollétéről, nemzetközi úton próbálhatja megszerezni azt.

az eddig „rejtekhelyül" szolgáló iskola pincéjéről alig tudott valaki, az utóbbi időben azonban olyanok is tudomást szereztek róla, akiknek maradtak kapcsolataik Selmecbányán

¶ A trianoni békeszerződés ugyanis arról is rendelkezett, hogy az utódállamok területéről 1914. június 1-je után elszállított hivatalos iratok, okmányok, régiségek, tudományos és könyvészeti anyagok az új államot illetik meg.[39] A 177. cikkelyben pedig Magyarország a szerződés elfogadását követően vállalta, hogy a közintézményeiben lévő, az utódállamokra vonatkozó felsorolt tárgyakat, iratokat átadja az új államoknak. Erre hivatkozva 1921 szeptemberében a Földművelésügyi Minisztérium részletes kimutatást kért a rektortól az 1918 novemberétől Selmecbányáról elhozott tárgyakról, köztük természetesen a könyvtár állományáról is.[40] Mindezek alapján érthető, hogy a mintegy 250 láda könyvtári anyag miért is rejtőzött két éven keresztül egy fővárosi iskola pincéjében, s miért vált fontossá új „rejtekhely" keresése. A titoktartás mellett az átköltöztetést a pince nyirkos levegője és az iskola zsúfoltsága[41] is indokolta volna, hiszen Fehér szerint még néhány év, s komoly károk keletkezhetnek a kötetekben.

érthető, hogy a mintegy 250 láda könyvtári anyag miért is rejtőzött két éven keresztül egy fővárosi iskola pincéjében, s miért vált fontossá új „rejtekhely" keresése

[39] A trianoni békeszerződés VIII. részének 175–179. cikkelyei rendelkeznek erről.

[40] SoE KL 2.c. 15. dob., 1260/1921.

[41] 1918 végén ideiglenesen a VI. kerületi főgimnáziumot is a Bulyovszky (ma Rippl-Rónai) utcai iskolába helyezték át, ami hatalmas zsúfoltságot eredményezett.

A SOPRONI KÖNYVTÁR

¶ Bár 1919. április 28-án a főiskola és tanszemélyzete, valamint 326 beiratkozott hallgatója hivatalosan is megkezdte (folytatta) a félévet Sopronban,[42] az oktatáshoz és a gyakorlati

[42] Sági 2019, 295.

munkához szükséges feltételek – így például megfelelő méretű és felszereltségű tantermek, laborok és könyvtár, raktár – még jó néhány évig nem álltak rendelkezésre. Ettől függetlenül már 1919 májusában kérvénnyel fordultak a Tanácskormány Pénzügyi Népbiztosságához egy kölcsönkönyvtár létesítésének érdekében. A Pénzügyi Népbiztosság támogatta a hallgatók és a rektor tervezetét, és május 29-én 500 korona összeget ítélt meg erre a célra.[43]

¶ A Tanácsköztársaság bukása után a saint-germain-i békeszerződés értelmében a nyugat-magyarországi területek Burgenland néven, Sopron székhellyel Ausztriához kerültek volna. Ebben a bizonytalan helyzetben érthető, hogy a főiskola értékes könyvtári anyagát és más, még raktárakban lévő oktatási segédleteket egyelőre nem kívánták a határszéli városba szállítani. A Saint-Germainban megállapított határok azonban nem lettek tartósak, hiszen az 1921 decemberében megtartott népszavazáson a város és környező települései Magyarország mellett voksoltak.

¶ A még Budapesten maradt műszerek, laboratóriumi tárgyak, valamint a könyvtári gyűjtemény is majd csak ezt követően, több hullámban érkezett Sopronba.

¶ Fehér Dániel a már idézett, 1922 áprilisában kelt jelentésében a könyvtár további sorsára is kitér. Eszerint ezekben a hetekben Kaán Károly,[44] a Földművelésügyi Minisztérium államtitkára kapcsolatba lépett a pannonhalmi bencés főapáttal, és sikerült megállapodnia vele arról, hogy a főiskola könyvtárát Budapestről az apátságba szállítsák. Mégpedig úgy, hogy a már idézett főkönyvtár ládáit Győrig, míg a tanszéki könyveket tartalmazó ládákat terveik szerint egyenesen Sopronba fogják szállítani.

a Földművelésügyi Minisztérium államtitkára kapcsolatba lépett a pannonhalmi bencés főapáttal, és sikerült megállapodnia vele arról, hogy a főiskola könyvtárát Budapestről az apátságba szállítsák

¶ Egy néhány hónappal korábban kelt belügyminisztériumi jelentés szerint viszont a főiskola ingóságainak egy – nem részletezett része – már 1921 őszén is Győrben volt, s majd a győztes népszavazás után rendelkeztek annak Sopronba szállításáról.[45] Emellett Fehér Dániel jelentéséből az is kitűnik, hogy 1922 áprilisában a budapesti Műegyetemen még további 500 ládányi, már kicsomagolt műszer és tanszéki tárgy volt elhelyezve, amelyek költöztetését 1922–1923-ra tervezték.

[43] SoE KL 2.c. 1. dob., 619/1919.

[44] Kaán Károly (1867, Nagykanizsa–1940, Budapest) 1885 és 1889 között a selmecbányai akadémia hallgatója volt, erdész oklevelét 1890-ben szerezte meg. 1889-től a besztercebányai erdőigazgatóságnál dolgozott, 1898-tól több tanulmányutat is tett Németországban, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia bukovinai és galíciai tartományaiban. 1908-ban Budapestre, a Földművelésügyi Minisztériumba került, ahol a kincstári erdők főosztályát vezette. A Károlyi-kormány kikiáltása után az erdőigazgatóság országos vezetőjévé nevezték ki, hivatalát a Tanácsköztársaság alatt is megtartotta, az erdő- és faügyek kormánybiztosa lett.

[45] Dr. Ernyei Pál helyettes államtitkár levele a m.kir. központi állampénztárnak a költözéshez szükséges előleg biztosításáról. in: SOE KL2.c. 15. dob., 1603/1921.

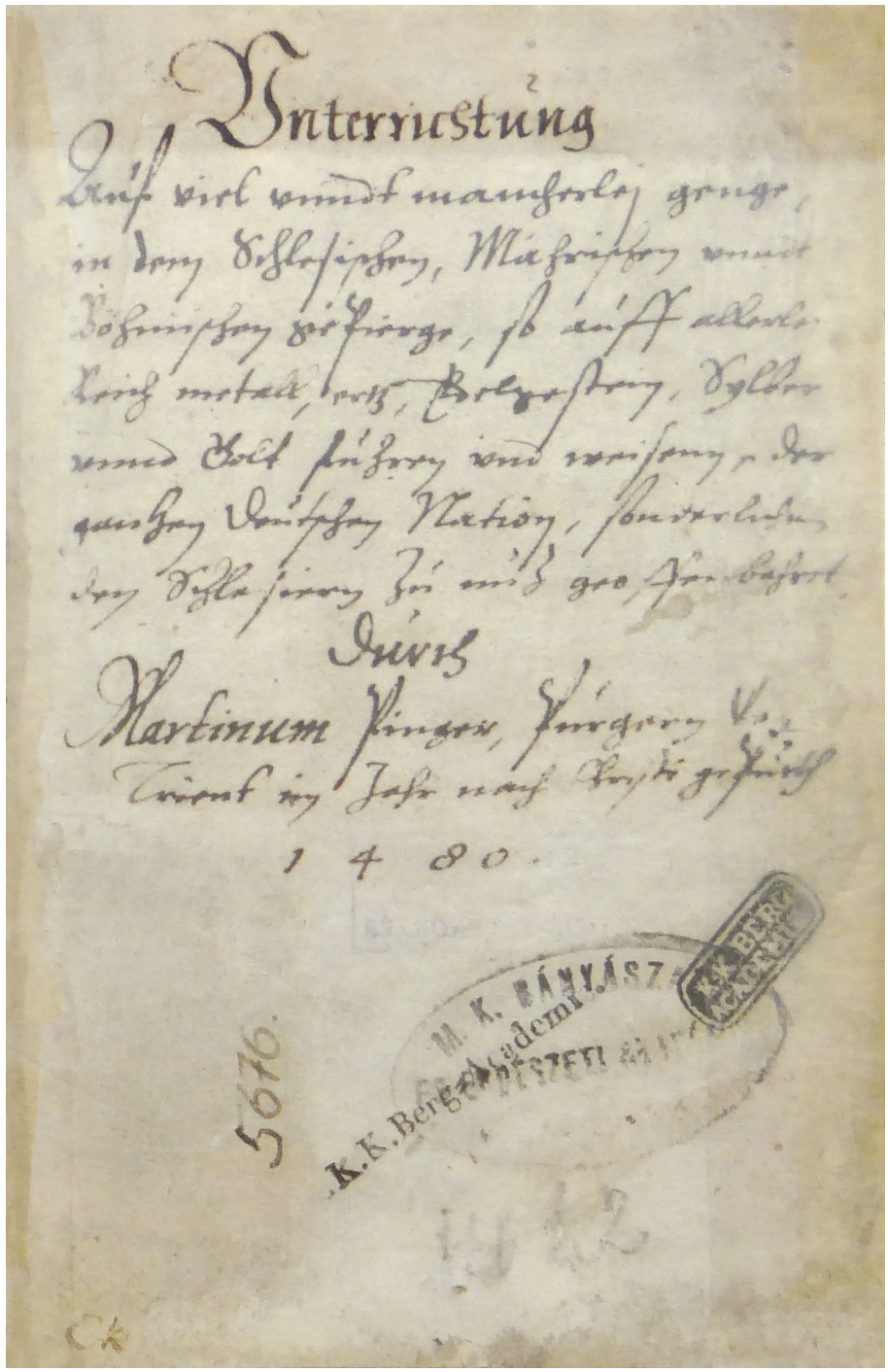

A könyvtár legrégebbi kézirata, a *Venediger Buch*, 1480-ból

¶ A Földművelésügyi Minisztérium megbízásából egy hónappal később, 1922. május 4-én Fehér Dénes Pannonhalmán átadta a 180 ládából álló gyűjteményt.[46] A szállítmányhoz feltételezhetően nem készült átadás-átvételi jegyzék, erre utal a szövegben „az állítólag könyveket tartalmazó láda" megfogalmazás. Mindez azt jelenti tehát, hogy a több mint kétéves fővárosi tárolás után alig egy hónap alatt a gyűjtemény Budapestről Győrbe, majd onnan a pannonhalmi apátság pincéjébe került.

több mint kétéves fővárosi tárolás után alig egy hónap alatt a gyűjtemény Budapestről Győrbe, majd onnan a pannonhalmi apátság pincéjébe került

[46] Pannonhalmi Bencés Apátság Levéltára 297/1928.

¶ Korábban már esett róla szó, hogy a soproni népszavazásig bizonytalan volt a főiskola helyben maradása. 1919 és 1921 között nemcsak egyes tanárok, hanem például Miskolc is élénken lobbizott az oktatási intézmény elköltöztetéséért.[47]

[47] *Magyarország*, 1921. febr. 24. 5.

¶ Az oktatás 1919 tavaszától folytatódott Sopronban, ugyanakkor az ehhez szükséges körülmények csak lassan javultak. Bár az oktatók és tanszékek hiányos magánkönyvtáraikból a legfontosabb kötetek többségét néhány példányban biztosítani tudták, az oktatáshoz elengedhetetlenül szükség lett volna egy jól berendezett könyvtárra.

¶ 1922-ben a főiskola végleges helyére, a korábbi honvéd főreáliskola épületeibe költözött, ezzel pedig megkezdődhetett az oktatási intézmény hiányainak felmérése és pótlása is. Tettamanti Jenő[48] professzor vezetésével hozzákezdtek egy új könyvtár szervezéséhez. Elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium, illetve magánszemélyek és különféle társadalmi szervezetek segítségével igyekeztek az oktatáshoz nélkülözhetetlen legfontosabb könyveket és jegyzeteket beszerezni. Emellett a hiányt azzal is orvosolták, hogy előadásjegyzeteket adtak ki, majd másolták azokat a hallgatók számára.[49]

[48] Tettamanti Jenő (1883, Budapest–1959, Dorog) gépészmérnök, a műszaki tudományok doktora, 1913-tól a főiskola bányagéptani tanszékén tanított.

[49] Hiller 1978.

¶ A könyvgyűjtés eredményeképpen a főiskola új – ideiglenes – könyvtára 1923. január 22-én nyitotta meg kapuit a hallgatóság előtt.[50] Az ideiglenes könyvtár gyarapítását tovább folytatták, s még ez év őszén országos híre lett, hogy a főiskola tanácsa a Népszövetség Szellemi Együttműködés Bizottságához fordult nemzetközi szakirodalom beszerzése érdekében. Október elején Madridból 33 csomag könyvet postáztak az 1922-től immár a Soproni Magyar Királyi Bányamérnöki

[50] Hiller István–Zsámboki László–Zsidai József (szerk.): *A műszaki felsőoktatás első könyvtára Magyarországon 1735–1985*. Miskolc 1989, 181.

és Erdőmérnöki Főiskola nevet viselő intézmény címére.[51] A külföldi támogatások mellett a műszerek és könyvek gyarapítását többek között az Apponyi Albert által elnökölt Tudománymentő Bizottság 1924-ben 300 millió koronával támogatta.[52] Az 1923/1924-es tanévben immár 15 062 kötettel rendelkezett a könyvtár, amely a következő esztendőkben folyamatosan bővült, s 1927/1928-ban már 17 931 darab kötetet számlált.[53]

[51] *8 Órai Ujság*, 1923. okt. 17. 5.; *Az Ujság*, 1923. okt. 17. 5.

[52] *Világ*, 1924. okt. 19. 9.

[53] Hiller–Zsámboki–Zsidai 1989, 186.

¶ 1928 szeptemberében majd tízévnyi, pincékben való bújtatást, raktározást követően a 180 doboznyi gyűjtemény – benne a kötetek pontos száma nem ismert – visszatért a főiskolára.[54] Ezzel azonban az egykor méltán híres könyvtár sorsa nem oldódott meg, egyrészt azért, mert még 1936-ban sem volt katalogizálva az anyag, másrészt a helyhiány miatt a kötetek többsége még mindig nagyrészt ládákban vagy polcokra zsúfolva állt.[55] A könyvtár történetét 1989-ben feldolgozó szerzők szerint a második világháborúig sem javultak látványosan a könyvtár körülményei, jól példázzák ezt a teljes állomány számának egészen eltérő meghatározásai.[56] Az tény, hogy a különböző időszakokban Sopronba megérkezett selmeci kötetek, valamint az új gyarapodások katalogizálása többévi feladatot jelentett volna több, főállású könyvtáros számára. De sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem álltak rendelkezésre ehhez.

a 180 doboznyi gyűjtemény – benne a kötetek pontos száma nem ismert – visszatért a főiskolára

a különböző időszakokban Sopronba megérkezett selmeci kötetek, valamint az új gyarapodások katalogizálása többévi feladatot jelentett volna több, főállású könyvtáros számára. De sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem álltak rendelkezésre ehhez

[54] Pannonhalmi Bencés Apátság Levéltára 297/1928. 1928. szept. 12-én ismét Fehér Dániel szignálta a hat évvel korábban felvett jegyzőkönyvet, kiegészítve azzal, hogy a gyűjteményt hiánytalanul átvették és elszállították.

[55] SoE KL 2.c. 478/1936. Jelentés a könyvtár helyzetéről.

[56] Hiller–Zsámboki–Zsidai 1989, 185.

¶ A második világháborút követően létrehozott Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem és a Soproni Egyetem 1973-ban egyezett meg az egykori főiskola könyvtárának megosztásáról. Ennek következtében Miskolcra került 30 318 leltári tételt tartalmazó mechanikai, gépészeti, méréstani, föld- és bányamérési, kémiai, fizikai, ásványtani, földtani, bányászati és kohászati anyag, míg Sopronban 19 601 tétel matematikai, építészeti és erdészeti kötet maradt.

¶ 1974-ben a Miskolci Egyetem, Selmeci Műemlékkönyvtár gyűjteményében az 1862-es eredeti szakrendszer állapota szerint rekonstruálták az egykori akadémiai könyvtárat, ezt 1977-ben Sopronban is elvégezték.[57] Ma mindkét intézményben e több mint százötven éves pillanatfelvétel alapján rekonstruálható a selmeci múlt egy fontos szelete.

az 1862-es eredeti szakrendszer állapota szerint rekonstruálták az egykori akadémiai könyvtárat

[57] Zsámboki 2005, 304.

A Csemadok alakuló közgyűlése
Közölve *A Csemadok 25 éve. 1949–1974* (összeállította Varga János) kötetben

NAGY ZSÓFIA

AZ INTÉZMÉNYNÉLKÜLISÉG KIÁLLÍTÁSI GYAKORLATAI

KÉT ESETTANULMÁNY CSEHSZLOVÁKIÁBÓL

¶ A Trianon után Csehszlovákiába került múzeumok helyzetének esetlegessége ellenére a kiállítási reprezentáció a kezdetektől jelen volt mint a kisebbségi identitáspolitika fontos eszköze. Ezek a tárlatok elsősorban nem muzeológiai és kutatási céllal születtek, hanem a közösségépítés és népnevelés ideológiai szándéka alatt. Az ilyen típusú kiállítási gyakorlatoknak leginkább nagy történelmi töréspontok idején van jelentős társadalmi funkciójuk, ezért egy két világháború közötti és egy második világháború utáni példa mutatja be, milyen eszmék, múlt- és jelenértelmezések, kisebbségi társadalomépítési motivációk fejthetők fel a gyűjtésről, az archiválásról és a megvalósított tárlatokról fennmaradt dokumentumokból és visszaemlékezésekből.

¶ Mára történetírói közhely, a kortárs diskurzusokból, identitáspolitikai műhelyekből mégis hiányzik a nyoma a megállapításnak, miszerint az első világháború után Csehszlovákia területére került magyarok az elcsatolás éveiben nem alkottak sem társadalmi, sem kulturális értelemben közösséget. A kisebb régiók Trianon előtt észak vagy dél irányú kapcsolatokat tartottak fenn, Bécs vagy leginkább Budapest vonzáskörébe tartoztak. Majd a határmódosítás után ezek a területek gazdasági és kulturális perifériává lettek, horizontálisan elhelyezkedve Csehszlovákia déli határa mentén (leszámítva néhány északabbra fekvő várost, amelyek vegyes etnikumú lakosságukkal szintén nem kapcsolódtak szervesen a déli régiókhoz). A kisebbségi politika idővel megértette, hogy a magyar lakosság mobilizálásához szükség van e perifériák összecsatolására, legalábbis a társadalmi képzelet szintjén: elsősorban egy homogén identitás és egységes társadalmi emlékezet által. A szűkös intézményi és gazdasági környezetben, szakmai műhelyek (az intézményi folytonosság a határmódosítással megszűnt) és szakemberek (az értelmiség jelentős része

az első világháború után Csehszlovákia területére került magyarok az elcsatolás éveiben nem alkottak sem társadalmi, sem kulturális értelemben közösséget

a kisebb régiók Trianon előtt észak vagy dél irányú kapcsolatokat tartottak fenn, Bécs vagy leginkább Budapest vonzáskörébe tartoztak

önként költözött át Magyarországra) nélkül az identitáspolitika legfontosabb terepei az irodalom és a közművelődés lettek, a kiállítás is jelen volt azonban már a kezdetektől, mint a közösség elképzelhetővé tételének és ideológiai-politikai mobilizálásának eszköze.

¶ A most bemutatandó gyűjteseknek és kiállításoknak egy közös vonásuk mindenképpen volt (annak ellenére, hogy különböző korszakokból származnak): jellemző, hogy a népi kultúrában és népművészetben találták meg azt a területet, amely kellően kisajátítható, sajátosan értelmezhető, és a közösségi folytonosság ideáját is megfelelően szolgálta. Ezen kívül igaz rájuk, hogy nem maradt fent róluk katalógus vagy egyéb dokumentáció (leszámítva egy-egy vázlatrajzot vagy magánszemély által készített fotót), ezért a kutatás elsődleges terepei a róluk szóló szövegek. A fókusz így nem a vizuális megvalósítások elemzésére, hanem a diskurzusok, beszédmódok és ideológiák beazonosítására helyeződött.

jellemző, hogy a népi kultúrában és népművészetben találták meg azt a területet, amely kellően kisajátítható, sajátosan értelmezhető, és a közösségi folytonosság ideáját is megfelelően szolgálta

MOZGALMI CÉLOKNAK ALÁRENDELT GYŰJTÉS: AZ ELSŐ NÉPRAJZI KIÁLLÍTÁS POZSONYBAN

¶ A határmódosítás utáni múzeumi helyzetet egyfajta szellemi befagyás jellemezte, miként a magyar nyelvű kulturális mező sok más területét is. A Csehszlovákia által megörökölt múzeumok többsége kétnyelvű (szlovák–magyar) környezetben működött tovább, és a kialakuló szlovák kulturális intézményrendszer részévé integrálódott. Liszka József tanulmánya[1] szerint muzeológus szakember ebben az időszakban aligha akadt – vélhetően, ahogy a tanárok nagy része, az impériumváltás hírére ők is Magyarországra költöztek. Liszka egy 1927-es, Komáromban megvalósult kiállítást, a *Magyar mezőgazdasági, ipari és népviseleti tárlat*ot említi mint a Trianon után megvalósult kevés kiállítások egyikét. A tárlat végül az 1929-ben Somorján megnyílt Csallóközi Múzeum elődje lett (a komáromi kiállításra egy somorjai tanár, Khin Antal gyűjtötte össze a csallóközi halászatot bemutató anyagot, amely aztán a somorjai múzeumalapítás ötletét és a gyűjtemény alapját adta).

a Csehszlovákia által megörökölt múzeumok többsége kétnyelvű (szlovák–magyar) környezetben működött tovább, és a kialakuló szlovák kulturális intézményrendszer részévé integrálódott

[1] Liszka József: Hazánk hasznára… Fejezetek a szlovákiai magyar muzeológia történetéből, *Hét*, 27/32. 1982, 14–15.

¶ A Csallóközi Múzeum története valószínűleg nemcsak önmagáról, hanem a korszak kisebbségi muzeológiai helyzetéről is sokat elárul. A kiállítást először a somorjai városháza egyetlen helyiségében rendezték be, ahonnan azonban idővel, a járási hivatal átszervezése miatt költöznie kellett. A múzeum helyzete bizonytalanná vált, ezért – mint Liszka felhívja rá a figyelmet – a *Csallóközi Hírlap*ban 1933-ban megjelent egy cikk, mely szerint ha az intézmény nem talál új helyet magának a városban, akkor végleg Pozsonyba kerül. Ez valószínűleg nem csupán a lokálpatriotizmus szempontjából lehetett hathatós érv, de etnikai szempontból is: a szinte teljes mértékben magyar lakosságú Csallóközről elnevezett múzeum identitása szempontjából a magyar nyelvterületen belül maradás létkérdés volt. A cikk után a múzeum helyzete rendeződött is: egy saját, háromszobás épületet kaptak, ám idővel a református templom padlásán és tornyában levő helyiségekbe, majd 1936-ban a római katolikus plébániára költöztették.

a Csallóközi Hírlapban 1933-ban megjelent egy cikk, mely szerint ha az intézmény nem talál új helyet magának a városban, akkor végleg Pozsonyba kerül

¶ Az intézményi és gazdasági háttér tehát bizonytalan és esetleges volt, szakmai értelemben vett muzeológia nem létezett, a kiállítási gyakorlat elsősorban társadalmi és közművelődési funkcióknak volt alárendelve. E sajátos körülmények között valósult meg Pozsony első néprajzi kiállítása, amely a Sarló mozgalom 1931-es, tulajdonképpen első és utolsó kongresszusának kísérőprogramja volt. A Sarló egy 1926 óta szerveződő falujáró, szociális elköteleződésű diákcsoportosulásra épült, mely egy 1928-as gombaszögi táborozás során alakult tudatos mozgalommá. Nem tömegmozgalom, hanem egy szűk értelmiségi csoportosulás volt, ami aktív tevékenységével jelentős örökséget hagyott hátra.[2] Bajcsi Ildikó szerint a Sarló egy sajátos társadalmi rétegnek a lojalitásmintázatát mutatja: többnyire első generációs értelmiségi fiatalok, akik nem felnőttként élték meg Trianont, hanem már Csehszlovákiában szocializálódtak, így lojálisak voltak a masaryki köztársaság irányába, miközben számos magyar értelmiségivel – például Móricz Zsigmonddal – aktív kapcsolatot tartottak fenn; a Horthy-féle Magyarországot elutasították, az pedig egyébként szintén veszélyeztető tényezőként, tulajdonképpen ellenségként tekintett rájuk.[3] A kisebbségből adódó

a Sarló egy 1926 óta szerveződő falujáró, szociális elköteleződésű diákcsoportosulásra épült

többnyire első generációs értelmiségi fiatalok, akik nem felnőttként élték meg Trianont, hanem már Csehszlovákiában szocializálódtak, így lojálisak voltak a masaryki köztársaság irányába, miközben számos magyar értelmiségivel – például Móricz Zsigmonddal – aktív kapcsolatot tartottak fenn

[2] Krammer Jenő: *A szlovenszkói magyar serdülők lelkivilága*, Merkantil Nyomda, Bp. 1935, 29–30.

[3] Bajcsi Ildikó: A hivatalos Magyarország és a Sarló. Jelentések a mozgalom vezető személyiségeiről, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2017/2. 59–83.

hátrányos társadalmi helyzetükre nem a revizionizmusban, hanem a történelmi materializmusban keresték a választ, a magyarázatot pedig az osztályharcban találták meg: Csehszlovákiában élő magyarként úgy látták, hogy kettős elnyomásban élnek, az elnyomás természetét azonban nem nemzeti, hanem osztályalapon magyarázták, ugyanis szerintük nemcsak a csehszlovák burzsoázia és polgárság, de a magyar felsőbb osztályok is a kisebbségi fejlődés ellenében dolgoznak. Szociográfiai és szociofotós munkásságukat sem korlátozták magyar nyelvterületre, a csehszlovákiai szegénység komplexitásában érdekelte őket, ezért szlovák és roma településeket is dokumentáltak. Legfontosabb céljuk a proletariátus megszervezése és egy új fajta, szociálisan érzékeny tömegkultúra megalkotása lett. Ahogy a mozgalom alapjait a szociográfia által motivált falujárás adta, kultúrpolitikájuk alapját is a népi kultúra megismerésében, ideológiai magyarázásában és továbbfejlesztésében találták meg – a népművészet számukra a dolgozó tömegek művészetét jelentette, amely élesen szemben állt „a kizsákmányolással szerzett értéktöbbletből élő úri és polgári rétegek kultúrájával”.[4] Ez az ideológiai montázs manifesztálódott az 1931-es néprajzi kiállításon is, amely egyszerre fejezte ki a népi kultúra gyűjtésének, megőrzésének, de meghaladásának erőteljes szándékát is. A Sarló egyik tagja, Szalatnai Rezső a *Kortárs* folyóiratban emlékezett vissza a megnyitót követő vitára: „A sarlósok hangoztatták a magyar népi műveltség emlékeinek összegyűjtését, de tudatosítva a népi kultúra idejétmúlt voltát is, továbbá… egy tudományos tömegkultúra szükségét hangsúlyozták.”[5]

ahogy a mozgalom alapjait a szociográfia által motivált falujárás adta, kultúrpolitikájuk alapját is a népi kultúra megismerésében, ideológiai magyarázásában és továbbfejlesztésében találták meg

¶ Az 1931-es Sarló-kongresszus és annak kiállításai (nemcsak néprajzi, de szociofotó-tárlat is volt), beszédei is egy programadó gesztus részei voltak, amelynek címzettje elsősorban a középiskolás és egyetemista réteg volt, amelynek tagjai majd reményeik szerint csatlakoztak volna a társadalmi elkötelezettségű baloldali emancipációs mozgalomhoz. A néprajzi kiállítást ebből kifolyólag a szakmaiság és a politikai aktivizmus kettőssége jellemezte: a tárgyak gyűjtése és felhozatala önmagában nem tükrözte a marxista hátteret (nem hagytak ki

a néprajzi kiállítást ebből kifolyólag a szakmaiság és a politikai aktivizmus kettőssége jellemezte

[4] Elhangzott a Sarló néprajzi kiállításának megnyitóján, 1931. szeptember 27-én, Pozsonyban, a Kunstverein helyiségében. A megnyitó beszéd leirata megtalálható: Balogh Edgár: *A népi kultúra marxista értékelése, A sarló jegyében. A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga*. A Sarló Országos Vezetősége, Pozsony 1932, 111–113.

[5] Szalatnai Rezső: Sarlósok varázsa és igazságkeresése, *Kortárs*, 1971/11. 1775–1784.

A Csemadok rendezvényén, 1959-ben

olyan tárgyakat, amelyek nem illettek kultúrtörténeti narratívájukba), a hozzájuk kapcsolódó magyarázó előadások azonban a teljes anyagot kisajátították az ideológiai olvasatnak. Az ideológiai szándék leginkább akkor nyilvánult meg, amikor a népi kultúra olyan jelenségével találkoztak, amely nem passzolt a Sarló szerint definiált népiség kategóriájába. Ezért élesen szembeállították egymással az „egészséges és természetes" öltözéket a „parasztokhoz lesüllyedt egykori úri" viselettel: „A martosi anyaggal szemben az alsógaramvölgyi, főként bényi népviselet úri származású, utánzásból eredt, lelki gátlásokból tartja fenn magát s a nőknél súlyos méhelőreesést okoz, az emlők leszorítása és a szorító díszcsizma pedig elkorcsosítja az egész testet. […] Az úri eredetű érsekújvári népviseletet is láttuk festményeken és fényképeken. Ez az öltözék ugyan egészséges, de költséges, mert külön e célra készült sulykos és bonyolult ezüstgombokat, ezüstcsatokat igényel."[6]

élesen szembeállították egymással az „egészséges és természetes" öltözéket a „parasztokhoz lesüllyedt egykori úri" viselettel

¶ A sarlósok munkaprogramja szerint a szociálisan elkötelezett értelmiségnek osztályfeladata, hogy az alsóbb osztályokat felemelje, kultúrpolitikájukat tudományosan kidolgozza. Valószínűleg ez az alapvetően értelmiségi viszonyulás, illetve a Sarló néprajzos múltja és személyes ismeretségei (Balogh Edgár, a Sarló alapító tagja diákként szakmai gyakorlaton vett részt a budapesti Néprajzi Múzeumban) is magyarázatul szolgálnak arra, hogy az erőteljes marxista-mozgalmi szándék mellett miért volt fontos számukra a néprajzos szakma legitimációja is. E legitimációt bizonyítja, hogy a megnyitóra elhívták a budapesti Néprajzi Múzeum igazgatóját, Bátky Zsigmondot is, aki helyett végül Györffy István érkezett. Balogh Edgár egy 1984-es *Népszabadság*-cikkben emlékezett vissza Györffy jelenlétére: „Eljött. Nem zavarta őt, hogy mi ott marxista szempontból, a történelmi materializmus alapján újraértékeltük a folklórtudományt."[7] A kiállított tárgyak a pozsonyi, rozsnyói múzeumokból és a Csallóközi Múzeumból és egy érsekújvári amatőr gyűjtő, Thain János magángyűjteményéből származtak,[8] ezenkívül Prohászka István festő csallóközi hiedelemvilágot ábrázoló képei voltak még prezentálva.

[6] *Az első magyar néprajzi kiállítás Pozsonyban, A sarló jegyében. A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga*, Pozsony 1932, 114–116.

[7] Balogh Edgár: Györffy Istvánról, *Népszabadság*, 1984. szept. 8. 15.

[8] Liszka József: Thain János levelesládájából – Adalék a két világháború közötti néprajzi kutatásunk történetéhez, *Irodalmi Szemle*, 1985/2. 172–175.

¶ A második világháború utáni folklórcentrikus gyűjtések és kiállítások a Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) nevű intézményhez köthetők, amelynek ellentmondásos jellege lecsapódott e gyakorlatokban is. A szervezet ugyanis közvetlenül a csehszlovákiai magyar lakosság második világháború utáni kitelepítése, vagyonelkobzása és jogfosztottsága, intézményeinek bezárása és minden magyar nyelvű médium betiltása után jött létre, mivel ezen erőszakos törekvések sem teljesítették be a magyar lakosság teljes körű asszimilációját. Ezért a kommunista párt 1949-ben utasítást adott egy kulturális szervezet létrehozására, melynek elsődleges céljaként a magyar–szlovák közeledést, a téeszesítés motiválását és a szocialista eszmék terjesztését jelölték meg.[9] Az intézményi vákuum után megalapított szervezet azonban olyan sikeresen mobilizálta a kisebbséget, hogy az rövidesen megtalálta a saját céljainak érvényesítésére alkalmas közeget és reprezentációs formákat. A Csemadok fő profilja rövid időn belül a folklórmozgalom lett, amivel mindkét irányba képes volt hatékonyan kommunikálni: a korszakban nemcsak a kisebbségi, de a többségi kultúrában is elszaporodtak a népművészeti együttesek, fellépések és fesztiválok, ezért a hatalom számára vállalhatónak és kontrollálhatónak tűnt a Csemadokon belül kibontakozó erőteljes népi vonal; ugyanakkor az alapszervezetek és a belépő tagok számának gyors növekedésével a felsőbb utasításra létrehozott szervezetnek kialakult egy alulról szerveződő változata is, mely sokkal kevésbé volt átlátható egy külső szereplő – jelen esetben a hatalom – számára.

a kommunista párt 1949-ben utasítást adott egy kulturális szervezet létrehozására, melynek elsődleges céljaként a magyar–szlovák közeledést, a téeszesítés motiválását és a szocialista eszmék terjesztését jelölték meg

[9] Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2014, 122–123.

¶ A népművészeti reprezentáció tehát egyrészt megfelelt a hatalom kívánalmainak, másrészt a kisebbségi szándékok becsatornázására is alkalmas lett. E szándékok lényege az identitás, emlékezet és örökség újradefiniálása volt, mivel a kitelepítések és jogfosztás utáni társadalmi állapot, valamint a kommunista hatalomátvétel okozta változások olyan történelmi töréspontot jeleztek, amely során aktuális lett egy közösségi újraértelmezés – ráadásul egyfajta kettős beszéd formájában, amelynek egyszerre kellett pártállami internacionalista és kisebbségi nacionalista érdekeket is szolgálnia. Az ellentétes

a kitelepítések és jogfosztás utáni társadalmi állapot, valamint a kommunista hatalomátvétel okozta változások olyan történelmi töréspontot jeleztek, amely során aktuális lett egy közösségi újraértelmezés

érdekek kiszolgálásából adódó ellentmondások tetten érhetők azokban a sajtócikkekben és a Csemadok-kiadványok írásaiban, amelyek a közösség jelenét akarták leírni az olvasók számára. Az etnikai kritériumok mentén meghatározott népi kultúrát nem nemzeti kultúrának nevezték, hanem *nemzetiséginek* – mivel Magyarországgal ekkor nem azonosulhattak, a kisebbség mint kifejezés szintén tiltólistán volt, ezért a „nemzetiségi" lett az elfogadott. Mivel a nemzetiségi kulturális reprezentáció magában hordozta a kisebbségi nacionalizmus kibontakozásának veszélyeit, a diskurzusban gyakran szerepel a „formájában nemzeti, tartalmában szocialista" kifejezés, illetve a megállapítás, miszerint a néprajz feladata nemcsak a megkülönböztető kulturális jegyek beazonosítása, hanem azoké is, amelyek *összekötnek* a többi etnikummal. A hagyományokra zárt rendszerként tekintettek, amelyeket feltárni, gyűjteni és archiválni kell, ám e zárt rendszer, amely a falusi életmódot jelentette, szintén ellentmondásba került a szocialista urbánus társadalomépítés eszméjével: ezt a konfliktust oldotta fel a *haladó hagyományok* kifejezés, melynek lényege, hogy az autentikus múlt és kultúra beazonosítása és megőrzése a szocialista jelen és jövő számára is szükséges. Így a gondos archiválás mellett megjelent a meghaladás szándéka is. E hatalmi-ideológiai olvasat mellett azonban folyamatosan számolni kell a kisebbségi társadalom implicit szándékaival is: az önkifejezéssel és identitáskonstruálással, amihez szintén jó alapanyagként szolgált a népi kultúra.

az etnikai kritériumok mentén meghatározott népi kultúrát nem nemzeti kultúrának nevezték, hanem nemzetiséginek – mivel Magyarországgal ekkor nem azonosulhattak, a kisebbség mint kifejezés szintén tiltólistán volt, ezért a „nemzetiségi" lett az elfogadott

¶ A Csemadok forszírozta gyűjtőmozgalom elsősorban a néptáncokra és népviseletekre helyezte a hangsúlyt, ugyanis együtteseinek leginkább ezekre volt szükségük. Emellett kialakult egy laza szervezésű, önkéntes alapú és meglehetősen esetleges tárgyi gyűjtés is, amely aztán úgynevezett néprajzi emlékszobákat, más esetben akár falumúzeumokat is eredményezett, néhány esetben pedig a járási múzeumba került a korábban kisközösségben kiállított anyag.[10] Ezek a helyek lettek annak az új történelmi narratívára[11] támaszkodó emlékezetnek a helyei, amelyik úgy értekezett a csehszlovákiai magyar lakosságról, mint folytonos és homogén kultúrával rendelkező társadalmi csoportról, viszont mélységesen elhallgatta

[10] Ágh Tibor: *Néprajzi gyűjtőmunka, A Csemadok 25 éve (1949–1974)*. Csemadok Központi Bizottsága–Madách Könyvkiadó, Pozsony 1974, 254–267.

[11] Ez a narratíva pedig nagyban támaszkodott a Csemadok saját kiadású emlékkönyveire, évfordulós köteteire, amelyek részben a szervezet, részben a teljes csehszlovákiai magyar lakosság történelmét tárgyalták.

A bősi tájház megnyitója
Csicsay Elvíra jóvoltából

mind a Trianon előtti társadalmi helyzetet, az 1918–1920-as eseményeket, az ideológia szempontjából haszontalan két világháború közötti történéseket, a holokausztot és a kitelepítést is. Így tulajdonképpen egy olyan közösség identitását igyekeztek megalkotni, amely 1949-ben, a szocialista építéssel szinkronban jött létre. A Csemadok öntörténetírása a rendszerváltás után annyiban módosította narratíváját, hogy már beszél a második világháború utáni Beneš-dekrétumokról, hiszen azoknak egyik következményétől, az 1946 és 1948 közötti deportálásoktól és lakosságcserétől eredezteti az *értelmiség nélküli társadalom* mítoszát. E mítosz pedig azért fontos a szervezet számára, mert a súlyos középosztálybeli-értelmiségi hiányra a Csemadok jelentett egyfajta gyógyírt: Bajcsi Ildikó tanulmányából tudjuk például, hogy miként igyekeztek gyorstalpalókkal pótolni az újranyitott magyar iskolák pedagógushiányát,[12] de ugyanígy próbáltak akár komplex tudományos műhelyeket is pótolni, különböző szakbizottságok létrehozásával. Az értelmiség nélküli társadalom mítoszának azonban egy jelentős hiányossága mindenképpen beazonosítható: a csehszlovákiai magyar zsidóság történetét nem tekinti a csehszlovákiai magyar történelem integráns részének. Márpedig tudható, hogy a felvidéki zsidók nagy része városi polgárként magyar nyelvű kultúrateremtő és -fogyasztó réteg volt,[13] tehát a 20. század második felében észlelhető súlyos értelmiséghiány nemcsak a beneši politika, de minden bizonnyal az azt megelőző holokauszt következménye is. A társadalmi emlékezet ezen vakfoltja abból az emlékezetpolitikából eredeztethető, amely 1949 után alakult ki, és jellegét a Csemadok határozta meg, amely egyrészt erőteljes pártkontroll alatt állt, másrészt hiányában volt humántudományi szakembereknek.

márpedig tudható, hogy a felvidéki zsidók nagy része városi polgárként magyar nyelvű kultúrateremtő és -fogyasztó réteg volt, tehát a 20. század második felében észlelhető súlyos értelmiséghiány nemcsak a beneši politika, de minden bizonnyal az azt megelőző holokauszt következménye is

¶ A Csemadok az emlékezet helyeit a folklorisztikus tömegmozgalomba helyezte, amely mozgalomnak egy kis szeletét alkották a néprajzi témájú kiállítások. Az ezekben megjelenő emlékezet lényege a vidéki társadalomban gyökerező autentikus népi kultúra, amely a folytonosság és autentikusság képzetét szolgáltatja a valóságban számos történelmi szakadást és etnikai sokszínűséget megtapasztalt kisebbségi társadalom számára.

[12] Bajcsi Ildikó: A pártállami magyar kulturális elit rekrutációja Csehszlovákiában. A Csemadok-alapítók nemzedéke (1949–1960). In: Papp Z. Attila szerk.: *Határhelyzetek VII.: Közösség és identitás a Kárpát-medencében*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2014, 101–129.

[13] Simon Attila: Kettős szorításban. A dél-szlovákiai zsidóság Trianon és Auschwitz között, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2014/4. 3–15.

A bősi tájház
Csicsay Elvíra jóvoltából

¶ E kiállítási reprezentációk egyik sajátossága, hogy esetlegességük miatt előfordult, hogy szakmailag legitimebb módon valósultak meg (Ágh Tibor visszaemlékező szövegében írja,[14] hogy az 1968-ban Kéménden nyílt kiállítás megnyitóján részt vett Kósa László, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának képviseletében, és elismerően nyilatkozott a tárlat anyagáról és elrendezéséről), ugyanakkor az is megesett, hogy helyi, szakmailag képzetlen Csemadok-tagok lelkes gyűjtőmunkája eredményeképpen, szakmai felülvizsgálat nélkül zajlott le a gyűjtés és kiállítás folyamata, a tárlat pedig a mai napig ebben a formájában látogatható. Ez utóbbi jelenséget lehetne bemutatni a bősi tájház példáján, amelyhez interjút készítettem a gyűjtésben részt vevő személlyel. Az adatközlő szerint több másik Csemadok-taggal, illetve a helyi nemzeti bizottság tagjaival járták a házak „pincéjét, padlását", és összeszedték azokat a tárgyakat, bútorokat, amelyeket a ház lakói már nem használtak, és önként átadták őket a készülő tájház számára. A gyűjtés kritériumait az interjúalany nem tudta visszaidézni, illetve számára magától értetődő volt, hogy abban a korban mit találhattak „népinek", illetve „autentikusnak". A tájház megnyitója (1985) alkalmával készült fotók egyikén látszik, hogy a többségében kézzel készült bútorok között Thonet-stílusú tömeggyártással készült szék és vélhetően csehszlovák gyártású csillár is helyet kapott. A kortárs néprajz és kulturális antropológia szempontrendszere szerint ezen tárgyak néprajzi kiállítási jelenléte nem lenne problematikus, a korszakban azonban teljesen más eredetiségfogalom mellett zajlottak a szakmailag irányított néprajzi gyűjtések (Gyurcsó István a Csemadok hetilapjában, a *Hét*ben megjelent, a szervezet népművészeti mozgalmát elemző, 1957. február 3-án megjelent cikkében a városi kultúra ellenpólusaként határozza meg a népi kultúra definícióját: „a városok pereméről lehulló selejt ellen használni fel a népi ízlést, hogy különbséget tudjon tenni minden ember az igazi érték és a torz, hitvány között"). Ezek alapján a bősi tájház egy jól elsült tévedés esete, amely a korszak néprajzi gyűjtési szemléletének ugyan nem felelt meg, de az amatőrök által kurált falumúzeum a tömeggyártású termékek reprezentálásával tulajdonképpen meghaladta a saját korát.

az is megesett, hogy helyi, szakmailag képzetlen Csemadok-tagok lelkes gyűjtőmunkája eredményeképpen, szakmai felülvizsgálat nélkül zajlott le a gyűjtés és kiállítás folyamata, a tárlat pedig a mai napig ebben a formájában látogatható

[14] Ágh Tibor: *Néprajzi gyűjtőmunka*, 266.

EGY KIÁLLÍTÁS FÉNYEI

Energiát adunk

Munkánkkal és szakértelmünkkel hozzájárulunk, hogy a múzeumlátogatóknak tökéletes élményben legyen részük.

A *20 év politikai története* című kiállítás bejáratának installációja
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

FEITL ÍRISZ

„ÁM BÁR A JELENT ELVESZTETTÜK IS, A JÖVŐT MÉG BIZTOSÍTHATJUK…”[1]

AZ ORSZÁGGYŰLÉS MÚZEUMA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

¶ A magyar múzeumi rendszer a 19. század óta sokszor sajátos vonásokkal és megoldásokkal rendelkezett. Sajátosnak mondható az egykori Országgyűlési Múzeum alapítása is, amely nem a vallás- és közoktatásügyi tárca javaslatára,[2] hanem Scitovszky Béla[3] házelnök kezdeményezésére jött létre.[4] 1922-ben a nemzetgyűlés százezer koronát szavazott meg a múzeum alapítására,[5] a törvényhozó testület pedig az 1923. január 20-i ülésén hozott határozatot a múzeum létrehozásáról. Felvetődik a kérdés, a súlyos államháztartási hiány ellenére miért ragaszkodott a hatalmon lévő, új politikai erő a múzeum létesítéséhez? A választ a múzeum politikai dimenzióinak vizsgálata tárja fel. Általánosságban elmondható, hogy a politikai erők a hatalom megszerzése után a szimbolikus hatalom kisajátítására és ezzel párhuzamosan egy szimbolikus nyelv megteremtésére törekednek. Ezt a szimbolikus nyelvet hagyományos kifejezéssel ideológiának is lehet nevezni, amelynek megjelenése a múzeumokban kitapintható, s amely a tartalmi elvárásokban, a kinevezések és leváltások szempontjaiban, a finanszírozás irányultságában és olykor volumenében ragadható meg.

a súlyos államháztartási hiány ellenére miért ragaszkodott a hatalmon lévő, új politikai erő a múzeum létesítéséhez?

¶ A szimbolikus hatalom kisajátítása a 20. századi Magyarországon legalább négyszer ment végbe;[6] elsőként a Tanácsköztársaság alatt, majd a Horthy-korszakban, 1949-től, végül pedig 1989–1990, a rendszerváltás után. A politikai erők változása a múzeumokra kétféle módon hathat: közvetlenül és közvetetten. 1989 előtt minden esetben közvetlen hatásról beszélhetünk. Legnagyobb mértékben 1919-ben, 1949-ben és 1990 után valósult meg a szimbolikus hatalomváltás, ekkor a kánonképzés a politika eszközévé vált. A hatalom minden esetben élt az intézményi struktúra felhasználásával és új múzeum(ok) létrehozásával, átalakításával vagy annak szándékával. A Tanácsköztársaság alatt egy Kommunista

a hatalom minden esetben élt az intézményi struktúra felhasználásával és új múzeum(ok) létrehozásával, átalakításával vagy annak szándékával

[1] MNL OL K 816/8. Scitovszky Béla felhívása.

[2] A múzeumpolitikai koncepció mindenkor illeszkedett a kultúrpolitikai stratégiához, ugyanakkor a 20. században nagyban meghatározta a vallás- és közoktatásügyi miniszter személyes hitvallása és preferenciája. 1922-től, Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszteri székbe kerülésekor új kultúrpolitikát vezetett be, ami ennek következtében stratégiai ágazattá vált a két világháború között, igaz, a múzeumok tekintetében szerény anyagi körülmények között.

[3] Scitovszky Béla 1922. augusztus 18. és 1926. október 18. között volt a Nemzetgyűlés elnöke. Mandátumát 1922-ben az Egységes Párt képviselőjeként szerezte.

[4] Az Országgyűlési Múzeum történetéről lásd Széchényi András: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949). In: Történeti Muzeológiai Szemle, 10.; Lengyel Beatrix–Kedves Gyula: Az Országgyűlési Múzeum egykor és ma. In: *Aetas*, 31. évf. 2016. 1. sz.; Lengyel Beatrix: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949). In: *Folia Historica*, 14.

[5] MNL OL K 816/8. A nemzetgyűlés 57. ülése 1922 november 21-én.

[6] Gyarmati György a 20. század során 1989–1990-ig kilenc rendszerváltást,

Proletármúzeum létrehozásáról döntöttek, a Horthy-korszakban az Országgyűlési Múzeum 1922-es, a kommunista hatalomátvétel után a Munkásmozgalmi Intézet, végül Legújabbkori Történeti Múzeum 1957-es alapítása jelzi a szimbolikus hatalom erősítését.

¶ Az Országgyűlési Múzeum alapításában elsősorban a függetlenség és szuverenitás eszméje, vagyis az 1920-ban hatalomra kerülő keresztény nemzeti és revizionista politikai erők reprezentatív ideológiai támogatása, közvetetten pedig az első világháborút lezáró traumák – a forradalmak és a trianoni békediktátum[7] – sorozata és azok feldolgozása játszott szerepet. A vesztes – ellenségektől körülvett – állam egyetlen eszköze az ideológiai, vagyis a szellemi harc maradt egy jövőbeni revízió reményében.[8] A múzeum ugyanakkor a királytól való közjogi függetlenség reprezentálására is hivatott volt. A hatalom – az Országgyűlés – legitimációját jelképezte az uralkodó személyével szemben. Az új múzeum koncepciója, múltfeldolgozásának narratívája is ehhez az igényhez és szellemiséghez igazodott.

a vesztes – ellenségektől körülvett – állam egyetlen eszköze az ideológiai, vagyis a szellemi harc maradt egy jövőbeni revízió reményében

a múzeum ugyanakkor a királytól való közjogi függetlenség reprezentálására is hivatott volt

A GYŰJTEMÉNY

¶ A gyűjtemény alapját a Nemzeti Múzeum Deák-szobájának tárgyegyüttese adta, felállítása azonban elhúzódott, az ünnepélyes megnyitót 1929. január 24-én tartották. A „pár éves előkészület”[9] hátterében főként a pénzhiány állhatott.[10] Az alapításkori indoklásokban, felhívásokban a múzeum hivatását egyértelműen megfogalmazták. Már az 1922-es ülésen megfogalmazódott a múzeum küldetése: *„a magyar politikai közélet nevezetességeinek minden politikai és párttekintet nélkül összegyűjtendő ereklyéivel gyarapítva hivatva volna hasonló külföldi intézményeknek példájára a parlamentáris múltunk történelmi jelentőségű vezéralakjai és eseményei iránti kegyelet ápolására, valamint emlékezetesebb parlamenti események megörökítésére.”*[11] A múzeum gyűjtési köre a „parlamentarizmus”, az alkotmánytörténet volt: vagyis a magyar politika kiemelkedő személyiségeihez és eseményeihez kapcsolódó tárgyak,

a múzeum gyűjtési köre a „parlamentarizmus”, az alkotmánytörténet volt

illetve azzal felérő kísérletet számlál össze (Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* 21–24.). A múzeumpolitikában a nagyon rövid távú rendszerváltások nem éreztették hatásukat.

[7] A trianoni békediktátum következményeként az ország területének kétharmada, lakosságának fele határokon túlra került. Homogén nemzetállammá csak Magyarország és Ausztria vált. A határrevízió a kormányok központi kérdésévé vált, s a magyarság többsége erre az állapotra ideigleneként tekintett. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Bp. 2005, 206.

[8] Tőkéczky László: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejötte és működési céljai. In: Klebelsberg Éva (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994.* Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány füzetei. 1. sz. 41–47.

[9] MNL OL K 816/8. Interjúrészlet 1933-ból

[10] Szécsényi András: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949) In: *Történeti Muzeológiai Szemle,* 10. 65.

[11] Lásd 5. lj.

A múzeum információs szórólapja
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

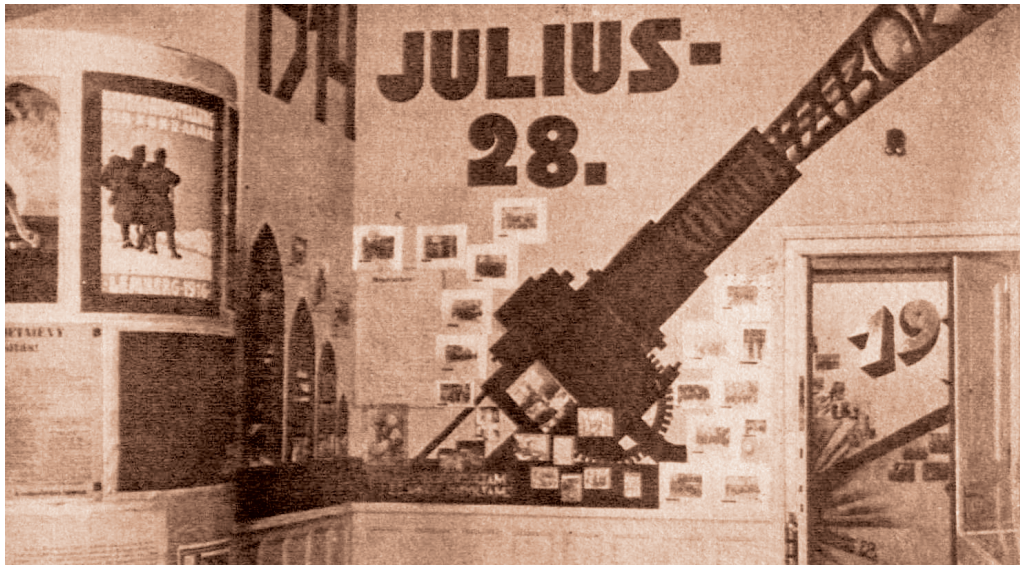

A 20 év politikai története című kiállítás installációi
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

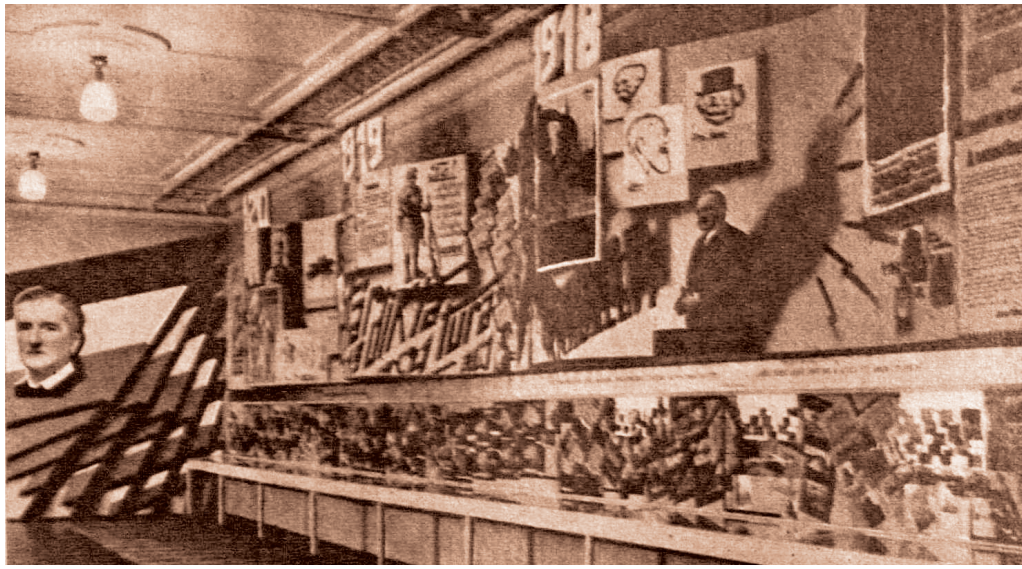
1918
1919

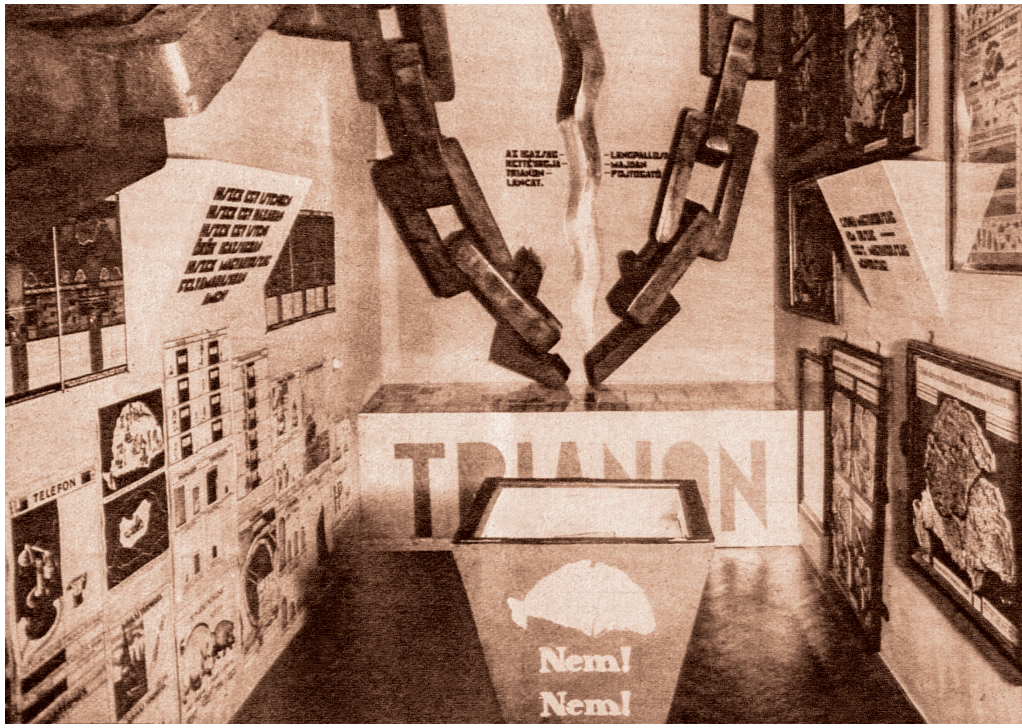

A Trianon Terem
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

amelynek alapját és jelentőségét a „nemzet ezeréves" múltja adta. Mindezt alátámasztva Scitovszky felhívásában utalt arra a tényre is, hogy *„nincs a kontinentális Európa államai közt egy sem, melyben az alkotmányos élet és a parlamentarizmus intézménye olyan régi múltban gyökereznék, mint hazánkban."*[12] Emellett megjelent a „nemzet kulturális fölényének" jelszava is, amelynek „tőkéjét" a múzeum volt hivatva gyarapítani.[13] A politikusok későbbi, múzeumhoz köthető megnyilvánulásai – például Wlassics Gyula, a felsőház elnöke – vagy a múzeum 1929-es megnyitóján elhangzott beszédek ugyanezt a célt támasztották alá. A történelem ilyen típusú szemléltetése külpolitikai célokat is szolgált; a tárlatok és eredeti dokumentumok a külföldi diplomaták előtt is bizonyították hazánk ezeréves múltját és a párhuzamosságokat Európa más államaival.[14] A múzeum nem tartozott a kultúrpolitika irányította intézményi rendszerbe, a Nemzetgyűlés, majd Országgyűlés birtokában volt, és a házelnök fennhatósága alá tartozott.

megjelent a „nemzet kulturális fölényének" jelszava is, amelynek „tőkéjét" a múzeum volt hivatva gyarapítani

[12] Uo.

[13] A kulturális fölény gondolata egyezik a korabeli – Klebelsberg Kuno képviselte – kultúrpolitikai (és múzeumpolitikai) iránnyal.

[14] Lengyel Beatrix–Kedves Gyula: Az Országgyűlési Múzeum egykor és ma. In: *Aetas*, 31. évf. 2016. 1. sz. 173.

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK

¶ A múzeum tárlatai az Országház északi szárnyának két szintjén kaptak helyet. A kiállítások jellemzője volt, hogy a korszak politikai ideológiájához igazodva emelték ki az alkotmányos fejlődés irányadó mérföldköveit és példamutató cselekményeit, ugyanakkor bemutatták a káros, a fejlődést gátló eseményeket. Az 1930-as évek elejéig a jelenkor bemutatása kevésbé kapott szerepet a tárlatokban, az 1929-ben nyílt első állandó kiállítás tematikus felépítésében a 19. század története és jeles személyiségei domináltak. A hét teremből négy az előző század politikusait – Kossuth Lajost, Deák Ferencet, Tisza Kálmánt, Tisza Istvánt – mutatta be, egy szobát szenteltek Erdély politikatörténetének, egy termet pedig az 1848–1849-es kormányszékeknek és Ferenc József uralkodásának. A Nemzetgyűléssel, vagyis az 1920 és 1926 közötti időszakkal egy terem foglalkozott.[15] A múzeum állandó kiállítását a nagyarányú gyűjtésnek köszönhetően folyamatosan

az 1930-as évek elejéig a jelenkor bemutatása kevésbé kapott szerepet a tárlatokban, az 1929-ben nyílt első állandó kiállítás tematikus felépítésében a 19. század története és jeles személyiségei domináltak

[15] Lásd 10. lj. 66.

bővítették, az 1930-as évek közepén, a gyűjtemény fénykorában már huszonnégy termet alakítottak ki erre a célra. Ennek megfelelően a tematika is bővült, változott; megmaradtak azok a szobák, amelyek egy-egy jelentős személyiséghez kötődtek, ugyanakkor új történelmi események is helyet kaptak, ilyen volt például a kiegyezés vagy a reformkor és szabadságharc. A tárlat a középkortól indult, lezárása a legújabb kor, vagyis az 1927 utáni évek voltak, de arányaiban még ekkor is a Trianon előtti dicső 19. század volt túlsúlyban. A téma nehézkes mivoltjával ellentétben ekkor már a tárlatokat igyekeztek haladó muzeológiai szellemben berendezni, minél színesebbé tenni, ezt támasztja alá az eredeti iratok, dokumentumok és műtárgyak, illetve képzőművészeti alkotások, ereklyék, valamint magyarázó ábrák, esetenként grafikonok egyidejű használata.

a tárlat a középkortól indult, lezárása a legújabb kor, vagyis az 1927 utáni évek voltak, de arányaiban még ekkor is a Trianon előtti dicső 19. század volt túlsúlyban

20 ÉV POLITIKAI TÖRTÉNETE

¶ Az egyidejű közgondolkodás szemléltetését jól példázza a *20 év politikai története* időszakos tárlat, amelyet 1935 őszén nyitottak meg a nagyközönség számára. A múzeum vezetősége így fogalmazta meg a tárlat célját: *„nagymértékben hozzájárul a nemzeti önismeret és öntudat megerősítéséhez"*.[16] A megnyitó előtt a tárlatot a képviselőház elnöke, Sztranyavszky Sándor is megtekintette, és *„legnagyobb megelégedését fejezte ki a látottak felett, majd intézkedett, hogy az a nagyközönség számára azonnal megnyittassék"*.[17] A kiállítás az 1914 és 1934 közötti időszak politikatörténetét dolgozta fel, s 1937 végéig csaknem 64 ezren tekintették meg. Különlegessége, hogy a jelenkort hivatott bemutatni és természetesen értékelni, véleményt formálni. Ennek során benne maradt a korszak látókörében, annak megfelelve alakította a történelemszemléletet a hazai és külföldi látogatók számára.

a kiállítás az 1914 és 1934 közötti időszak politikatörténetét dolgozta fel, s 1937 végéig csaknem 64 ezren tekintették meg

¶ A tárlatra külön gyűjtést szerveztek, közgyűjtemények, politikai pártok és egyéb szervezetek, valamint számos magánszemély adott kölcsön műtárgyakat, dokumentumokat, köztük a békeszerződés aláírói: Benárd Ágoston és Drasche-Lázár Alfréd.

[16] Máté Rita: *Az Országgyűlési Múzeum története (1923–1949)*. Szakdolgozat, 37.

[17] *Pesti Hírlap*, 1935. okt. 19. Húsz év politikai története.

Itt egy hatalmas óra állt a középpontban, amelynek két mutatója az 1914-es és 1934-es évszámokra mutatott két oldalán felvonultatva a háború és a forradalmak, illetve a rend és az alkotmányosság szimbólumait.

A témaválasztás és a koncepció Hollós Bálint, a múzeum igazgatója, elnöki tanácsos nevéhez köthető, de a rendezésben részt vett Fejős Imre muzeológus is. A belsőépítészeti munkák és az installáció Istvánffy Hildegard szobrászművész és Kondor László festőművész kezét dicsérte. A Pesti Napló tudósítása szerint Hollós Bálint *„az angol példából indult ki, és elsősorban az utca emberének érdeklődését akarta lekötni"*.[18] Az erős hangsúlyt kapott installáció önmagában is kifejező volt, segített szemléltetni a mondanivalót, a korszakban szinte meghökkentette a látogatót. Rögtön a bejáratnál és az előcsarnokban érzékelhette a vendég, hogy ez nem egy hagyományos tárlat lesz: itt egy hatalmas óra állt a középpontban, amelynek két mutatója az 1914-es és 1934-es évszámokra mutatott két oldalán felvonultatva a háború és a forradalmak, illetve a rend és az alkotmányosság szimbólumait. A kiállítás fő egységei az első világháború, a forradalmak, a trianoni békeszerződés, végül a Horthy-korszak éveinek politikai eseményei voltak.

az erős hangsúlyt kapott installáció önmagában is kifejező volt, segített szemléltetni a mondanivalót, a korszakban szinte meghökkentette a látogatót

[18] Uo.

¶ Fókuszban a békediktátum és a revízióért folyó küzdelem volt. Ez a téma külön termet kapott („A trianoni terem") domináns installációval a középpontban: *„a szobát egy óriás méretű plasztikus rabbilincs fogja körül, amelyet az igazság pallosa vág ketté"*.[19] Ehhez a részhez is külön gyűjtést folytattak, a békediktátum és annak következményei megjelenítéséhez többek között a Revíziós Ligától, a Magyar Nemzeti Szövetségtől, a *Pesti Hírlap*tól és Téglás Géza törvényszéki bírótól, aki a trianoni békedelegátusok autogrammal ellátott dokumentumát, valamint egy gyorsíró trianoni feljegyzéseit bocsátotta rendelkezésre.[20]

az a téma külön termet kapott („A trianoni terem") domináns installációval a középpontban

[19] Uo.

¶ Eredeti tárgyakat is bemutattak, ilyen volt például a terem közepén elhelyezett vitrinben a békeszerződés példánya Benárd Ágoston aláíró tollával és pecsétgyűrűjével és Drasche-Lázár Alfréd diplomata-útlevele, valamint tolla. Láthatók voltak

[20] MNL OL K 816/8. *Húsz év politikai története 1914–1934*, tájékoztató.

Tisza István korának emlékei
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

A „legújabb kor” terme a múzeum állandó kiállításán
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

Apponyi Albert jegyzetei is a béke aláírásáról. A többi tárlóban bemutatták a magyar békedelegáció tagjait, fényképüket és diplomáciai útleveleiket helyezték el. A kiállított tárgyak másik része irredenta kiadványokból és plakátokból állt, a falakon pedig grafikonokat, térképeket helyeztek el, amelyek az ország megcsonkítását szemléltették.[21] A kiállítás nagy hatást gyakorolt a látogatókra. A sajtó így jellemezte a tárlatot: *„Borzong az ember háta ennyi gyászon, ennyi veszteségen. De a vér és a szenvedés húsz esztendeje"*[22] *„Elszorult szívvel távozik a közönség a történelmi levegőből."*[23] Nem titkolt cél volt – csakúgy, mint az állandó kiállítás kapcsán – a külföldi látogatók, diplomaták megszólítása, amely az egyedülálló és szokatlan látványnak köszönhetően feltételezhetően sikerült is.

a kiállított tárgyak másik része irredenta kiadványokból és plakátokból állt, a falakon pedig grafikonokat, térképeket helyeztek el, amelyek az ország megcsonkítását szemléltették

[21] Uo.

[22] *Ujság*, 1935. okt. 20. Húsz szörnyű év a parlamenti múzeum kiállításán.

[23] *Nemzeti Ujság*, 1935. okt. 27. Húsz esztendő rohanó filmje a Parlamenti Múzeumban.

¶ A kiállításról összességében elmondható, hogy szakmailag jól átgondolt, újszerű, drámaian megrázó és érzelmekre hatást gyakoroló volt, de egyben politikai célt is szolgált, részben propaganda tárlatként funkcionált: a történelmet felhasználva a revízió legitimitását, érvényre juttatását támasztotta alá. Ezzel magyarázható az aránytalanság is, miszerint az 1918 és 1919-es forradalmak és a proletárdiktatúra bemutatása elhanyagolható volt a többi téma megjelenítéséhez képest. Az összegyűjtött anyag ezzel együtt sokkal többet mutatott a korszakról a látogatónak, mint a revízió ügye.[24]

[24] Lengyel Beatrix: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949). In: *Folia Historica*, 14. 112.

GYŰJTEMÉNYEZÉS

¶ Megvizsgálva a múzeum gyűjtési gyakorlatát, kissé árnyaltabb képet kapunk. A korszak történelemszemléletéhez igazodott a gyűjtés, a gyűjtemény egészének felállítása is, amely egyrészt a hivatalos ideológia által meghatározott/preferált történelmi eseményekkel és személyekkel, másrészt az adományozók – nagylelkű mecénások – kilétével indokolható. Az adományozók körébe tartoztak az országgyűlés elnökei, országgyűlési képviselők, de a Habsburg-család tagjai közül Albrecht és József Ágost főhercegek, illetve gyakran a képviselők özvegyei, leszármazottai.[25] A rossz gazdasági helyzet ellenére a múzeum az ajándékokon kívül vásárlás útján is

az adományozók körébe tartoztak az országgyűlés elnökei, országgyűlési képviselők, de a Habsburg-család tagjai közül Albrecht és József Ágost főhercegek, illetve gyakran a képviselők özvegyei, leszármazottai

[25] Lásd 16. lj., 7.

szerzett műtárgyakat, hiszen azok forgalma megnőtt, kereslet viszont kevés volt rájuk. Hagyatékok beszerzésére is nagy hangsúlyt fektettek.

¶ Az iratok arról árulkodnak, hogy a szakszerű gyűjtés 1929 után vette kezdetét, aminek köszönhetően nem csupán bővítették az állandó kiállítást, de annak anyagát is folyamatosan cserélték. Ekkor selejtezték az 1923 óta összegyűjtött anyagot, valamint megtörtént a raktárrendezés és leltározás is. Az egykori múzeum eleinte főként ereklyéket gyűjtött, ezért a bemutatás módja, állandó kiállítása, annak termei egy-egy jelentősebb személyhez kapcsolódtak.[26] Jelentős hangsúlyt fektettek Kossuth Lajos, Deák Ferenc személyére és politikai pályafutására (előbbiek anyagát külön is kezelték) és a Tisza családhoz kapcsolódó emlékek gyűjtésére.

az egykori múzeum eleinte főként ereklyéket gyűjtött, ezért a bemutatás módja, állandó kiállítása, annak termei egy-egy jelentősebb személyhez kapcsolódtak

[26] Lásd 10. lj. 66.

¶ Külön érdekesség ugyanakkor a múzeum jelenkori, vagyis egyidejű gyűjtési gyakorlata, amely addig nem volt szokás a múzeumokban. Ez azt jelentette, hogy a korszak meghatározó politikusainak, hatalmi elitjének emléktárgyai is bekerültek a gyűjteménybe. A múzeum kapcsolatot tartott a politikusokkal és családtagjaikkal is. Jól példázzák ezt a Tisza család, az Apponyi család vagy Klebelsberg Kuno özvegyének adományai. Az aktuális politikai eseményekről készült fotográfiákat is megrendelték, többek közt a Magyar Távirati Irodától, de más fotóügynökségtől is vásároltak. Nagy újítás volt a hangosfilmek gyűjtése, amelyet a múzeum jövője szempontjából a legjelentősebb beszerzésnek tartottak.[27] Bár az eredeti tervek szerint a jelenkori anyagot csupán gyűjtötték, és nem állt szándékukban kiállítani, erre mégis sor került 1935-ben *a 20 év politikai története* című tárlaton és a Klebelsberg-emlékszobában. Hasonlóképp került volna kiállításra a külön tematikára gyűjtött revíziós anyag az 1936-ra ütemezett, de végül – részben a finanszírozás hiánya miatt – elmaradt *Magyar igazság a külföld tükrében* című tárlatra. A tervek szerint összegyűjtötték volna a magyar revíziót támogató külföldi közszereplők fotóit, nyilatkozatait, amelyeket filmvetítésekkel egészítettek volna ki.[28] Az első bécsi döntést követően, majd a többi terület visszacsatolásakor is gyorsan reagált a múzeum. Az eseményekkel egy időben megkezdték a gyűjtést:

nagy újítás volt a hangosfilmek gyűjtése, amelyet a múzeum jövője szempontjából a legjelentősebb beszerzésnek tartottak

[27] MNL OL K 816/2. Jelentés a Képviselőház Könyvtári és Múzeumi Bizottságának az Országgyűlési Múzeum működéséről, 1933.

[28] Lásd 16. lj., 36.

a visszacsatolással, a helyben fellelhető, törvényhozással kapcsolatos nyomtatványok, újságok, röpiratok és plakátok kerültek a múzeum tulajdonába.[29]

[29] Uo. 25.

¶ A múzeum profiljához hozzátartozott a jelenkor gyűjtése, hiszen hivatása szerint be kellett mutatnia a magyar politikum parlamenti tevékenységét és a törvényhozói munkát, amely magában foglalta természetesen a trianoni békediktátum revízióját is. A 19. század előtti emlékek felderítésére kevés esély volt, ezért igyekeztek elsősorban a 19. század és a közelmúlt még elérhető emlékeit felkutatni és megszerezni a múzeum számára, ez azonban megkövetelte, hogy folyamatosan nyomon kövessék a politikai változásokat.

¶ A leltárkönyvekből és a gyarapodási naplókból megállapítható, hogy túlsúlyban voltak a kormánypárti közszereplőkhöz kapcsolódó tárgyak a korabeli ellenzéki politikai erőket reprezentáló emlékekhez képest. Változás csupán 1945-től tapasztalható, a jelentésekből és levelezésekből ugyanis kiderül, hogy valóban bármelyik párttól gyűjtötték például az 1945-ös nemzetgyűlési és 1947-es országgyűlési választások emlékeit. A múzeum azonban 1942 szeptembere után bezárta kapuit, s azokat a világháborút követően sem nyitották meg újra.[30] Ezek a változások nyilvánvalóan összefüggésben voltak a politikai életben történt fordulattal.

túlsúlyban voltak a kormánypárti közszereplőkhöz kapcsolódó tárgyak a korabeli ellenzéki politikai erőket reprezentáló emlékekhez képest

[30] A múzeum anyagának többsége a háború és az ostrom során nem szenvedett károsodást.

A MÚZEUM FELSZÁMOLÁSA

¶ 1947–1949, az egypártrendszer kialakulásának évei nemcsak a politika, hanem a művelődés terén is újat hoztak. A koalíciós időszak kultúrára vonatkozó elképzeléseiből a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) programja lett irányadó. A szovjet példa, a marxista-leninista ideológia átvétele a művelődés területén is megnyilvánult. Az elsődleges cél a művelődés kiterjesztése, a *„vagyonos osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetése"*[31] volt.

a koalíciós időszak kultúrára vonatkozó elképzeléseiből a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) programja lett irányadó

[31] *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. 600.

¶ A „kulturális forradalom" a gyakorlatban 1949-ben vette kezdetét, ennek következményeit a társadalomra nézve az alkotmány pontosította. Az 59. paragrafus kimondja: „A Magyar

Hosszabb folyamatnak tekinthető az elmúlt politikai rendszer műtárgyainak eltávolítása, amelyre 1948. október 8-án rendelettel szólította fel a Nemzeti Múzeumot a VKM.

Népköztársaság polgárainak alapvető kötelessége… műveltségük gyarapítása…"[32] A társadalom tagjainak nemcsak joga a művelődés, hanem egyenesen kötelező feladata, melyet az állam hathatósan támogat, és megteremti a feltételeit is. Ezáltal a kultúrpolitika irányítását jogszabályi úton az állam, illetve az MDP sajátította ki, amit áthatott a politika.

a kultúrpolitika irányítását jogszabályi úton az állam, illetve az MDP sajátította ki, amit áthatott a politika

[32] 1949. évi XX. tc. A Magyar Népköztársaság alkotmánya. 59. §.

¶ A múzeumok terén az átalakulásnak több hosszabb-rövidebb megnyilvánulása volt. Hosszabb folyamatnak tekinthető az elmúlt politikai rendszer műtárgyainak eltávolítása, amelyre 1948. október 8-án rendelettel szólította fel a Nemzeti Múzeumot a VKM.[33] A múlt eltüntetésének másik, előkészítetlen mozzanata volt, amikor a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. szeptember 28-i határozatával felszámolta a 27 éves múltra visszatekintő Országgyűlési Múzeumot; gyűjteményét, költségvetését és munkatársait november 1-jei hatállyal a Magyar Nemzeti Múzeumba helyezte át azzal a megszorítással, hogy a Nemzeti Múzeum *„az egész anyagot saját helyiségeibe helyezze el, és lehetőség szerint, mint a magyar törvényhozás múltbéli emlékeit külön kezelje"*.[34] Ez nem valósult meg, hiszen az 1949-es felszámolás során a hatalmas, szakszerűen gyűjtött anyag szétszóródott. Tárgyai tíz intézménybe kerültek, legnagyobb számban a Magyar Nemzeti Múzeumba és a Magyar Országos Levéltárba.

[33] MNMI Főig. 210/1948 Horthy-kori politikusok képmásainak eltávolítása tbn.

[34] MNL OL K 816. Határozat a Parlamenti Múzeumnak a Magyar Nemzeti Múzeum részére való átadásáról.

¶ Elmondható, hogy az egykori Országgyűlési Múzeum egyike azon kevés múzeumainknak, amely a szimbolikus hatalom kisajátítása érdekében született, majd annak esett áldozatul. A két világháború közti állameszme megtestesülése és magyarázata volt; tágabb a kultúrfölény gondolatánál. Működése során számos újítást vezetett be a muzeológiába, kiállítási technikájában, gyűjtési gyakorlatában, a leltározás vagy a látogatókhoz való viszony, a nyitottság tekintetében is. A több mint 15 ezer tételt számláló, szétszóródott gyűjteménye egyedülálló volt, s ezáltal ma pótolhatatlan veszteség.

működése során számos újítást vezetett be a muzeológiába, kiállítási technikájában, gyűjtési gyakorlatában, a leltározás vagy a látogatókhoz való viszony, a nyitottság tekintetében

A kolozsvári Nyári Színház (ma Állami Magyar Színház), 1915
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

KARÁCSONY ÁGNES

„A FÜGGÖNY UTOLJÁRA CSAPÓDOTT ÖSSZE”

SZÍNHÁZAK ÉS HATÁROK

¶ Színháztörténészek szerint 1918-ra egész Magyarországon a polgári léttel együtt járó belső igénnyé vált a színházba járás, és a közönség is hosszú időre „elveszett”, amikor az 1919/1920-as geopolitikai változások a teljes országterület kulturális rendszerét feldúlták. Ha csak a színházi struktúrát nézzük: nem csupán az utódállamok magyar társulatai kerültek válságba, ebből a szempontból – mutat rá Tallián Tibor zenetörténész – az anyaország szinte ugyanúgy „elszakított részként” viselkedett, mint Erdély vagy Felvidék. Ablonczy Balázs történész mondta a budapesti Nemzeti Színház *Nemzeti Magazinjának* adott interjújában, amely a *Trianon és a színház* című cikksorozatban jelent meg 2019 őszén: „Ahhoz, hogy megértsük a színjátszás jelentőségét, látni kell, hogy abban a korban nincs a színháznak igazán jelentős riválisa. Tévé és rádió nincs, a mozi még kezdetleges. A színház a terepe annak, hogy láthatunk egy történetet, ami érzelmileg hat ránk. Ezért olyan fontos a szlovákok és a románok számára, hogy Kassán és Kolozsváron minél gyorsabban átvegyék a magyaroktól a színházakat.” Hetven magyarországi színházból negyvennégy került akkor a határon túlra.

ahhoz, hogy megértsük a színjátszás jelentőségét, látni kell, hogy abban a korban nincs a színháznak igazán jelentős riválisa

¶ Gajdó Tamás színháztörténész, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (OSZMI) tudományos főmunkatársa szerint az első világháborút követő színházi változásokat legszemléletesebben a kolozsvári magyar társulat helyzete mutatja be, amiről számos kitűnő tanulmány készült jó néhány emlékezés alapján. Kiderül belőlük: a román hatóságok már a trianoni békekötés előtt szétverték a színházi szerkezetet.

a román hatóságok már a trianoni békekötés előtt szétverték a színházi szerkezetet

¶ 1919. október 1-jén a Kolozsvári Magyar Nemzeti Színházat – lefoglalva díszlet- és jelmeztárát – kirakták a Hunyadi téri épületéből. A teret is gyorsan átnevezték: Ştefan cel Mare. A román állam román operát akart itt megteremteni, ám a több mint nyolcvan százalékban magyarok lakta városban nem volt

saját közönsége, a magyar nézők pedig bojkottálták az ottani előadásokat. A magyar színi társulat kénytelen volt átköltözni a Séta téri Nyári Színkör épületébe, amelyet a korszak egyik legjelentősebb színházi és filmes alkotója, producere, a kolozsvári teátrum legendás direktora, Janovics Jenő még korábban saját pénzből átépíttetett, s egészen az október 1-jei kiűzésükig mozinak használt.

¶ Janovics színészként kezdte, rendezőként folytatta, rendkívül művelt volt, nyelveket beszélt, járt a Műegyetemre is, bölcsészdoktori értekezését pedig Csiky Gergelyről írta. 1901-től a szegedi színházat vezette. Tisza István kinevezését elfogadva 1905 áprilisától több mint két évtizeden át igazgatta a Kolozsvári Magyar Nemzeti Színházat. A Hunyadi téri új teátrumot 1906 szeptemberében avatták fel, a társulat akkor költözött át a Farkas utcai lepusztult épületből. Janovics a régi színpadból kivágatott egy deszkát, beépíttette a Hunyadi téri színpadba. Arra gondolt: átviszi oda a magyar társulat évszázados szellemiségét.

¶ A Séta téri Nyári Színkör épületében működő mozija mellett filmstúdiót hozott létre. Producerként 1913 és 1920 között hatvanöt filmet forgatott, harmincegynek ő írta a forgatókönyvét, hármat ő is rendezett. Az elsők között látta meg Magyarországon a filmben rejlő művészi és persze anyagi lehetőségeket. Első filmje, a Pathé filmgyárral közösen készített *Sárga csikó* világsiker lett. Ő fedezte föl Korda Sándort és Kertész Mihályt, nála kezdtek mindketten. Janovics filmjeiben a kor számos neves színésze – Poór Lili, Blaha Lujza, Szentgyörgyi István – szerepelt, sőt kizárólag a kolozsvári stúdióban állt kamera elé Jászai Mari. *A tolonc* Jászai Mari egyetlen fennmaradt némafilmje, amelyet Kertész Mihály 1914-ben forgatott Janovics kolozsvári stúdiójában: Amerikában került elő a kópia, a New York-i Magyar Ház pincéjéből valamikor a kétezres évek végén.

producerként 1913 és 1920 között hatvanöt filmet forgatott, harmincegynek ő írta a forgatókönyvét, hármat ő is rendezett

kizárólag a kolozsvári stúdióban állt kamera elé Jászai Mari

¶ Miután 1919. október elején kénytelenek voltak a Séta téri Nyári Színkörbe átköltözni a magyar színházzal, Janovics próbálta ugyan egyéb filmes bevételeiből finanszírozni az előadásokat, de nem igazán ment. Állami vagy városi támogatást nem kaptak, sőt 25 százalékos „vigalmi adóval” terhelték meg

Janovics próbálta ugyan egyéb filmes bevételeiből finanszírozni az előadásokat, de nem igazán ment

Janovics Jenő
Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Janovics Jenő hagyatéka

Hamlet nagymonológját meghúzták, Fortinbras bevonulását a végéről törölték, azt is csak nagy nehezen engedte a cenzor, hogy Hamlet meghaljon, annyit mondott Janovicsnak: „Meghalni, azt szabad maguknak."

a jegyárait. Janovics anyagi forrásai fogytak, ő pedig lassanként kiszorult a színház vezetéséből. 1936-ban Szeged önkormányzata felkérte a Szegedi Szabadtéri Játékok művészi programjának kialakítására. Aztán még egy kis időre visszavehette az imádott kolozsvári színháza igazgatását 1945-ben. De Biberachot már nem játszhatta el, a Bánk bán bemutatójának délelőttjén, 1945. november 16-án meghalt.

¶ Janovics Jenő sokat publikált. Naplója megrendítő dokumentuma a kolozsvári színjátszás államfordulat utáni napjainak. Feljegyzéseiből pontosan kiderül, hogyan vált ott napról napra ellenségesebbé a közhangulat. Gajdó Tamás említi, hogy Janovics naplójának azért is óriási a forrásértéke, mert az egykori színházi iratok jelentős része megsemmisült az utódállamok területén. Ugyanakkor jól követhetők az események Janovics naplója alapján, amelyből néhány részletet közlünk.

feljegyzéseiből pontosan kiderül, hogyan vált ott napról napra ellenségesebbé a közhangulat

¶ A román csapatok 1918. december 24-én délután vonultak be Kolozsvárra. Két nappal később jegyezte fel Janovics, hogy a karácsonyi ünnepekre kitűzött előadásokat ugyan megtarthatták, de „közönség nincsen délután, sem este. A színészek lélektelenül, csüggedten járnak-kelnek, kóválygognak a színpadon. A színfalak között egymásra néznek, és hangtalanul sírnak. Bíztatom őket: ha megszakad is a szívük, játszani kell, mert ha önként zárjuk be a színházat, a megszállók lefoglalják mint üres helyiséget, s katonákat telepítenek be. Vérző szívvel kell mókázni az üres széksorok előtt."

¶ A következő napok káoszát úgy összegzi: „Kapkodnak. Egymásnak ellentmondó parancsokat adnak. Senkinek sincs kiszabott feladata. Mindenkinek annyi a hatalma, amennyit önként kijelöl magának. Látszik, hogy meglepetésként érte őket az a váratlan szerencse, hogy Erdély fővárosába telepedhettek. A színházat tehát békében hagyják. Nagyobb gondjaik vannak."

Janovics Jenő és (vélhetően) Várkonyi Mihály a Bánk bánban
Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Janovics Jenő hagyatéka

¶ 1919 elején – szintén Janovics naplójából tudjuk – az előadások rendesen folynak, cenzor még nem tűnt föl, ám közönség sem volt, csak a román tisztek jártak a színházba, ők azonban nem fizettek belépődíjat, s napról napra „éhesebb mohósággal vetették magukat a szabadjegyekre".

¶ Január közepén Janovics lakását, irodáját felforgatták. Iróniával jegyzi meg: „Elvitték mint lázító dokumentumokat: Sopokhles *Philocratesét* és Csengery János fordításában a *L'ombre de la Loi* című francia gépírásos színművet..." A színházat akkor záratta be Stefan Holban román tábornok: ő volt 1918 végén az Erdélyt megszálló VII. hadosztály parancsnoka. Janovics felkeresi Holbant, aki közli vele: csakis akkor engedélyezi a színház további működését, ha ráveszi Grandpierre Emilt (1918. december 1-jétől a Károlyi Mihály-kormány megbízásából Kolozsvár és Kolozs megye főispán-kormánybiztosa lett, az eskütétel megtagadása után a román hatóságok tőle vették át a hatalmat 1919. január 18-án) és Haller Gusztáv polgármestert, hogy „ne legyenek olyan konokok, engedjenek merev álláspontjukból, és tegyék le a hűségesküt". Janovics nem vállalja ezt: „Idegesen vette tudomásul válaszomat, s elbocsátott. Az egész tárgyalás francia nyelven folyt le, mert a tábornok nem tudott magyarul, én pedig nem értettem románul."

¶ Január 28-án Holban tábornok mégis megüzente, hogy a színház megnyithat. A román tisztek ugyanis panaszkodtak, nem tudnak hol szórakozni. De március 15-én ismét megtiltották, hogy játsszon a színház, tartottak attól, hogy „a nemzeti ünnepen a magyarok gyűlést fognak tartani". Tartósan fennmaradt a zárva tábla a színházon.

¶ 1919. március végén egy jóindulatú román tisztviselő elárulta Janovicsnak, „renitens magaviselete" miatt le fogják tartóztatni, hogy „megszűnjön a színház irredenta propagandája". Kollégái gyorsan rávették a színigazgatót, vonuljon be az „őrültekházába, ott már van egy pár magyar ember, aki menedéket talált". Lechner Károly nemzetközi hírű elmegyógyász professzor beutalta Janovicsot a „Zöldfedelű házba", így hívták Kolozsvárott az idegszanatóriumot. Március 30-án „reggel nyolckor a temetőn keresztül mentem az ideggyógyászatra. Lechner megvizsgált, fölvett a nyugtalan, nehéz betegek

kollégái gyorsan rávették a színigazgatót, vonuljon be az „őrültekházába, ott már van egy pár magyar ember, aki menedéket talált"

közé. Megmondta, hogy úgy kell viselkednem, ahogy a többi komoly beteg viselkedik", említi Janovics, és azt is, hogy egy kihallgatáson a beszedett gyógyszerek hatására valóban őrültként viselkedett.

¶ Janovics Jenőt aztán mégis hadbíróság elé cipelik. Pár nap múlva kiengedik. Szeptember végén tudja meg: 1919. október 1-jétől államosítani fogják a színházat, „azonban ha leteszem a hűségesküt a románállam iránt, akkor mint művezető igazgató megmaradhatok a román színház élén". Nem tette le a hűségesküt.

¶ 1919. szeptember 30-án játszott utoljára a Janovics-féle társulat a Kolozsvári Magyar Nemzeti Színház Hunyadi téri épületében. A Hamletet tűzte műsorra a direktor. Ő volt a címszereplő, felesége, Poór Lili Ofélia. Janovicsnak szeptember 30-án délelőtt kellett egyeztetnie a cenzorral az előadásról. Hamlet nagymonológját meghúzták, Fortinbras bevonulását a végéről törölték, azt is csak nagy nehezen engedte a cenzor, hogy Hamlet meghaljon, annyit mondott Janovicsnak: „Meghalni, azt szabad maguknak." Megállapodtak abban, hogy Hamlet utolsó szavai ezek lesznek: „Horatio, halott vagyok; Te élsz, / Győzd meg felőlem és igaz ügyemről a kétkedőket." A búcsúesten Táray Ferenc játszotta Horatiót.

¶ Hogy mi történt a Hunyadi téri utolsó előadásukon, Janovics október 1-jei naplóbejegyzéséből tudjuk: „Hajnali három óra. Még itt ülök a színházi irodában. Fáradtan, zúgó fejjel. A rettenetes izgalom után nem is gondolok a lefekvésre. Körülöttem órák óta már halálos csend van. Azt hiszem, mindenki, közönség és színészek – Kolozsvár egész magyarsága – ébren tölti az éjszakát. Újra és újra átélem ennek a nagyszerű búcsúestének robogó eseményeit. Elevenen él a fülemben, a lelkemben minden szó, minden hang, a szenvedélyek kirobbanása és lángolása, a fájdalom vonaglása. Megpróbálom leírni, mi történt. Már hét órakor özönlött a közönség a színház felé. Mindenki ott akart lenni ezen a nagy búcsún. Csodát vártak. Mikor már az utolsó helyig megtelt a nézőtér, úgy rendelkeztem, hogy jegy nélkül is be kell mindenkit engedni. Pillanatok alatt megteltek a széksorok közötti térségek, még a zenekari helyiség is. Szorosan egymáshoz simulva, lihegve,

A bukaresti vendégszereplés (1925)
Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Janovics Jenő hagyatéka

hegyén-hátán állottak az emberek. S mindenki fekete ruhában volt. Nem volt előzetes megbeszélés, mégis mindenki úgy érezte, hogy nagy temetésre jön, s felöltötte ünnepi fekete gúnyáját. A széles folyosókon is szorongtak az emberek. Kinyittattam tehát a folyósóra nyíló ajtókat, hogy odakint is hallhassák legalább foszlányait a magyar szónak. Két és fél ezer ember szorongott a nézőtéren és a folyosókon, pedig a színházban csak ezerkétszáz ember számára van férőhely. A színház előtti tér is feketéllett. Halálos csönd támadt, amikor a függöny szétnyílt. Lélegzetét is visszafojtotta mindenki, hogy ne zavarja az ünnepi némaságot. De valahányszor egy színész a színpadra lépett, vagy kiment jelenése végén, újra és újra kitört a tapsvihar. Következett a nagymonológ. És én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a monológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés. Kiállottam a súgólyuk elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést: „Lenni, vagy nem lenni – ez itt a kérdés!" Pillanatnyi megdöbbent némaság után fergetegként robbantak ki a szenvedélyek. A karzatról éles női hang törte meg először a csöndet: – Élni akarunk! S utána kétezer torok dübörögte, harsogta felszabadultan, ujjongva, reménykedően: – Élni akarunk! Mintha a történelem kerekébe akart volna ez a kétezer ember kapaszkodni. A tenyerek összeverődtek, a lábak szilajul dobogtak, félelmetes pillanat volt. Magam is megriadtam a visszafojtott szenvedélynek ettől az orkános kitörésétől. Percekig tartott ez a viharzás, azután valahogy egymást csitították el az emberek."

és én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a monológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés, kiállottam a súgólyuk elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést: „Lenni, vagy nem lenni – ez itt a kérdés!"

¶ A rendőrök katonai segítséget kértek a színház elé. Janovics vérontástól tartott. Színészeivel közölte, az előadás után a hátsó kapun menjenek ki, ott nincs katonai kordon. „A függöny utoljára csapódott össze. A színpadról elszéledtek a színészek, munkások, a kapott utasítás szerint. A nézőtéren azonban senki sem mozdult, mindenki helyén maradt, mintha a lábak gyökeret vertek volna. Ez nem volt megbeszélés, nem volt utasítás, kétezer ember gondolatának csodás találkozása volt. Mintha meg akarták volna védeni színházukat idegen támadás ellen. (…) Ajkamra tapasztott ujjakkal jeleztem, hogy beszélnem nem szabad, s kézmozdulattal kértem,

könyörögtem, hogy távozzanak. Erre viharosabban tört fel a sírás. Közben dacos kiáltások sivítottak: – Nem megyünk el, itt maradunk! Nem hagyjuk a színházunkat! Még ott állottam a színpad elején, tehetetlenül, tanácstalanul, reszketve a fenyegető pillanatoktól, amikor a térről minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák, és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütöttékverték, kit hol találtak. Sikoltva, egymást taposva menekült, aki tudott, az embertelen támadás elől, de aki el tudta kerülni az ütlegeket, tetézetten megkapta a téren, ahol a katonák kordonjába ütközött. Azután elcsendesedett minden, a harctéren csupán eltaposott kalapok, szakadt ruhafoszlányok maradtak. A nagy színházépületben csak hárman maradtunk: az öreg Méry bácsi, a házi tűzoltó, aki várta, hogy olthasson, Bürger Antal öltöztető szabó, meg én. A vén szabó lehúzta rólam Hamlet királyi fekete trikóját. Azután végtelen, véget érni nem akaró, hosszú, álmatlan sötét éjszaka következett."

azután végtelen, véget érni nem akaró, hosszú, álmatlan sötét éjszaka következett

¶ 1941. november 9-én nyílt meg ismét a Hunyadi téren a Kolozsvári Nemzeti Színház. Táray Ferenc lett az igazgató, aki Horatiót alakította az 1919-es búcsúesten. A Hamlettel nyitottak újra. Táray köszöntőjében azt mondta: huszonkét évig fájt neki az „egykor megzavart Hamlet-előadás".

¶ Janovics Jenő Magyarországon vészelte át a második világháborút. Hagyatékának egy része, írásos és tárgyi dokumentumokkal a Kolozsvári Magyar Állami Színháznál van. Naplója Jordáky Lajos kolozsvári szociológus, kritikus, a társadalomtudományok doktora hagyatékából került elő: a gépelt dokumentumot az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára őrzi.

¶ Gajdó Tamás színháztörténész azt mondja, az utódállamok területén a hatalom elől igyekeztek elrejteni ezeket az értékes hagyatékokat. Jordáky Lajos megbízható embernek számított, hallgatott a nála lévő anyagokról:

¶ „Jordákynak a *Janovics Jenő és Poór Lili* című könyve a hetvenes évek elején jelent meg, de nem fedte föl abban, honnan vannak a pontos információi, vagyis hogy ő őrzi Janovics írásait. Ez később derült ki. Földes László színész pedig a nagyváradi lakásán rejtegette a saját színházi gyűjteményét, amely jelenleg a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem tulajdona.

A társulat 1919-ben
Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Janovics Jenő hagyatéka

De sajnos sok mindent megsemmisítettek önféltésből. Nagyjából a hetvenes évek végén indult egy »mozgalom«, hogy Romániából át kell menekíteni Magyarországra bizonyos dokumentumokat. Többnyire másolatban hozták át ide ezeket, leginkább egyéni megfontolásból, hiszen abban az időben azt érezték az »őrzők«, hogy még rosszabb idők jöhetnek ott a magyar kultúrában. Az OSZMI-hoz került például Kovács György színművész, rendező néhány kötetnyi naplója: ő a marosvásárhelyi Székely Színház egyik alapítója volt. A szlovákiai magyar színjátszás egyik legjelentősebb alakjának, Faragó Ödönnek a hagyatéka részben hozzánk került, részben az OSZK-ba" – mondta el Gajdó Tamás a *MúzeumCafé*nak.

MAGYAR IGAZGATÓK CSATÁJA SZLOVÁKIÁBAN

¶ Faragó Ödön – Janovics Jenőhöz hasonlóan – elismert volt színészként, rendezőként, társulatszervezőként, igazgatóként, színházi szakíróként. Kassai színházát Hevesi Sándor, a budapesti Nemzeti Színház főrendezője így méltatta, miután 1916. május 13-án megnézte a Bánk bán-előadásukat: „A régi Pesten kísérletezés maradt a magyar színjátszás, Kolozsvárt kihajtott a nemes vetés, de nem tudott megnőni. A gyönge palántát Kassa nevelte föl a maga dicsőségére és az egész magyar nemzet örömére. Kassa városa ezzel ragyogó példáját adta annak, hogy nem kell központban, nem kell fővárosban lenni, hogy igazi kultúrát teremthessünk."

Kassa városa ezzel ragyogó példáját adta annak, hogy nem kell központban, nem kell fővárosban lenni, hogy igazi kultúrát teremthessünk

¶ Faragó sokrétű tevékenysége jól dokumentált, ő maga is sokat publikált. Színészként kezdte Kassán, Kolozsváron főrendező lett – tanulhatott itt Janovics Jenőtől –, innen tért vissza Kassára színházat vezetni. Lehetőségeit már az első világháború is szűkítette. De jó menedzser volt, ambíciói még korlátok között is szárnyaltak, úgyhogy az 1918/19-es évad, illetve 1919 ősze még nem hozott komoly változást Kassa színházi életében, a magyar és a német társulat váltotta egymást a teátrumban, ahogyan arról a koncessziós működési engedélyek rendelkeztek. Nemcsak Kassán, de Pozsonyban is erős és kvalitásos társulat játszott, utóbbit Polgár Károly igazgatta.

A kassai színház
Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

¶ Kováts Miklós irodalom- és színháztörténész írja, hogy az államfordulat után a szlovákiai magyar színházak városi közönségének – értelmiségi-hivatalnoki réteg – jelentékeny része „elveszett". Vagy önként távoztak az új államból, mert korábban állami tisztséget töltöttek be, vagy kiutasították őket, mert nem voltak hajlandók letenni a csehszlovák hűségesküt. A korabeli népszámlálási adatokból tudjuk: százezer magyar költözött át akkor Magyarországra. Akik maradtak, már kevésbé tudták anyagilag támogatni a színházat. A társulatvezetők biztosra vették, hogy a szlovák állam gyorsan létrehozza a hivatásos szlovák nemzeti színházat. Miként Tóth László író, költő, művelődéstörténész feltárta: mivel 1918–1919-ben nem volt széles társadalmi bázisra épülő szlovák színházi közönség, a (cseh)szlovák hatóságok számára nem volt kérdés a magyar színjátszás visszaszorítása, társadalmi presztízsének lerombolása, szakmai, anyagi, infrastrukturális hátterének megsemmisítése.

¶ Miután a francia kormány 1918. június 29-én hivatalosan deklarálta a „csehszlovák nemzet" jogát az önállóságra, Pozsonyban az új hatalom 1918 szeptemberétől elrendelte, hogy a tervezett darabokat előzetesen be kell mutatni a helyi hatóságoknak. 1918. október 28-án megalakult a független csehszlovák állam, amelynek Szlovákia is részét képezte. Néhány nappal korábban indult Faragó Ödön ötödik kassai színházi szezonja. 1919 januárjában életbe lépett a kétnyelvűségről szóló rendelet. 1919. január 12-én Lehár Ferenc *Pacsirtája* ment a teátrumban, amikor az operett szünetében a hatóság emberei levetették a női szereplők pártájáról a nemzeti színű szalagot. Hamarosan betiltották azokat az előadásokat, amelyeknek címében vagy szövegében a „tót" kifejezés előfordult, így került le a műsorról például Lehár *Drótostót*ja.

Pozsonyban az új hatalom 1918 szeptemberétől elrendelte, hogy a tervezett darabokat előzetesen be kell mutatni a helyi hatóságoknak

hamarosan betiltották azokat az előadásokat, amelyeknek címében vagy szövegében a „tót" kifejezés előfordult, így került le a műsorról például Lehár Drótostótja

¶ A magyar társulatok vezetői arra kényszerültek, hogy egymással csatározzanak a „maradék" színházi helyért, hogy az addig befektetett tőkéjüket és persze a magyar színjátszást valamiképpen mentsék. Faragó 1919. április 26-án bemutatta Kassán Smetana cseh zeneszerző *Az eladott menyasszony* című vígoperáját. Sokan tartották ezt a Faragó-féle színházpolitika jelképes gesztusának. Sokan pedig támadták ezért. Faragó

közben mindent megtett azért, hogy összekösse, saját kézbe vegye a kassai és pozsonyi magyar társulatot.

¶ Polgár Károly színész, rendező, színműíró 1911-től állt a pozsonyi magyar színtársulat élén. Korabeli lapok szerint az ő előadásai is vetekedtek a fővárosi társulatokéival. Faragó viszont levélben fordult a pozsonyi kormánybiztos-helyetteshez, Dušek Győzőhöz 1919 májusában, hogy küldjék el azt a „tősgyökeres ripacs színigazgatót", máskülönben „Pozsony sohasem remélhet egy tisztultabb színészetet". A pozsonyi újságok védték az igazgatójukat, támadták Faragó tervét, mondván, nem akarnak más várossal szövetkezni, a pozsonyi magyar kultúrintézményeket kell erősíteni. A pozsonyi zsupáni hivatal színügyi bizottsága, amelynek elnöke Jaroslav Kvapil cseh drámaíró, színigazgató volt, akkoriban a közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsosa, 1920. február 20-án kimondta: Szlovákia egész területén egyetlen direktor fog működési engedélyt kapni a magyar nyelvű színházi előadások rendezésére. Ő lesz Kassán és Pozsonyban is bizonyos hónapokban. Vagyis csakis rövid szezonokban játszhattak ott.

¶ 1920. március 1-jén a pozsonyi Városi Színház épületében megalakult a cseh művészekből álló Szlovák Nemzeti Színház. Hamarosan Faragó és Polgár is megpályázta a pozsonyi magyar színi szezont. Addigra már Polgár is sározta Faragót, feljelentette őt. De Faragó nyert. Kováts Miklós fogalmazta meg, hogy Faragó „hallatlan energiával és következetességgel küzdött", hogy később is védje a magyar színészet pozícióit (a saját érdekeit is) „a hivatalos körök egyre inkább megnyilvánuló diszkriminációs intézkedéseivel szemben". Faragónak a társulat hatvan százalékát csehszlovák állampolgárságú színészekből kellett kiválasztania. Magyarországi színészekkel csak a Tartományi Hivatal engedélyével köthetett szerződést.

Faragó „hallatlan energiával és következetességgel küzdött", hogy később is védje a magyar színészet pozícióit (a saját érdekeit is) „a hivatalos körök egyre inkább megnyilvánuló diszkriminációs intézkedéseivel szemben"

¶ A színügyi bizottság 1921 őszén megszavazta azt is, hogy a Szlovák Nemzeti Színház a Városi Színházban ősztől áprilisig

1919. január 12-én Lehár Ferenc Pacsirtája ment a teátrumban, amikor az operett szünetében a hatóság emberei levetették a női szereplők pártájáról a nemzeti színű szalagot.

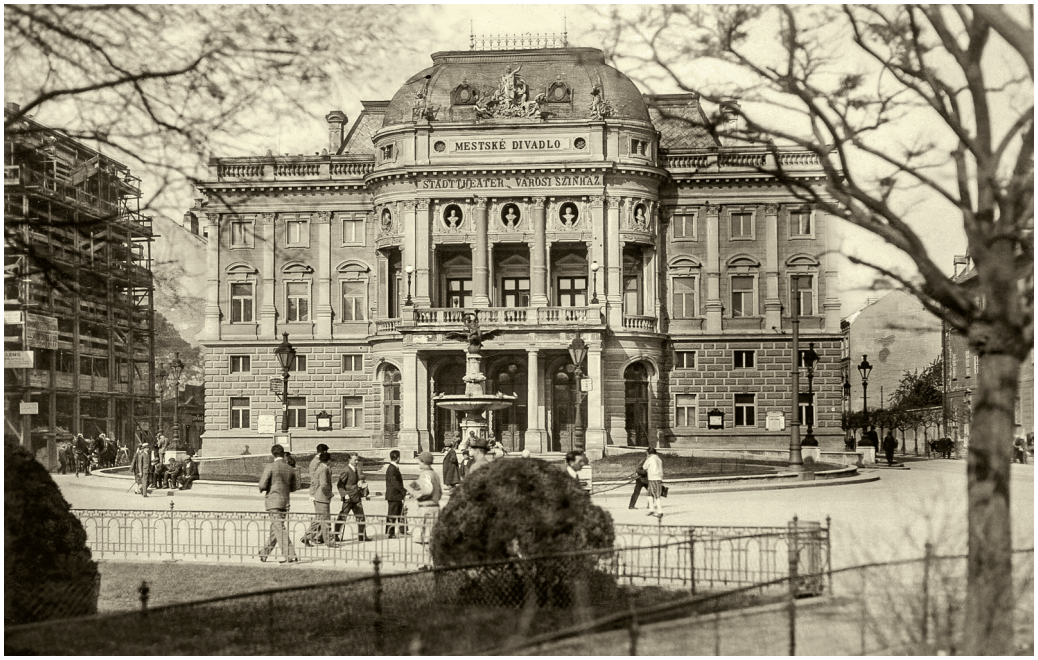

A pozsonyi Városi Színház
Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

játszhat, a magyar és a német társulat csak nyáron. Faragó Ödön hiába emelt jegyárakat, alig ment a színháza. Szintén Kováts Miklós idézi Faragó egyik nyilvános levelét a *Híradó* című pozsonyi napilap 1922. augusztus 6-ai számából: „A szlovákiai magyar színészet olyan katasztrofális helyzetbe került, hogy minden pillanatban a teljes összeomlás fenyegeti a közönség teljes hiánya, teljes közömbössége miatt! A szlovenszkói egyetlen magyar színtársulat fennmaradásának kérdése nem az én magánügyem. A színház nem érettem, hanem a szlovenszkói magyarságért van…"

¶ Pozsony után Polgár Károlyék kisebb-nagyobb városokban kényszerültek játszani. Ám a következő magyar színi szezon pályáztatásánál, 1922-ben ismét egymás ellen küzdött Faragó és Polgár – nekik voltak megfelelő színházi felszereléseik (díszlet, kellék, jelmez stb.) ahhoz, hogy tudjanak játszani. A magyar direktorok egymás elleni torzsalkodása tovább gyengítette a szlovenszkói magyar színjátszás helyzetét. Akkor a harmadik pályázót, Földes Dezsőt nevezte ki a minisztérium. Tapasztalatlan volt a színházvezetésben, egy éven belül csődbe vitte a magyar társulatot, így lemondatták. Faragó őt tartotta a „szlovenszkói magyar színészet egyik sírásójának". 1924. június 9-én újra Faragó Ödön kapta meg a koncessziót, pozícióját 1926. október végéig megtartotta. A magyar színtársulat kiszorítása Szlovákia két legjelentősebb színpadáról azonban folytatódott és befejeződött: Pozsony után Kassa színházi főszezonját is elveszítették. Tizenkét éves szlovákiai működés után Faragó 1926. október 24-én a kassai, két nap múlva a pozsonyi közönségtől búcsúzott. Mindkét helyen A *Noszty fiú esete Tóth Marival* című darabbal. Nyilatkozatban fordult a szlovákiai magyar közönséghez, kérte őket, hogy utódját, Iván Sándort – aki „tisztességes ember, jó ember, érteni fogja dolgát" – segítsék, de őt magát is, ha vissza akarna térni Kassára. Faragó távozása után többen pályáztak az igazgatói posztra, de Iván Sándor volt az egyetlen, akit a szlovák és a magyar politikai körök is elfogadtak. 1937-ig vezette a kelet-szlovenszkói magyar színházi társulatot. Faragó Ödön később visszatért Pozsonyba: tudta, hogy a csehszlovákiai magyar színházkultúra egyik lényeges problémája az utánpótlás,

a magyar direktorok egymás elleni torzsalkodása tovább gyengítette a szlovenszkói magyar színjátszás helyzetét

a magyar színtársulat kiszorítása Szlovákia két legjelentősebb színpadáról azonban folytatódott és befejeződött: Pozsony után Kassa színházi főszezonját is elveszítették

Faragó Ödön
Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

ezért 1928-ban színésziskolát indított a Carlton Hotelben, hivatalos engedély nélkül. Miután ez a hatóságok tudomására jutott, kiutasították Faragót az országból. (Ezt követően Budapesten játszott színészként, és 1945-ben halt meg, akkor már a Nemzeti Színház tagja volt.)

¶ Faragó Ödön és Polgár Károly, a két riválisa magyar direktor párbajáról Varga Emese doktori értekezéséből – *A (cseh)szlovákiai magyar hivatásos színjátszás száz éve; 1918–2018* – is sokat megtudhatunk. Azt írja, a két magyar színigazgató csatározásának megítélése máig megosztja a színháztörténészeket. Van, aki egyetért Faragó lépéseivel, más úgy ítéli meg, hogy Faragó önös érdekből kijátszotta Polgárt. „Azért is nehéz kideríteni az igazságot kettőjük vonatkozásában, mert míg Faragó színigazgatói hagyatéka teljes bőséggel fennmaradt és hozzáférhető, s ilyenképpen aprólékosan is tanulmányozhatók legszemélyesebb és legrejtettebb elgondolásai, döntéseinek, cselekedeteinek mozgatórugói, addig Polgár dokumentum- és levélhagyatékának sorsa, esetleges holléte egyelőre ismeretlen", írja Varga Emese.

a két magyar színigazgató csatározásának megítélése máig megosztja a színháztörténészeket

LAPPANGÓ DOKUMENTUMOK

¶ Az OSZMI 2005-ben kezdeményezett egy felmérést annak kapcsán, milyen történeti dokumentumok, egyebek találhatók a határon túli magyar színházakban. Gajdó Tamás mesélte, hogy minden színházban van valami, de egyénileg találták meg a módját az egyes anyagok őrzésének, nyilvántartásának. A Szlovákiai Magyar Adatbankban egyre több információ fellelhető arról a korról, viszont például a vajdasági színjátszásról alig tudunk valamit, ott nehezítette a megőrzést, hogy a Vajdaságban nem működtek magyar társulatok a két világháború között. Janovics Jenő írta 1935-ben: „Az utódállamok közül Jugoszlávia bánt legkíméletlenebbül a magyar színházzal. Már az uralomváltás első, zavaros idejében kitoloncolta az összes magyar színészeket, s ott azóta is legföljebb műkedvelők tarthatnak olykor-olykor magyar nyelvű színházi előadásokat."

a vajdasági színjátszásról alig tudunk valamit, ott nehezítette a megőrzést, hogy a Vajdaságban nem működtek magyar társulatok a két világháború között

Faragó Ödön és tanítványai a pozsonyi rádióban
Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

¶ Szabadka utolsó magyar színigazgatója Nádassy József volt hosszú ideig. 1911-ben pályázattal került a színház élére. 1912-től szinte megszakítás nélkül játszottak 1918-ig. A háborús időkben a legnagyobb csapás akkor érte őket, amikor 1915. március 11-én hajnali öt órakor kigyulladt az üres nézőtér, s néhány óra alatt a színház porig égett. Hatvanegy esztendő minden emléke megsemmisült. Nádassy azonban kijárta a város vezetésénél az új helyszínt: a Pest Szálló nagytermében játszottak tovább. Ám 1917-ben a szénhiány miatt kormányrendeletre bezárják a színházat, csak hétvégenként tarthattak három előadást. 1918. november 14-én a szerb csapatok által megszállt Szabadkán a parancsnok feltételhez kötötte a színház újranyitását: játszhatnak a magyarok, de a színészek minden előadás előtt énekeljék el a szerb himnuszt. Nádassy ezt megtagadta. A magyar társulat szétszóródott. Szabadkán évtizedekre megszűnt a hivatásos magyar színház. 1927. január 12-én nyílt meg a régi, leégett szabadkai színház helyén az új – már állandó szerb társulattal.

¶ Janovics Jenő 1937-ben fogalmazta meg a kisebbségi színjátszás kapcsán, hogy majd csak akkor lehet kritikusan véleményezni az eseményeket, ha azokat történelmi távlatból nézik a szakavatottak. Csakhogy sajnos annyira hiányos ennek a korszaknak a dokumentálása, hogy sok esetben a műsorokat sem lehet rekonstruálni, hogy egyáltalán mit játszottak, ráadásul egy-egy társulat különféle színi kerületekben lépett föl. Gajdó Tamás úgy véli, még lehetnek lappangó anyagok, és számos hiátust pótolnának – egyebek mellett – a mikrotörténetek, színészlevelezések, személyes feljegyzések. Őt például érdekelné, mit gondoltak kollégái Papp C. László operaénekesről, aki a kolozsvári román színház igazgatója lett Constantin Pavel néven az államfordulat után. Az OSZMI színháztörténésze szerint amúgy nem kellene mindent egy helyen gyűjteni, de szükség lenne egy átfogó adatbázisra, amely digitálisan hozzáférhetővé tenné a határon túli színházi dokumentumokat. Nemrégiben alakult meg a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Színházi Kutatások és Multimédia Intézete: rendszeresen egyeztetnek az OSZMI-val, és terveik között szerepel színháztörténeti adatbázis megteremtése is.

nem kellene mindent egy helyen gyűjteni, de szükség lenne egy átfogó adatbázisra, amely digitálisan hozzáférhetővé tenné a határon túli színházi dokumentumokat

Források

Színháztörténet nagyítóval – Források a magyar színjátszás történetének tanulmányozásához 1920–1949. Szerk.: Csiszár Mirella és Gajdó Tamás; Petőfi Irodalmi Múzeum – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Bp. 2018

Kováts Miklós: Faragó Ödön és Szlovákia magyar színészete, *Irodalmi Szemle*, Pozsony 1970. 6–7. sz.

Tallián Tibor: Magyar operajátszás az utódállamokban, *Muzsika*, 1999. 42. évf. 4. sz.

Trianon és a színház 2. – Színházi élet a vesztes háború után, az őszirózsás forradalomtól Trianonig, *Nemzeti Magazin*, VII. évf. 2. sz., 2019. okt.–nov.

Tóth László: Kényszerpályán. A pozsonyi magyar színjátszás az államfordulat idején; 1919–1924, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2017. 1. sz.

Kováts Miklós: *Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában 1918–1938*. Madách Könyvkiadó, Pozsony 1974

Jordáky Lajos: *Janovics Jenő és Poór Lili*. Kriterion, Bukarest 1971

Popély Gyula: A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében, *Századok*, 1989. 1–2. sz.

Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Korunk Baráti Társaság, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár 2001

Jakab Albert Zsolt: *Ez a kő tétetett… Az emlékezet helyei Kolozsváron 1440–2012*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár 2012

Varga Emese: *A (cseh)szlovákiai magyar hivatásos színjátszás száz éve 1918–2018; doktori értekezés*. Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola, 2019

Impériumváltás és színházi élet Kolozsváron 1918–1919 – Janovics Jenő visszaemlékezése, *Korunk*, 29. évf. 12. sz. 2018. dec.

Magyar Színháztörténet II. 1873–1920. Főszerk.: Székely György, Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Bp. 2001

Magyar színművészeti lexikon. Szerk.: Schöpflin Aladár, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Bp. 1929

A torony felújítása 1898-ban

VADERNA GÁBOR

AZ ARANY-HAGYOMÁNY NAGYSZALONTÁN

¶ Arany János nagyszalontai kultusza nem a költő halála után indult. A város már 1856-ban olajképet rendelt neves szülöttéről Barabás Miklóstól.[1] Mindössze négy esztendő telik el tehát Arany távozása és az első figyelemre méltó kultikus tiszteletadási forma között. Mindazonáltal nyilván Arany János 1882-ben bekövetkezett halála után indulhatott el az a folyamat, amelynek során a város végérvényesen emlékezetpolitikájának középpontjába helyezhette a költő alakját. A továbbiakban ennek az emlékezetpolitikának az alakulását tekintem át röviden.

¶ Arany János 1882. október 22-én hunyt el. Temetésére néhány nap múltán került sor a Fiumei úti temetőben. Az idő rövid volt ugyan, Nagyszalonta városa mégis meg tudta oldani, hogy egy küldöttség jelen legyen, s koszorút helyezzen a sírra. A küldöttségben természetesen Arany barátai és rokonai kaptak helyet, akik talán magánemberként is megjelentek volna földijük búcsúztatásán. A legenda szerint a hazafelé tartó úton döntötték el, hogy az elhunyt tiszteletére egy kisdedóvót nyitnak a szülővárosban, valamint berendeznek egy emlékszobát is.[2] Hogy az ötlet kitől származott, megoszlanak a vélemények. Rozvány György (Arany gyerekkori barátja) és Szél Kálmán (a költő veje) neve is felmerült – bár végső soron mindegy, ki volt a kezdeményező. Mindenesetre a hazatérő küldöttség ötletét gyorsan követték a tettek.[3] November 12-én Fónagy László, a város országgyűlési képviselője népgyűlést hívott össze, ahol megalakították az Arany Emlékbizottságot, valamint gyűjtést kezdeményeztek a Budapesten felállítandó Arany-szobor költségeihez.[4] (Ekkor még nem tudhatták, hogy a tervezett szobor pályázatának kiírására is csak 1887-ben fog sor kerülni. A Stróbl Alajos által készített – a Schickedanz Albert által tervezett talapzattal együtt teljes – szobor avatására végül csak 1893. május 14-én került sor a Nemzeti Múzeum kertjében.)[5]

a legenda szerint a hazafelé tartó úton döntötték el, hogy az elhunyt tiszteletére egy kisdedóvót nyitnak a szülővárosban, valamint berendeznek egy emlékszobát is

megalakították az Arany Emlékbizottságot, valamint gyűjtést kezdeményeztek a Budapesten felállítandó Arany-szobor költségeihez

¶ A létrejövő emlékbizottságnak mindenekelőtt az anyagi alapokat kellett megteremtenie a majdan létesítendő kulturális intézményekhez. Bár két év alatt nem sikerült igazán komoly összeget begyűjteni (mindössze 3350 forint volt a bizottság kasszájában)[6], ez is elegendőnek látszott egy emlékszoba berendezésére. [7] A felajánlások részben magánszemélyektől érkeztek, részben a hozzátartozóktól. Fontos kiemelni, hogy Arany rokonai már ekkor sokat tettek a nagyszalontai Arany-kultuszért: Ercsey Sándor, a költő sógora Arany-könyvének bevételeit, Arany özvegye pedig a Nagyszalonta környéki birtokokat ajánlotta fel a bizottságnak,[8] amely továbbra is emlékszoba és kisdedóvó létrehozását tervezte. Gondot jelentett ugyanakkor, hogy a bizottság nem rendelkezett számottevő tárgyi anyaggal egy emlékszoba berendezéséhez.

Arany rokonai már ekkor sokat tettek a nagyszalontai Arany-kultuszért

¶ 1885. február 19-én budapesti otthonában elhunyt Arany Jánosné Ercsey Julianna. Abban az otthonban, ahol Arany nyugdíjazása után laktak, s melyet megtarthatott a költő halála után is. Ez a szomorú esemény új helyzetet teremtett: 1885. február 28-án a bizottság a költő fiához, Lászlóhoz fordult azzal a kéréssel, hogy segítsen egy emlékszoba berendezésében. Arany László április 8-án válaszolt. Ma már nem tudni, hogy a kérést megfogalmazók sejtették-e előre a kedvező fordulatot (azaz beszéltek-e korábban a költő fiával az emlékszoba lehetőségeiről) vagy Arany László csak kapva kapott a kínálkozó alkalmon, hogy méltó helyre juttathatja el apja emléktárgyait. Mindenesetre Nagy Sándor református lelkésznek (az emlékbizottság alelnökének) írott válaszában egy nagyobb tárgyi hagyaték mellett apja könyvtárának egy részét is odaígéri a nagyszalontaiaknak.[9]

a bizottság a költő fiához, Lászlóhoz fordult azzal a kéréssel, hogy segítsen egy emlékszoba berendezésében

egy nagyobb tárgyi hagyaték mellett apja könyvtárának egy részét is odaígéri a nagyszalontaiaknak

¶ Arany László nagy lendülettel ürítette ki az akadémiai lakást, leltározta a könyveket, és a kéziratos hagyatékot rendezte. A tárgyak igen hamar eljuthattak a szülővárosba. 1885. június 6-án már meg is nyitják az emlékszobát – egyelőre a református iskola egyik termében. A megnyitón a család részéről megjelenik Arany László Szalay Gizellával (feleségével), Szél Piroska (Arany unokája, Arany László unokahúga), Szél Kálmán (Arany veje, Piroska édesapja), Ercsey Sándor (Aranyné

testvére) és mások az Ercsey-rokonságból. Jelen van Rozvány György a szalontai barátok közül, Lévay József az irodalmi barátok közül; a Magyar Tudományos Akadémia nevében Rómer Flóris, a Petőfi Társaság nevében Ábrányi Emil helyez el koszorút.[10] E teremben kapott helyet az akadémiai dolgozószoba enteriőrje, Arany könyvei és ide szállított kéziratai. Tizennégy esztendeig állt ez a kiállítás.[11] Fontos hangsúlyozni, hogy Arany László és a helyiek múzeumalapítása, helyi kultuszépítése új intézményi formákkal való kísérletezést jelentett. Nem volt ugyanis még mintája annak, miképpen kell egy költő életét muzealizálni és bemutatni. S talán ennek is köszönhető a meglepő gesztus, hogy Arany László a nyilvánosság elől rejtőzködő apjának olyan oldalát mutatta meg, amit korábban csak nagyon kevesen láthattak. Ráadásul a nagyvárosi polgári enteriőrt a vidéki mezővárosban állították ki, s ilyenformán a költő személye és életformája mintegy mintaként állhatott a helyiek előtt: lám, lám, legnagyobb szülöttünk mily sokra vitte.

Arany László és a helyiek múzeumalapítása, helyi kultuszépítése új intézményi formákkal való kísérletezést jelentett, nem volt ugyanis még mintája annak, miképpen kell egy költő életét muzealizálni és bemutatni

¶ A Csonka toronyba költözés ötletét – akárcsak a múzeum létesítésének tervét – Szél Kálmán és Rozvány György is magáénak vallotta.[12] Az emlékszoba önmagában viszonylag szűkös költségvetésből is megvalósítható volt, ám Arany László adománya váratlanul gazdagabbnak bizonyult annál, mintsem az iskola egy termében lehetett volna bemutatni. Egész egyszerűen a kiállítótér szűkös volt az anyag méretéhez képest. Ráadásul Arany László már az adományozáskor úgy rendelkezett, hogy az ide kerülő könyv- és kéziratos állományt „megbízható egyének" kutathassák, s ehhez a körülmények sem voltak egyelőre adottak. A Csonka torony megszerzése és közcélokra fordítása nem volt problémamentes. A magtárnak használt romos épület magánkézben volt, ám közösségi használatba vételét a település urbanisztikai fejlesztései is alátámasztották. Az épület megvásárlására a megfelelő összeg töredéke állt csak rendelkezésre, s az sem sokat javított a helyzeten, hogy a budapesti Arany-szobor (amelyre a nagyszalontaiak is adományoztak ugyebár) pénzalapjából a leendő múzeum részére is elkülönítettek egy csekély összeget. 1893 májusában arról írt a sajtó, hogy a budapesti Arany-szobor

Arany László már az adományozáskor úgy rendelkezett, hogy az ide kerülő könyv- és kéziratos állományt „megbízható egyének" kutathassák

Bizottság által felajánlott 3500 forint egyelőre kevés lesz a kivásárláshoz, s ezért Vadnay Károly gróf Zichy Jenőhöz, a Műemlékek Országos Bizottsága elnökéhez fordult segítségért.[13] Végül a telek végső ára 15 ezer forint lett,[14] ezért az emlékbizottság kénytelen volt pénzügyi kölcsönt is igénybe venni. A szerződést 1893. július 9-én írták alá a felek.[15]

¶ Ám ahhoz, hogy a szervezők pénzügyi tranzakciókat is bonyolítsanak, szervezeti formát is kellett változtatni. Így jött létre 1894. február 7-én az Arany Emlékegyesület kimondottan azzal a céllal, hogy a múzeumot a Csonka toronyba helyezzék át. Megcélozták továbbá egy hajdúkori tárlat kialakítását ugyanitt, s továbbra sem mondtak le a kisdedóvó intézet alapításáról.[16] A felálló emlékegyesület azonban hiába indított gyűjtést, adósságait nem sikerült rendezni, s rövid távon nem látszott esélye a torony felújításának. Végül Arany László lépett ismét közbe: magára vállalta a torony restaurálásának teljes összegét, s megbízta az ekkor még csak 31 esztendős, ám sokra hivatott, historizáló építészettel foglalkozó Gyalus Lászlót a tervek kidolgozásával. A tervek kivitelezéséhez még hozzá sem láttak, amikor Arany László 1898. augusztus 1-jén váratlanul meghalt. A munkálatok azonban nem álltak le.[17] 1899 első hónapjaiban Veres Károly nagyszalontai építész elvégezteti a torony külső rekonstrukcióját (március 15-én már felteszik a toronygombot, májusra az építészeti munkálatok már előre is haladnak[18]), augusztus 27-én pedig megnyitotta kapuit a torony.[19]

a felálló emlékegyesület azonban hiába indított gyűjtést, adósságait nem sikerült rendezni, s rövid távon nem látszott esélye a torony felújításának

¶ Az ünnepségen ismét illusztris társaság jelent meg. A sort Szél Kálmán beszéde nyitotta, Lévay József szavalta el az alkalomra írott ódáját,[20] őt követte Rádl Ödön a Szigligeti Társaság és a Petőfi Társaság nevében,[21] majd Szász Károly az Akadémia[22] és Gyulai Pál a Kisfaludy Társaság nevében,[23] a nagyszalontai dalárda énekelt. A megnyitót követő ebéden Tisza Kálmán volt miniszterelnök ürítette poharát Aranyra (aki hajdan öcscsének, Tisza Domokosnak volt a nevelője). A *Vasárnapi Ujság* tudósítása szerint Gyalus László a Műemlék Bizottság képviseletében jelent meg – s ha ez igaz is, minden bizonnyal saját terveinek megvalósulását is ellenőrizte.[24] A négy emeleti szint is elkészült, körkörösen felfelé forduló lépcsősorral,

A Csonka torony 1893-ban

Az új bejárat kialakítása során egy kisfiú állt a majdani Arany-szobor helyére (1906)

különböző ablakformákkal, eltérő belmagasságokkal. A múzeum mégsem volt teljes még ekkor: a felső szintek építészetileg álltak csak készen, még szükség volt belső munkálatokra. A földszinten ekkoriban egy fogadótér kapott helyet, az első emeleten pedig az akadémiai enteriőr volt látható.[25]

¶ Az egyre kiterjedtebb tevékenységet folytató emlékegyesület a 20. század elején egyre nagyobb ívű terveket dédelgetett. Felkeresték Stróbl Alajost, hogy Nagyszalonta számára készítsen egy újabb Arany-szobrot, megvásárolták az Arany szülőháza helyére épített épületet, és elkezdődött a Csonka torony mellett az Arany-palota építése is. (Mindeközben épül az új főtér, indul a városháza neoklasszicista épületének felhúzása, 1901-ben átadják Tóth András egész alakos Kossuth-szobrát a főtéren.)[26] Egy Arany-szobor megrendelését 1903-ban döntötték el.[27] A vállalkozás körüli dilemmákat Debreczeni István gyűjtötte össze:[28] eszerint eredetileg a Toldi térre (a főtérre, ma: Parcul Mare) tervezték a szobrot. Végül Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója s nem mellesleg Arany László özvegyének unokatestvére javasolta 1904. november 6-án, hogy a Csonka torony eredetileg délre néző bejáratát (amelynek elérése amúgy is magánterületen keresztül történt) helyezzék át a főtér irányába, s az előtte lévő földszintes épület elbontása után, a létesülendő Arany-palota mellett legyen az új főbejárat. Az ő ötlete volt az is, hogy az új bejárat fölött a fal mélyítésével lehetne helyet csinálni a szobornak.[29] Közvetve tehát ismét Arany János budapesti rokonsága mozdította elő az eseményeket, illetve irányt is szabtak azoknak. Megtehették, ugyanis a pénzszűkében lévő Arany Emlékegyesületet ezúttal is a család segítette ki: Arany Lászlóné adta ugyanis az első adományt, s a későbbi gyűjtést is előmozdította (felkérte például a Nemzeti Színház színészeit, hogy Nagyváradon jótékonysági estet tartsanak). A szobor tervét Stróbl Alajos készítette, aki a kivitelezéssel (mivel számos egyéb felkérésnek kellett eleget tennie) fiatal, ekkor még a húszas évei elején járó tanítványát, a tehetséges Kolozsvári Szeszák Ferencet bízta meg. A szobor leleplezésére ismét országos ünnepség keretében került sor 1907. szeptember 15-én. Az eseményt ezúttal is Szél Kálmán beszéde nyitotta, ezúttal is fellépett

a pénzszűkében lévő Arany Emlékegyesületet ezúttal is a család segítette ki: Arany Lászlóné adta ugyanis az első adományt, s a későbbi gyűjtést is előmozdította

a nagyszalontai dalárda, s volt díszebéd is. A projekt fővédnöke, Szalay Imre leplezte le a szobrot, az Akadémiát Heinrich Gusztáv főtitkár és Alexander Bernát, a Kisfaludy Társaságot Beöthy Zsolt, a Petőfi Társaságot Baróti Lajos képviselte, megjelent gróf Tisza István (aki ekkoriban „csak" a főrendiház tagja volt, s inkább a Tisza családot képviselte), Glacz Antal, Bihar megye főispánja, számos koszorút helyeztek el a torony bejáratánál.[30]

¶ Az Arany Emlékegyesület a szoboravatás után hozzálátott további tervei végrehajtásához. 1908-ban vásárolták meg a szülőház telkén álló házat, ahová a kisdedóvó berendezését tervezték. Végül egy napközi valósult meg, amelynek üzemeltetését a város vállalta át az egyesülettől. 1912-ben épült meg eklektikus stílusban az Arany-palota (a barokk lakóházakra hajazó épület tornya a szecesszió felé mutat). A bérház alsó szintjén boltok nyíltak, a felső szinten bérlakásokat adtak ki. Az emlékegyesület innen várt olyan bevételeket, amelyek segítségével Arany János születésének közelgő centenáriumát megünnepelhették volna. Ám az ünneplés elmaradt: a háborús események miatt a nagyszalontaiak csak szűk körben emlékezhettek meg nagy szülöttjükről, s az első világháborút lezáró békeszerződések új helyzetet teremtettek.[31]

az ünneplés elmaradt: a háborús események miatt a nagyszalontaiak csak szűk körben emlékezhettek meg nagy szülöttjükről, s az első világháborút lezáró békeszerződések új helyzetet teremtettek

¶ A Románia területére került múzeum fejlesztési lehetőségei hosszú távon „fagytak be". Az emlékegyesület is csak 1929-ben kezdheti meg újra a munkáját. A kiállítással évtizedekig nem történik semmi: az 1. emeleten továbbra is az Arany-szoba található, a 2–3. emeleten az egymást követő ünnepségek kultikus tárgyai (koszorúk, szalagok) installációja látható, a 4. emelet pedig kilátónak van megnyitva. Valamikor a két világháború között Mikó Pál magyar tanító és a múzeum kinevezett őre modern, többszintes vitrineket szerez, ezekben a költő személyes tárgyait szellősebb elrendezésben állíthatták ki.

¶ A múzeum életének intézményes változása természetesen nemcsak praktikus kérdéseket vetett fel. A többségében magyarok lakta település számára újra ki kellett találni, hogy mit is jelent a nagy nemzeti költő kultusza. S itt nem is feltétlenül a magyar nemzeti identitás kifejezésének ügye merülhetett

újra ki kellett találni, hogy mit is jelent a nagy nemzeti költő kultusza

fel magában, hanem összekapcsolódott azzal, hogy a nagyszalontaiak miképp mesélik el saját történelmüket. A Csonka torony ugyanis, amely a múzeumnak végül otthont adott, Nagyszalonta történelmének ikonikus épülete volt, afféle emlékezethelyként működött a helyiek számára. A torony emlékeztetett a mitikus múltra (a helyiek a Toldiakhoz kötötték felépítését), a maga csonkaságában emléke volt a törökök elleni véres háborúknak (a területet többször is végigpusztították, ám a torony továbbra is emlékműként magasodott a pusztulás fölött), de emléke volt annak a traumatikus tapasztalatnak is, hogy a kiváltságolt hajdúk számára a török kiűzése a paraszti sorba való visszasüllyedést, pauperizálódást jelent (ezt Arany János családja is megszenvedte).

a Csonka torony ugyanis, amely a múzeumnak végül otthont adott, Nagyszalonta történelmének ikonikus épülete volt, afféle emlékezethelyként működött a helyiek számára

¶ Amikor a múzeum a Csonka toronyba költözött, az átépítésnek nem pusztán a nemzeti *gloire* kifejezése volt a célja, hanem összetettebb jelentésrétegei voltak. Egyfelől az átépítés maga volt a modernizáció ígérete. Láttuk, hogy az épület egy urbanizációs folyamat részeként lett koncipiálva. Másfelől a csonkaságában traumatikus emlékeket hordozó, traumatapasztalatokat kifejező torony historizáló visszaállítása a történelmi sebek begyógyítását is jelentette. S végül a város az emlékezet radikális átrendezésére tett kísérletet, amikor a traumatikus emlékek helyébe a traumatikus emlékeket modern irodalmi eszközökkel elbeszélő költő emlékezetét, a lokálisan létező történelmi emlékezet helyébe egy önreflexív modern történeti tudatra emlékezést helyezte.

historizáló visszaállítása a történelmi sebek begyógyítását is jelentette

¶ Mindössze néhány év telt el azóta, hogy a torony megtalálta helyét a város arculatában, amikor az első világháborút lezáró határrendezések új szituációt teremtettek. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mivel a helyiek számára a történet, a múzeum alapításának története még egyáltalán nem zárult le – ennek a folyamatnak a következő állomása lett volna Arany 100. születésnapjának látványos megünneplése. Trianon után a múzeum egy irányba tartó értelmezési lehetősége összeomlott. Ettől kezdve ugyanis felerősödhetett az a szerepe, amely a magyar nemzeti identitás kifejezésének intézménye lehetett, ám a korábban hozzá kapcsolódó modernizációs álmok köddé váltak.

¶ A Csonka torony átépítése és átértelmezése a helyi, traumatikus kulturális identitás meghaladására tett modernista kísérlet volt. Jellemző, hogy amikor a helyi magyar közösséget újabb traumatikus történelmi tapasztalatok érik – jelesül az első világháborút lezáró békeszerződések után román fennhatóság alatt találják magukat –, felmerül a Csonka torony visszabontásának lehetősége. 1936-ban az Arany Emlékegyesület Héger Ferenc építésszel készíttet terveket a torony visszabontására, s azokat be is adják a városi építészeti hivatalnak.[32] Hogy hol halt el az ügy – az emlékegyesület visszakozott, vagy a város volt elutasító –, most mindegy. A visszabontás ötlete önmagában érdekes: egyfelől megérthető úgy is, mint a historizáló törekvések újragondolása (a múlt jele a rom, a historizáló újraépítéssel nem lehet elfedni), másfelől a város régi traumatikus emlékezetének újra előhívásaként. A Csonka torony modernizálása a régi traumák feletti győzelmet, a gyógyulást hirdette – az új történelmi traumák azonban feltépték a régi sebeket.

a visszabontás ötlete önmagában érdekes: egyfelől megérthető úgy is, mint a historizáló törekvések újragondolása (a múlt jele a rom, a historizáló újraépítéssel nem lehet elfedni), másfelől a város régi traumatikus emlékezetének újra előhívásaként

¶ 1940-ben a város és vele a múzeum ideiglenesen visszakerül Magyarországhoz, ám a háborús körülmények ismét megakadályozzák a fejlesztéseket. Amikor az előrenyomuló szovjet katonák elérik Nagyszalontát, a múzeum jelentős mértékben megrongálódik. Részben a katonák, részben mások fosztogatnak a toronyban. Jellemző, hogy – néhány kivételtől eltekintve (mint például Arany emlékérmei és három ezüst babérkoszorúja) – jobbára nem az értékelhető műkincseket rabolták el ekkor, hanem a mindennapi életben még használható tárgyakat: a szőnyeget, az ágyneműt, a ruhákat vitték el, elszívták Arany szivarjait, megtömött pipáját (amelyet halálakor éppen csak félig szívott el a költő). A tárgyak csaknem harmada veszett oda.[33] Az Arany Emlékegyesület ekkor szűnik meg hosszabb távon.

A helyiek számára a történet, a múzeum alapításának története még egyáltalán nem zárult le – ennek a folyamatnak a következő állomása lett volna Arany 100. születésnapjának látványos megünneplése.

¶ A múzeum tárgyainak visszagyűjtését és maradék anyagának megőrzését Mikó Pál és Tordai Ferenc helyi tanárok kezdik meg. A Román Népköztársaság alatt évek telnek el, mire a múzeum ismét működni kezd, sőt infrastrukturális változások is történnek (például bevezetik a toronyba a villanyt, s a múzeum hétköznap is nyitva tud tartani). Csak az 1950-es lassú „olvadás" alatt, illetve a magyar–román viszony rendezése okán válhatott lehetővé a múzeum komolyabb rekonstrukciója.

asak az 1950-es lassú „olvadás" alatt, illetve a magyar–román viszony rendezése okán válhatott lehetővé a múzeum komolyabb rekonstrukciója

¶ 1956. június 1-jén a 33 esztendős Dánielisz Endre vette át a múzeum igazgatását, aki azon nyomban hozzálátott egy új tárlat kialakításához. A maradék anyag rendezéséhez korszerű vitrineket szerzett be, s újabb (részben helytörténeti vonatkozású történeti és néprajzi, részben Aranyra vonatkozó) tárgyak begyűjtésével pótolta a hiányokat, illetve gazdagította a múzeum korábbi állományát. Az új helyzet teljesen új kiállítást kívánt, s Dánielisz meg is felelt a kihívásnak. Az új muzeológiai koncepció Arany János és Nagyszalonta történetét mutatta be lineáris rendben. A földszinten megvalósította az Arany Emlékegyesület egykori tervét, és Nagyszalonta történelmét dolgozta fel (ezt indokolttá tette, hogy ide lehetett elhelyezni a városházáról áthozott nagyméretű Bocskai-képet Éder Gyulától). Dánielisz koncepciójában ez a szint a nagyszalontai gyökereket mutatta be. Az 1. és 2. emeleten Aranynyal kapcsolatos dokumentumok sora vezetett végig az életrajzon időrendben, hogy aztán a 3. emeleten az akadémiai dolgozószoba mutassa be Arany beérkezését, karrierjének csúcspontját. A 4. szinten az Arany halála utáni események bemutatása következett: itt az Arany ihlette képzőművészeti alkotásokat és a tárlókban az Arannyal kapcsolatos könyveket mutatták be. Dánielisz bátran nyúlt anyagához: amikor a Petőfivel való barátsághoz ért, akkor például egy 20. századi szoborral érzékeltette e kapcsolatot (Puskás Sándor szobrászművész 1957-ben készítette el művét). A tárlat hitelességét az eredeti tárgyak autentikussága szolgáltatta, s a kurátor merészen egészítette ki a hiátusokat saját, korszerű tartalommal.[34] Az új kiállítást, mely 2017-ig egyre romló, de változatlan állapotban állt, 1957. március 3-án nyitották meg. A reprezentatív

az új muzeológiai koncepció Arany János és Nagyszalonta történetét mutatta be lineáris rendben

a tárlat hitelességét az eredeti tárgyak autentikussága szolgáltatta, s a kurátor merészen egészítette ki a hiátusokat saját, korszerű tartalommal

A múzeum igazgatója, Mikó Pál és későbbi igazgatója, Dánielisz Endre még diáksegítőként

eseményen képviseltették magukat román és magyar politikai és kulturális intézmények egyaránt.[35]

¶ A muzeológiai koncepció fejlesztése mellett e korszak nagy eredménye, hogy – bár számos történet kering az irodalomtörténészek között arról, hogy mennyire nehéz volt konkrét lépéseket tenni – a múzeum rendkívül értékes kéziratos és könyvállománya az Aranyra irányuló irodalomtörténeti kutatások számára hozzáférhetővé válhatott.[36] Ez a szempont különösen azok után értékelődött fel, hogy 1945-ben, Budapest ostromakor megsemmisült az Arany-hagyatéknak az a része, amelyet Arany László nem adott át korábban.

a múzeum rendkívül értékes kéziratos és könyvállománya az Aranyra irányuló irodalomtörténeti kutatások számára hozzáférhetővé válhattak

¶ Az 1989-es romániai forradalom és a demokratikus köztársasággá alakulás viharos időszaka után az Arany János Emlékegyesület újjáalakult, és visszaigényelte korábbi ingatlanait. Hosszadalmas per vette kezdetét ekkor, mely 2016-ig blokkolta a lehetséges infrastrukturális fejlesztéseket is. Végül a Patócs Júlia vezette emlékegyesület visszakapta ingatlanjai jelentős részét (így a Csonka tornyot is), miközben az itt őrzött tárgyak a város tulajdonában maradtak, s a muzeológiai felügyeletet a Körösvidéki Művészeti Múzeum (Muzeul Ţării Crişurilor) látja el Nagyváradon (Oradea, Románia).[37] Arany János születésének 2017-es bicentenáriumi ünnepsége olyan financiális helyzetet teremtett, amely lehetővé tette az Arany János Emlékmúzeum teljes állományának restaurálását és új színrevitelét.

(A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjá*nak támogatásával készült.)*

Jegyzetek

[1] Kaszap-Asztalos Emese–Sidó Anna: *„Melyik talál?" Arany János életében készült képmásai*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 2018, 24–25. (12. tétel).

[2] Az ötlet születéséről lásd Dánielisz Endre: Az Arany János Emlékmúzeum története. In: uő.: *Arany-emlékek Nagyszalontán. Tanulmányok. Dokumentumok*. Kriterion, Bukarest 1984, 6–138., 226–234., itt 226.

[3] Debreczeni István: *A nagyszalontai Arany-emlék-egyesület története 1882–1912*. Kálmán László Könyvnyomdája, Nagyszalonta 1913, 6–7.

[4] Uo. 5–6.

[5] Sidó Anna: „Elevenebbek a létezőeknél". Toldi ábrázolásának kezdetei a hazai szobrászatban. In: *Önarckép álarcokban. A Petőfi Irodalmi Múzeum Arany János-kiállításának katalógusa* (főszerk.: Vaderna Gábor, szerk.: Kalla Zsuzsa–Kaszap-Asztalos Emese–Sidó Anna), Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 2018, 420–437., itt: 426–429.

[6] Dánielisz: i. m. 7.

[7] Debreczeni: i. m. 6; Dánielisz: i. m. 7.

[8] Debreczeni: i. m. 5; Dánielisz: i. m. 7.

[9] A kézirat lelőhelye: Muezum Memorial Arany János, Salonta, Romania (a továbbiakban: MMAJ), Dos. 93. (*„Én kis hazám a nagy hazában". A nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum kézirattári dokumentumai* (szerk. Rózsafalvi Zsuzsanna), Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 2018, 259.) Kiadta: Török Zsuzsa–Zeke Zsuzsanna, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 2018, 204–205.

[10] Debreczeni: i. m. 9–12; Dánielisz: i. m. 10–11. Lévay emlékbeszédének kézirata: MMAJ, Dos. 67. (Rózsafalvi: i. m. 260.)

[11] Az eredeti tárgyi állomány a különböző leltárakból rekonstruálható: *Az „Arany-Emlék-Szoba" leltára,* Reich Jakab Könyvnyomdájában, Nagyszalonta 1899; *Arany János emléktárgyainak leltára, amelyek 1900. évi június hó 22^én a „Csonka toronyban" leendő megőrzés végett küldettek,* Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (a továbbiakban: MTA KIK Kt.), Ms 4/3; *Az Arany Múzeum története és katalógusa* (szerk.: Debreczeni István) Szabadsajtó Rt. (Az Arany Emlékegyesület könyvei IV.), Szatmárnémeti [1920]. Lásd a későbbi katalógusokat: *Arany János és családja relikviái. Katalógus* (összeáll. Ratzky Rita–Thuróczy Gergely), Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 2009; *Az Arany család tárgyai. Tárgykatalógus* (összeáll.: Török–Zeke, 2018.

[12] Debreczeni: *A nagyszalontai Arany-emlék-egyesület története,* i. m. 12.; Dánielisz: i. m. 12.

[13] Arany-szoba a Csonkatoronyban, *Pesti Hírlap,* 15.129 (1893. máj. 11.) 10.

[14] A szalontai Csonka-torony, *Vasárnapi Ujság,* 40.24 (1893. jún. 11.) 408. Dánielisz Endre 50 ezer forintról tud, lásd Debreczeni: *A nagyszalontai Arany-emlék-egyesület története,* i. m. 13–14; Dánielisz: i. m. 13.

[15] A Csonkatorony átvétele, *Budapesti Hírlap,* 13.190 (1893. júl. 12.): 7.

[16] Az alakulás idejéből való alapszabály: *A nagy-szalontai „Arany-Emlék" Egyesület alapszabályai,* Reich Jakab Könyvnyomdája, N.-Szalonta 1894. Utóbb: *A nagyszalontai Arany Emlékegyesület alapszabályai,* Székely J. Jenő Könyvnyomdája, Nagyszalonta 1914.

[17] Az özvegy decemberben jelentette be a folytatást: *Budapesti Napló,* 3.348 (1898. dec. 18.): 8. Január elején a *Pesti Hírlap* további anyagi hozzájárulásáról is beszámol – december 14-én leközlik a kötelezettségvállalási nyilatkozatot. A szalontai csonkatorony, *Pesti Hírlap,* 21.9 (1899. jan. 9.) 6. Lásd még A nagyszalontai csonkatorony, *Pesti Napló,* 50.8 (1899. jan. 8.) 11.

[18] A szalontai Arany-szoba, *Pesti Napló,* 50.132 (1899. máj. 13.) 8–9; Arany-múzeum Nagy-Szalontán, *Vasárnapi Ujság,* 46.21 (1899. máj. 21.) 355.

[19] Az ünnep értelmezéséhez lásd Porkoláb Tibor: Veteránok a Csonka toronyban. Gyulai Pál, Lévay József és Szász Károly az 1899. évi nagyszalontai Arany-ünnepélyen. In: *(B)Irodalom. Gyulai Pál az irodalom élén* (szerk. Ajkay Alinka–Császtvay Tünde), reciti (reciti konferenciakötetek 2.) Bp. 2018, 133–144.

[20] Megjelent: Lévay József: Az Arany-szoba, *Akadémiai Értesítő,* 10.10 (1899): 499–501. Nem autográf kézirata: MMAJ, Dos. 61. (Rózsafalvi: i. m. 278.)

[21] Megjelent: Rádl Ödön: *Ünnepi beszéd[!] elmondotta a nagyszalontai Csonkatorony felavatási ünnepélyén 1899. évi augusztus hó 27-én,* Láng József, Nagyvárad 1899.

[22] Megjelent: Szász Károly: A szalontai csonka-torony felavatásánál, *Akadémiai Értesítő,* 10.10 (1899): 497–499. Kézirata: MMAJ, Dos. 68. (Rózsafalvi: i. m. 264.)

[23] Gyulai beszéde: Az Arany-ünnepély Nagy-Szalontán, *Vasárnapi Ujság,* 46.36 (1899. szept. 3.) 601–602., itt: 602.

[24] Uo.

[25] Az eseményekről lásd Arany János, *Pesti Napló,* 50.237 (1899. aug. 27.) 1.; A Csonkatorony felavatása, *Pesti Napló,* 50.238 (1899. aug. 28.) 2–3.; Arany János emléke, *Budapesti Napló,* 4.237 (1899. aug. 28.) 2.; Arany-ünnep, *Magyarország,* 6.237 (1899. aug. 28.) 1.; A nagy-szalontai Arany-Muzeum, *Pesti Napló,* 50. 239 (1899. aug. 29.) 4.

[26] A szobor létrehozásáról és későbbi sorsáról lásd Dánielisz Endre: A szalontai Kossuth-szobor kálváriája, *Honismeret,* 27.1 (1999) 56–60. Ennek dokumentumai: MMAJ, Dos. 337.

[27] Arany János szobra Nagyszalontán, *Független Magyarország*, 2.418 (1903. máj. 16.) 10.

[28] Debreczeni: *A nagyszalontai Arany-Emlék-Egyesület története*, i. m. 56–65.; Dánielisz: Az Arany János Emlékmúzeum története, i. m. 18–22.

[29] Arany János-szobor Nagy-Szalontán, *Budapesti Hírlap*, 24.309 (1904. nov. 8.) 12.; Arany János szobra Nagyszalontán, *Magyarország*, 11.269 (1904. nov. 10.) 12. Fennmaradt a Szalay által sebtében felskiccelt ötlet is: MMAJ, Dos. 329. (Rózsafalvi: i. m. 265.)

[30] Arany János szobra, *Pesti Hírlap*, 29.221 (1907. szept. 17.) 7–8.; Arany János szobra, *Ország-Világ*, 28.38 (1907. szept. 22.) 800–801.; A nagyszalontai Arany János szobor, *Tolnai Világlapja*, 7.40 (1907. szept. 29.) 1560. (Az utóbbi cikk Császár Ferencet nevezi meg a mű alkotójaként – nyilván rosszul hallotta az ismeretlen szobrász nevét a tudósító.)

[31] E korszakról lásd Dánielisz: Az Arany János Emlékmúzeum története, i. m. 22–27.

[32] A szalontai sajtóhíreket idézi: Dánielisz: A nagyszalontai sajtó tükrében Arany János és a Múzeum, i. m. 209., 210. Az idézett cikkek: Csonkatornyot kap végre az Arany Emlékmuzeum, *Az Ujság*, 8.55 (1936. márc. 8.); Bakos Imre: Csonkatorony, *Szalontai Lapok*, 48.57 (1936. márc. 10.) A hír az országos sajtót is megjárta: Háborúskodás a híres szalontai csonkatorony körül, *8 Órai Ujság*, 22.62 (1936. márc. 14.) 9.

[33] A veszteségekről lásd uo. 45–47.; Zeke Zsuzsanna: Arany-tárgyak közgyűjteményekben, in: *Az Arany család tárgyai*, i. m. 25–42., itt: 30.

[34] A koncepcióról lásd [Dánielisz Endre:] Tervezet az Arany János emlékmuzeum átrendezésére, MTA KIK Kt., Ms 4514/121; Dánielisz: Az Arany János Emlékmúzeum története, i. m. 51–54. A külső szemlélő tekintetével: Vaszkán Gyula: Az Arany János Múzeum átrendezése, *Korunk*, 16.2–3. [Új folyam: 1.2–3.] (1957) 298–300.

[35] Gábor István: Arany János emlékkiállítás, *Magyar Nemzet*, 13.37 (1957. okt. 20.) 9.; Kürtös György: Arany-ünnepség Nagyszalontán, *Utunk*, 12.10 (1957) 5.

[36] Dánielisz Endre 1966-ig igazgatta a múzeumot. Őt követte Wagner István (1966–1969), Fábián Imre (1969–1972), Rednik Klára (1972–1976), Zuh Imre (1976–2010) és Darvasi Zoltán (2010–).

[37] A helyzethez lásd Jankó Judit: Múzeum a Csonkatoronyban. Arany-bicentenárium Nagyszalontán [Interjú Darvasi Zoltánnal és Patócs Júliával], *MúzeumCafé*, 10.55–56. (2016. nov.–dec.) 247–260.

Ipolyi Arnold, Barabás Miklós litográfiája, 1858

SÓTI LAJOS

MŰTÁRGYMENEKÍTÉS MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

IPOLYI ARNOLD GYŰJTEMÉNYÉNEK NAGYVÁRADRÓL ESZTERGOMBA TÖRTÉNŐ SZÁLLÍTÁSA

¶ Az első világháború alatti és utáni időszakból számos, műkincsek mozgatásával kapcsolatos forrás maradt fenn. Ezek iránya alapvetően kétfelé történt: Magyarország területére vagy területéről, ezt szabályozták később a trianoni békeszerződés 175. és 176. cikkei.[1] Ezen tárgyak mozgásának módjára is számos lehetőség volt: szerződéses úton,[2] csempészéssel,[3] ajándékozással[4] vagy menekítéssel. Ehhez kapcsolódnak a gyűjteményekben letétként elhelyezett tárgyak, melyekről 1919-ből a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárának Irattárában fennmaradt egy jegyzék, ami nagyjából 900 tételből áll. Itt lehet tudni az adományozó nevét, lakhelyét (település) és azt, hogy milyen tárgyakat helyezett letétbe, nem derül ki azonban az elhelyezés dátuma.[5] Utóbbihoz kapcsolódva szükséges megemlíteni, hogy a Tanácsköztársaság ideje alatt minden magángyűjteményt a berendezkedett hatalom államosított, ezekből a tárgyakból a Műcsarnokban kiállítást is rendeztek.[6]

¶ Ipolyi Arnold[7] 1823. október 20-án született Disznóson Stummer Arnold néven. Édesapja Stummer Ferenc, Hont vármegyei főszolgabíró, édesanyja Szmrecsányi Arzénia, az egyik legősibb felvidéki nemesi család sarja.[8] Szülei katonai pályára szánták, Ipolyi azonban az egyházi karriert választotta, így a pozsonyi Emericanumban, majd a nagyszombati gimnáziumban tanult. Teológiai tanulmányait a bécsi Pázmáneumban végezte, amit 1844-ben fejezett be.[9] Ezután bevonult az esztergomi presbitériumba, mivel a kánonjog alapján csak a 24. évét betöltött férfiakat szentelhették pappá.[10]

szülei katonai pályára szánták, Ipolyi azonban az egyházi karriert választotta

¶ 1845-ben Mednyánszky Alajos báró gyermekeinek nevelőjeként foglalkoztatták, egészen felszenteléséig, 1847-ig,[11] majd Szentpéterre küldték káplánnak.[12] Egy év múlva Pozsonyban működött tovább, 1849-ben Pálffy Lipót Nándor gróf családjánál töltött be nevelői állást. Édesapja halálával kényszerült

Kivételes alkalmakkor a közönség megtekinthette a gyűjteményt, ugyanis az ötvöstárgyaknak, gobelineknek és kerámiáknak legszebb példányait 1887-ben bemutatták a régi Műcsarnokban az Iparművészeti Múzeum szervezésében, a tárlat katalógusát Radisics Jenő írta.

arra, hogy a zohori plébánosi posztot elvállalja. Ekkoriban jelent meg kiemelkedő munkája, a *Magyar mythologia,* amelyet először az *Új Magyar Múzeum* című folyóiratban, majd 1854-ben önálló munkaként publikált.[13]

kiemelkedő munkája, a Magyar mythologia

¶ Bartakovics Béla egri érsek (1792–1873, érsek 1850–1873) hívta meg Törökszentmiklósra, ahová 1860. április 27-én költözött; három év múlva egri kanonokként távozott az egyházmegyéből.[14] 1863. március 8-tól Pesten a központi szeminárium igazgatója volt, itt-tartózkodása alatt már a Szent István Társulat alelnökeként is működött. 1872. október 20-án szentelték besztercebányai püspökké.[15] 1867-ben részt vett a Történelmi Társulat létrehozásában, s annak 1878-tól haláláig elnöke is volt.[16]

¶ 1886. február 18-án vette át a nagyváradi püspöki kinevezését, s ez év december 2-án halt meg. Ebben az évben jelent meg másik nagy munkája, *A magyar Szent Korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása*.[17]

másik nagy munkája, A magyar Szent Korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása

A GYŰJTEMÉNY KIALAKULÁSA

¶ A 19. században Ipolyi Arnold gyűjteménye kiemelkedett az egyházi kollekciók közül, ehhez hasonló Simor János bíborosé és Pyrker János egri érseké volt. Ipolyinak fontos volt a keresztény és a nemzeti múlt emlékeinek tudatos gyűjtése, így megtalálhatók voltak benne festmények, pecsétek, oklevelek, hímzett lepedővégek, egyházi kellékek, szobrok.[18] 1852-ben Toldy Ferenc ajánlására lett a bécsi k. k. Zentralkommission zur erforschung und Enhaltung der Baudenmäler pozsonyi kerületi conservatorává, ennek keretében bejárta a Csallóköz és a Fehér-hegység vidékeit, és megkezdte a gyűjtést.[19]

bejárta a Csallóköz és a Fehér-hegység vidékeit, és megkezdte a gyűjtést

¶ Törökszentmiklósra kerülvén hasonló céllal bejárta a Jászságot, a Kis- és Nagykunságot, Heves, Borsod, Abaúj, Zemplén és Sáros vármegyéket. Egri kanonoki időszaka alatt kezdte meg az intenzív műgyűjtést, minden szabadidejét és pénzét műkincsvásárlásra fordította. Mikor a budapesti Központi Szeminárium rektora lett, az épületben kiállította műtárgyait. 1872 februárjában felajánlotta gyűjteményének egy részét az Országos Képtárba.[20]

¶ Besztercebányai püspöksége alatt szerényebb anyagi körülményei miatt kevésbé tudott hódolni szenvedélyének. Műgyűjteményét nyári rezidenciáján, Barsszentkereszten helyezte el, már ekkor a keresztény múzeum eszméje lebegett a szeme előtt. Ebben az időszakban került megrendezésre két országos kiállítás (1876-ban a magyarországi árvízkárosultak javára rendezett műipari és történelmi kiállítás, 1884-ben a Budapesten rendezett Országos Magyar Ötvösmű kiállítás), melynek előkészítésében Ipolyi is részt vállalt.[21] 1886. február 18-i nagyváradi püspökké történő kinevezése idején Ipolyi már egészségügyi problémákkal küzdött, ezért a csomagolás megkönnyítése érdekében a teljes régészeti gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, ennek ellenére így is négy vagonban 120 ládányi gyűjtemény érkezett Nagyváradra. 1886. október 23-án nyílt meg az orsolyiták iskolájában gyűjteményéből hímzéskiállítás. A tárlaton 270 tárgyat mutattak be, melyből ma 96 van meg.[22]

már ekkor a keresztény múzeum eszméje lebegett a szeme előtt

A GYŰJTEMÉNY SORSA NAGYVÁRADON

¶ Ipolyi Arnold 1886. évi halála után utódja, Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök tíz éven keresztül nem tette lehetővé a nagyközönség számára a gyűjtemény megtekintését.[23] Ipolyi halálakor gyűjteményének egy részét a nagyváradi püspöki palotában helyezték el, ennek munkálatait Czobor Béla irányította. Ő készítette el Ipolyi halála után a gyűjtemény jegyzékét (521 tétel), s körülbelül 200 ezer forint értékűre taksálta.[24] A megpróbáltatások ellenére kivételes alkalmakkor a közönség megtekinthette a gyűjteményt, ugyanis

a megpróbáltatások ellenére kivételes alkalmakkor a közönség megtekinthette a gyűjteményt

Archív képeslap Nagyváradról
Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye Gyűjteménye

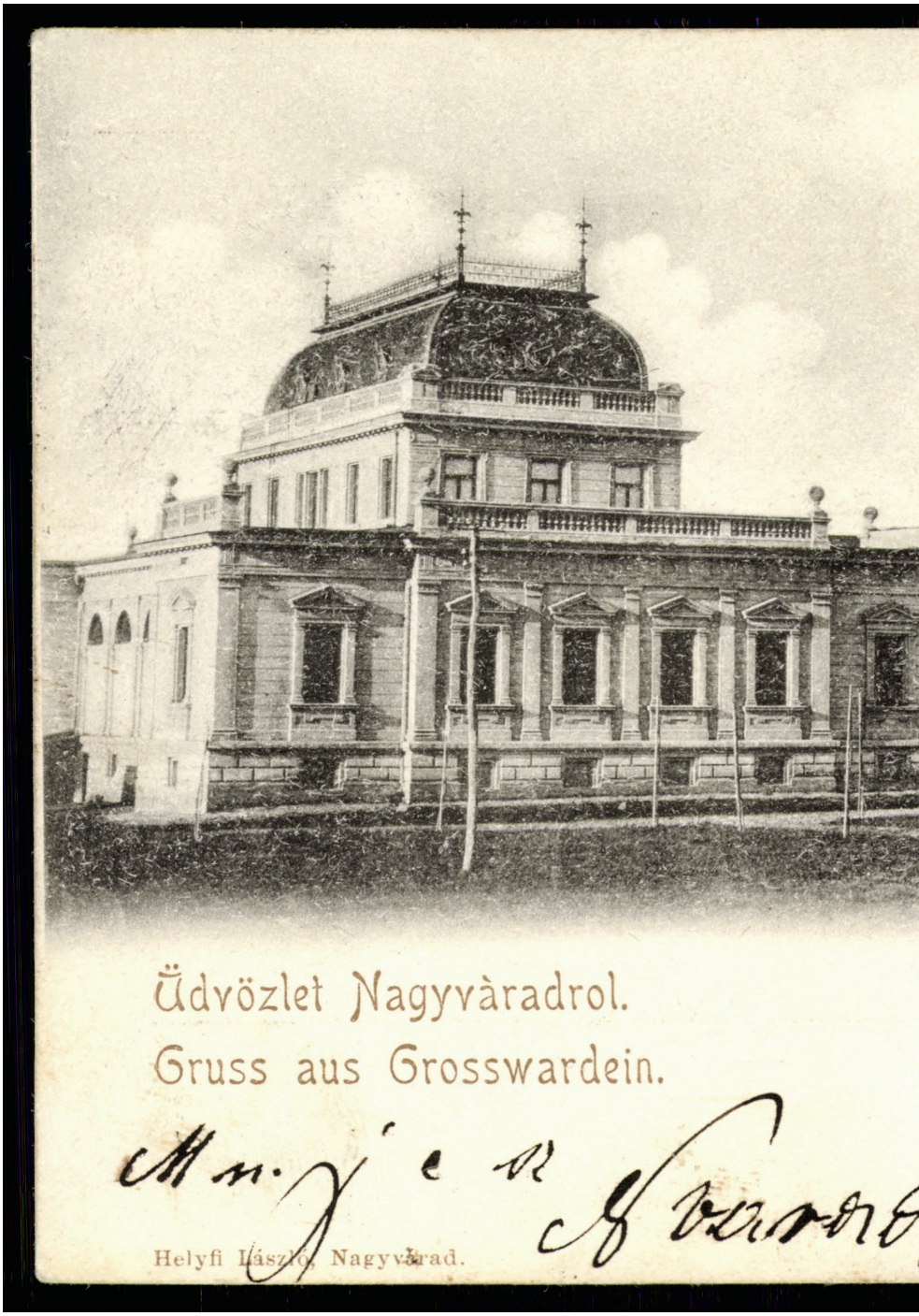

Püspöki palota, székesegyház és muzeum.
Bischöflicher Dom, Residenz und Museum.

Üdvözlyi
d 1/X-1900 Lu al

az ötvöstárgyaknak, gobelineknek és kerámiáknak a legszebb példányait 1887-ben bemutatták a régi Műcsarnokban az Iparművészeti Múzeum szervezésében, a tárlat katalógusát Radisics Jenő írta.[25]

¶ A millenniumra Nagyvárad városa új múzeumot építtetett, melynek telkét Schlauch püspök adta. Tíz év után ekkor kerül újra Ipolyi Arnold gyűjteménye a nyilvánosság elé mint az egyházmegye letétje. A nagyváradi püspök lépése kulcsfontosságú a gyűjtemény sorsában, ugyanis később Esztergom ez alapján nyújtotta be jogilag igényét a hagyatékra.[26]

IPOLYI ARNOLD VÉGRENDELETE

¶ Ipolyi halálakor még érvényben volt az 1715. évi 16. tc., melynek értelmében a királyi adományozás alapján javadalmakat élvező főpapok vagyonukról csak előzetesen kért királyi engedély alapján rendelkezhettek szabadon. Egyéb esetben hagyatékuk egyharmada a kincstárat, második harmada az egyházat illette, és a harmadik harmadról rendelkezhettek tetszés szerint. Ipolyi tisztában volt ezzel a rendszerrel, de nem kért felmentést alóla, helyette egy látszólag a törvényt követő végrendeletet alkotott, ugyanakkor ez a jogszabály számos pontjának ellentmondott, így azt majdnem megsemmisítették. A dokumentumot Fraknói Vilmos szövegezte meg, ezt Ipolyi 1885. szeptember 22-én írt alá Barsszentkereszten, s Nagyváradon módosította.

egy látszólag a törvényt követő végrendeletet alkotott, ugyanakkor ez a jogszabály számos pontjának ellentmondott, így azt majdnem megsemmisítették

¶ A végrendelet a preambulumból, hét fejezetből és egy hitelesítő záradékból állt.[27] Az ötödik fejezet rendelkezett a műtárgyakról, könyvekről és kéziratokról, valamint egy ezeket magába foglaló közgyűjteményről. Célja elsősorban az volt, hogy saját püspöki székhelyén – először Besztercebányán,

Ipolyi halálakor még érvényben volt az 1715. évi 16. tc., melynek értelmében a királyi adományozás alapján javadalmakat élvező főpapok vagyonukról csak előzetesen kért királyi engedély alapján rendelkezhettek szabadon.

Kiállításrészlet tournai falikárpittal
Keresztény Múzeum archívuma

Ipolyi Arnold gyűjteményének részlete. Archív képeslap
Keresztény Múzeum archívuma

szülessen meg az egyházi gyűjtemény

majd Nagyváradon – szülessen meg az egyházi gyűjtemény. Amennyiben ez a kívánsága bármilyen akadályba ütközött volna, Esztergomban vagy Budapesten külön múzeumi őrrel rendelkező egyházi gyűjteményben helyezzék majd el. Ha utóbbi sem valósult volna meg, abban az esetben az országos közgyűjteményekben kellett volna elhelyezni a gyűjteményt a hajdani püspök nevének megjelölésével.[28]

AZ IPOLYI-GYŰJTEMÉNY ÚTJA BUDAPESTRE, MAJD ESZTERGOMBA

¶ Ipolyi Arnold püspök gyűjteményének Nagyváradról Esztergomba szállítása egy évtizedes kálvária után került nyugvópontra. Az első világháború utolsó éveiben, valamint az azt követő időszakban állami és egyházi összefogásnak, sőt a budapesti antantmissziónak köszönhetően maradt az összezsugorodó országterületen belül.

¶ 1916 őszén jelentős országos figyelem irányult az Ipolyi-gyűjteményre. Augusztus 27-én Románia belépett az első világháborúba, hadserege betört Erdélybe, elfoglalta Székelyföldet, és megkezdte előrenyomulását a Tiszántúl felé. A támadás hírére a Tisza-kormány elrendelte az Erdélyben és Kelet-Magyarországon található, jelentősebb javak Budapestre való menekítését. A helyi Régészeti Egylet munkája fölött szakmai felügyeletet gyakorló Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége megbízásából Varjú Elemér és Mihalik József érkezett Nagyváradra, akik szeptember 7. és 15. között 43 ládába összecsomagolták az Ipolyi-gyűjtemény legértékesebb tárgyait, és előkészítették azok Budapestre való szállítását, azonban erre már nem került sor.[29]

43 ládába összecsomagolták az Ipolyi-gyűjtemény legértékesebb tárgyait, és előkészítették azok Budapestre való szállítását, azonban erre már nem került sor

¶ A Varjú és Mihalik által irányított, félbeszakadt menekítési kísérletnek két jelentős következménye volt. Ekkor készült el az első, noha nem teljes, de szakszerű és részletes jegyzék a gyűjteményről, amely a tárgyak részletesebb leírása mellett első alkalommal tartalmazta a későbbi azonosítás szempontjából lényeges információkat (keltezés, alkotók azonosítása, méretek, technika, állapot stb.). Másfelől a főfelügyelőség

ráirányították a figyelmet az Ipolyi-gyűjtemény kivételes értékeire

munkatársainak kiszállása során szerzett tapasztalatok ráirányították a figyelmet az Ipolyi-gyűjtemény kivételes értékeire.[30]

¶ Gerevich Tibor 1916-ban lett az esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, az ő gondolata volt a gyűjteménynek a prímási székhelyre szállítása, ezt Csernoch Jánosnak 1918. december 20-án írt levelében fogalmazta meg, ennek mellékleteként található azon felvidéki plébániák listája, ahonnan további egyházi tárgyakat szállíttatna Esztergomba.[31]

¶ 1918. december elején a román hadsereg újra betört Erdélybe, ezzel aktuálissá váltak az 1916-os menekítési tervek, amelyek előkészítésén már december elején dolgoztak Budapesten. A szálakat ekkor már nem Mihalik, hanem Gerevich Tibor mozgatta, akinek sikerült megszereznie 1918. október 21-én a Károlyi-kormány kultuszminiszterének, Lovászy Mártonnak az engedélyét az Ipolyi-gyűjtemény Budapestre vagy Esztergomba menekítésére.[32] Gerevich célja az Ipolyi-gyűjtemény megszerzése volt az esztergomi főegyházmegyei gyűjtemény számára. Betegsége azonban egy ideig akadályozta az elutazásban. Mivel a román csapatok ekkor már Kolozsvárt is elfoglalták, a minisztérium nem mert tovább késlekedni, és Gerevich Tibor helyett a Nemzeti Múzeum egyik segédőrét, Ernyey Józsefet küldték a helyszínre, aki karácsony táján meg is kezdte a munkát. Később Gerevich is csatlakozott[33] hozzá december 28-án, és január első hetében közös erővel sikerült befejezniük a gyűjtemény csomagolását.[34] Gerevich Tibor 1919. január 2-án Nagyváradon kelt leveléből megtudható, hogy január 5-ére tervezték a műtárgyak szállítását vonattal Esztergomba, ahova másnap érkeztek volna.[35]

január első hetében közös erővel sikerült befejezniük a gyűjtemény csomagolását

¶ Az anyag legnagyobb részét Ernyey kísérte Budapestre, majd nem sokkal később visszatért egy kisebb szállítmányért. A múzeumból az Ipolyi-gyűjteményhez tartozó műtárgyak mellett a Régészeti Egylet néhány festményét, valamint Széchényi Miklós nagyváradi püspök (1868–1923) néhány saját tulajdonú festményét szállították el, amelyeket megvételre ajánlott fel a magyar államnak.[36]

¶ A gyűjteményt annak Budapestre kerülésével nem vitték tovább Esztergomba, mivel féltek a csehszlovák megszállástól,

A gyűjteményt annak Budapestre kerülésével nem vitték tovább Esztergomba, mivel féltek a csehszlovák megszállástól, s így a Nemzeti Múzeum épületének második emeleti dísztermében helyezték el.

s így a Nemzeti Múzeum épületének második emeleti dísztermében helyezték el,[37] itt Divald Kornél felügyelete alá került, aki jegyzéket készített a Budapestre érkezett tárgyakról.[38]

¶ Budapest román megszállása alatt a Magyar Nemzeti Múzeumot több alkalommal fenyegette a kifosztás veszélye. A folyamat 1919. augusztus 16-án kezdődött, amikor a megszálló hadsereg őrséget állított a múzeum kapujába a műtárgyszállítások megakadályozására. Ettől a naptól kezdve folyamatos zaklatásoknak lettek kitéve a budapesti múzeumok és gyűjtemények a román megszálló hadsereg által. Ennek több komolyabb megnyilvánulása volt.

folyamatos zaklatásoknak lettek kitéve a budapesti múzeumok és gyűjtemények a román megszálló hadsereg által

¶ Az első „támadás" szeptember 8-án történt, amit az olasz katonai antantmisszió vezetőjének köszönhetően sikerült visszaverni. A folyamatos román kísérletekre Harry Hill Bandholtz tábornok tett végül pontot október 5-e estéjén, amikor a Nemzeti Múzeumban megjelent, hogy a történtekről meggyőződjön, majd Isoz Kálmán tájékoztatása után a raktárak ajtajainak lepecsételését rendelte el, s az ezek kulcsainak őrzésére szóló szekrény kulcsát magával vitte. Ezután írásbeli nyilatkozatot állított ki, mely szerint *„a Magyar Nemzeti Múzeum minden tárgyának őrzése az interalliált hatalmak budapesti katonai missziójára lévén ruházva, a kulcs Bandholtz tábornoknak, az interalliált bizottság aznapi elnökének adatott át."* Az ajtók lezárásához használt papírszalagon a következő állt: *„This door sealed by order Inter Allied Military Mission. (pecsét) H. H. Bandholtz m. p. Pres. of the day. 5 October 1919."* Ezután az amerikai katonai misszió elvonult.[39]

¶ Bandholtz végül november 14-én délután 5 óra tájban átadta a kulcsokat Fejérpataky főigazgatónak.

¶ Gerevich Tibor a gyűjtemény budapesti elhelyezését jó alkalomnak tekintette, hogy Széchényi püspök hozzájárulását ki sem kérve elkezdje a műtárgyak restaurálását, fényképezését

Kelyhek
Ipolyi Arnold fényképgyűjteménye, Keresztény Múzeum archívuma

Szent László zágrábi karereklyéje
Ipolyi Arnold fényképgyűjteménye, Keresztény Múzeum archívuma

és tudományos feldolgozását. A dokumentumokból kitűnik, hogy több mint 30 évvel Ipolyi Arnold halála után a művészettörténészek csak ezekben az időkben fedezték fel a tudományos kutatás számára az Ipolyi által összegyűjtött kincseket.[40]

¶ Csernoch 1920. április 20-án Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében kérte a gyűjtemény Esztergomba szállítását, ezt másolatban elküldte Varjú Elemérnek, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtár igazgatójának.[41] Varjú Gerevichcsel szemben a nagyváradi egyházmegye, de főleg saját intézményének érdekeit védte. Több levélben fordult Hallerhez, hogy a gyűjteményt a Nemzeti Múzeumban kell tartani mint Nagyvárad letétjét. Érvelései között szerepelt, hogy Gerevichet nem mint az esztergomi keresztény múzeum igazgatóját bízták meg a kiküldetéssel, hanem mert a gyűjteményt az előző évben felmérte és megismerte. Hangsúlyozta, a műtárgyak menekítését nem az esztergomi egyházmegye vagy Csernoch János hercegprímás rendelte el, hanem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által a kulturális értékek mentésével megbízott ügyosztály.[42] Varjú későbbi írásában az Esztergomban történő elhelyezést azzal is ellenezte, hogy a város a csehszlovák front közelében volt, és így a háborús helyzet veszélyeztetné a gyűjtemény magyar kézben maradását, s így nemcsak Románia, hanem Csehszlovákia is jogot formálhatna a gyűjtemény tulajdonjogáért.[43]

Esztergomban történő elhelyezést azzal is ellenezte, hogy a város a csehszlovák front közelében volt, és így a háborús helyzet veszélyeztetné a gyűjtemény magyar kézben maradását, s így nemcsak Románia, hanem Csehszlovákia is jogot formálhatna a gyűjtemény tulajdonjogáért

¶ Csernoch, értesülve Varjú leveleiről, 1920. május 30-án határozott hangvételű levelet fogalmazott Hallernek, bár ezt utóbb nem küldték el, ebből mindenesetre kiderült, hogy – Csernoch véleménye szerint – ha a Nemzeti Múzeumban marad a gyűjtemény, a román kormány igényt tartana rá a béke

1923-ban a román állam nemzetközi útra terelte a gyűjtemény ügyét, ugyanis egy nagyváradi lakos azzal az indítvánnyal állt elő a polgármesternél, hogy a román királyi kormány követelje vissza az Ipolyi- és más erdélyi gyűjteményeket.

aláírása után. Szintén megjegyezte, hogy a Jóvátételi Bizottság joggal vetné fel a gyűjtemény Esztergomba történő szállításának hiányát. Szerinte meggyengíti a magyar érvelést, ha Budapesten állami múzeumban maradna a hagyaték, és annak elvesztését vonná maga után. Végül hozzátette, hogy a románok nem Nagyváradra vinnék a műtárgyakat, hanem azzal szabadon rendelkeznének.[44]

¶ Haller 1920. június 14-én, ismerve Esztergom és a Nemzeti Múzeum álláspontját, válaszolt Csernoch április 20-i levelére. Ebben kérte Ipolyi 1886. évi végrendeletének hiteles másolatát, mivel meg akart bizonyosodni, hogy a dokumentum valóban tartalmazza-e a „keresztény múzeum" gondolatát. Mivel a gyűjtemény Nagyváradon való maradása valóságos veszélyt jelent, kérte még a prímástól *„az esztergomi gyűjtemény keresztény múzeum"* jellegének intézményes bizonyítását.[45]

kérte Ipolyi 1886. évi végrendeletének hiteles másolatát, mivel meg akart bizonyosodni, hogy a dokumentum valóban tartalmazza-e a „keresztény múzeum" gondolatát

¶ Csernoch 1920. július 18-án kelt válaszában kijelentette, hogy lehetetlen beszerezni a dokumentumot. Az esztergomi gyűjtemény keresztény múzeumi jellegének bizonyítására tájékoztatásul elküldte Hallernek a Simor-féle alapító okiratot és nyilatkozott a gyűjtemény működéséről, végül újra a román veszéllyel fenyegette a minisztert.[46] Haller 1920. augusztus 20-án engedélyezte a gyűjtemény Esztergomba szállítását, a hercegprímás 1920. szeptember 18-án felhatalmazta Gerevichet ennek végrehajtására.[47]

¶ Az ügyben érintett szakemberek személyes ellentétei az egyházmegyék közötti ellenséges táborokká duzzadtak. Csernoch hercegprímás vonakodott elismerni a nagyváradi püspökség tulajdonjogát, eközben pedig Lepold Antal kanonok, az esztergomi gyűjtemény felügyelője és Gerevich is igyekezett nyomás alatt tartani a nagyváradi főpásztort azzal, hogy tulajdonjogi igényeinek hangoztatása a román tulajdonjog erősítésével járhat.[48] Az érintettek szándékainak tisztaságára mindenesetre árnyékot vet az a tény, hogy Gerevich a minisztérium, a Nemzeti Múzeum és Széchényi Miklós előtt mindvégig tagadta, hogy a menekítéskor leltárt készített volna az elszállított tárgyakról.[49] Gerevich célja az volt, hogy bizonytalanságban tartsa a főpásztort a gyűjtemény helyzetét illetően.[50]

az érintettek szándékainak tisztaságára mindenesetre árnyékot vet az a tény, hogy Gerevich a minisztérium, a Nemzeti Múzeum és Széchényi Miklós előtt mindvégig tagadta, hogy a menekítéskor leltárt készített volna az elszállított tárgyakról. Gerevich célja az volt, hogy bizonytalanságban tartsa a főpásztort a gyűjtemény helyzetét illetően

AZ IPOLYI-GYŰJTEMÉNY ÜGYE A PÁRIZSI JÓVÁTÉTELI BIZOTTSÁG ELŐTT

¶ 1923-ban a román állam nemzetközi útra terelte a gyűjtemény ügyét, ugyanis egy nagyváradi lakos azzal az indítvánnyal állt elő a polgármesternél, hogy a román királyi kormány követelje vissza az Ipolyi- és más erdélyi gyűjteményeket. A román kormány a párizsi Jóvátételi Bizottságon keresztül kívánta visszaszerezni a gyűjteményt.[51] Az ügy keretében megmozdult a teljes hivatalos és nem hivatalos magyar diplomácia, Párizsban Gerevich és Egry Aurél ügyvéd, Magyarországon Lepold dolgozott, hogy jogilag, illetve egyház- és kultúrtörténeti szempontból bizonyítsa Esztergom tulajdonjogát. A meghallgatásokon először a román, majd a magyar képviselet tartott előadást, Gerevichen és Egryn kívül jelen volt még az üléseken Korányi Frigyes párizsi követ is, aki szintén többször hozzászólt a vitához. A tárgyalások alatt Egry és Gerevich is kiválóan védte a magyar álláspontot, ennek eredményeként a jogi bizottság egyhangúlag kijelentette, hogy morális szempontból a magyar félnek van igaza.[52] A bizonyítás keretében Lepold kimutatta, hogy a gyűjtemény 40 százaléka Nagyváradon maradt.[53]

egy nagyváradi lakos azzal az indítvánnyal állt elő a polgármesternél, hogy a román királyi kormány követelje vissza az Ipolyi és más erdélyi gyűjteményeket

a jogi bizottság egyhangúlag kijelentette, hogy morális szempontból a magyar félnek van igaz

¶ Az eljárás alatt Széchényi püspök is arra kényszerült 1923-ban, hogy egy, a gyűjteményről való lemondásként értékelhető nyilatkozatot tegyen a román kormány irányába, amely után a Nagyváradi Egyházmegye végleg lemondott Ipolyi Arnold hagyatékáról.[54]

¶ Az Esztergommal folytatott hivatalos és magánlevelezésekből kitűnik, hogy a négytagú – Anglia, Franciaország, Olaszország és a kisantant államok közösen – párizsi bizottság előtt nem volt egyértelmű, hogy Esztergomban maradhat Ipolyi Arnold gyűjteménye. Közülük a francia és az olasz tag egyértelműen kiállt Esztergom mellett, míg az angol és a lengyel küldött vonakodott, előbbi nem nyilvánított egyértelmű véleményt, utóbbi szövetségese pártját fogta.[55]

¶ A magyar–itáliai jó diplomáciai kapcsolatoknak köszönhetően nemcsak Róma lépett fel a gyűjtemény Magyarországon maradása érdekében, hanem a Vatikán is, amely a párizsi pápai nunciuson keresztül lobbizott az ügyért.[56] A helyzet odáig

Mária alakja Vizitáció csoportból
Keresztény Múzeum, lelt. sz. 56.831

Lány az egyszarvúval. 15 század közepe
Keresztény Múzeum, lelt. sz. 55.212

A bizonyítás keretében Lepold kimutatta, hogy a gyűjtemény 40 százaléka Nagyváradon maradt.

húzódott, hogy miután a jogi bizottság 1925. április 4-i szavazásán patthelyzet alakult ki – a franciák és az olaszok mellette, a többiek ellene szavaztak –, Gerevich tájékoztatta Lepoldot, hogy az Esztergomba került gyűjtemény egy részének vissza kell kerülnie Nagyváradra. Ennek értelmében utóbbi kapta volna a profán, nem magyar vonatkozású tárgyakat. Ez azonban csak az egyik lehetőség volt, amit Gerevich felvázolt, ugyanis emellett még megemlítette, hogy egy választott bíró dönthet a következőképpen: egyezségre történő utasítás vagy kimondja az érdektelenséget.[57]

¶ A többéves eljárás 1926 tavaszán lezárult, erről informálisan Gerevich adott tájékoztatást Lepoldnak 1926. március 23-án: *„teljes győzelem egész gyűjtemény mienk stop. közlés egyenlőre titokban tartandó. Tibor"*. A hivatalos tájékoztatás az Ipolyi-gyűjtemény Esztergomban maradásáról végül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból érkezett ugyanez év áprilisában.[58]

„teljes győzelem egész gyűjtemény mienk stop. közlés egyenlőre titokban tartandó. Tibor"

Jegyzetek

[1] A békeszerződést a magyar országgyűlés az 1921. évi 33. törvénycikkben fogadta el.

[2] Például a trianoni békeszerződés említett cikkei vagy a 1932-ben kötött velencei egyezmény Ausztria és Magyarország között.

[3] Ahogy ezt a magyar katonák tették az általuk ellopott festményekkel, lásd Archivio Centrale dello Stato IT-ACS-0002613 1121. cs. 8. d. 6. Belluno 1924. Luero. Dipinti della chiesa Parrocchiale trafugati dagli Ungheresi durante la guerra.

[4] Erre példát lásd MNM IT 87/1919: Igazgatósághoz Gohl Ödön bélyeggyűjteményének adományozása tárgyában.

[5] MNM IT 139/1919 Jegyzék a Nemzeti Muzeum régiségtárában lévő, letétként, vagy más ideiglenes czélzatú alkalomból idekerült réz-, ón- és ezüsttárgyakról.

[6] A kiállítást 1919. június 14-től volt megtekinthető, lásd Bényi, 9.

[7] Ipolyi Arnold életével és gyűjteményével már többen foglalkoztak: Cséfalvay Pál: Ipolyi Arnold, a műgyűjtő. In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv.*

Szerk.: Cséfalvay Pál, Ugrin Emese. Szent István Társulat, Bp. 1989, 93–115. Fábián János: Ipolyi Arnold, a főpap életútja. In: *Uo.* 7–11., Hegedűs András: Az Ipolyi-gyűjtemény útja Esztergomba. In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Szerk.: Klestenitz Tibor, Zombori István, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2015, 215–222., Lakatos-Balla Attila: *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon.* Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad 2012, Prokopp Gyula: Ipolyi Arnold. In: Vigilia 38. évf. (1973) 10. sz. 671–678., Prokoppné Stengl Marianna: *Az Esztergomi Keresztény Múzeum története.* Keresztény Múzeum, Esztergom 1977.

[8] Fábián, 7.

[9] Prokopp, 671.

[10] Fábián, 8.

[11] Prokopp, 671.

[12] Fábián, 8–9.

[13] Ipolyi – Magyar Katolikus Lexikon. http://lexikon.katolikus.hu/I/Ipolyi.html (továbbiakban: MKL – Ipolyi).

[14] Fábián, 11.

[15] MKL – Ipolyi.

[16] Prokopp, 672.,

[17] MKL – Ipolyi.

[18] Cséfalvay, 93.

[19] Cséfalvay, 94.

[20] Uo.

[21] Uo. 96–97.

[22] Uo. 97.

[23] Lakatos-Balla, 27.

[24] Uo. 28.

[25] Cséfalvay, 97

[26] Cséfalvay, 98

[27] Lakatos-Balla, 28–29.

[28] Lakatos-Balla, 30.

[29] Uo. 39.

[30] Uo. 40.

[31] PL Cat. H. 1307/1926. cs. 7114/1918.

[32] Lakatos-Balla, 41.

[33] Gerevich Nagyváradra érkezésekor szembesült azzal a ténnyel, hogy a gyűjtemény legértékesebb – sodronyzománcos kelyhek – darabjait a Nagyváradi Múzeum egyik munkatársa ellopta, s azokkal Amerikába utazott.

[34] PL Cat. H. 1307/1926. cs. 2570/1919.

[35] Uo.

[36] Lakatos-Balla, 41-42.

[37] PL Cat. H. 1307/1926. cs. 1198/1920. vö Lakatos-Balla, 42.

[38] MNM IT 117/1920 Vkü miniszterhez felterjesztés az Ipolyi-gyűjtemény tban.

[39] Jelentés 1913–1923, 21–32.

[40] Lakatos-Balla, 41.

[41] PL Cat. H. 1307/1926. cs. 865/1920.

[42] MNM IT 106/1920 V[allás- és]k[özoktatás]ü[gyi] miniszter a hercegprímásnak az Ipolyi-gyűjtemény elszállítása tban kelt átiratát véleményes jelentéstétel végett leküldi.

[43] MNM IT 117/1920 Vkü miniszterhez felterjesztés az Ipolyi-gyűjtemény t[árgyá]ban.

[44] PL Cat. H. 1307/1926. cs. 1198/1920.

[45] Uo. 1240/1920.

[46] Uo.

[47] Uo.

[48] Uo. 1198/1920., 1768/1920. Vö. Lakatos-Balla, 42.

[49] Mint azt korábban említettem, a Magyar Nemzeti Múzeum eredetileg Divald Kornélt bízta meg a Budapestre érkezett Ipolyi-gyűjtemény leltározásával. Varjú azonban 1920. július 21-én felkérte Gerevichet, hogy ellenőrizze a Divald által készített listát, így valószínűsíthető, hogy létezett egy Gerevich által készített lajstrom is. Lásd: MNM IT 151/1920 Ipolyi-gyűjtemény ügyei

[50] Lakatos-Balla, 42.

[51] PL Cat. H. 1307/1926. cs. 2067/1923.

[52] Uo. 1526/1925.

[53] Uo. 865/1920.

[54] Lakatos-Balla, 43.

[55] Uo. 1526/1925.

[56] Uo. 4102/1923.

[57] Uo. 1526/1925.

[58] Uo. 1307/1926

- Archivio Centrale dello Stato
  - IT-ACS-0002613 1121. cs. 8. d. 6. Belluno 1924. Luero. Dipinti della chiesa Parrocchiale trafugati dagli Ungheresi durante la guerra
- Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattár Érem- és régiségtár iratai
  - MNM IT 160/1918. Jelentés 1918. II. negyedévről
  - MNM IT 266/1918. Jelentés az 1918. évi III. negyedről
  - MNM IT 2/1919.
  - MNM IT 87/1919. Igazgatósághoz Gohl Ödön bélyeggyűjteményének adományozásának tárgyában
  - MNM IT 139/1919. Jegyzék a Nemzeti Muzeum régiségtárában lévő, letétként, vagy más ideiglenes czélzatú alkalomból idekerült réz-, ón és ezüsttárgyakról
  - MNM IT 212/1919. Jelentés az 1919. év I. és II. negyedéről
  - MNM IT 231/1919. Főigazgatósághoz jelentés a románok által követelt tárgyak ügyében
  - MNM IT 235/1919. Jelentés az 1919. év III. negyedéről
  - MNM IT 277/1919. Jelentés az 1919 év IV. negyedévről
  - MNM IT 106/1920. Vkü. miniszter a hercegprímásnak az Ipolyi-gyűjtemény elszállítása tban kelt átiratát véleményes jelentéstétel végett leküldi
  - MNM IT 117/1920. Vkü miniszterhez felterjesztés az Ipolyi-gyűjtemény tban
  - MNM IT 139/1920. Jelentés az 1920. év II. negyedéről
  - MNM IT 148/1920. Jelentés az 1918–20. munkaévi tevékenységről
  - MNM IT 151/1920. Ipolyi-gyűjtemény ügyei
  - MNM IT 210/1920. Jelentés az 1920. év III. negyedéről
  - MNM IT 255/1920. Jelentés az 1920. év IV. negyedéről
  - MNM IT 020/1921. Rövid jelentés az Érem- és régiségtár 1920. működéséről
  - MNM IT 044/1921. Jelentés az 1920. évről
- Prímási Levéltár:
  - PL Cat. H. 1307/1926. csomó 7114/1918. Ipolyi muzeum és egyéb mükincsek biztonságba helyezéséről Gerevicch T. képtárigazgató
  - PL Cat. H. 1307/1926. cs. 2570/1919. Nemzeti Muzeumba levő „Ipolyi Arnold" féle gyűjtemény lefoglalása ügyében

- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 865/1920. Ipolyi-gyűjtemény Esztergomba szállítása
- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 1198/1920. Nagyváradi Ipolyi-féle gyűjteményről leltár készíttetik
- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 1240/1920. Ipolyi-gyűjtemény birtokbavételéről okmány kiállítása
- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 1768/1920. Ipolyi gyűjteményének Esztergomba szállításához ügyében
- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 2067/1923. Ipolyi-gyűjtemény ügyében
- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 4102/1923. Ipolyi Arnold gyűjteménye ügyében
- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 1526/1925. Ipolyi gyűjtemény ügyében
- PL Cat. H. 1307/1926. cs. 1307/1926. Ipolyi gyűjtemény ügyében

- 1715. évi XVI. törvénycikk. *A főpap urak szabad végrendelkezési képességéről*
- 1921. évi 33. törvénycikk. *Az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről* címen
- Jelentés 1913–1923: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről*. Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926
- Bényi: Bényi Csilla: *A Műcsarnok kiállításai 1896–2016* http://mucsarnok.hu/res/mucsarnok_kiallitasai_1896-2016_12.01.pdf
- Cséfalvay: Cséfalvay Pál: *Ipolyi Arnold, a műgyűjtő.* In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv*. Szerk.: Cséfalvay Pál, Ugrin Emese. Szent István Társulat, Bp. 1989, 93–115.
- Fábián: Fábián János: *Ipolyi Arnold, a főpap életútja*. In: *Uo.* 7–11.
- Lakatos-Balla: Lakatos-Balla Attila: *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon*. Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad 2012
- Prokopp: Prokopp Gyula: *Ipolyi Arnold*. In: *Vigilia* 38. évf. (1973) 10. sz. 671–678.
- Magyar Katolikus Lexikon:
  - *Ipolyi – Magyar Katolikus Lexikon*. http://lexikon.katolikus.hu/I/Ipolyi.html

Arad, Kultúrpalota, az Ereklyemúzeum nagyterme
Vasárnapi Ujság

BASICS BEATRIX

AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC EREKLYEMÚZEUMAI

¶ A 19. század végén három 1848–49-es ereklyemúzeum is létezett a történeti Magyarországon, kettő – az aradi és a kolozsvári – a közönség gyűjtése és adakozása révén jött létre, a harmadik, végleges helyet nem találó pedig egy lelkes gróf egyéni vállalkozásaként. A háromból mára egy sem maradt meg önálló intézményként, tárgyaik nagyobb része egy magyarországi és két romániai múzeum gyűjteményeibe került, sok közülük viszont szétszóródott.

¶ Az egyesületek kiemelt szerepet játszottak a 19. századi vidéki múzeumalapításoknál – nem volt ez másképpen a hivatalosan 1881. december 15-én megalakult aradi Kölcsey Egyesület esetében sem, amely – saját megfogalmazása szerint – olyan intézmény létrehozását tűzte ki célul, amely egy közművelődési központot teremt, s az „…gyűlhelye legyen mindazon tényezőknek, melyek egy vidéki centrális fekvésű városban az általános haladást képviselni hivatvák".

¶ Hasonlóképpen történt ez az ország más városaiban is, Arad – történelmi örökségénél fogva – azonban más volt hozzájuk hasonlítva. Itt a múzeumalapítás összekapcsolódott a vértanúk ügyével, és az Ereklyemúzeum megalapítása olyan egyedi helyzetet teremtett, amelynek eredményeképpen a létrejött gyűjtemény a várossal együtt egyfajta nemzeti emlékhellyé vált. 1920 után az addig az ország közepén lévő város és múzeum egy másik ország határszélére került, korábbi szerepét elveszítette, s mivel az Ereklyemúzeum gyűjteményének jelentősége az új helyzetben megszűnt, a 20. század második felében raktári anyaggá vált.

itt a múzeumalapítás összekapcsolódott a vértanúk ügyével

a létrejött gyűjtemény a várossal együtt egyfajta nemzeti emlékhellyé vált

¶ 1883. március 13-án a Kölcsey Egyesület támogatásért fordult Arad megyéhez. Mint levelükben megfogalmazták „…a megyei múzeum alapításának eszméje az egyesület kebelében merülvén föl, az egyesület azt eddig híven ápolta, tárgyakat eddig gyűjtött és vett, de életre keltéhez szükséges a megye

erkölcsi támogatása, melyet, ha sikerül megnyernünk, minden akadály nélkül megindulhat a megyeszerte már minden részletében megállapított mozgalom, melynek feladata, hogy a múzeum iránt a megye művelt közönségének érdeklődését fölkeltse és áldozatkészségét fölébressze."[1]

¶ Aradon a kiegyezést követően vált rendszeressé a vértanúkról való megemlékezés. Az 1890. október 6-án felavatott Szabadság-szobor, a vértanúk emlékműve létesítésének ötlete már egy héttel I. Ferenc József 1867-es koronázását követően felvetődött, és a csaknem negyedszázaddal későbbi elkészültében a Kölcsey Egyesület is tevékenyen közreműködött, egyebek között egy *Aradi vértanúk albuma* című kötet megjelentetésével. A kiadvány tartalmazta Zichy Mihály két allegorikus kompozícióját, amelyeket az egyesület sokszorosíttatott, és pénzszerzési szándékkal terjesztett.

¶ 1890. november 2-án a rendkívüli közgyűlés az Ereklyemúzeum későbbi létrehozóját, Varjassy Árpád tanfelügyelőt választotta meg alelnökének. Az egyesület alapszabálya 1890-ben jelent meg nyomtatásban. Eszerint annak feladata „...a város és megye régészeti és történeti emlékeinek felkutatása és azok fenntartásáról való intézkedés, esetleg megyei múzeum alapítása". Az alapításhoz azonban hely is kellett, kezdetben legalább az egyesület könyvgyűjteményének elhelyezésére, amelyhez a várostól kapott az 1890-es év végén két szobát. Az Ereklyemúzeum ötletét a következő év tavaszán indították el, és a közgyűlés egy szabadságharci múzeumi bizottságot választott. Az ezt követő években a Kölcsey Egyesület a kezébe szándékozta venni az összes nemzeti és helyi ünnep rendezését. A szabadságharci múzeum palotájának építése lett a következő nagy feladat, amely mint „a nemzeti érzület ébrentartásának tényezője" szerepelt a beszámolókban. Az épület és a múzeum tervével kapcsolatban ekkor már

Időközben az ereklyegyűjtemény állami vásárlásokkal történő bővítése is folytatódott, 1905-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter 600 koronáért megvásárolt egy 156 levélből álló albumot Kreith Béla gróftól.

[1] Zakar Péter–Felicia Aneta Oarcea: *„Muzeului Revolutiei 1848–1849" din Arad – „Az 1848–1849-es forradalom múzeumának" története Aradról.* Editura/Kiadó Trinom, Arad 2011.

a közeli Gyulán és Makón már létrejöttek múzeumok, egyfajta konkurenciát jelentve

1300 forintnyi pénzalap gyűlt össze. Az alapítás annál is fontosabbá vált, mert a közeli Gyulán és Makón már létrejöttek múzeumok, egyfajta konkurenciát jelentve. A könyvek mellett a továbbiakban tárgyak is kerültek a város által ellenszolgáltatás nélkül biztosított helyiségekbe.

¶ 1892-ben született döntés arról, hogy az ereklyemúzeum önálló épületet kapjon, amihez hozzájárult a tárgyak egyre növekvő mennyisége, s ez például a város tulajdonában lévő ereklyetárgyakkal, dokumentumokkal is bővült. Közben ellenzője is támadt az ereklyemúzeum aradi alapításának, éppen Kossuth Lajos személyében, aki szerint egy ilyen múzeumnak mindenképpen a fővárosban lenne a helye. Az egyesületi gyűjtemény a *Szabadságharci emléktárgyak országos múzeuma* címet vette fel, s a Kölcsey Egyesület alosztályaként működött.

közben ellenzője is támadt az ereklyemúzeum aradi alapításának, éppen Kossuth Lajos személyében, aki szerint egy ilyen múzeumnak mindenképpen a fővárosban lenne a helye

¶ 1892. október 6-án végül megnyílt a múzeum, s bár a közönség látogathatta már a várostól kapott bérház második emeletén lévő négy szobát, az ünnepélyes megnyitót 1893. március 15-re halasztották. Ekkor egy további termet a kéziratok kaptak meg. Az állami támogatás és a tagdíjak mellett a múzeumi belépőkből befolyó pénz az egyesület fontos bevételi forrásává vált.

¶ A *Debreczen-Nagyváradi Értesítőben* a megnyitás kapcsán közzétett gyűjtési és adományozási felhívás jól érzékelteti, mennyire fontosnak tartotta a közvélemény a múzeum létrejöttét.[2] Gárdonyi Géza hírlapi tudósítóként ilyen túláradó érzelmekkel írt a kiállításról: „Végig néztem ezt a borzalmasan fenséges kiállítást… Hét nagy helyiségben… van elhelyezve a tömérdek emlék. A falakat képek ezrei borítják. Az oszlopok mellett trofeumok állnak: fegyverek, amelyekből magasra emelkednek a vérrozsdás kaszák és durva oláhlándsák. Valamikor azoknak a puskáknak dörgését győzelmi kiáltás és halálhörgés követte; a kaszák pengéjét az ellenség vére festette pirosra s az oláh lándsa végére feltűzték Zalatnán az ártatlan magyar csecsemőt. A dicsőséges harczok és gyalázatos vérontások eszközei ezek. Most emlék gyűjtemény, ki tudja valamikor nem-e lesz újra fegyvertár? A tárlaton különben közel 300 külön kiadásban látható Kossuth arczképe, összegyűjtve Európa s Amerika összes országaiból. A mint hallom,

[2] *Debreczen-Nagyváradi Értesítő*, 1892. jún. 26. címo.

a kiállítást Budapesten állandósítani fogják. Csáky miniszter Thaly interpellatiójára azt felelte, hogy a gyűjteményt a múzeum számára átveszi. Együtt marad minden s temploma lesz a nemzetnek, a hova ereklyéket csókolni zarándokol a hazaszeretet."[3]

¶ 1897. október 30-án a Kölcsey Egyesület rendkívüli közgyűlésén egyhangú határozatban támogatta a választmány javaslatát, hogy „az egyesület, az alapszabályoktól körülírt kötelezettségének megfelelően és az eddig gyűjtött anyagokra támaszkodva alapítsa meg az Arad megyei múzeumot". Ehhez az egyesület kérte a megye támogatását, valamint a megyei tulajdonban lévő régiségek átadását.

¶ Az 1899-es jelentésből kiderül, milyen szerteágazó tevékenységet végzett az egyesület: az irodalom és képzőművészetek pártolása, népiskolák segélyezése, „dalárdák" szervezése, mezőgazdasági oktatás, az Ereklyemúzeum létrejöttének előkészületei, könyvtár fenntartása, ásatások szervezése, megemlékezés a nemzeti ünnepekről, kapcsolat a társegyesületekkel. Az Ereklyemúzeum céljaira a város öt évre ingyen átengedte „...a szín és bérház északkeleti részén lévő, második emeleti lakást, amely helység az egyesület céljainak megfelelő módon átalakíttatván, az így nyert termek közül kettő az ereklyemúzeum céljaira vétetett használatba. A két új terem, mely a múzeum régi helységeivel összeköttetésbe hozatott, megfelelő bútorzattal elláttatott, és így a helyszűke miatt eddig ki nem állított tárgyak egy részének befogadására alkalmassá tétetett. A múzeum céljaira ez idő szerint hat utcai terem, három utcai és egy udvari szoba van berendezve, mindazonáltal a tárgyak túlzsúfoltsága még most is jogos kifogás alá esik. A múzeum céljaira használt helységek alapterülete 300 négyzetméter."

az Ereklyemúzeum céljaira a város öt évre ingyen átengedte „...a szín és bérház északkeleti részén lévő, második emeleti lakást"

¶ Az építésügyi albizottság 1901 februárjában megtartott első ülésén meghatározták, hogy a majdani kultúrpalotának az aradi vértanúk mauzóleumát, a szabadságharci ereklyemúzeumot, a városi könyvtárt és olvasótermet, a városi és megyei történelmi, régészeti és népismei (népismereti) múzeumot, a képzőművészeti gyűjteményt, valamint egy előadó- és kiállítási termet kell magában foglalnia.

[3] Uo. – a „Budapesten állandósítás" nem következett be, de ez a beszámoló hírt ad róla, hogy mindenesetre felmerült a köztudatban, feltehetőleg éppen Kossuth véleményének hatására.

Arad, a Kultúrpalota
Vasárnapi Ujság

Jankovich Béla kultuszminiszter a Kultúrpalotában
Vasárnapi Ujság

A Kölcsey Egyesület megmaradhatott a Kultúrpalota épületében, ahol egy irodát kapott, de elveszítette jogi személyiségét, amit csak 1928-ban sikerült visszaszereznie.

¶ A *Művészet* című folyóirat 1902. évi harmadik számában olvasható beszámoló arról, hogy pályázatot írtak ki a feladatra.[4] Ezt követően hozta meg 1909-ben a város a döntést az Ereklyemúzeumot is befogadó Kultúrpalota megépítéséről. A költségek fedezésére a város millenniumi emlékalapját, negyvenezer koronát ajánlották fel. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium százötvenezer, Arad megye húszezer koronával járult hozzá az építkezéshez. Az építész, Szántay Lajos (1872–1961), a megrendelő kérésére a palota egyes részeit a történelmi korok építészeti stílusainak megfelelően alakította ki. A főhomlokzata az oszlopos-timpanonos főbejárattal a hagyományos múzeumtípust idézi, az előcsarnok fölött emelkedő négyszögletes torony az épület tömege, elrendezése, részletei és díszítése a szecessziós mintát követi. A csaknem szimmetrikus oldalhomlokzatok kialakítása hasonló, a két hátsó homlokzaton tűnnek fel a történeti korok építészeti elemei. Szecessziós motívumokkal tarkított, stilizált neoromán, neogótikus és neoreneszánsz díszítések, ablak- és ajtónyílástípusok jelennek meg itt. Az egyszerű múzeumépületnél több volt a kultúrpalota mind funkciójában, mind kialakításában, és erre több közeli példát is találhatunk (Szeged, Békéscsaba közművelődési palotái például, amelyek egyúttal múzeumok is voltak). A főbejárat és a hátsó homlokzati torony között, a főtengelyben helyezték el a nagy előadótermet. Az épületszárnyak és a terem között mindkét oldalon egy-egy udvart alakítottak ki. A belső tér többhajós csarnoka, vörösmárvány mellvéddel ellátott galériája, szecessziós stukkódíszei, aranyozott növényi ornamentikával, szimbolikus ábrázolásokkal és domborművekkel díszített falai és boltozatai az 1978–80-as restaurálás beavatkozásai ellenére csaknem teljes mértékben az építész eredeti elképzeléseit tükrözik. Az épület terveinek jelentős része ma is a megtalálható a múzeum Szántay-hagyatékában.

az egyszerű múzeumépületnél több volt a kultúrpalota mind funkciójában, mind kialakításában, és erre több közeli példát is találhatunk (Szeged, Békéscsaba közművelődési palotái például, amelyek egyúttal múzeumok is voltak)

[4] *Művészet*, 1902. I. évf. 3. sz., 223. o. Az aradi kultúrpalota tervpályázatáról.

¶ 1903 decemberében a Kölcsey Egyesület választmánya úgy döntött, hogy átengedi a városnak az egyesület gyűjteményeit, ha fenntartásukat az magára vállalja, ugyanakkor a Kultúrpalota vezetését a Kölcsey Egyesület választmányára bízza.

¶ Időközben az ereklyegyűjtemény állami vásárlásokkal történő bővítése is folytatódott, 1905-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter 600 koronáért megvásárolt egy 156 levélből álló albumot Kreith Béla gróftól,[5] és letétbe helyezte az egyesületnél.

[5] Kreith Béla ereklyegyűjteménye csaknem egyidejűleg jött létre és vált látogathatóvá; az alapító nemcsak vásárolt, de cserélt és el is adott kollekciója tárgyaiból.

¶ 1913-ban a Kölcsey Egyesület különféle gyűjteményeit átszállították az új épületbe: az Ereklyemúzeum, a könyvtár, a képtár és a történeti anyag került a Maros-parton álló palotába. A Kultúrpalota koncertterem, könyvtár és múzeum szerepét töltötte be megnyitását követően, az Ereklyemúzeum termei mellett régészeti, történeti és néprajzi kiállítás volt itt látható, valamint az értékes képzőművészeti anyagot bemutató képtár és egy iskolatörténeti tárlat. Egy héten három nap lehetett csekély belépődíj ellenében meglátogatni, vasárnap délután ingyenes volt.

¶ A Kultúrpalota felépülése szükségessé tette a Kölcsey Egyesület szerepének, feladatainak és alapszabályának újragondolását. A választmány 1912. november 4-én tartott ülésén indult el erről a vita, ami folytatódott az első, immár a Kultúrpalotában tartott ülésen a következő év márciusában. Ekkor ismét felmerült a Kreith-féle gyűjteményből történő vásárlás, ami végül nem valósult meg a magas árak miatt. Műtárgyanyag azonban így is volt elegendő, és a kiállítások megrendezése 1913 augusztusára befejeződött, a látogatók is jöhettek. Az Ereklyemúzeum anyagának állandó kiállítása a délnyugati szárny emeletén, három nagy teremben, mintegy hatszáz négyzetméter területen volt látható. A tárgyakat 47 vitrinben és tárlóban helyezték el, a bemutatás váltakozóan kronologikus és tematikus volt.[6]

a kiállítások megrendezése 1913 augusztusára befejeződött, a látogatók is jöhettek

[6] A *Vasárnapi Ujság*, 60 évf. 44. sz. Az 1913. nov. 2-i számában közölt fényképsorozatot az állandó kiállításról.

¶ Az ünnepélyes megnyitót 1913. október 26-ára szervezték meg, ezernél is több vendég jelent meg. Az intézmény igazgatója Varjassy Árpád (1854–1915) lett, a Kölcsey Egyesület elnöke.

¶ Az 1913-ban nyomtatásban is megjelent alapszabály szerint a cél a „…társadalmi egyesülés Arad sz. kir. város közművelődési intézetével kapcsolatban a nemzeti közműveltség

Petőfi Sándor pohara

Bem József borotvakészlete

Richards & Brierley
SILVER STEEL

Munkácsy Mihály–Morelli Gusztáv: *Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület emléklapja*, 1890. Magyar Nemzeti Múzeum

terjesztésére, nevezetesen a hazai irodalom pártolására, a zene és szépművészetek pártolására, Arad sz. kir. város muzeális gyűjteményeinek gyarapítására, a népműveltség fejlesztésére, és a hazafias érzelmek, de különösen az aradi vértanúk iránti kegyeletes visszaemlékezés ébrentartására." Tehát az egyesület a múzeumi feladatok mellett általános célokat is megfogalmazott. Az előbbiek közé tartozott a gyűjteménygyarapítás, ami folyamatos volt: 1913-ban megvásárolták az Aradi Reálgimnázium éremgyűjteményét, továbbá 300 darab, Borosjenő mellett felfedezett középkori érmét. 1914-ben készült el a művészeti gyűjtemény első leltára, a 154 műtárgy közül 51 festményt a városi költségvetésből vásároltak meg, de adományozás révén is sok kép került a gyűjteménybe. 1915-ig megtörtént az Ereklyemúzeum rendezése, gyűjteményében ekkor 3804 tárgy volt 182 500 korona értékben.

1915-ig megtörtént az Ereklyemúzeum rendezése, gyűjteményében ekkor 3804 tárgy volt 182 500 korona értékben

1920 után

¶ A román hadsereg 1919 júniusában szállta meg Arad városát. A Kölcsey Egyesület megmaradhatott a Kultúrpalota épületében, ahol egy irodát kapott, de elveszítette jogi személyiségét, amit csak 1928-ban sikerült visszaszereznie. 1921 januárjában az aradi polgármesteri hivatalon belül megalakult a Kultúrpalota Felügyeleti Bizottsága. A múzeumi gyűjtemények 1917. évi utolsó leltára alapján készült el az átvételi okirat, amelyet 1923-ban írt alá Tzigara Samurcas román múzeumi főfelügyelő. Az aradi Kultúrpalotának és gyűjteményeinek, közöttük az Ereklyemúzeumnak Lazăr Nichi volt az első román igazgatója, 1921-től 1944-ig vezette az intézményt. Az Ereklyemúzeum neve „Az 1948–49-es Forradalom Múzeum"-a lett, az 1915-ös 3804 darab tárgyhoz képest 3916 darab tárgy volt 1922-ben a gyűjteményben.

az Ereklyemúzeum neve „Az 1948–49-es Forradalom Múzeum"-a lett, az 1915-ös 3804 darab tárgyhoz képest 3916 darab tárgy volt 1922-ben a gyűjteményben

¶ 1938-ban a beszámoló szerint két nagyobb teremben mintegy 2300 (!) tárgyat láthatott kiállítva a közönség. Úgy tűnik azonban, a gyűjtemény jelentősen csökkent, mivel egy 1940-es irat már csak 2316 tárgyról tesz említést. Ekkor még mindig az 1920 előtti szabályzat szerint működött a Kultúrpalota,

Ma már csak leírókartonjaik emlékeztetnek származásukra, Kreith Béla gróf 1848–1849-es Ereklyemúzeumára, amelynek története és gyűjteményei mindmáig feldolgozatlanok.

ezt éppen 1940-ben váltotta fel egy újabb, amelyet azonban a polgármesteri hivatal nem engedélyezett még. E szabályzat a gyűjtemények felügyeletét és konzerválásának feladatát az igazgató hatáskörébe sorolta, és előírta egy fő múzeumi szakember alkalmazását, ám ez az állás betöltetlen maradt, mivel a polgármesteri hivatal költségvetése nem biztosította az anyagi fedezetét. 1941 év végén alkalmaztak muzeológusként egy tanári képesítésű munkatársat. Teodor Tiucra volt az, aki később, a második világháborút követően elkészítette a tárgyak értékleltárát.

¶ 1948-ban, a többi közművelődési egyesülettel együtt megszűnt a Kölcsey Egyesület is. Könyvtárának csaknem negyvenezres állományát a megyei könyvtár kapta meg.

¶ 1949 és 1954 között „Az 1848–1849-es Forradalom Múzeumának" gyűjteménye 1930 darab tárggyal gyarapodott az államosítással. 1950 és 1962 között Zala Adalbert volt a Kultúrpalota igazgatója, 1965-ig Paraschiva Kolossvari töltötte be e tisztséget, 1965 októberétől pedig Ovidiu Olariu tanárt nevezték ki igazgatónak. A kiállítás tárgyegyüttesét és méretét, helyét folyamatosan csökkentették, míg 1974-től végleg raktárba került, és nem volt többé látható állandó tárlaton az egykori Ereklyemúzeum anyaga. 1969–70-ben a Román Nemzeti Történeti Múzeumnak véglegesen átadtak 23 tárgyat a gyűjteményből, közöttük Petőfi lovassági kardját, Bem pisztolyát és portréját. Az Aradi Állami Levéltárba 225 irat került át. 1978 és 1986 között 25 fegyvert adtak át a gyűjteményből különböző múzeumoknak (Piatra Neamţi Múzeum, Suceava-i Megyei Múzeum, Zalău-i Történelmi Múzeum), illetve még egyes tárgyak Arad városán belül kerültek át más intézménybe, például a Szépművészeti Múzeumba. A 620/2004 október 13-i átvételi-átadási jegyzőkönyv szerint „Az 1848–1849-es Forradalom Múzeumának" gyűjteményében 17 013 tárgy volt található, melyek akkori becsült értéke 479 578 lej volt.

a kiállítás tárgyegyüttesét és méretét, helyét folyamatosan csökkentették, míg 1974-től végleg raktárba került, és nem volt többé látható állandó tárlaton az egykori Ereklyemúzeum anyaga. 1969–70-ben a Román Nemzeti Történeti Múzeumnak véglegesen átadtak 23 tárgyat a gyűjteményből, közöttük Petőfi lovassági kardját, Bem pisztolyát és portréját

¶ 1989 után az egykori Ereklyemúzeum anyagát az egyik belső udvarról megközelíthető nagy raktárban őrizték. Az eredeti tárlók porosan, piszkosan, néhol betört üveggel álltak, a tárgyak pedig esetlegesen összehalmozva zsúfolódtak itt. A Kölcsey Egyesület Pávai Gyula elnökletével újjáalakult, de az ereklyemúzeumi gyűjteménnyel már csak annyi lett a kapcsolata, hogy társszervezőként részt vett kisebb kiállítások létrehozatalában.[7] A korábban is végzett általános egyesületi tevékenységét folytatta, például a március 15-i ünnepségek rendezését, nyelviskolákat nyitott, ifjúsági és kamaraszínházat szervezett, újraindította a kulturális folyóiratát.

az eredeti tárlók porosan, piszkosan, néhol betört üveggel álltak, a tárgyak pedig esetlegesen összehalmozva zsúfolódtak itt

¶ Az 1990-ben létrejött új román rendszer már lehetővé tette a magyarországi és romániai múzeumi szakemberek kapcsolatfelvételét, legalább regionális szinten, így kezdődött el az együttműködés a szegedi és az aradi múzeum munkatársai között. A szegedi szakemberek tekinthették meg először hivatalosan a raktárban elhelyezett gyűjteményt. 1992-ben a szegedi múzeumban mintegy száz válogatott tárgyat be is mutattak egy kiállításon, majd Békéscsabán és a Hadtörténeti Múzeumban is szerepeltek válogatott tárgyak, és végül a 2009 tavaszán a Budapesti Történeti Múzeumban az *Ilyen tavasz csak egy volt életemben* című, a tavaszi hadjáratról megemlékező kiállításban is.

¶ 2010-ben az Európai Unió támogatásával három intézmény, az aradi Complexul Muzeal, a budapesti Hadtörténeti Múzeum és a szegedi Móra Ferenc Múzeum részvételével kezdődhetett meg az egykori Ereklyemúzeum anyagának feldolgozása, majd kiadványok megjelentetése. Jóllehet az Ereklyemúzeum gyűjteményének tárgyait alapítása idején leltározták, ez a magyar nyelvű leltárkönyv elveszett, talán megsemmisült. Később, valamikor a hatvanas években készült egy újabb leltárkönyv, feltételezések szerint az akkor még meglévő eredeti másolata. A pályázatok eredményeképpen a csaknem fél évszázadig láthatatlan gyűjtemény részleges feldolgozása megkezdődött.[8]

az aradi Complexul Muzeal, a budapesti Hadtörténeti Múzeum és a szegedi Móra Ferenc Múzeum részvételével kezdődhetett meg az egykori Ereklyemúzeum anyagának feldolgozása

¶ A szabadságharc ötvenedik évfordulóján a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság által kiadott ünnepi díszalbum formájában jelent meg a Jókai Mór, Bródy Sándor

[7] Például 2019 őszén az Arad Megyei Múzeummal közösen rendezett kamarakiállítást a Kölcsey Egyesület az egykori ereklyemúzeumi tárgyakból válogatva, az Aradi Magyar Napok programsorozata keretében.

[8] *Aradi Ereklyemúzeum*, Gyűjteményi Katalógus I. köt., Tárgyak, Szerk.: Kedves Gyula, II. köt., Grafikák, fényképek, dokumentumok, szerk.: Kedves Gyula, Szeged 2012, *Aradi Ereklyemúzeum – Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok.* Szerk.: Hermann Róbert, Szeged 2012.

és Rákosi Viktor által szerkesztett *Ezernyolczszáznegyvennyolcz* című, *Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben – egykori képek, okiratok, eredeti kézírások, ereklyék, nevezetesebb nyomtatványok, kiáltványok, művészi emlékek ezer képpel* alcímet viselő kötet, amely a legjelentősebb relikviákat tette közzé annak idején, és ezekről azóta sem jelent meg publikáció ilyen formában. Így hát nagyon nagy szükség volt az ereklyemúzeumi gyűjteményi anyagának 21. századi közzétételére, annak minden problémájával és hiányosságával együtt.

¶ Az aradi megyei múzeum (Complexul Muzeal Arad) az örökségként kapott ereklyemúzeumi anyaggal sokáig nem tudott mit kezdeni, nem is érezte magáénak. A gyűjtemény egyes tárgyai az ezredfordulótól kezdve több időszaki kiállításon szerepeltek ugyan magyarországi múzeumokban, de a Kölcsey Egyesület által alapított Ereklyemúzeum még mindig „száműzetésben" létezett anyaintézményében. Ez annyiban változott, hogy mára a Kultúrpalota épületében lévő megyei múzeumi állandó kiállítás négy termében hasonlóképpen állandónak szánt kiállításon látható a gyűjteményből válogatott anyag, olyan ritkaságok, mint Kossuth Lajos pipája, a vértanú tábornokok egyikének, gróf Leiningen-Westerburg Károlynak a szívurnája, Damjanich János mankója és összecsukható tábori karosszéke, valamint annak a szekérnek néhány darabja, amelyen 1849. október 6-án a tábornokokat a vesztőhelyre vitték.

mára a Kultúrpalota épületében lévő megyei múzeumi állandó kiállítás négy termében hasonlóképpen állandónak szánt kiállításon látható a gyűjteményből válogatott anyag

¶ Míg az aradi Ereklyemúzeum és az azt létrehozó Kölcsey Egyesület mindmáig létezik, az 1848–49-es szabadságharc másik múzeuma épp a látszólagos megmenekülése, az állami vásárlás és országos múzeumba kerülés révén vált ismeretlenné és felejtődött el. Kreith Béla gróf (1851–1916) apja honvédfőorvosként és századosként harcolt 1848–49-ben. Ő maga Aradon született 1851-ben, a minoriták gimnáziumában érettségizett, majd öt évig a császári-királyi hadseregben szolgált. Ezt követően lapszerkesztőként működött, és feltalálóként is ismertté vált. Találmányainak jobb értékesítési lehetőségei miatt Bécsbe költözött, és 1885-ben itt határozta el, hogy összegyűjti a még megszerezhető 1848–49-es ereklyéket.

Budapesten, a Vigadóban bemutatott gyűjteménye 1800 darab grafikát, 400 olajfestményt és egyedi rajzot, 200 oklevelet, dokumentumot és mintegy 800 darab fegyvert, öltözéket, felszerelési tárgyat, könyvet és egyéb vegyes ereklyéket tartalmazott. A gyűjtemény különleges értéke volt, hogy Bécsben vásárolta a darabjait, így a szabadságharccal kapcsolatos igen jelentős ottani anyag került Magyarországra. Kreith Béla az egész gyűjteményt szerette volna a magyar államnak eladni, de ez csak részlegesen sikerült: 1894-ben a magyar kormány 489 iratot és 1404 nyomtatványt[9] vásárolt meg 3000 forintért a Magyar Nemzeti Múzeum részére.[10] Kreith gróf ezt követően is folytatta a gyűjtést.

a gyűjtemény különleges értéke volt, hogy Bécsben vásárolta a darabjait, így a szabadságharccal kapcsolatos igen jelentős ottani anyag került Magyarországra

¶ 1892-ben még folytak a tárgyalások a vételről, ekkor ezek meghiúsulása esetén a városligeti királypavillont kérte volna a gróf a gyűjtemény elhelyezésére, arra hivatkozva, hogy „...a kis Arad is adott ingyen nagyszerű helyet az ő vidéki ereklye muzeumának...”[11] A vigadóbeli kiállítást a vásárlásról szóló tárgyalások befejeztéig Kreith gróf a Huszár-féle házban helyezte el, a Károly körút és a Dohány utca sarkán.[12]

¶ A részleges állami vásárlás azonban nem jelentett megoldást, 1909. június 29-én kelt, a miniszterelnökhöz írott levelében Kreith Béla a bírói zár alá került gyűjtemény megmentését kérte. Ugyanezen év december 30-án Debrecen szabad királyi város törvényhatósági bizottsága fordult levélben Wekerle Sándor miniszterelnökhöz, hogy az ereklyegyűjteményt az állam vásárolja meg, feltételezhetően a város adott volna helyet az anyagnak. Végül az 1894-es állami vásárlásból kimaradt anyag szétszóródott, a műkereskedelembe is jutottak darabjai, de a Magyar Nemzeti Múzeumba került tárgyak sem maradtak együtt, állandó kiállításon sem láthatók – a festmények a Történelmi Képcsarnokba, az iratok és nyomtatványok az Újkori Történeti Tárba, illetve a könyvtárba kerültek. Ma már csak leírókartonjaik emlékeztetnek származásukra, Kreith Béla gróf 1848–1849-es Ereklyemúzeumára, amelynek története és gyűjteményei mindmáig feldolgozatlanok.

végül az 1894-es állami vásárlásból kimaradt anyag szétszóródott, a műkereskedelembe is jutottak darabjai, de a Magyar Nemzeti Múzeumba került tárgyak sem maradtak együtt, állandó kiállításon sem láthatók

¶ A Kreith-féle ereklyemúzeum 25 éves fennállása alkalmából 1907-ben készült egy emléklap.[13] A nagyméretű lap középső részét a kerettel körülvett aradi kivégzés jelenete foglalja el.

[9] A részletes összesítés megtalálható: *Évnegyedes jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról*. 1895. júl. 1. 272. o.

[10] Miniszter-tanácsi jegyző-könyvek, 32. ülés, 1894. 12. 9. – A gróf Kreith Béla által összegyűjtött 1848/49. évi ereklyemúzeum megvásárlása az állam részére. 1894. december 14-én kelt báró Helfert József Kreith Bélához címzett levele, amelyben a 30 ezer forintért eladott gyűjteményt 100 ezer forint értékűre becsüli.

[11] *1848–49 Történelmi Lapok*, 1892. szept. 15. 190. o.

[12] Ma a Hoepfner Guido által tervezett, az Első Katonai Biztosító Intézet megbízásából épült ház áll itt, a korábbi épület nevét az építtetőről, Huszár Károlyról kapta.

[13] Felirata: Gróf Kreith Bélának, a magyar vértanúk emlékei összegyűjtőjének, az 1848–49-i és Kossuth Múzeum megalapítójának, a forradalom és a magyar nemzeti függetlenség eszméi ébren tartójának. Az ereklyemúzeum 25 éves jubileuma alkalmából hazafias tisztelettel ajánlják Vass József és Hegedűs Rezső.”

A Kreith Béla által alapított Ereklyemúzeum fennállásának huszonötödik évfordulója alkalmából megjelentetett emléklap
Magyar Nemzeti Múzeum

Révai és Salamon műintézetéből Budapest, VIII., Üllői-út 18.

Ezt a „képet a képben" övezik egymást kissé takaró medalionokban a további jelenetek. Ezek a következők (föntről, balról jobbra haladva): Csányi László és Jeszenák János kivégzése, Martinuzzi György megöletése, Caraffa eperjesi kivégzései, Ormai Norbert ezredes utolsó percei, az aradi agyonlövetések, Zrínyi és Frangepán bécsújhelyi lefejezése, protestánsok kínzása és kivégzése, Nádasdy Ferenc lefejezése, Kazinczy Lajos agyonlövetése, Péró és társainak kivégzése, Hauk Lajos felakasztása, Martinovics lefejezése, Perényi Zsigmond, Szacsvay Imre és Csernyus Emánuel felakasztása. A középső kép alatt a száz vértanú egyikének utolsó percei, a zalatnai vérfürdő, Kancsur András agyonlövetése, Rulikovszky Kázmér felakasztása, az aradi vesztőhely látogatóinak elűzése, Teleki Blanka kufsteini börtöne, Maderspach Károlyné megkorbácsoltatása, az aradi vértanúk eltemetése, a pozsonyi diákok megbotozása, Bartalis Ferenc és Várady József felakasztása, Noszlopy Gáspár, Sárközy Aurél és Juhbál Károly felakasztása, valamint a székesfehérvári vértanúk agyonlövése. Bal oldalt Rázga Pál utolsó útja, Marzbarth Antal és Batthyány Lajos miniszterelnök agyonlövetése, jobb oldalt Gasparics Kilit felakasztása, Miecislav Woronieczki, Giron György és Abancourt Károly, valamint a marosvásárhelyi vértanúk felakasztása látható.[14]

[14] *Történelem-Kép*. Szerk.: Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Budapest, 2000. XI. 16. Magyar vértanúk 1551–1854, Sinkó Katalin.

¶ A jelenetek puszta felsorolása is érzékelteti, hogy nemcsak a forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos kivégzések (bár azok hiánytalanul), hanem korábbi hasonló események is témái a lapnak. A szabadságharc kivégzett áldozatainak emléket állítva a szerző, a Hegedűs Rezső álnevet használó Kacziány Ödön (1852–1933) olyan hasonló, többnyire Habsburg-ellenes megmozdulások szereplőinek megöletését is szükségesnek tartotta ábrázolni, amelyek hasonlóan a hősies helytállás példájául szolgálhattak. Maga az emléklap egy olyan intézmény negyedszázados fennállásának megünneplésére készült, ami szintén azzal a céllal jött létre, hogy a szabadságharc tragikus sorsú hőseinek ereklyéit gyűjtse és bemutassa, s feltehetőleg további támogatás szerzése is vezérelte a kiadót a dokumentatív jelentőségű és értékű emléklap megjelentetésével – egy sajátos műfajon belül is egyedülálló

olyan hasonló, többnyire Habsburg-ellenes megmozdulások szereplőinek megöletését is szükségesnek tartotta ábrázolni, amelyek hasonlóan a hősies helytállás példájául szolgálhattak

Ismeretlen művész: Gróf Kreith Béla képmása
Magyar Nemzeti Múzeum

vállalkozás volt ez. Ekkor azonban már maga az alapító sem reménykedett abban, hogy gyűjteménye önálló intézményként létezhessen.

¶ 1892-ben Kolozsváron is létrejött egy 1848–49 Országos Ereklyemúzeum.[15] Kuszkó István, a múzeum későbbi őre javasolta a múzeum alapítását 1891. február 16-án, a kolozsvári „Március 15. állandó bizottság"-ba történő megválasztása alkalmával. A múzeum helyeként Mátyás király szülőházát ajánlotta, amit azonban a városvezetés nem támogatott. A felhívások eredményeképpen összegyűlt anyag ideiglenes elhelyezésének gondját megoldandó két kortárs minta állt rendelkezésre: a pesti Vigadóban elhelyezett Kreith-gyűjtemény és az aradi Ereklyemúzeum. Ezek hatására Kolozsvár városa 1892. augusztus elsején a gyűjteményt a városi tornavívó intézet Széchenyi tér 20. szám alatti emeleti termeiben helyeztette el, itt látogathatta a közönség, miközben a gyűjtés tovább folytatódott. Egy fiatal művész, Jancsó Lajos elkészítette a múzeum szervezeti szabályzatának címképét, a plakát és a mai értelemben vett logó egyfajta keverékét, amelyet be is mutattak a közönségnek.

[15] Ismertetése: *1848–49 Történelmi Lapok*, 1892. szept. 15. 192–193. o.

Kolozsvár városa 1892. augusztus elsején a gyűjteményt a városi tornavívó intézet Széchenyi tér 20. szám alatti emeleti termeiben helyeztette el, itt látogathatta a közönség, miközben a gyűjtés tovább folytatódott

¶ Az Országos Történelmi Ereklye-Múzeum Egyesület saját megfogalmazása szerint az országban elsőként szándékozott megvalósítani „…az 1848–49[-es] magyar szabadságharcra vonatkozó ereklyék, iratok, történelmi adatok összegyűjtését", és azoknak Kolozsváron való „…állandó elhelyezését, nyilvánosságra való berendezését és megőrzését; továbbá a hazafias érzés ápolását és fenntartását".

¶ A gyűjtemény gyarapítása és a szabadságharcra vonatkozó írások megjelentetése mellett az Ereklye-Múzeum Egyesület az aradi Kölcsey Egyesülethez hasonlóan a forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos megemlékezéseket, ünnepségeket szervezett, egy honvédmenedékházat létesített Kolozsvárott, emléktáblákat állított, valamint „a hazafias érzés ápolására" irányuló társas estélyek lebonyolítását vállalta. Az egyesület által kiadott *1848–49 Történelmi Lapok* című hírlap példányai révén nyomon követhető a múzeum sorsa és az egyesület tevékenysége. A két világháború között látogatható volt a kiállítás, majd az 1944. december 27-én újjászerveződő

EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) 1945. március 15-ére egy jelentős kiállítást szervezett az Ereklyemúzeum anyagából.[16] 1960-ban a Kolozsvári Néptanács tulajdonában lévő és a Szabók bástyájában elhelyezendő Kolozsvári Történeti Múzeumba került a gyűjtemény egy része. A városi hatóságok a Szabók bástyájában akartak létrehozni egy várostörténeti múzeumot. 1976-ban ennek a várostörténeti múzeumnak a gyűjteményeit az Erdélyi Történeti Múzeum (a mai Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum – Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei) átvette, így kerültek az Ereklyemúzeum anyagának tárgyai e múzeumba. A kollekció eredetileg festményeket, grafikákat, rajzokat, fényképeket, dokumentumokat, szobrokat és ereklyetárgyakat tartalmazott, ezek más városi intézményekbe kerülhettek, a tárgyak legnagyobb része, mintegy háromszáz darab pedig a Történeti Múzeumba.

[16] *Erdélyi Múzeum* L. kötet, 1945. 1–4. füzet, Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Vidovszky Erzsébet: *Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület újjászervezése*, 126–128. o.

¶ 1989–90 után a kolozsvári ereklyetárgyakból válogatott anyag Magyarországon is látható volt a Hadtörténeti Múzeum 1998-ban szervezett *„Fényesebb a láncnál a kard…"* című emlékkiállításán. Bem József kulacsa, borotvakészlete, nagyítója, tábori térképe, pohara, lovaglóostora mellett Gábor Áronhoz, Avram Iancuhoz kapcsolódó ereklyetárgyak először jelentek meg magyarországi tárlaton.[17] A kolozsvári történeti múzeum 2008-ban, a szabadságharc 160. évfordulóján rendezett kiállítást az egykori Ereklyemúzeum gyűjteményéből, bár néhány tárgy már korábban is szerepelt az állandó kiállításon. Ez az időszaki tárlat azután tovább vándorolt a következő években, bemutatták Szamosújváron, Gyergyószentmiklóson (2009), Nagybányán (2010) és Sepsiszentgyörgyön (2014).

[17] *„Fényesebb a láncnál a kard…"* Szerk.: Cs. Kottra Györgyi, Hadtörténeti Múzeum, 1999. 202–203. o.

¶ A három ereklyemúzeumi gyűjtemény megismerhető, rekonstruálható, bemutatható, még ha részben nem is magyarországi gyűjteményekben őrzik őket. A műkereskedelembe került, szétszóródott tárgyak azonban gyűjtőket inspiráltak újabb, jelentős kollekciók létrehozására. Ezek anyagából az ezredforduló után múzeumi kiállításokon és kiadványokban is megjelent válogatás. Az, hogy lesz-e a 21. századra ismét 1848–49-es ereklyemúzeuma az országnak, nem a gyűjtőkön fog múlni.

a műkereskedelembe került, szétszóródott tárgyak azonban gyűjtőket inspiráltak újabb, jelentős kollekciók létrehozására

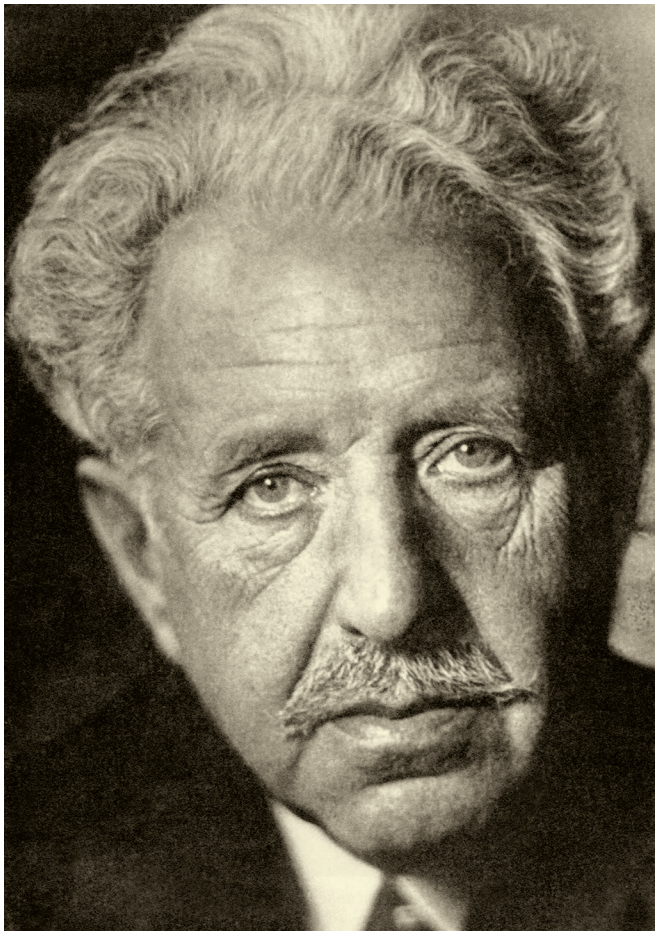

Sándor Wolf borkereskedő, műgyűjtő, múzeumalapító

CSAPLÁROS ANDREA–GERT POLSTER

A BURGENLANDI TARTOMÁNYI MÚZEUM ALAPÍTÁSA ÉS A WOLF-GYŰJTEMÉNY

Burgenland, Ausztria legfiatalabb tartománya 1921 óta politikai és közigazgatási egysége az országnak. A tartományt alkotó területek évszázadokon át a Magyar Királyság részei voltak, elsősorban a határvédelem és a határsáv szerepét töltötték be. Az 1921 és 1938 közötti szűk két évtized egyértelműen a tartomány kulturális identitása megtalálásának, helyesebben kitalálásának, felépítésének a korszaka, mindez egyben az osztrák identitáshoz való szoros kapcsolat kialakításának is az időszaka. Ennek a periódusnak a kultúrpolitikája határozta meg a burgenlandiak későbbi hovatartozásának érzését. Elengedhetetlen szerepet játszott ebben a tartomány történetének kutatása, a helyi értékek iránti elkötelezettség tudatos nevelése, kialakítása a burgenlandi lakosságban (Volksbildung, Heimatpflege, Heimatsvereine). Politikai támogatással létfontosságú szerepet kaptak azok az intézmények, amelyek ezt az identitást bemutatták és ennek értékeit továbbadhatták. Ide tartozik a Burgenlandi Tartományi Múzeum (Burgenländisches Landesmuseum), a Burgenlandi Tartományi Könyvtár (Burgenländisches Landesbibliothek) és a Burgenlandi Tartományi Levéltár (Burgenländisches Landesarchiv). Josef Rauhofer, a tartomány kormányzója a műgyűjtő Sándor Wolfhoz intézett levelében világosan megfogalmazza a politikai célt 1926-ban: „Wird ein bedeutungsvoller Fund gemacht, so erblicke ich darin nicht allein eine wertvolle Bereicherung unserer Kenntnisse über die Geschichte des Heimatbodens und eine erwünschte Vermehrung der Bestände unserer Sammlung, sondern auch, dass manche in Österreich und darüber hinaus auf das Burgenland blicken und seinen Namen auf der Zunge nehmen müssen." (Amikor egy jelentős leletre bukkanunk, nem csupán hazánk történelméről szóló ismereteink értékes gazdagodását és gyűjteményünk örvendetes gyarapodását látom benne, hanem hogy néhányan Ausztriában

az 1921 és 1938 közötti szűk két évtized egyértelműen a tartomány kulturális identitása megtalálásának, helyesebben kitalálásának, felépítésének a korszaka, mindez egyben az osztrák identitáshoz való szoros kapcsolat kialakításának is az időszaka

politikai támogatással létfontosságú szerepet kaptak azok az intézmények, amelyek ezt az identitást bemutatták és ennek értékeit továbbadhatták

1938 és 1945 között a nemzetiszocializmus és a második világháború mérhetetlen pusztítást okozott az addig elért kulturális értékteremtésben, de az 1920-as és 1930-as évek eredményeit nem tudta teljesen megsemmisíteni.

és azon kívül is megpillantják Burgenlandot, és a nevét ki kell mondaniuk.) 1938 és 1945 között a nemzetiszocializmus és a második világháború mérhetetlen pusztítást okozott az addig elért kulturális értékteremtésben, de az 1920-as és 1930-as évek eredményeit nem tudta teljesen megsemmisíteni. 1945 után, az újjáépítés időszakában ezekre az alapokra építkeztek, és ez tette Burgenlandot azzá, ami napjainkban is.

¶ Burgenland tartományt, amely társadalmi, gazdasági és közigazgatási szempontból korábban soha sem alkotott önálló egységet, mondhatni 1921-ben „találták ki", és a lehető leggyorsabban meg kellett keresni a gyökerét a tartományi élet minden területén. Amikor világossá vált, hogy a „Deutsch-Westungarn" néven számon tartott terület Ausztriához fog tartozni, a leendő tartománynak még nevet is kellett találni. Adalbert Wolf javaslata már 1918-ban szóba került, hogy „Vierburgenlandnak" nevezzék el a területet a négy megyeszékhely (Vasvár/Eisenburg), Mosonmagyaróvár/Wieselburg), Sopron/Ödenburg) és Pozsony/Pressburg) alapján. Miután Pozsony Csehszlovákiához került, így maradt „Dreiburgenland", amely végül az egyszerűbb „Burgenland" nevet kapta. Első hivatalos megnevezése 1919. október 8-án egy vatikáni levélben szerepelt. A függetlenséget, belső egységet és Magyarországtól való különállását jelezte a burgenlandi címer megalkotása, amelyet a Mattersdorf-Forchtensteiner és a Güssinger családok címereinek jelképeiből alakítottak ki. Ezek a családok a középkorban szoros családi és birtokkapcsolatban álltak osztrák és magyar területekkel, a Magyar Királysághoz inkább ellenségesen viszonyultak.

amikor világossá vált, hogy a „Deutsch-Westungarn" néven számon tartott terület Ausztriához fog tartozni, a leendő tartománynak még nevet is kellett találni

¶ Miután 1921-ben létrejött az önálló Burgenland tartomány, nem tartoztak a területéhez a korábbi kulturális és tudományos központok: Sopron, Mosonmagyaróvár és Szombathely. Magyarországon maradtak a tudományos szakemberek,

a jelentős gyűjteménnyel és könyvállománnyal rendelkező könyvtárak, levéltárak és múzeumok, ahogy a pezsgő tudományos élet is. A Burgenland területén korábban folyt gyűjteményezések anyaga a magyar múzeumokban, könyvtárakban, archívumokban maradt.

¶ A burgenlandi magángyűjtők, mint Sándor Wolf borkereskedő, aki jelentősen hozzájárult a burgenlandi műemlékek védelméhez, valamint további elkötelezett személyek, akik elsősorban a Burgenländischer Heimat- és Naturschutzverein tagjai közül kerültek ki, élénk gyűjtési tevékenységet folytattak a területen. Ez a tudósokból és civilekből, de mindenképpen a terület kultúrtörténetéhez ragaszkodó és azt megőrizni kívánó egyénekből álló csoport kemény politikai lobbival kezdeményezte, hogy a Burgenlandi Tartományi Kormány egy tartományi múzeumot alapítson. Ez nagyon fontos része volt a „későn született" Burgenland tartományi tudat erősítésének, egyáltalán ezen tudat megszületésének.

a terület kultúrtörténetéhez ragaszkodó és azt megőrizni kívánó egyénekből álló csoport kemény politikai lobbival kezdeményezte, hogy a Burgenlandi Tartományi Kormány egy tartományi múzeumot alapítson

¶ Dr. Ludwig Leser, a tartományi kormány kultúráért felelős referense, egyben a tartományi kormányzó helyettese Sándor Wolfot bízta meg a tartományi múzeum alapításának előkészítésével. Felhatalmazást kapott, hogy a múzeum létrehozásának folyamatába vonja be Alphons Barbot, az elismert, de még igen fiatal múzeumi szakembert is. Wolf a megalakulóban lévő tartományi múzeum számára ideiglenesen biztosította a tulajdonában lévő úgynevezett Leinner-házat az Eisenstädter Rusterstraßén, jelképesen 1 schilling ellenében.

¶ Sándor Wolf a kóser borkereskedő, Ignatz Wolf gyermekeként látta meg a napvilágot 1871-ben Kismartonban (Eisenstadt). A családi emlékezet szerint nyitott, intelligens, tudásra vágyó gyermek volt. A századfordulóra egyre jobban láthatóvá vált gyűjtőszenvedélye. Burgenland és az itt élő zsidóság története érdekelte leginkább, ehhez kapcsolódtak legfőbb kutatásai

A függetlenséget, belső egységet és Magyarországtól való különállását jelezte a burgenlandi címer megalkotása, amelyet a Mattersdorf-Forchtensteiner és a Güssinger családok címereinek jelképeiből alakítottak ki.

és gyűjtése is. A zsidóság történetéhez kapcsolódó magángyűjteménye a kor leggazdagabb kollekciója volt ekkor Ausztria területén. Régészeti gyűjteményének anyagát figyelmen kívül hagyva, az úgynevezett Wolf-gyűjtemény 1932-ben több mint 5800 tárgyat foglalt magába. 1938 márciusában a Gestapo letartóztatta, és „önszántából" le kellett mondania a vagyonáról. Testvérével, Frida Löwyvel Fiumén keresztül Triesztbe menekültek, ahol a családnak fióküzlete volt, onnan folytatták útjukat Izraelbe, végül Haifában telepedtek le. 1946-ban halt meg, amikor hazautazását tervezte Eisenstadtba.

az úgynevezett Wolf-gyűjtemény 1932-ben több mint 5800 tárgyat foglalt magába. 1938 márciusában a Gestapo letartóztatta, és „önszántából" le kellett mondania a vagyonáról

¶ A tartományi múzeum állandó kiállításának kialakítása 1926 júliusában kezdődött el, és 1926. szeptember 14-én Michael Hainisch, Ausztria köztársasági elnöke nyitotta meg. Miután a múzeum kiállításának tartományi finanszírozása – hatezer schilling – késett, Sándor Wolf anyagi támogatásával készült el időre minden. A fejlesztés érdekében folyamatosan segítette a múzeumot anyagilag és kapcsolatrendszerén keresztül. Alphons Barb jelöltségét eredményesen támogatva elérte, hogy a tartományi múzeum első igazgatójának őt nevezték ki.

miután a múzeum kiállításának tartományi finanszírozása – hatezer schilling – késett, Sándor Wolf anyagi támogatásával készült el időre minden

¶ Alphons Barb 1901. április 15-én született Bécsben, és 1979. november 13-án hunyt el Londonban. A bécsi egyetemen végzett ókortörténészként és numizmataként. Kismartonba Sándor Wolf hívta el, először a Wolf-Museum gyűjteményének rendbetételére, majd 1926-ban megkapta a burgenlandi tartományi kormánytól a feladatot: a tartományi múzeum kiállításának elkészítését, amit nyolc hét alatt sikerült befejeznie. Az, hogy a múzeum vezetésével is őt bízzák meg, nem volt egyértelmű. Egy 1926 novemberében kelt állásfoglalás alapján a tartományi kormány egy korábbi tanár, Otto Aull személyében is gondolkodott. Paul Eitler professzor, Burgenland kulturális referense határozottan kiállt Barb szakmai ismeretei mellett, kiemelte, hogy Barb a gyűjtést a múzeum számára Burgenlandban megkezdte, illetve a tartományi múzeum kiállításának rendezése során bebizonyította, hogy a múzeum gyűjteményét jól ismeri. Így nemcsak a múzeumi gyűjteményt tartja a kezében, hanem a Burgenlandban fellelhető anyagokat is ismeri. Ezen munkája során a tartományi kormányzattal szorosan együttműködött, amely viszony

A házak és a Wolf-gyűjtemény örököseivel, miután az 1. számú restitúciós törvénynek megfelelően a tulajdonukat visszakapták, megállapodást kötöttek a gyűjtemény további kezelésére.

kultúrpolitikai szempontból fontos volt Burgenland pozíciójának erősítéséhez. Ebből a célból két vidéki kiállítóhelyet is létrehoztak, Pinkafelden és Markt St. Martinban 1925-ben. Nem utolsósorban Barb jól ismerte a Wolf-gyűjteményt, Sándor Wolffal kiváló kapcsolatot ápolt. Wolf a múzeumra kívánta hagyni értékes gyűjteményét, és Barb igazgatósága nélkül elállt volna ebbéli szándékától. Barb végül 1926-ban kapta meg az igazgatói állást, amelyet 1938-ig gyakorolt. Vezetőként nemcsak a klasszikus régészeti, történeti, néprajzi gyűjteményt gyarapította, de 1932 és 1938 között kiemelten foglalkozott a természettudományi gyűjteménnyel is, és rövid időn belül figyelemre méltó gyarapodást ért el. 1932 és 1934 között számos régészeti kutatást végzett Kismarton, Mattersburg, Oberpullendorf és Oberwart járásainak területén, és több mint százhúsz tudományos értekezése jelent meg.

Wolf a múzeumra kívánta hagyni értékes gyűjteményét, és Barb igazgatósága nélkül elállt volna ebbéli szándékától

¶ Múzeumigazgatói tevékenységének a nemzetiszocializmus vetett véget. 1938-ban felmentették a Burgenlandban végzett minden munkája alól, nyugállományba vonult, és Angliába menekült. 1947 után többször visszatért a tartományi múzeumba, és folytatta tudományos munkáit Burgenlandban, egészen haláláig.

¶ A nemzetiszocialista hatalomátvételt követően 1938-ban nemcsak Barbot bocsátották el, hanem a Burgenlandi Tartományi Múzeumot területi múzeummá (Landschaftsmuseum) alakították át, és az Alsó-Ausztriai Tartományi Múzeum (Niederösterreichisches Landesmuseum) filiáléjává tették. Gyűjteményének egy része a Reichsgau Steiermarkhoz (Stájer kerület) és a Reichsgau Niederdonauhoz (Alsó-Duna kerület) került.

¶ 1939-ben aztán a múzeum átköltözött a Meierhofgasse, a Museumgasse, a Jerusalemplatz és a Sandor Wolfgasse által határolt háztömbbe. Az itt található öt épület közül négy már évtizedek óta Sándor Wolf családjáé volt. A négy Wolf-ház

Az állandó kiállítás megnyitója

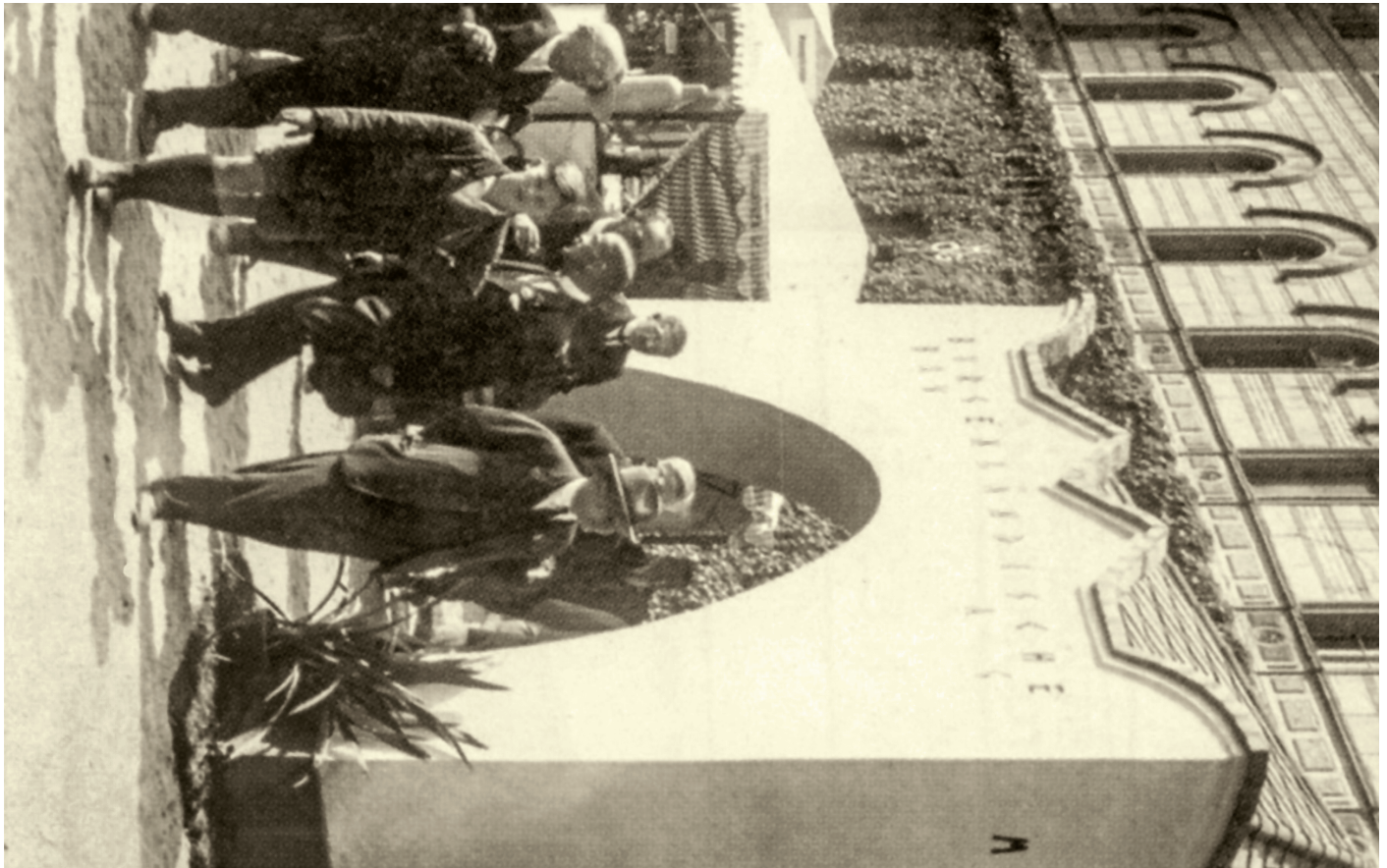

B A V
A T E R A

Burgenland tartományi kormánya 1957. június 19-én hozott kormányzati döntésével megszüntette azokat a megszorításokat, amelyek a műemlékvédelemről szóló törvény alapján Frieda Löwynek, Sándor Wolf örökösének megtiltották, hogy a Wolf-gyűjtemény műtárgyait Ausztrián kívüli értékesítse.

a 17. és 19. századból származó, öt épületből álló háztömbhöz tartozik. Ez a háztömb már a kismartoni zsidónegyeden kívül helyezkedett el. A 223-as helyrajzi számú ingatlan tulajdonosa Moritz Schlesinger, a 224–227-es helyrajzi számú ingatlanok tulajdonosa a Wolf család volt. Ezekben a házakban működött a családi cég is, amíg helyhiány miatt át nem költöztették a közeli Wertheimer-házba (ma itt található a kismartoni Österreichisches Jüdisches Museum). Az úgynevezett Wolf-házakat elsősorban a család lakhelyeként használták, de 26 helyiségében helyezték el a Sándor Wolf által gyűjtött és összeállított gyűjteményt. Az 1939-es költözéssel nemcsak új helyre került a tartományi múzeum gyűjteménye, de itt egyesült az úgynevezett Wolf-gyűjteménnyel. A Wolf-gyűjtemény nem lett teljesen része az általános múzeumi gyűjteménynek, hanem napjainkig hagyatéki, zárt gyűjteményként kezeli a múzeum.

a Wolf-gyűjtemény nem lett teljesen része az általános múzeumi gyűjteménynek, hanem napjainkig hagyatéki, zárt gyűjteményként kezeli a múzeum

¶ Alphons Barb elbocsátása után a vidéki területi múzeummá visszaminősített burgenlandi múzeum Richard Pittioni professzor vezetése alá került, miután egy rövid ideig Karl Kritsch, a Burgenländischer Heimat- und Naturschutzverein elnöke kapta meg ezt a pozíciót. Pittioni professzort 1942-ben Gruzecki professzor, majd Eitler professzor követte.

¶ 1945 után a tartományi múzeumot a Burgenlandi Tartományi Kormány részlegeként visszahelyezték régi rangjára. A múzeum vezetőjének az egykori tanárt, Adalbert Riedlt nevezték ki. A múzeum és gyűjteménye a négy Wolf-házban és a Schlesinger-házban maradt a Meierhofgassén. A házak és a Wolf-gyűjtemény örököseivel, miután az 1. számú restitúciós törvénynek megfelelően a tulajdonukat visszakapták, megállapodást kötöttek a gyűjtemény további kezelésére. 1950-ben a tartomány kormánya minden feltételüket elfogadva

a múzeum és gyűjteménye a négy Wolf-házban és a Schlesinger-házban maradt a Meierhofgassén

megvásárolta az örökösöktől a Schlesinger-házat és 1958-ban a Wolf-házakat. A tartomány és az örökösök között már korábban megszületett egy egyezség, hogy az igényekről kölcsönösen lemondanak.

¶ Burgenland tartományi kormánya 1957. június 19-én hozott kormányzati döntésével megszüntette azokat a megszorításokat, amelyek a műemlékvédelemről szóló törvény alapján Frieda Löwynek, Sándor Wolf örökösének megtiltották, hogy a Wolf-gyűjtemény műtárgyait Ausztrián kívüli értékesítse. Így a Wolf-gyűjtemény örököse, Frieda Löwy árusításra bocsáthatta a gyűjteményt. Az egyik vevő maga a Burgenlandi Tartományi Múzeum volt. Az örökös ügyvédjén, dr. Frieden keresztül 1958-ban a múzeum megvásárolta a Wolf-gyűjtemény azon darabjait, amelyek Burgenland tartományhoz kapcsolódtak. Ugyanakkor a Wolf-gyűjtemény legnagyobb része sajnos nem a Burgenlandi Tartományi Múzeum tulajdonába került, hanem a svájci Fischer Galériába (Galerie Fischer Auktionen AG), Luzernbe. Az évtizedek során a tartományi múzeum több olyan műtárgyat visszavásárolt a Fischer Galériától, amelyeket az 1958-as vásárlásnál nem vettek figyelembe, bár Burgenland kultúrtörténetének fontos részét képezték.

a Wolf-gyűjtemény legnagyobb része sajnos nem a Burgenlandi Tartományi Múzeum tulajdonába került, hanem a svájci Fischer Galériába (Galerie Fischer Auktionen AG), Luzernbe

¶ 1963-ban Alois Ohrenberger lett a múzeum vezetője, az ő igazgatósága alatt vált a tartományi múzeum olyanná, amilyennek ma is ismerjük. Az átalakításra szükség volt, mert a hajdani Wolf-házak már nem feleltek meg az akkori alapvető muzeális követelményeknek. 1965-ben határozta el a tartományi kormány, hogy a múzeumot át kell építeni, és a kor legmodernebb múzeumi épületét kell benne létrehozni. Az át- és hozzáépítés 1968 és 1976 között Hans Puchhammer és Günther Wawrik tervei alapján történt. 1980 és 1990 között Hans Schmid vezette a múzeumot, és elsőként adta ki az állandó kiállítás tárgykatalógusát. 1990 és 2002 között Gerald Schlag, majd Josef Tiefenbach igazgatósága alatt újragondolták a múzeum tevékenységét és kiállításait, amelynek eredményeként 2006. március 30-án „új múzeum" nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt.

1965-ben határozta el a tartományi kormány, hogy a múzeumot át kell építeni, és a kor legmodernebb múzeumi épületét kell benne létrehozni

¶ Nyolcvan évvel a tartományi múzeum alapítása és harminc évvel legutolsó átépítése után elengedhetetlen volt a kiállítások

Das Burgenländische Landesmuseum in Eisenstadt.

Ein Kulturdokument unseres Landes wurde am 14. September d. J. der Oeffentlichkeit übergeben: Das neue Burgenländische Landesmuseum, das an diesem Tage durch den Bundespräsidenten Dr. Hainisch feierlich eröffnet wurde. Die Eröffnungsfeier vereinigte eine große Zahl von Wissenschaftlen und Politikern Oesterreichs. Sie gestaltete sich zu einer würdigen Kundgebung der österreichischen und im besonderen der burgenländischen Kulturbestrebungen. Nach einer kurzen Ansprache des Schöpfers des Landesmuseum S. Wolf, würdigte Landeshauptmannstellvertreter Gen. Leser die Bedeutung des Landesmuseums und die Verdienste aller der Männer, die sich um dessen Zustandekommen seit Jahren bemühten. Dann eröffnete der Bundespräsident das neue Museum und gab seiner Freude über dessen Zustandekommen Ausdruck. Schließlich dankte Bgm. Gen. Koller allen Mitarbeitern an diesem Werke und übernahm dasselbe in die Obhut der Stadtgemeinde Eisenstadt. An diese feierliche Eröffnung schloß sich eine Besichtigung des Museums unter der Führung der burgenländischen Konservatoren des Bundesdenkmalamtes.

Die Enstehung des burgenländischen Landesmuseums in Eisenstadt reicht nur wenige Jahre zurück. Vor allem ist sie dem Verständnis einiger Männer der burgenländ. Landesregierung besonders unseres Gen. L. Leser und seines Mitarbeiters Prof. Eitler sowie der Initiative Alexander Wolfs zu verdanken, deren Bestreben dahin ging, alle Funde des burgenländischen Heimatbodens und alle Erzeugnisse burgenländischer Kunst in einem Landesmuseum zugänglich zu machen. Alexander Wolf stellte zu diesem Zwecke auch ein seiner Firma gehöriges Gebäude in unmittelbarer Nähe des Schlosses, die Wolf-Leiner-Realität, der Landesregierung kostenlos zur Verfügung und so konnte mit verhältnismäßig wenig Mitteln eine vorderhand zwar noch bescheidene, aber dennoch vorbildliche Sammlung geschaffen werden. Sie enthält vor allem die unter Denkmalschutz stehenden Ausgrabungen und Funde der letzten Jahre, die von den Organen des Bundesdenkmalamtes, insbesondere von Alexander Wolf, Dr. Hautmann, Oberstleutnant Mühlhofer und Wirtschaftsrat Seracsin ausgegraben und gesammelt wurden. Diese Funde gehören den verschiedenen vorgeschichtlichen Zeitperioden an.

Eine durch die Kürze der Zeit ziemlich unvollständige geologische Sammlung, die zahlreiche Pflanzenreste der Neufelder Kohlenlager und interessante Gesteins- und Materialproben des Burgenlandes enthält, zählt zu ihren Hauptsehenswürdigkeiten die guterhaltenen Skeletteile eines Tertiär-Mastodon, die in einer Schottergrube bei Woltau (Bezirk Oberwart) ausgegraben wurden. Aus einer Höhle bei Winden, der Carolahöhle, stammen die Knochen zahlreicher eiszeitlicher Tiere, besonderes Interesse erregte das vollständige Skelett eines Höhlenbären. Aus derselben Zeit stammen einige mächtige Mahlzähne des Mammut, die in Pöttelsdorf und Siegendorf gefunden wurden.

In den allerletzten Jahren wurde eine Reihe von Siedlungen aus der jüngeren Steinzeit ausgegraben, deren reiche Funde sämtlich in der neuen Sammlung ausgestellt sind: eine steinzeitliche Ansiedlung bei Antau, steinzeitliche Wohngruben bei Drasburg und Wulkaprodersdorf lieferten massenhaft Funde der damaligen Zeit. Aus derselben Zeit stammt eine Sammlung von Pfahlbaufunden vom südlichen Ufer des Neusiedlersees sowie eine Reihe von Streufunden (Loch- und Flachäxte) der Steinzeit aus verschiedenen Orten des Landes. Auch die Bronzezeit ist durch reichhaltige Gräberfunde vertreten, die von Leithaprodersdorf, Girm, St. Margarethen und Sauerbrunn stammen. Aus der älteren Eisenzeit (Hallstattperiode) lieferten Haschendorf, Pöttelsdorf und Zemendorf besonders wichtige Funde. Aus letzterem Ort stammt ein Frauenskelett, das reichen Bronzeschmuck trug.

Die Römerzeit ist ebenfalls reich vertreten. Außer zahlreichen Siedlungs- und Gräberfunden bei Deutschkreuz, Schlaining, Neudörfl usw. entstammen dieser Zeit ein prachtvoller Münzfund, der vor kurzem in Wallern gemacht wurde, sowie eine Terra-sigillata-Schale von besonderer Schönheit, die dem gleichen Fundort entstammt. Die landwirtschaftliche Bedeutung des Burgenlandes für die Römer wird auch durch den Fund von Schandorf illustriert, wo ein vollständiges römisches Ackergerät ausgegraben wurde.

Der Völkerwanderungszeit gehören die Funde von Leithaprodersdorf an, wo eine große Anzahl von Hunnengräbern mit reichem Schmuck ausgegraben wurde sowie die Funde von Nikitsch, wo mehrere Langobardengräber mit prachtvollen Schmuck- und Waffenbeigaben aufgedeckt wurden. Aus dem 16. Jahrhundert stammt ein großer Münzfund, der vor kurzem bei Schauka (Bezirk Güssing) gehoben und größtenteils dem Landesmuseum übergeben wurde. Dieser Fund ist im Kuppelsaal ausgestellt, in dem sich auch die reiche kunstgeschichtliche Sammlung befindet. Diese wurde durch die Bemühungen des Heimatschutzvereines und seines Obmannes Karl Kritsch von der kunstsinnigen Bürgerschaft von Eisenstadt in kürzester Zeit zusammengestellt. Besondere Beachtung verdient der von Frl. Faith zur Verfügung gestellte Salon sowie die vielen anderen Gegenstände bürgerlichen Hausrates, ferner die zahlreichen Urkunden und Schriftstücke der alten Freistadt Eisenstadt, die ebenso wie die Freistadt Rust dem Landesmuseum auch die alten Richtschwerter zur Verfügung stellte. Die Anordnung der zahlreichen Gegenstände die diesen sowie den unteren Raum schmücken, wurde vom Kunsthistoriker Dr. Andreas Csatkai besorgt. Im Erdgeschoß, das auch die Arbeitsräume enthält, ist eine Sammlung alter Küchen- und Kellergeräte aufgestellt, unter denen besonders die Gruppe burgenländischer Gläser, die Pfarrer Bothar (Schlaining) zur Verfügung stellte, Interesse verdient.

In der Nähe des Einganges befindet sich eine interessante Sammlung jüdischer Tempelvorhänge, Bilder und Inschriften, die von Alexander Wolf und anderen Mitgliedern der Judengemeinde Unterberg-Eisenstadt beigestellt wurden. Den hübschen schattigen Garten zieren mehrere Sarkophage, Grabsteine und Skulpturen aus der Römerzeit sowie eine Reihe schöner historischer Grabsteine aus Wimpassing a. d. Leitha; unter einem Vordach sind einige besonders große Stämme von Bäumen aus dem Neufelder Tagbau untergebracht.

Die Sammlung, die sich, wie anfangs erwähnt, im Anfangsstadium befindet, ist schon jetzt eine Sehenswürdigkeit Eisenstadts und bildet eine wertvolle Ergänzung des reichen Privatmuseums von Alexander Wolf. Sie steht unter provisorischer Leitung von Dr. Alfons Barb, der sich seit Monaten unermüdlich um die Fertigstellung bemüht hat.

Die Sammlungen des Burgenländischen Landesmuseums befinden sich noch in den Anfangsstadien. Doch ist zu hoffen, daß sie das Interesse aller Besucher für die dort ausgestellten Kulturdokumente der verschiedenen Zeiten erwecken und vermehren und so durch die Mitarbeit weitester Kreise des Burgenlandes recht bald zu einem Vorbild für andere Länder werden.

Az állandó kiállítás megnyitójáról szóló újságcikk

koncepcionális újratervezése. Jelentős szervezeti és szakmai változást hozott a 2011-es év. Innentől különvált a múzeum szakmai, tudományos és gyűjteményezési feladata a közönségszolgálati tevékenységtől, ugyanis a tartományi múzeum kiállításaival, azok reklámozásával és az ehhez köthető rendezvényekkel közvetlenül nem a Burgenlandi Tartományi Múzeum foglalkozik, hanem a Kultur-Service Burgenland (2017-től Kultur-Betriebe Burgenland), Wolfgang Kuzmitsch vezetésével. Ezt a kiszervezést többféle módon megítélhetjük, de egy biztos: a Burgenlandi Tartományi Múzeum igazgatója, Gert Polster és kollégái tudományos munkája, a műtárgyak ismerete és folyamatos gyarapítása nélkül nem lehet tartalmas és szakmailag megalapozott kiállításokat létrehozni.

Irodalom

Burgenland. 90 Jahre – 90 Geschichten. Begleitband zur Ausstellung. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB) Band 137. Eisenstadt 2011.

Johann Kiegler: *Politisches handbuch des Burgenlandes I (1921–1938),* Eisenstadt 1972.

Martin Krenn: *„…in weite, bisher davon unberührte Kreise". Studien zur burgenländischen Kulturpolitik I*. 1921–1938. Burgenländische Forschung 116. Eisenstadt 2014.

Leonhard Prickler: Die Entstehung des burgenländischen Landeswappens als Ausdruck des politische-kulturellen Umfelds in den „Geburtsjahren" des Burgenlandes. In: *Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag.* Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB) Band 105. Eisenstadt 2001.

Gert Polster (Hg.): *Kultur verbindet! Verwaltung, Vermittlung, Vision. Festschrift für Josef Tiefenbach.* Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB) Band 155. Eisenstadt 2015.

Josef Tiefenbach: *Geschichte des Burgenländisches Landesmuseums. Daten-Fakten-Bilder.* Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB) Band 127. Eisenstadt 2009.

Josef Tiefenbach: *Kultur Pur. Kulturpolitik und kulturelles Leben im Burgenland. 1921 bis heute.* Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB) Band 134. Eisenstadt 2010.

díj

LAUDÁCIÓ

¶ Kedves vendégek!

¶ Büszkén állíthatom, nem lehet lelkiismeret-furdalásunk, hogy elszaladtunk Róka Enikőnek az elmúlt évtizedben véghez vitt eredményei mellett, erre korábbi írásaink, nyomtatott és online felületen egyaránt lehetnek a bizonyítékaink. Még a Magyar Nemzeti Galéria tudományos titkáraként adott számot addigi pályájáról, Ernst Lajos életútjának kutatásáról, a Galéria grafikai gyűjteményében végzett munkájáról. Egy zürichi kiállítás kapcsán mondta akkor: „Ez a kritikai megközelítés, ugyanakkor a közös identitás erősítésén munkálkodó múzeumszemlélet mindenképpen tanulságos lehet a hazai történeti múzeumok számára is. Persze kérdés, hogy ma egy ilyen problémaérzékeny kérdésfelvetést hogyan fogadna a hazai közönség, elbírná-e az adott intézmény, elviselné-e a kultúrpolitika."

¶ Mivel a következő beszélgetést magam vettem fel vele évekkel később, már mint a Fővárosi Képtár egy éve kinevezett igazgatójával, így biztosan tudom, hogy 2012 második felében, amikor az első beszélgetés megtörtént, nem volt kilátásban számára egy intézmény vezetése. Az mindenesetre példamutató, mi több, meghökkentő, hogy pontosan leírta, milyen múzeum és kiállításpolitika az ideálja, még ha ma biztosan tudjuk is, hogy a hazai történeti múzeumokban nem megvalósítható, mondhatni jelenleg utópisztikus elképzelés kritikai megközelítésről, közös identitás kifejezéséről és problémaérzékenységről beszélni.

¶ Nem úgy egy képtár esetében, és itt már a Fővárosi Képtár történetéről és jelenéről írt írásomra hivatkozom, amelyben Enikő igazgatóként szólal meg és beszél a terveiről, 2015-ben. „A Fővárosi Képtár mindvégig megmaradt a mindenkori modernista narratíva szerint működő, az autonóm magyar művészettörténet ideáljában fogant intézménynek, a mai Fővárosi Képtár szemléletben rokon a korábbi törekvésekkel", áll a cikkben. Létezhet tehát olyan magyar múzeum, amely

kellően szabad a fent vázolt elképzelések megvalósításához. Már túl voltunk a *Privát nacionalizmusok* kiállításon, amely képzőművészeti volt ugyan, de erősen történeti mondanivalóval, és a nyilatkozatban megfogalmazott fontos elem, a gyűjtemény önreflexiója is zajlott már: „Átláthatóvá kell tenni, hogy a múzeumot emberek csinálják, meg kell hogy jelenjenek a paradigmaváltó kiállítások, kritikai attitűddel persze, hiszen a kánon nem örök és nem változatlan; történeti kontextusba helyezve ábrázolható, hogy a gyűjtemény egyfajta gondolkodásmód eredményeképpen alakult így."

¶ Foglaljuk össze: arról van szó tehát, hogy Róka Enikő elképzelt egy ideális múzeumot és kiállítási programot, amit gyakorlatilag meg is tudott valósítani a Fővárosi Képtár élén eltöltött öt éve alatt. Ez idő alatt minden kiállítás és katalógusszöveg teljesítette azt a feltételt, amelyet korábban megfogalmazott: kritikai megközelítés, közös identitás kifejezése és problémaérzékenység. Azt gondolom, ez ma a legnagyobb múzeumi teljesítmény Magyarországon, és nem lehet kérdés, hogy ezt a teljesítmény a *MúzeumCafé* is díjjal jutalmazza.

¶ Gratulálunk, és további sikeres éveket kívánunk a Fővárosi Képtár vagy bármely más hazai múzeum élén!

¶ Kedves vendégek!

¶ A Narmer Építészeti Stúdió és Vasáros Zsolt építész személye annyi hazai közgyűjteménnyel, kiállítótérrel kapcsolható össze, hogy szinte már maga is múzeumi szakember, a hazai közgyűjteményi állomány tekintélyes részével volt már dolga múzeumi enteriőrök, látogatóközpontok, kiállítási installációk tervezőjeként. Egyfajta életműdíj is járhatna a Narmernek, bár idén még csak húszesztendős. De mostanra elkészült egy olyan épületkomplexum, az egykori Szabolcs utcai kórház területén megvalósult Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ (OMRRK), valamint egy művészettörténeti archívum és kutatóközpont otthona, amelynek léte hosszú időre meghatározza, hogyan gondolkodjon a múzeumi szakma műtárgyszállításról és -tárolásról, különböző anyagú és műfajú műtárgyak állapotmegőrzéséről, gyűjtemények közötti együttműködésről, archiválásról és kutatásról,

biztonságról és áttekinthetőségről. Mindez alapja a kurátori és kutatói munkának, hiszen egy kiállítás megtervezéséhez, egy katalógus összeállításához archívumra van szüksége, amely digitális formában és fizikai valójában egyaránt minél egyszerűbben elérhető, és olyan műtárgyanyagra, amely felmérhető, szállítható és kiállítható állapotban várja.

¶ Megyesi Zsolt projektvezető és Vasáros Zsolt vezető tervező együttműködése az érintett közgyűjteményekkel nem volt problémamentes, ezt a lapunkban velük készült beszélgetésben is kifejtik. De gondoljunk bele: rendkívül bonyolult feladat az építész számára egy családi ház tervezése során minden családtag elvárásait figyelembe venni úgy, hogy ezek az elvárások sokszor egymásnak is ellentmondanak, ám a ház mégis elkészül az eltérő igények összefésülésével és azoknak a műszaki adottságoknak a figyelembevételével, amelyeket leginkább a fizika törvényei határoznak meg, nem pedig az ízlés és a lelkesedés, vagy éppen a lelkesedés hiánya.

¶ Hogy őszinte legyek, felvetődött bennünk, hogy egy épülettel akkor lehetünk igazán elégedettek, ha valóban „működik", ha teljesíti feladatait, és az sem baj, ha szeretik, akik használják. Ám az OMRRK birtokbavétele a szakma által nem fog gyorsan lezajlani néhány teherautónyi szállítmány bepakolásával. Használat egy kurátor lehet, hogy csak akkor érti meg, amikor kiállítást rendez az itt elhelyezett gyűjteményekre és archívumokra támaszkodva, és lehet, hogy erre csak évek múlva nyílik lehetősége. Ez a költözés sokáig fog tartani, a „belakás" még tovább.

¶ Mi, a szerkesztőbizottság és a szerkesztőség tagjai bejártuk már az épületeket, néhányunk többször is. Van, aki az első ötletmorzsától ismeri, és nélküle nem is létezne ez a fogalom, hogy OMRRK. Egyöntetűen úgy gondoltuk, hogy el kell ismernünk azt a munkát, amit Megyesi Zsolt, Vasáros Zsolt és a Narmer Építészeti Stúdió munkatársaként még sok-sok szakember elvégzett, és ezt megtehetjük anélkül, hogy – a saját kereteinket átlépve – muzeológussá tesszük őket, mégpedig egy különdíjjal, amelyet idén első ízben nyújtunk át.

¶ Sok sikert kívánunk a díjazottaknak!

Gréczi Emőke

Róka Enikő, mögötte Lakner László: *Suba (Bunda)*, 1970, olaj, vászon, 145×195 cm
Szilágyi Lenke felvétele

BERÉNYI MARIANNA

PÁRHUZAMOS KÜLÖNIDŐK A KURÁTORI JELENBEN

BESZÉLGETÉS RÓKA ENIKŐVEL, A FŐVÁROSI KÉPTÁR VEZETŐJÉVEL

¶ Róka Enikő 2014 decembere óta vezeti a Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtárat. Azóta az intézmény több, egymáshoz sok szálon kapcsolódó, hálózatszerűen összefonódó kiállítási, kutatási és gyűjteményezési programot valósított meg, amely egyszerre reflektál a múzeum gyűjteményi sajátosságaira, az intézmény történetére és a kortárs művészet és társadalom jelenségeire. Az elmúlt években a Fővárosi Képtár úttörő módon a Kádár-rendszer képzőművészeti örökségének kritikai feldolgozását is elkezdte, nem feledkezve meg egy-egy vizsgált időszak, téma többszólamú bemutatásáról. Róka Enikővel nem csupán arról beszélgettünk, hogyan születtek meg az erre épülő kiállítások, az interjú akár a 2010-es évek második felében zajló múzeumi munka egyfajta közelnézete is lehet.

MC: A MúzeumCafé nem először készít veled interjút. 2012-ben, a lap 32. számában a Magyar Nemzeti Galéria (MNG) grafikai gyűjteményében végzett kutatói, kurátori és vezetői munkádról, tudományos titkári feladataidról, az Ernst Lajos-kutatásaidról írtunk. Azóta intézményt váltottál, 2014 decemberében kerültél a Fővárosi Képtár élére. Milyen ambíciókkal pályáztad meg ezt a pozíciót?

¶ Öt év tudományos titkári munka után szerettem volna visszakerülni gyűjteménybe, és tudtam, hogy a Képtár anyaga fantasztikus. Másrészt izgatott, hogyan lehet egy nagyon jó gyűjteményből egy kisebb múzeumban kihozni valami újszerűt, kutatásalapú, de a jelenbe ágyazott dolgot.

MC: Milyen szerepet töltött be ebben az időszakban a Fővárosi Képtár Budapest képzőművészeti életében? Milyen örökséggel kezdted a munkádat?

¶ Elődöm, Fitz Péter idején a Képtár működésében a kortárs képzőművészeti kiállításokon volt a hangsúly. A Templomtér jól bejáratott kortárs galériaként működött. Emellett folyamatosan gyarapodott a gyűjtemény, bár – ami a kiállításpolitikát illeti – ezekben az évtizedekben kevésbé volt fókuszban. Mégis született néhány alapvető gyűjteménytörténeti munka a Képtár muzeológusának, későbbi igazgatóhelyettesének, Földes Emíliának a tollából, aki 2002-ben hunyt el. Mielőtt idejöttem, 2014 tavaszán a Bálnában, az Új Budapest Galériában

rendezték meg *A mecénás főváros. A Fővárosi Képtár* című kiállítást, amely az ő kutatásain alapult, s a kiállítás kiadványa a doktori disszertációjának szerkesztett változata volt. Ebben az első Fővárosi Képtár gyűjteményére koncentrált, amit 1953-ban elvettek: a Szépművészeti Múzeum magyar anyagával egyesítve 1957-ben ebből jött létre a Magyar Nemzeti Galéria. Már korábban is olvastam Földes Emília publikált munkáit, de igazán az idekerülésemkor szembesültem a gyűjteménnyel. Sorra kerültek elő problémás történetek, restitúciós ügyek, talált tárgyak. Rendezésük és kutatásuk óhatatlanul a gyűjteménytörténet, azon belül is az 1959-től induló második gyűjtemény felé terelték a figyelmemet.

MC: Hogyan néz ki most a Fővárosi Képtár gyűjteménye?

¶ 1959 decemberében a Fővárosi Tanács úgy döntött, hogy a Székesfővárosi Múzeum örököseként 1951-ben létrehozott BTM-en belül újraindulhat a képzőművészeti gyűjtés. Onnantól lényegében két iránya rajzolódott ki a gyűjtésnek: egyrészt rekonstruálni az elveszett gyűjteményt, azon belül a 19. századi magyar anyagot, és megszerezni a századforduló és a két világháború közötti modernizmus legfontosabb alkotóinak munkáit. A másik irány a kortárs művészektől való gyűjtés volt. Az Újkori osztály vezetőjének, Bertalan Vilmosnak – aki egyben a Képző- és Iparművészeti Lektorátus szaklektora is volt – a személyes kapcsolatai 1973-ig nagyban befolyásolták a szerzeményezést. Bertalan a lektorátusi zsűrizések miatt bejáratos volt a műtermekbe, azokhoz a művészekhez, akik az állami vásárlások vagy monumentális megbízások kapcsán szóba kerültek, s ez a közeg meghatározta a gyűjtést. Elsősorban a manapság szocialista modernizmusnak nevezett kategóriába sorolt képzőművészet került be a múzeumba: Domanovszky Endre, Kerényi Jenő vagy Somogyi József művei. Bertalan Vilmos után a gyűjtést Tőkei Ferencné Egri Margit vezetésével egy új művészettörténész-muzeológus generáció folytatta: Földes Emília és Mattyasovszky Zsolnay Péter, akik a 20. századi modernizmus emlékeinek megszerzése mellett az új avantgárd törekvésekre is nyitottak, a fiatalabb nemzedékek gyűjtésére fókuszáltak. A hetvenes évek második felében az Európai Iskola művészeinek anyaga, a nyolcvanas–kilencvenes években már az IPARTERV-kiállítók generációja is a gyűjteménybe kerülhetett, de a legfiatalabbaktól is vásároltak.

MC: Ez a gyűjteménygyarapodás, gyarapítás azóta is folytonos?

¶ Fitz Péter idején, 1994-től folytatódott a gyűjtés, amelyben rajta kívül a már említett muzeológusok játszottak kulcsszerepet. Főműveket vásároltak meg

a hetvenes–nyolcvanas évek legfontosabb alkotóitól és a legújabb kortárs művészektől is. A kilencvenes évektől kezdődő időszakot egyelőre kevéssé kutattuk, inkább a hatvanas–hetvenes évekre koncentráltunk az elmúlt években, pedig érdekes és tanulságos lenne mai szemmel ránézni a rendszerváltás utáni évtizedre is. Egyébként a Fővárosi Képtár nevet 1989-ben kapta vissza a képzőművészeti gyűjtemény, s minden bizonnyal ebben is Földes Emíliának volt kulcsszerepe. 2014 decembere óta, amióta itt vagyok, a gyarapítás fájdalmas pont. Az első két évben nem volt saját vásárlási keretünk, 2017 óta összesen évi 1,8 millió forintot tudunk erre a célra fordítani, ami a gyűjtemény jelentőségéhez és a kontinuitás fenntartásához nagyon kevés. NKA-támogatásból sikerült egy nagyobb szoboranyagot vásárolni Pátkai Ervin hagyatékából, néhány gyűjteményi hiányt pótolni. Tavaly a Pro Cultura Urbis Alapítvány támogatásának köszönhetően hiánypótló grafikákat, fotókat – Vera Molnar, Hajas Tibor, Ladik Katalin – vásároltunk. A szerzeményezés során figyelembe kell vennünk azt is: a kritikus raktárhelyzet miatt nagyon meg kell gondolnunk, milyen léptékű és anyagú tárgyakat tudunk biztonságban elhelyezni. Az utóbbi két évben inkább a grafikára koncentrálunk, olcsóbb, és viszonylag jól tárolható. A gyűjtemény folytonosságát csak így tudjuk biztosítani.

MC: *Milyen hatással volt a Fővárosi Képtár stratégiájára, hogy 2011-ben a BTM kötelékébe került a Budapest Galéria?*

¶ Azzal, hogy egy kortárs képzőművészeti intézménnyel gazdagodott a múzeum, majd 2013-ban létrejött az Új Budapest Galéria a Bálnában, átstrukturálódtak a múzeumon belüli tevékenységek is. Amikor a Képtárba kerültem, az volt a kérdés, hogyan lehetne ebben a rendszerben új és markáns arculatot adni az intézménynek. Mivel én magam nem a kortárs szcénából érkeztem, igazán az érdekelt, miként lehetne összekötni a gyűjteményi és a kortárs missziót. Mi az, amiben más/több a Képtár, mint egy kortárs kiállítótér? Abban, hogy van egy, a mindenkori kultúrpolitika változásait tükröző izgalmas története és egy nagyon erős gyűjteménye, ami lehetőség arra, hogy a saját gyűjteményi anyagunkat reaktiválva a múltat és a jelent valahogy összekapcsoljuk, és ezzel aktuális üzeneteket fogalmazzunk meg.

MC: *Ezt a saját személyes szakmai háttered is alátámasztja. Eleve művészettörténet–történelem szakon végeztél, 19–20. századi művészettel foglalkoztál, grafikai gyűjteményt vezettél, olyan kutatásaid, publikációid, kiállításaid voltak, amelyekben különböző területek, szálak összeértek.*

¶ Az alma materem valójában a Nemzeti Galéria, amely igazi szellemi műhely volt, ahol meg lehetett tanulni a szakmát, a muzeológia alapjait. Nagyon különböző kutatói attitűdöket, módszertant lehetett elsajátítani meghatározó személyiségektől és az intézményen belül működő „iskoláktól". Mindenekelőtt egyfajta problémaérzékenységet tanultunk, azt, ami nélkül nincs jó kutatás vagy kiállítás, hogy az embernek az anyagból, témából kiindulva releváns kérdéseket kell tudni megfogalmaznia. 1996-ban végeztem az egyetemen, és egyből az MNG grafikai gyűjteményébe kerültem. 2000-ig Bajkay Éva volt az osztályvezető, aki elindított kutatási-kiállítási programokat, ezekbe többünket bevont. Rengeteget tanultunk Bakos Katalintól, aki egy elképesztően nyitott, kreatív szellem hatalmas anyagismerettel. 1999-ben a történelem szakdolgozatom témáját keresve bukkantam Sinkó Katalin magángyűjteményekről szóló publikációjában Ernst Lajos gyűjteményére, és ennek nyomán kezdtem el vele konzultálni. Sinkó Katalin interdiszciplináris, kultúratudományi szemlélete sokunknak meghatározó. Miközben az alapkutatásokat, a források és a műtárgyanyag alapos ismeretét várta el, azt tanította: mindenre kérdezzünk rá, ne fogadjuk el evidenciaként a tanult sémákat. És ami a legfontosabb: egyáltalán nem biztos, hogy a kérdéseinkre a válaszokat a saját tudományterületünkön találjuk meg, ezért bátran tekintsünk ki onnan.

MC: *Milyen a te kurátori hitvallásod, koncepciód? Mire helyezed a hangsúlyt, amikor kiállítást készítesz?*

¶ Ha egyáltalán van kurátori hitvallásom, akkor az: ha sok nézőpontot szeretnénk bevinni egy kutatásba vagy kiállításba, és különböző kérdéseket akarunk megfogalmazni és megválaszolni, azt lehetetlen egyedül megvalósítani, csak csapatban érdemes dolgozni. Az MNG-ben, a mi szűkebb közegünkben ez evidens volt, és így kezdtünk el a Képtárban is működni. Persze itt sokkal kevesebben vagyunk: négy művészettörténészből áll a szorosan vett muzeológuscsapat, amely ráadásul a majd negyvenezres gyűjtemény feldolgozását is végzi. Így az állandó stáb mellett folyamatosan külsős munkatársakkal dolgozunk: kurátorok, szerzők, partnerek a legkülönbözőbb szempontokat, „tudásokat" hozzák be az intézménybe. Ez pedig nem csak a projektek színvonala miatt fontos, a saját szellemi horizontunk miatt is. Az elmúlt öt évben húsz kiállításunk volt nagyon sokféle anyaggal, a kiállításokhoz kapcsolódóan kilenc katalógust publikáltunk, ebből kettő németül, kettő pedig három nyelven jelent meg.

MC: *Hány olyan kiállítás volt ezek közül, amit már akkor meg szerettél volna valósítani, amikor idejöttél?*

¶ Egy sem, de azért ez nem tragédia, a pályázathoz képest sok minden módosult, számtalan váratlan helyzetet kellett kezelni, és közben a gyűjteményi kutatás is más irányokba vitt.

MC: Az első kiállításotok egy külső, befogadott tárlat volt, a Privát Nacionalizmus Budapest.

¶ Az első év lement úgy, ahogyan még Fitz Péter összeállította a programot. 2014 decemberében kerültem ide, és 2015 októberében nyílt meg az első olyan kiállítás, amelyet már mi választottunk: *Képzelt közösségek, magánképzetek. Privát Nacionalizmus Budapest*. András Edit kereste meg Farbaky Péter főigazgatót, hogy adjunk otthont a Közelítés Művészeti Egyesület (Varga Rita) által szervezett uniós projekt utolsó kiállításának, amire egyből igent mondtam. Anno a *XIX. Nemzet és művészet* kiállítás kapcsán a Galériában kissé naivan azt gondoltuk, ha megértetjük a látogatókkal, hogy a nemzettel kapcsolatos képzetek időben változók s történeti kontextushoz kötöttek, támaszt adunk nekik, hogy kevésbé legyenek kiszolgáltatva az érzelmi alapú manipulációknak. A 19. század azonban sok szempontból messze van, így borzasztóan érdekelt, mit jelent mindez a kortárs művészetben. Szerencsémre a kiállítás egy korábbi verzióját rendezés közben láttam Kassán, valamennyire ismertem a színvonalas, alapvetően közép-európai anyagot. Örömmel vállaltuk a Budapest Galériával együtt a megvalósítást, és nem bántuk meg. Nekünk kicsit olyan volt ez, mint egy első kísérlet, miként tudunk hatékonyan, sok külső partnerrel, szakértővel együtt dolgozni, másrészt rengeteget tanultunk kommunikációról, projektszervezésről is. András Edit kurátori koncepcióját a nacionalizmuselméletek egyik kulcsfigurájának, Benedict Andersonnak az elméletére alapozta, a koncepcióban és a művekben egyaránt olyan kritikai attitűd jelent meg, amivel könnyű volt azonosulni.

MC: Mi volt a következő projekt? Hogyan épült fel a következő nagy kiállítás?

¶ A Privát Nacionalizmus egyik tanulsága az volt, hogy minden évben szükséges egy olyan erős projekt, ami behozza a látogatókat, ráirányítja a figyelmet a múzeumra. Később ezeket neveztük el pillérprojekteknek. Időközben elkezdtünk dolgozni a gyűjtemény rendezésén, aminek kapcsán sorra jöttek elő tárgyak, történetek, források. Valójában különböző helyzetek, találkozások, beszélgetések, külföldi kiállítások, talált tárgyak inspiráltak, és véletlenek vagy konkrét megkeresések formálták a kiállítási programot, vagyis sokan és sokféleképp vettek részt a koncepciók kidolgozásában. És akkor még nem beszéltünk az aktualitásokról, amelyek végképp nem tervezhetők, de adott pillanatban számolni kell velük, hiszen

A Privát nacionalizmus kiállításon volt látható az albán származású Adrian Paci *Az ideiglenes állandóság központja* (2007) című videómunkája, amelynek álló képkivágata a kiállítás arculatának kiemelt elemeként vált közismertté

az itt és most élőknek csináljuk a kiállításokat. Például nem véletlen, hogy a Privát Nacionalizmus „vivőképe" Adrian Paci *Az ideiglenes állandóság központja* című munkája volt. 2015 őszén vagyunk, épp hogy véget ért a migrációs krízis. A videómunkából kiemelt képen emberek állnak összezsúfolva egy reptéri lépcsőn, amely normális esetben egy repülőgépbe vezet, ám itt a semmibe. Nagyon halk, nagyon erős kép, amit a művész még 2007-ben készített mexikói bevándorlókkal, de 2015-ben is aktuális és erősen humánus üzenetet hordozott.

¶ A következő kiállítást is véletlenek és különböző összeérő szálak alakították. Szerettem volna Gróf Ferenc kortárs képzőművésszel együtt dolgozni, mert a hatalom és vizualitás kérdése régóta érdekelt, és az ő korábbi munkái, melyeket a Société Réaliste művészpáros tagjaként készített, kifejezetten ezzel foglalkoztak. Ez volt az egyik szál. A másik pedig, hogy a külső raktárunk rendezésekor rátaláltunk az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjára készült, elveszettnek hitt Bernáth Aurél-pannó darabjaira. A Gádoros Lajos által tervezett pavilonról korábban írtam egy cikket, ezért tudtam, mit jelentett ez akkor, 1956 után. A sikeres világkiállítási szereplés valójában a Kádár-rendszer politikai legitimálását szolgálta, azaz a mű nemcsak mint „lelet", de történeti kontextusa miatt is őrülten érdekes. Ekkor – megint a véletlen – beszéltem Mélyi Józseffel, elmondtam neki, hogy a gyűjteményt és a kortárs művészetet szeretném összekötni, és elsőként melyik művésszel szeretnék dolgozni, s itt van ez a különleges mű, amivel kezdeni kellene valamit. Lényegében így állt össze a csapat: Mélyi József lett a kurátor, Gróf Ferenc a műbe beleolvasta Déry Tibor *G. A. úr X-ben* című disztópikus regényét, amelynek mentén sok mindent el lehetett mondani a hatalom, a politika és a művészet kapcsolatáról, elköteleződésekről és megbicsaklásokról, a korai Kádár-korszakról, és nem utolsósorban a jelenről. Ez lett a *Mutató nélkül. B. A. úr X*-ben kiállítás.

MC: Mozgattátok a fő tárgyat, olyan korszakról beszéltetek, amiről annyira nem szeretünk. Volt-e hatással a kortárs diskurzusra ez a kísérleti kiállítás?

¶ Ritkán jön össze az ilyesmi. Váratlanul előkerül egy műtárgy, amelynek van egy meglehetősen erős politikai konnotációja, súlya, történeti kontextusa. Már az is kész csoda, hogy a kültérre készült pannó túlélte az elmúlt ötven évet, és még restaurálni sem kellett, elég volt egy tisztítás. Még kivételesebb, hogy a tárgyat darabokból kell összerakni, vagyis egy kortárs művész úgy tud beavatkozni a műbe, hogy annak nem lesz baja. Az intervenciónak, a művész és a művészettörténész közreműködésének köszönhetően az amúgy is erős történetbe beleolvasódik több olyan szál, ami releváns kérdések feltevését teszi lehetővé.

Mutató nélkül – B. A. úr X-ben. Gróf Ferenc kiállítása a Kiscelli Múzeum Templomterében
Bernáth Aurél-pannó: Budapest látképe a Gellérthegyről körbetekintve
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

Bernáth 1958-as, négyzetlapokból összeállított alumíniumpannója Gróf Ferenc intervenciójában
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

Gróf Ferenc: *Mutató nélkül – B. A. úr X-ben*. Kiállítási enteriőr a Bernáth-pannó hátoldalával és annak vázlatával
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

E/2
D/4
D/3
D/2
E/1
J/1
J/2
N/2
N/1
O/1

Gróf Ferenc: *Mutató nélkül – B. A. úr X-ben*. Kiállítási enteriőr, háttérben: Somogyi József *Martinász* című szobra (1953/1967)
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

Déry-regényrészletek, illetve a mutató nélküli napórához készült elemek, vázlatok
Fotó: Bakos Ágnes–Illányi Bence

épület volt, a Hotel Astoriánál is jóval
Negyvenkét emeletet számolt, minden sor-
en nagy franciaablakkal, s a legfelső emelet
g két, lapos tetejű saroktoronnyal, melyek
gyik négy-öt emeletes, s ablaktalan volt,
b. kétszer olyan magas, lőrésszerű, rendszer-
helyezett, sötét nyílásokkal. Az épület falait,
ttől a legfelső emeletig halvány rózsaszín
burkolta, amely most szikrázott a napsütés-
saszín fénybe meritette alatta az utcát,
en levő házakat. A hatalmas bronzkapu
gy kis tábla „Kerületi börtön" felirással.
menni? – kérdezte tőle egy tízéves forma

ytam, amióta élek – mondta G. A.
egy darabig nézte. – Nem baj, ha nincs is
ve, azért befogadják. Nyomja meg ott azt
a tábla alatt.
etemben arra vágytam, hogy börtönben
hát még várhatok egy kicsit.

19

A Sugárút végeláthatatlan hosszúságban, nyilegyenesen húzódott előtte. Az utca képe nem különbözött az eddig látottaktól, bár itt kevesebb volt a bedőlt vagy omladozó ház s a befejezetlenül maradt épület, a járdán a homok- és téglatorlaszok s a félbehagyott csatornázási munkálatok. Az út egy idő múlva egy kétfelé szélesen kiöblösödő, nagy téren haladt át, melynek közepe embermagasságú rácskerítéssel volt körülvéve, de a kerítés mögött a burkolatlan, homokos talaj nem volt beültetve, a nagy sivár körröndön egy szál fű vagy gyom sem nőtt. A járdaszélen nem álltak fák. G. A. idegei hirtelen tudatára ébredtek annak, hogy a szállodai pálmák kivételével még nem látott növényt, amióta a városba érkezett.

20

A Sugárútnak nem látszott a vége, s reménytelen dolog volt abban bízni, hogy az másmilyen lesz, mint az eleje vagy a közepe. A házak, a romok s az üres telkek úgy hasonlítottak egymásra, hogy az idegen szem annyi különbséget nem tudott köztük tenni, mint két gombostű között. Minden utcarészlet azonosnak látszott az előzővel s az utána következővel, s mintegy még kirakatok sem voltak, melyek egy villanásnyi változatosságot szereztek volna, G. A. vagy háromórai gyaloglás után is még úgy érezte, hogy egy helyben mozog. Ott volt, ahonnét elindult. Ha még napokig fog talpalni, akkor sem ér messzebbre.

21

Az egyik mellékutcában, egy hosszúkás, alacsony épületben, melynek felé forduló foghíjas oldalfala úgy festett, mintha valamelyik lakás kiugrott volna rajta, egy üzletet fedezett fel, valaki épp kilépett az ajtaján. Cégtábla nem függött az üzlet fölött, a kirakatból sem lehetett megállapítani, hogy mit árusít, egy pár viseltes cipőt, néhány apró zöld almát, rebarbarát, két-három fej hagymát, egy nagy sárgaréz állóórát kínálgatott. Az órának hiányoztak a mutatói.

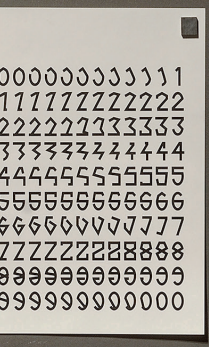

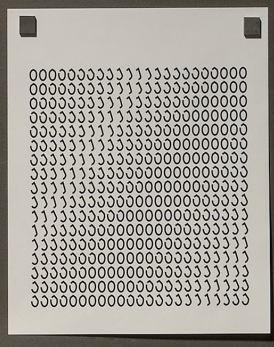

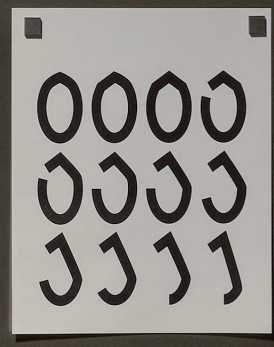

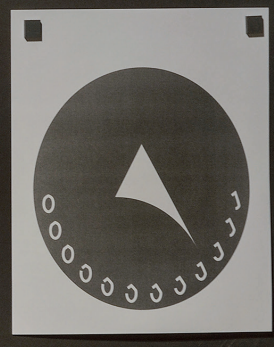

A sajtómegjelenésekből az derül ki: a kortárs intervenciót, olvasatot legalább annyira fontosak tartották, mint a világkiállítással kapcsolatos történetit. A kiállításnak végül két verziója valósult meg: az elején Gróf Ferenc a Bernáth által az elhelyezésre adott kód logikáját megfordítva újrarendezte a pannó darabjait, amivel szétesett az eredeti kép, de ez egyben lehetőséget adott a részleteknek és magának a problémának az értelmezésére, és mellé került Déry szövegéből egy válogatás, majd a pannót visszahelyeztük eredeti formájába, és a szövegek dekonstruálódtak. A két változattal megfeleltünk annak az igénynek, hogy látni lehessen a tárgyat a maga eredeti formájában, ugyanakkor markánsan jeleztük: a múzeumról már nem gondoljuk, hogy egyetlen, kizárólagos, szentesített olvasatot nyújt, hanem minden újragondolható.

MC: *A következő nagy projekt is ezzel az időszakkal foglalkozott – a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) kultúrpolitikájának sajátos párhuzamaival összevetve. Ez volt a* Különutak. Karl-Heinz Adler és a magyar absztrakció *2017-ben.*

¶ Sasvári Edit keresett meg minket azzal, hogy a Kassák Múzeum Karl-Heinz Adler német absztrakt művésznek rendezne egy kiállítást, amiben együttműködhetnénk. A keletnémet Adler absztrakt munkáit a nyolcvanas évekig nem állíthatta ki az NDK-ban, miközben egy épületplasztikai gyár művészeti vezetője volt, s középületek absztrakt díszítésével foglalkozott. Ez ragadott meg bennünket, hiszen már az 1958-as világkiállításon is azt láthattuk, hogy bizonyos műveket úgy fogadott el a zsűri, hogy azokat nem autonóm, hanem alkalmazott munkának, „dekorációnak" minősítette. Ezen a nyomon indult el a két kurátorunk, az építészettörténész Branczik Márta és a köztéri szobrászattal foglalkozó Leposa Zsóka, akik ezt az addig kevéssé becsült köztes műfajt vizsgálták: milyen viták folytak az absztrakció kérdése körül a hatvanas–hetvenes években, hogyan jelent meg a magyarországi épületplasztikában, hol és hogyan engedett a hatalom ebben a kérdésben, és miért. A kurátorok azzal szembesültek, hogy a szemünk előtt tűnik el az anyag: elpusztul vagy bekerül a műkereskedelembe. Ezért a kiállításban külön fejezetet szenteltek a „hűlt helyeknek", és kapcsolódott hozzá egy városi projekt is, amelyet az elmúlt években a Képtár munkáját segítő külső kommunikációs munkatársunk, Hajnal Ágnes talált ki, és szakmailag Branczik Mártával közösen valósították meg. Lényegében a várost is úgy fogták fel, mint egy múzeumot (ami egy városi múzeum esetében akár misszionak is tekinthető), melyben egy térkép és múzeumi vezető segítségével meg lehet tekinteni a még meglévő alkotásokat. A meghirdetett biciklis túrák és a városi projekt célja az volt, hogy a városlakókban tudatosuljanak ezek az értékek.

A *Menedék a tüdőszanatóriumban – Dr. Levendel László gyűjteménye* című kiállítás
a balatonfüredi Vaszary Galériában
A képen: Anna Margit: *Magány*, 1967, vászon, olaj
Fotó: Kiscelli Múzeum–Fővárosi Képtár

A *Menedék a tüdőszanatóriumban – Dr. Levendel László gyűjteménye* című kiállítás a Vaszary Villában, Balatonfüreden 2018-ban
Fotó: Kiscelli Múzeum–Fővárosi Képtár

Adler munkáinak többsége a Kassák Múzeumban volt látható, nálunk Adler és a magyarok (művészek és jelenségek) közötti összefüggések és különbségek bemutatásán volt a hangsúly. A két tárlat szépen összekapcsolódott.

MC: Közben pedig már készült az ugyancsak a Kádár-korszakra reflektáló 1971. Párhuzamos különidők kiállítás.

¶ Még előtte, 2018 tavaszán a balatonfüredi Vaszary-villában megnyílt a *Menedék a tüdőszanatóriumban* című kiállítás, amely Levendel Lászlónak a Fővárosi Képtárban letétként őrzött gyűjteményét mutatta be. A kurátorok, B. Nagy Anikó, Káli-Trutz Enikő és a konzulens, Árvai Mária teljesen új szemlélettel nyúltak ehhez az amúgy jól ismert anyaghoz. A reformer tüdőgyógyász gondolkodása és művészethez való viszonya tágabb értelmezési hálóba került: hogyan függtek össze, például, a társadalmi és mentális problémák, vagyis a szegénység és az alkoholizmus viszonya, mi köze volt ennek a művészethez, milyen szerepet játszott Levendel a második nyilvánosságban a hatvanas–hetvenes években, és hogyan szakadt szét az értelmiség a rendszerváltást megelőzően a különböző reformelképzelések mentén.

¶ Ami az *1971. Párhuzamos különidők* című kiállítást illeti, itt megint sok, részben a véletlennek köszönhető szál futott össze. Egyrészt a Bernáth-pannó megtalálásával csaknem egy időben revízióztuk a falikárpitokat, amelyekkel lényegében senki sem törődött évtizedek óta, ezek egy részét integráltuk az 1971-es kiállításba, valamint a *Mutató nélkül* utolsó tárgya egy vendégkönyv volt, amire a gyűjteménykezelőnk, Köblös Péter hívta fel a figyelmemet. Ebben Kádár János Bernáth Aurél BTM-ben, 1972-ben megrendezett gyűjteményes kiállításának megnyitóján írt bejegyzése volt olvasható. Ez szöget ütött a fejembe: a hetvenes években mi történt a BTM Vármúzeumában, miért voltak itt képzőművészeti kiállítások? A vári adattárban kérdezgettem a múzeumtörténettel foglalkozó kolléganőt, Éder Katát, utána lehet-e ennek menni. Kiderült, 1971-ben a Vármúzeum egy igazi kultúrpolitikai átjáróház volt: tavasszal az 1970-es Velencei Biennále műveit, Hincz Gyula festményeit, grafikáit, Somogyi József plasztikáit mutatták itt be, ősszel a biennáléra induló Domanovszky Endre-anyagot. Volt még egy érdekes összefüggés. A kárpitok revíziójakor kiderült, hogy a második képzőművészeti gyűjtemény gyarapítását ambicionáló Bertalan Vilmos számos művet megszerzett a múzeum számára, de nemcsak a kivitelezett darabokat, hanem sokszor azok vázlatait is, ami a műfaj és Domanovszky művei iránti érdeklődését tanúsította. Ezt valahol elraktam magamban mint olyan leletet, amelyből egyszer talán lesz valami.

1971. Párhuzamos különidők. Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*, 1971–72, olaj, vászon, 360×160 cm és Harasztÿ István: *Egy piros gomb / Gomb – húzd meg, ereszd meg*, 1972–1987, kinetikus szobor / mobil, acél, vörösréz, műanyag zsinór, elektromos berendezés
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

1971. Párhuzamos különidők. Kaszás Tamás: *Kabinet '71*, 2018 Hincz Gyula *Tudomány*, vázlat, 1963–64, részlet című művével
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

1971. Párhuzamos különidők. Kaszás Tamás: Kabinet '71, 2018 Kerényi Jenő, Domanovszky Endre műveivel
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

Az 1971. Párhuzamos különidők kiállítás emeleti része
Schaár Erzsébet: *Nővérek*, 1968, alumínium, ólom, drót, 170×90×57 cm, Pinczehelyi Sándor: *Sarló és kalapács*, szitanyomat, vászon, 100×70 cm, Tót Endre: *Talpra magyar avantgarde!*, 1973, olaj, fa, 30×50 cm
Fotó: Bakos Ágnes–Tihanyi Bence

TALPRA MAGYAR AVANTGARDE!
MOCZEHELYI
MOCZEHELYI SÁNDOR (1944-)
SARLÓ ÉS KALAPÁCS 1973
Pajzs, vázon, szilanyomat
Szepmüvészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
TOT ÉNEMIS LÉGÉT
TALPRA MAGYAR
AVANTGARDE 1973
Tu, Ni
Szepmüvészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria

MC: És mikor kerültek előtérbe ezek a „leletek”?

¶ Megkeresett bennünket a Tranzit.hu-tól Hegyi Dóra, László Zsuzsa és Szakács Eszter azzal a javaslattal, hogy állítsuk ki Beke Lászlónak az *Elképzelés*-anyagát. Beke 1971-ben felhívást küldött huszonnyolc fiatal művésznek, hogy dokumentálják elképzeléseiket. Az akciót, az erre érkező válaszokat a magyar konceptművészet kiindulópontjaként tartják számon. Az első egyeztetésünkön felvetődött, milyen izgalmas lenne úgy megrendezni a kiállítást, hogy a múzeum történetét, a ’71-es kiállításokat is egy időben bemutatjuk. Megállapodtunk, el is indult a kutatás. Mi Leposa Zsókával beleraktuk a múzeumi tárgyakat és a saját történetünket, a régóta a neoavantgárd kutatásával foglalkozó Tranzit.hu munkatársai, László Zsuzsa és Hegyi Dóra pedig a Beke-anyag feldolgozását és a korszak fontos kiállításainak, intézményrendszerének a feltárását végezték el. Utóbbiba az MNG egykori főigazgató-helyettese, Horváth György is beszállt, aki a korszakot megélte, régóta kutatja is. A Templomtérbe kerültek a nagyméretű gobelinek, az idősebb generáció munkái, melyeket egy, a MoME-n nemrég végzett tehetséges kutató, Gál Csaba dolgozott fel, az oratóriumban pedig az A/4-es lapok, Beke gyűjteménye kaptak helyet. Gondolkodtunk, hogyan érzékeltessük az állami megrendelésre készült művek státusát, miként tehetjük azokat bizonyos értelemben idézőjelbe. Ekkor vontuk be kurátorként Százados Lászlót, hogy javasoljon egy képzőművészt, aki aktívan részt tud venni a kiállítás alakításában. Az általa ajánlott Kaszás Tamás végül két igen sokrétű installációt is készített a kiállításba.

MC: Az 1971-es évszám mint fő tematikai szervezőerő nem volt kérdéses. Miként kapott a párhuzamos különidejűség fogalma hasonlóan „kiemelt státust” a kiállítás címében?

¶ A párhuzamos különidejűség fogalma szintén visszavisz a Galériába, Sinkó Katalin használta Hermann Bausinger nyomán a historizmus értelmezésére. 2007-ben, az MNG Zichy-kiállítása kapcsán többször beszéltünk az eredendően Ernst Blochtól származó elméletről, amely szerint Zichy ott volt Párizsban, tudta, mi az impresszionizmus, de számára ez azonos volt egy ecsettel való eszetlen pacsmagolással. Teljesen másik regiszterben mozgott, mint a később a modernizmus kiindulópontjának tartott impresszionisták. Az egyidejű jelenségeknek eltérő lehet a múlthoz és jövőhöz való viszonyuk, s ez meghatározza a későbbi narratívákban elfoglalt helyüket, az utókor emlékezetében pedig úgy tűnnek fel, mintha nem is egy időben történtek volna. Teljesen világos volt, hogy amikor 1971-ben két nemzedékről és két különböző eszmei, művészi utópiáról beszélünk, akkor szintén találó a párhuzamos különidő fogalma.

MC: *Ez az üzenet is sikeresen átment? Bernáth és Déry esetében sok ponton tudott a közönség kapcsolódni az általatok felvetett problémákhoz. Az 1971 felépítése és üzenete azonban jóval bonyolultabb volt.*

¶ Azzal, hogy egy kurátor nem egy egyirányú narratívát tár a látogató elé, vagy nem kronologikusan rendezi el az anyagot, megnehezíti a saját és persze a látogató dolgát is. De a valóságunk se olvasható könnyen, és a túlzott leegyszerűsítésekkel épp a jelenértelmezésünk sérülhet. Eldöntöttük, hogy nem akarjuk hierarchizálni az anyagot, vagyis távolságot tartunk, és a minősítéssel szemben sokkal inkább a történelem/valóság/művészet komplexitását kívánjuk érzékeltetni. Szerencsére a Kiscelli Múzeum egykori kolostorépülete nem múzeumnak készült, vagyis a kiállítóterek nem sugallnak lineáris elbeszélést, de épp az eredeti funkcióból következően erősen hierarchizáltak, hiszen a léptékváltás óriási a Templomtér és az Oratórium között. Ezt próbáltuk ellensúlyozni: a kiállítás részeit a toronytereken keresztül összekötöttük, körbe lehetett menni, valamint úgy rendeztük meg, hogy bármelyik irányból induljon is el a látogató, értelmezhető elbeszélést kapjon. Ez a struktúra pont arra volt alkalmas, hogy egy időmetszetet különböző nézőpontokból bemutassunk. Szerintem a kiállítás átment, noha megdolgoztattuk a látogatókat is. Azt éreztük, fontos a mediálás, az állandó jelenlét, ezért szinte minden hétvégén tartottunk tárlatvezetéseket, rengeteg egyetemi órát, szakmai csoportot vittünk végig magyarul és angolul, összesen majdnem kilencszáz ember láthatta a kiállítást közvetlenül kurátori vezetéssel.

MC: *Mérhetetlen mennyiségű szöveget kiraktatok, és komoly intézménytörténeti anyagot is közreadtatok a kiállítóterekben. Hogyan segítettétek a látogatókat az olvasásban azon túl, hogy az interneten is elérhetővé tettétek a szövegeket?*

¶ Ha megpróbáljuk az összefüggéseket, a két generáció közti kapcsolatokat bemutatni, elkerülhetetlen az intézménytörténet és a sok szöveg, de sok energiát fordítottunk arra, hogy mindez vizuálisan is működjön. A faliújságszerű információs táblákkal és a felirattartó állványokkal – amelyeken néhol „lefolyt" a szöveg, vizuálisan is jelezve, hogy egy korszak komplexitásának megértése bizony sok olvasást igényel – a de_form stúdió grafikusai, Demeczky Nóra és Déri Enikő az egész kiállítás egységes vizualitásához is hozzájárultak. Az információhordozók tökéletes összhangban működtek Kaszás Tamás installációival, a tipográfia pedig egyszerre viszonyult érzékenyen a korszak és a jelen alkalmazott grafikai trendjeihez. Ez is egy összetett csapatmunka volt.

MC: *A nagy projektek mellett volt több kisebb sikeres kiállításotok is. Melyek voltak a legemlékezetesebbek?*

¶ Szintén saját anyagunkból indult ki a *Barta Lajos. Túlélési stratégiák* című kiállítás, amelyet egy német partnerrel, a Martin-Lantzsch-Nötzel Stiftunggal és a Goethe Intézet támogatásával valósítottunk meg. A kurátorok, Árvai Mária, Leposa Zsóka és Ulrich Winkler döntése alapján a korábbi képtári kiállításokban is oly sokszor érintett kérdés, a hatalom és művészet viszonya került fókuszba. Hogy ez mennyire releváns volt Barta esetében, azt Árvai Máriának az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett kutatásai is mutatják. Kiderült, hogy Bartát megfigyelték, ami behatárolta a mozgásterét. Leposa Zsóka a Képző- és Iparművészeti Lektorátus archívumában megtalált iratokon keresztül pedig azt tárta fel, milyen játszmák zajlottak a lektorátusi zsűrikben a köztéri szobormegrendelések kapcsán. Miközben a kiállítás végig megmaradt a történeti kontextusnál, a látogatókat arra ösztönözte, hogy gondolják el, milyen túlélési stratégiák működhetnek egy diktatórikus/autokratikus/demokratikus rendszerben.

¶ A *Rendetlenség a rendben. Vera Molnar művészete* című kiállítás még nyitva van március közepéig. Ennek kiindulópontja a gyűjteményezési stratégiával függött össze. Évek óta próbáltunk begyűjteni műveket azoktól a jelentős alkotóktól is, akik nem Magyarországon élnek, éltek. Pátkai Ervin művein kívül Cserba Júlia közreműködésének köszönhetően ajándékba kaptunk egy Reigl Judit-grafikát. A gyűjteménygyarapításban logikus folytatásnak tűnt tehát néhány Vera Molnar-grafika megszerzése. Kapóra jött Ébli Gáboron keresztül a megkeresés, hogy mutassuk be a Kiscelli Múzeum oratóriumában a Szőllősi-Nagy–Nemes-gyűjtemény valamely részét, s hamar eldőlt, hogy mivel a gyűjteményben szinte a teljes életművet felölelő Vera Molnar-műtárgyanyag található, ennek szentelünk egy önálló kiállítást. Nemes Judit és Cserba Júlia segítségével jutottam el Vera Molnar műtermébe. Ez a találkozás nemcsak meghatározó élmény volt, de sikerült a múzeumi feladatot is teljesíteni: két grafikát, majd később egy eredeti rajzot megszerezni a Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár gyűjteménye számára, amiket még láthat is a közönség.

MC: *Januárban beszélgetünk. Miként tervezitek a 2020-es évet? És milyen távolabbi célkitűzéseitek vannak?*

¶ Lezárult egy ötéves szakasz, és hogy ez megvalósulhatott, abban nagy szerepe volt Farbaky Péter korábbi főigazgatónak, aki támogatott bennünket, amit nem

Barta Lajos: *Túlélési stratégiák* című kiállítás 2019-ben
Fotó: Kiscelli Múzeum–Fővárosi Képtár

Kiállításenteriőr a *Rendetlenség a rendben – Vera Molnar művészete* című tárlaton
Fotó: Kiscelli Múzeum–Fővárosi Képtár

tudok eléggé megköszönni neki. Van egy csomó ötletünk, de egyelőre az újratervezés fázisában vagyunk, picit el is fáradtunk, az elmúlt pár év őrült munkamenet volt mindenki számára. A korábbi történeti és kortárs missziót szeretnénk tovább vinni, nagyobb hangsúlyt fektetve a gyűjteményre, amelynek feldolgozottsága továbbra is bőven hagy kívánnivalót maga után. A másik kihívás az állandó kiállítás, amely a múzeum tereinek átalakítása miatt katasztrofális állapotban van, teljesen csonka, értelmezhetetlen. A legszebb tereinkben, ahol korábban a '45 utáni állandó kiállítás volt számos főművel, most raktárak sorakoznak, így a gyűjteménynek ez a része gyakorlatilag láthatatlan. Ebből is érzékelhető, hogy nagyon komoly raktározási nehézségekkel küzdünk, ezek megoldása nagyságrendekkel nagyobb fenntartói támogatást kíván. A gyűjtemény köztulajdon, ezért minél többször lehetőséget kell teremteni arra, hogy látható legyen. Saját időszaki kiállításainkon is „forgatjuk" az anyagot, de ha hazai vagy külföldi közgyűjtemények kérnek kölcsön, és nincs műtárgyvédelmi szempontból akadálya, akkor örülünk, ha a művek máshol hozzáférhetők. A Képtárban ez egy abszolút konszenzusos policy. Emiatt viszont még több a feladat, és elég kevesen vagyunk. Ez nem panasz, csak számolni kell azzal, hogy mindent egyszerre nem tudunk megoldani. Mindenesetre az állandó kiállítás megújítása a prioritás a jövőben.

RÓKA ENIKŐ az ELTE BTK művészettörténet szakát 1996-ban, történelem szakát 2000-ben végezte el. 2009-ben summa cum laude védte meg az *Ernst Lajos gyűjteménye és az Ernst Múzeum* című doktori disszertációját. 1996 és 2014 között a Magyar Nemzeti Galériában dolgozott, ahol 2000-től 2009-ig a Grafikai osztályt vezette, majd tudományos titkárként tevékenykedett. Olyan kiállítások kötődnek a nevéhez, mint a 2002-ben az Ernst Múzeumban rendezett *Egy gyűjtő és gyűjteménye. Ernst Lajos és az Ernst Múzeum* vagy 2007-ben a Nemzeti Galériában a *Zichy Mihály, a „rajzoló fejedelem"* (kurátor, társkurátor: Hessky Orsolya), 2010-ben a *XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép* (kurátor, társkurátorok: Király Erzsébet és Veszprémi Nóra, konzulens: Sinkó Katalin). Rendezett kiállítást a balatonfüredi Vaszary-villában az első világháborúban szolgáló művészekről és a biedermeierről. 2014 óta a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum–Fővárosi Képtárát vezeti. Kurátori tevékenysége mellett számos elismert tanulmánykötet, könyv szerzőjeként vagy szerkesztőjeként találkozhatunk a nevével.

Megyesi Zsolt és Vasáros Zsolt
Szilágyi Lenke felvétele

GRÉCZI EMŐKE

„ELÉG SOK TEKINTETBEN PARADIGMAVÁLTÁS”

BESZÉLGETÉS MEGYESI ZSOLT ÉS VASÁROS ZSOLT ÉPÍTÉSZEKKEL

Lapunk történetének első különdíjasai egy olyan épületkomplexum tervezéséért és kivitelezéséért érdemelték ki az elismerést, amely nemzetközi összevetésben is egyedülálló, és hosszú évtizedekre igazodási pont lehet a műtárgyraktározás megoldása kérdésében. Az egykori Szabolcs utcai kórház területén megvalósult Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ (OMRRK) vezető tervezőjét, Vasáros Zsoltot, illetve projektvezetőjét, Megyesi Zsolt építészt (Narmer Építészeti Stúdió) kérdeztük.

MC: Kezdjük az elején! Amikor megkapták a felkérést, hogyan nézett ki a terület? Azt tudjuk, hogy a néhány évvel korábban bezárt Szabolcs utcai kórházról van szó a 19. század végétől emelt különböző korú épületekkel. Építész szemmel milyennek látták a helyzetet?

Vasáros Zsolt: Tíznél több épület volt a területen, végül kettőt tartottunk meg. Nehezen tudtuk visszakövetni, mit mikor építettek, igaz, a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő tervtárában elég sok adatot találtunk, de eredeti terveket csak elvétve, ez pedig sok kezdeti nehézséget okozott. Az átalakításokat viszont dokumentálták, ezekből vissza lehetett fejteni nagyjából az eredeti helyzetet. A kérdés lényegére visszatérve: szörnyű állapotok voltak, pedig csak 2006 körül zárták be a kórházat. Lényegében először a program, mondhatni a vízió vázlata volt meg, ahhoz kerestünk területet, lehetőleg nem túl messze a Ligettől. Majd 2012-ben találkozott a potenciális helyszín, azaz a volt kórházegyüttes a programmal. Tehát alig öt-hat évvel a bezárás után jelentősen leromlott állapotok voltak a telken, és ha nem nyúlunk az épületekhez, még tíz évet nem bírtak volna ki, olyan mértékű volt az állagromlás. Ha valamit magára hagynak, az nagyon gyorsan amortizálódik. Persze nem ezért döntöttünk úgy, hogy a két régi, Freund Vilmos tervezte épület kivételével a többit lebontjuk, hanem mert nem képviseltek értéket, nem lehetett funkcióval megtölteni őket. Többnyire melléképületek voltak, kazánházak, tárolók, valamint irodák és nővérszálló. Tagoltságuk, belső elrendezésük alkalmatlan volt más feladatra. Amikor körvonalazódott, hogy több tízezres nagyságrendű műtárgy elhelyezéséről van szó, tudtuk, hogy ennyit a föld felett itt nem lehet elhelyezni. Ehhez helyet kellett találnunk a telken, a Vágány

Sok kérésnek kellett vagy kellett volna eleget tennünk, és nem volt könnyű szétválasztani, hogy mi ebből a szükséglet, és mi az igény, ami adott esetben egyetlen muzeológus személyes igénye is lehet.

utca mentén: a zömében a hetvenes években épült, nem alápincézett épületeket nem tartottuk hasznosíthatónak, és lebontásra javasoltuk őket. És ahogy az lenni szokott, a századfordulós, historizáló épületeket szinte mindig fel lehet újítani, a hetvenes években épülteket pedig aligha.

MC: *Hogyan történt a munkamegosztás a stúdión belül? Hogyan osztották fel a feladatokat, és hány kollégát vontak be a munkába?*

Megyesi Zsolt: Zsolt volt a vezetőtervező, én projektvezetőként a tervező csapatot koordináltam. Az elején ez négy-öt főt jelentett, de a kiviteli tervek fázisában már az egész iroda ezen a feladaton dolgozott. Húsz fölötti létszámról beszélünk, és az irodán kívül egy nagyon széles szakértői csapatról, szakági tervezőkről. Nagyjából száz tervezőt és szakembert mozgatott a projekt a csúcsidőszakban.

MC: *Ezek szerint nagyjából párhuzamosan haladt a munka a rudabányai Rudapithecus Látványtár építésével?*

M. Zs.: Nem teljesen. Az engedélyezés idején általában keletkezik egy átmeneti időszak, amikor a kiviteli tervekre még nem tudunk ráfordulni, és ezeket az üres időszakokat szépen ki tudjuk tölteni más feladatokkal.

V. Zs.: 2015 nyarán, amikor az OMRRK kiviteli terveit leadtuk, Rudabánya éppen épült, kéthetente járt le valaki művezetni. Közben kiállításokat is rendeztünk, ami az iroda egyik fő profilja

MC: *Például a Seuso-kincsét.*

V. Zs.: Valóban, de az egy másik hosszú történet… Akadtak más megbízásaink is, a Magyar Nemzeti Galériában is ment egy-két kiállításunk. Ritkán fordulnak elő üresjáratok, mivel mindig arra törekszünk, hogy a projektjeinket a saját kezünkben tartsuk a generáltervezéstől az építészeti terveken át a belsőépítészetig

és a tartalommal való megtöltésig. Ez azzal jár, hogy ilyenkor mindenki együtt dolgozik. Vannak olyan építészirodák, amelyek egy dologra fókuszálnak, és például a belsőépítészetet sem vállalják be. Ennek adott esetben nagyon örülünk, mert éppen ezért adódnak ilyen jellegű felkéréseink is, együttműködve más irodákkal.

M. Zs.: Az OMRRK esetében ráadásul a belsőépítészeti tervezésre még rárakódott a raktártechnológia megoldása is.

MC: Ha ebbe egy kicsit beleássuk magunkat: több intézménynek kellett egyszerre együttműködnie, a Városliget Zrt.-nek, három múzeumnak, az Artpoolnak. Ki képviselte ilyenkor az irodát, például ha egy raktár igényeit kellett felmérni?

M. Zs.: A csúcsegyeztetéseken én képviseltem az irodát, a részterveknél, a konkrét döntéseknél intézményi felelősökre osztottuk le a feladatot. Ilyenkor már nem lehetett egy kézben tartani a projektet. Előfordultak lehetetlen kérések…

MC: Kik kérték ezeket?

V. Zs.: Mi kértünk lehetetlent sokszor, legalábbis a visszajelzések szerint. Részletes műtárgyjegyzéket például.

M. Zs.: Sok kérésnek kellett vagy kellett volna eleget tennünk, és nem volt könnyű szétválasztani, hogy mi ebből a szükséglet, és mi az igény, ami adott esetben egyetlen muzeológus személyes igénye is lehet. A gyűjtemények alapvető szükséglete más kérdés. Tíznél több gyűjtemény esetében mindezt végigvinni és kimazsolázni az adatokból, mi az a releváns információ, ami alapján meg tudjuk tervezni a házat, gigászi feladat volt. Nem is tudom, hogy ilyen épület létezik-e ezen kívül.

MC: Tárgyakra, emberekre és különleges technikára is figyelemmel kellett lenni, amin a restaurátori munkát értem. Milyen példákból meríthettek?

V. Zs.: Épült és épül hasonló intézmény most is, Franciaországban, Szentpéterváron vagy Londonban a British Museumhoz kapcsolódva, többet megnéztünk, de ilyen mértékű és koncentráltságú intézmény még nem készült. Mire az engedélyeztetési terveket le kellett adnunk, a British Museumban még bőven tartott az építkezés, és nyilván fantasztikus hely lett, de mégis elég nagy kritikával néztünk

Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ (OMRRK)
Liget Budapest

PLYMOVENT

dolgokat, hogy lássuk, mihez képest kell jobbat alkotnunk. És azt kell mondjam, a miénk több tekintetben sokkal jobb lett. Volt, hogy a saját megrendelőnknek is meg kellett magyaráznunk, honnan vesszük a bátorságot az OMRRK-t jobbnak tartani. A projekt grandiózussága – néhány, a feladatot komolyan vevő gyűjteményi felelőstől eltekintve – váratlanul érte a magyar múzeumi szakmát. Most már nem „zaklat fel", de akkor bizony nem volt könnyű megemésztenem, hogy sokszor olyan műtárgyjegyzéket sem tudtunk kézhez kapni, amelyikben vannak mindhárom dimenziót megadó méretek. Értem, hogy például a művészettörténész szempontjából a festmény mérete független a kerettől, de a mi szempontunkból bele kell számolni azt is. Gyakorlatilag ki volt ásva az épület négy szintjének mélyalapja, és már nem lehetett lényeges dolgokon változtatni, amikor a részletes műtárgyjegyzékeket megkaptuk, és átfogó módon összegezni tudtuk a korábban becsült kapacitást. Felvetődik a kérdés, hogy akkor mégis mire alapoztuk a tervezést: jó becslésekre és néhány lelkes gyűjteményi vezető adatszolgáltatására, továbbá arra a tényre, hogy a kiállítástervezési gyakorlatunk okán a hazai műtárgyállomány jelentős része már átment a kezünkön, így volt fogalmunk róla. Ha tudjuk száz festmény méretét, és ebből a típusból, gyűjteményből, korszakból van 13 ezer, akkor elég jól lehet becsülni a helyigényt. Persze az extrém méreteket külön meg kellett kapnunk.

MC: *Van az ilyen műtárgyak szállítására egy különleges lift az épületben.*

V. Zs.: Nem csak egy, több egyedi felvonó is van. Itt volt a lényege az intenzív közös munkának, hogy sokszor a rendezetlen (vagy más szempontok szerint rendezett) adathalmazból ki kellett szűrni azt, ami szignifikáns. A lift méretezéséhez a legnagyobb méretű festmény(ek) adataira volt szükségünk. Emellett a keretnek van egy vastagsága, és minél nagyobb egy festmény, akár öt-hat méteres, általában annál vastagabb a kerete, akár húsz-huszonöt centiméter is lehet. Azt is valahogyan a liftbe kell tenni, mint ahogy a hengeren tárolt műveket is, amelyek nem ritkán hét-nyolc méter hosszúak. Úgy vélem, a bonyodalmakért, a nehézkes kommunikációért végül is nem lehet korholni senkit, minket sem, hiszen egy ország ritkán épít ilyen jellegű épületet, talán ötven-száz évente néhányszor. Ahogy hallható, az Országos Széchényi Könyvtár is hamarosan nekiállhat a piliscsabai raktára építésének, mivel az OMRRK az ország műtárgyállományának elhelyezését önmagában nem oldja meg. Elképesztő méretű raktárakat terveztünk, hihetetlen számokkal, csak fiókból van huszonháromezer, de ez is meg fog telni egyszer, noha van benne „puffer", huszonöt-ötven százalék, gyűjteménytől és a rendtől függően.

MC: *Figyelembe kellett venni műtárgyvédelmi szempontokat, tekintettel kellett lenni a tűzvédelemre. Milyen adatok alapján dolgoztak?*

M. Zs.: Minden gyűjteményvezetővel és több restaurátorral is leültünk, emellett a szakértőinkkel tanulmányoztuk a nemzetközi sztenderdeket. Rengeteg konzultációt tartottunk. A kiinduló helyzet tizenöt-tizenhat féle légállapot volt, hőmérséklet és páratartalom szerint, ezt kellett a szakági tervezőinkkel karöltve értelmezhető és kivitelezhető programmá alakítani, így végül háromféle légállapotot alakítottunk ki az épületben. Azt gondolom, még így is talán túl lett finomítva, de ebben biztosan többekkel nem értünk egyet. A nemzetközi példák azt mutatják, hogy nem készítenek ennyire tárgyspecifikus állapotokat, hanem egy ideális közelit, illetve idealizáltat állítanak be, ötvenszázalékos páratartalommal, huszonkét fokon tartva az átlaghőmérsékletet. Nem a speciális, kompozit tárgyakra, a bőrre, fémre gondolok, mert ezeket lokálisan szokták megoldani. Három-négy év távlatából úgy látom, hogy a bonyolult megoldással beszorították magukat a múzeumok egy olyan helyzetbe, amikor nem lesznek képesek eléggé flexibilisen bánni a térrel. A légállapot szerinti megosztás miatt nem lehet csak úgy valamit átpakolni, a nem egyenletes gyűjteményi változások nehezen lesznek követhetők. Szintén voltak aggodalmak a tömör raktározási rendszerrel kapcsolatban, a polcok ugyanis mozgatás közben rezegnek valamelyest, bármilyen tökéletes is egy rendszer. De a világ nagy gyűjteményei is ugyanígy raktároznak, ez a korszerű, akkor is, ha valaki ezeket nem ismeri, vagy nem szeretné megszokni. Továbbá ha az épület kontúrja adott, csak úgy tudunk kapacitást növelni, ha sűrítünk, és ez ma a nemzetközi jó gyakorlat, továbbá a racionalitás is ezt sugallja.

V. Zs.: Máshogyan kell gondolkodni raktárról, ahogyan eddig gondolkodtak a múzeumi kollégák. Nem lehet stílus, sem alkotó vagy korszak szerint raktározni, mert akkor eltűnik a huszonöt-ötven százalék körüli puffer. A zsilipnek kiépített terekben lehet tanulmányozni a képeket, de a gyűjtemény – reméljük – digitálisan lesz átlátható. Sokan aggodalmaskodva tekintenek a jövőbe, mivel eddig testközelben voltak a műtárgyaikkal, de ezek nem ideális helyzetek. A múzeumok

A kiinduló helyzet tizenöt-tizenhat féle légállapot volt, hőmérséklet és páratartalom szerint, ezt kellett a szakági tervezőinkkel karöltve értelmezhető és kivitelezhető programmá alakítani

általában más funkció számára létrehozott épületeket laktak be, sokszor esetleges, sőt kényszermegoldásokat is alkalmazva. Kimondhatjuk, hogy ez most elég sok tekintetben paradigmaváltás, annak remélhetőleg számos pozitív következményével, ugyanakkor a költözéssel és az új rendszerezéssel járó kellemetlenségekre is fel kell készülni.

MC: *A tárgyak nagy részét most biztosan nem a legideálisabb állapotok között őrzik.*

M. Zs.: Sok kényszermegoldással találkoztunk, de minden gyűjtemény igyekezett a lehetőségekhez mérten a lehető legjobb állapotokat előidézni eddig is. A légállapot-gépészeti oldal megtervezése legalább akkora feladat volt, mint a műtárgylisták értelmezése. A tűzvédelemről annyit, hogy eredetileg a legkorszerűbb változatot terveztük, ez volt az Oxyreduct rendszer, amely alkalmazása esetén nem is keletkezhet tűz. A muzeológusok aggódtak, hogy nem lesz elég levegőjük, szó szerint. Bécsbe szerveztünk tanulmányi kirándulást, hogy mennyire jól működik ez a rendszer, amely bár meggyőző volt, végül mégis egy másik mellett kellett döntenünk a kiviteli terveknél. A magyar szabályozások szerint is az Oxyreduct egy preventív módszer, amelyet a tűzoltóság nem aktív tűzoltó rendszerként értelmez, azaz nem lett volna egyszerű átvinni ezt a megoldást. A szakma jobban örül a megvalósult változatnak, ami egy gázzal oltó rendszer: a levegő nitrogéntartalmát megemeli, ennek megfelelően az oxigéntartalma lecsökken, a tűz pedig rögtön kialszik.

V. Zs.: Többszörösen biztosítva van ez a rendszer és más is az épületben. Az az érzésem, hogy a múzeumi szakma érintett kollégáinak egy része ma még inkább tart az OMRRK „világától", semmint elfogadná azt. Ez részben érthető, számunkra részben azért kudarc is, hogy a szűk nyolc-tíz év kevés volt, hogy átmenjen egy ilyen intézmény lényege. A műtárgyakat alapvetően raktározzuk, a főművek, az elsőrangú dolgok a kiállítóhelyeken lesznek, itt pedig a gyűjtemények több százezer műtárgyát fogják őrizni. A nagy múzeumok ma már nem úgy működnek, hogy a munkatársak a raktárakban ülnek és dolgoznak, a kutatás – nem mellőzve persze a művekkel való közvetlen kapcsolatot – a digitális adatbázisokban folyik. Nem is beszélve a műtárgyak „érdekéről", amelyeknek most ideális közeli állapotot próbáltunk teremteni. Ez nem jelenti azt, hogy nem mehet le senki a raktárba, de alapvetően a raktár nem „szereti" a folyamatos emberi jelenlétet. Ha lemegy valaki, a távozása után a rendszernek vissza kell állnia, ami pénzben mérhető összeg. Ezek a raktárak nem munkahelyek, nincsenek ablakok és természetes fény, ellenben úgynevezett zsilipek vannak, amelyek az ideiglenes,

időszakos munkavégzés, inspekció, előkészítés területei – de ezt a szakma egyelőre elég nehezen fogadja be, ahogy látom. Mivel nagyon sokféle hátterű, tudású és kompetenciájú szakemberrel kellett tárgyalnunk, ezért a stratégiai döntések előkészítéséhez Baán László miniszteri biztos úr létrehozta az OMRRK Munkacsoportot. Ennek tagja volt Dági Marianna műtárgyvédelmi szakemberként, Schilling Sára múzeumszakmai oldalról, Berta Zsolt a műtárgymozgatással kapcsolatos tudást, Fábián Mária a Néprajzi Múzeumból a saját intézményét és az állományvédelmi programot képviselte, Tóth Mária pedig a restaurálással kapcsolatos speciális laborok kialakítását felügyelte. A gyakorlatorientált szakemberek jelentős szakmai tapasztalattal tökéletesen értették, hogy mi a célkitűzés. Rendszeresen üléseztünk, ők pedig az intézményeikkel egyeztettek, persze az ülésekre időről időre mindig más szakértőket is meghívtunk. Úgy nem lehetett volna dolgozni, hogy több száz ember igényeire egyenként tekintettel legyünk, és mi szűrjük ki a legjobb megoldásokat. Sokan aggódtak, ahogy mi is, ez az igazság, de így van ez minden tervezési feladatnál. Ez egy ilyen szakma. Mindenesetre szükség volt legfelsőbb szintű döntésekre és megerősítésekre, és bizony olyan is előfordult, hogy mi maradtunk alul, a javaslatunk elvetésre került.

MC: *A raktár tehát egy újonnan emelt épületben kap helyet, de vannak rekonstruált épületek, amelyek közösségi és kiállítótérként, irodaként fognak működni. Milyen kutatás zajlott ezek történetére vonatkozóan? Védett, műemlék épületekről beszélünk?*

V. Zs.: Egyik sem volt műemlék. Mint említettem, egyik épület esetében sem állt rendelkezésre eredeti terv. Drága Klösz György fotóművész úr annak idején végigfényképezte Budapestet, ezt a területet is, és szerencsénkre a két házat, az 1897-ben átadott volt felvételi épületet és az 1889-ben megnyitott Bródy Adél kórházat olyan látószögből örökítette meg, hogy minden lényeges információt megtaláltunk a képen, amire szükségünk volt. Megkértük Kralovánszky Rékát és Szabó Zoltánt, hogy készítsenek egy értékleltárt, de sokkal több forrást ők sem tudtak felderíteni, mint amit mi is megtaláltunk az előzetes kutatás során. Bevontuk Süveges Grétát, aki zsidó hitközségi forrásokban is kutatott, és fontos összefüggéseket tárt fel. Van például egy archív fotónk Bródy Adél szobráról, ami kint állt a kertben – sajnos nem tudjuk, ma hol lehet. Viszont az átadásról tudósító korabeli cikk szerint a szobor bent állt a felvételi épületben, tehát annak a nagy térnek a közepén, amit most meghagytunk, és ami annak idején kifejezetten arra épült, hogy helyet adjon az emlékműnek. Amikor az épületet átalakították imaházzá, a szobrot kitehették a kertbe. Fontos eredménye a munkánknak,

hogy helyreállítottunk két Freund Vilmos-épületet, ezeket többször szétverték, különösen a volt felvételi épületet, mert volt benne minden a hematológiától a kazánházon át az irattárig, szülészetként is működött egy darabig, amíg a szomszédos Weiss Alice kórház el nem készült. Különleges épület, az biztos. Nem mindenki érti, miért hagytuk belül csupaszon a belső teret, holott egyszerűen csak a sok beleépítést, födémet szedtük ki, és – némiképp „retusálva" – meghagytuk a különböző korok lenyomatait. Külső tömegében pedig rekonstruáltunk egy épületet, amellyel nagyon elbánt a történelem. Az így felszabadított tér ebben a formájában lényegében egy fosszília. A másik épületben, az egykori Bródy-kórházban sem csináltunk mást, mint a régi lépcsőházat és a hordágyliftet kibontottuk, mert nem volt rá szükség ebben a méretben, és nem is volt eredeti, az feltehetően az ostrom idején pusztulhatott el. Zajlottak itt komoly harci események, ennek rengeteg nyomát találtuk a terület rendezése során, és a téglahomlokzatok is megőrizték a belövések okozta sérüléseket. Az eredeti térstruktúrát helyreállítottuk, ezért ennyire szélesek a folyosók, és az egykori kórtermek tereit is megtartottuk, így jöttek létre a tágas kutatóterek. A régi nővérpultokból lettek a teakonyhák vagy kisebb szobák. Ez egyszerű volt a munka többi részéhez képest.

MC: *Egyértelmű döntés volt, hogy mi marad meg a tíznél több épületből?*

M. Zs.: Én tarvágást csináltam az első koncepcióterv alkalmával. Leradíroztam az egészet: új terület, új épülettel. Aztán Zsolt mondta, hogy azért ez nem ilyen egyszerű, nézzük meg, mi lehet értékes, továbbá egy ilyen beruházásnak el kell bírnia egy-két épület restaurálását. Amellett, hogy tervezünk egy modern technológiai épületet, a helyi értékekkel is kezdjünk valamit, ha lehet. Így utólag el kell ismernem, hogy a pavilon-fogadóépület lett a beruházás gyöngyszeme.

V. Zs.: V. Zs.: Tudtunk volna érvelni amellett, hogy bontsuk le ezeket is, és nyilván keresztül tudtuk volna vinni ezt a variációt, mert olyan rossz állapotban volt minden. Hogy nem volt védett, abban közrejátszott, hogy az összes épület a felismerhetetlenségig szét volt verve, el voltak torzítva a homlokzatok, a belső térrendszer át lett alakítva. Az ajtók, ablakok már csak „nyomokban tartalmaztak" például rézkilincset vagy más eredeti alkatrészt. Alig volt olyan, amit az értékleltárba fel lehetett írni. Nehezebb volt a megtartás mellett érvelni, mint ellene. De aztán Baán László rögtön megértette, különösen a gyorsan összeszerkesztett első látványtervek és makettek ismeretében, hogy megéri az áldozatot. Jól látszódott, hogy ha mindent lepucolunk, hogyan fog kinézni, mennyire lesz steril,

így pedig a terület története, legalábbis urbanisztikai szempontból biztosan „továbbírás", ahogy gyakran szóba kerül ez a fogalom más építészeknél is. Reméljük, építészetileg is sikerül ez a továbbírás, legalábbis ez cél volt. A név-funkció-tartalom is kötelez, legalábbis morális értelemben így gondolom. Őszintén megvallva sokkal különb épületeket pusztítottak el most a régi Közvágóhídnál és másutt is. És ne legyenek illúzióink, ha egyszer mondjuk valamelyik történeti kórházi együttesnél lesz nagyszabású fejlesztés, ott sem fog sok minden megmaradni. Az építkezés során azt is láttuk, hogy a homlokzati téglák rossz minőségűek, nehéz volt tisztítani, spórolhattak annak idején az építőanyagon, de a szerkezetekre ugyanez nem igaz. A masszív acélgerendás szerkezet sok mindent kibírt, ha fagerendás lett volna, akkor minden bizonnyal bontás lett volna a vége. A jó nyílásrendszer, a szép arányok, a széles folyosók az igazi értékek, mégiscsak Freund Vilmos tervezte, a kor egyik legjobb építésze.

MC: *Tavaly tavasszal volt egy protokoll átadás, de a finommunkák még most is zajlanak. Mi történik éppen a területen?*

M. Zs.: Hibajavítások zajlanak, egyébként készen van minden. A bútorozás van hátra, belsőépítészeti munkák, pultok, asztalok, elhelyezése, teakonyhák kivitelezése, a beépített berendezések telepítése és beüzemelése. Az még egy kemény feladat.

MC: *Ez lesz a referencia mostantól?*

M. Zs.: Úgy gondoljuk, hogy igen. Átadjuk a stafétabotot. Amit a British Museumban vagy a görög tanulmányúton tapasztaltunk, annak tanulságait beépítettük ebbe az épületbe. Londonban például az is felmerült, hogy vízköddel oltanak, holott az beláthatatlan károkat okozna a műtárgyakban. Reméljük, most majd ezt fogják kiindulópontnak tekinteni, és csináljanak jobbat – ez a műtárgyak érdeke!

V. Zs.: Azért az őrületes volt, hogy egy olyan épületnek kellett összerakni a programját, amelyik nem tipizálható. Nem egy irodaházat adaptálunk egy skandináv befektetőnek egy kelet-európai portfólió számára, hanem egy nem vagy csak elemeiben létező funkciót. Amikor az építési engedélyt kértük, nem lehetett besorolni egyik kategóriába sem. Térszint alatti raktárak sem léteznek, csak bunkerszerűen, inkább újrahasznosított terekben. Kaptunk érte hideget-meleget, hogy nem kockázatos-e tizenkét méter mély talajvízbe építve – professzionális

Persze a katasztrófavédelemmel beszéltünk arról is, hogy egy terrorcselekmény során is nagyobb védelmet kapnak így a műtárgyak, de ez halvány érv ahhoz képest, ahogy az épületfizika teszi a dolgát.

szigeteléssel természetesen – elhelyezni az ország műkincsállományának jelentős részét, de mi azt mondtuk, hogy ezt a feladatot a 2010-es években már meg kell tudják oldani a mérnökök. Ha az ember nem csinál semmit, beáll a pincehőmérséklet, ami tizenöt-tizenhat fok, hulladékhővel tizenhét fok, akármi történik, abba műtárgy nem fog belepusztulni. Ha ez egy térszint fölötti raktár, és egy hétig áramszünet van, akkor az épület átfagy vagy aggasztóan felmelegszik. Persze a katasztrófavédelemmel beszéltünk arról is, hogy egy terrorcselekmény során is nagyobb védelmet kapnak így a műtárgyak, de ez halvány érv ahhoz képest, ahogy az épületfizika teszi a dolgát. Persze minden eshetőségre felkészülve, számos védelmi dolgot beépítettünk a rendszerbe. Arató György főépítész szerepét is ki kell emelnem, a XIII. kerület sok tisztázott kérdés után látott benne fantáziát, hogy rehabilitáljuk a területet, közösségi, bárki által használható parkot alakítsunk ki ott, ahol korábban is park volt, és van elképzelés a fennmaradó részek hasznosítására is. Úgy tűnik, több tekintetben „jó húzás volt" a Szabolcs utca kiválasztása.

MEGYESI ZSOLT 1979-ben született Budapesten. A Városmajori Gimnázium elvégzése után a BME Középülettervezési Tanszékén szerzett építészmérnöki diplomát 2006-ban. Ösztöndíjasként részt vett a Studio Ivano Gianola (Mendrisio, Svájc) munkájában, 2004-től a Narmer Építészeti Stúdióban dolgozott, ahová rövid kitérő (Wéber Építésziroda) 2011-ben visszatért.

VASÁROS ZSOLT Tapolcán született 1973-ban. Veszprémben, a Lovassy László Gimnáziumban érettségizett, építészmérnöki diplomáját a BME Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszékén szerezte 1997-ben. DAAD-ösztöndíjjal a Kölni Egyetem Régészeti Intézetében tanult egyiptológiát 1998 és 2000 között. 2000-től a Narmer Építészeti Stúdió ügyvezetője és vezető tervezője. 2005-ben szerzett DLA-fokozatot, 2003 óta oktat a BME Építészmérnöki Karán, 2019-től az Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék vezetője.

múzeumcafé 75–76

2020/1–2. január–február

www.muzeumcafe.reblog.hu
www.facebook.com/muzeumcafe
www.muzeumcafe.hu

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba Csilla, György Péter, Martos Gábor, Rockenbauer Zoltán, Török László
Főszerkesztő: Gréczi Emőke
Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Karácsony Ágnes, Magyar Katalin
Lapterv, tipográfia: Pintér József
Fotó: Szilágyi Lenke
Korrektor: Szendrői Árpád
Angol fordítás: Sarkady-Hart Krisztina, Adrian Hart
E számunk szerzői: Ablonczy Balázs, Basics Beatrix, Berényi Marianna, Csapláros Andrea, Feitl Írisz, Gál Vilmos, Gréczi Emőke, Jurecskó László, Kálnoki-Gyöngyössy Márton, Karácsony Ágnes, Magyar Katalin, Nagy Zsófia, Gert Polster, Sóti Lajos, Szűts István Gergely, Vaderna Gábor
Szerkesztőség: 1068 Budapest, Szondi utca 77.
E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu
Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft., 1146 Budapest, Dózsa György út 41.
Lapigazgató: Lévay Zoltán
Lapmenedzser: Bacsa Tibor
bacsatibor.hatvan@gmail.com
Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyu Anna
Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs
Felelős vezető: Mészáros László
ISSN szám: HU ISSN 1789-3291
Lapnyilvántartási engedély száma: 163/0588-1/2007

Terjesztés: A Lapker Zrt. országos hálózatán keresztül a Relay és az Inmedio kiemelt üzleteiben
További árusítóhelyek: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Műcsarnok, Magyar Fotográfusok Háza/Mai Manó Ház, Fővárosi Állat- és Növénykert, Ferenczy Múzeumi Centrum (Szentendre), Művészetek Palotája, Kieselbach Galéria, Kogart, Írók Boltja, Rózsavölgyi Zeneműbolt, Kódex Könyváruház, Fuga Budapesti Építészeti Központ

Kedvezményes előfizetési díj 2020. évre lapszámonként 990 Ft, az elofizetes@muzeumcafe.hu e-mail címen.
Lapunk a terjesztési hálózaton belül 1390 Ft áron vásárolható meg.

Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott anyagának vagy azok részletének a kiadó írásbeli engedélye nélküli újraközlése.

A szám megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁS TÁMOGATÁSKEZELŐ